האיש שלא נכנע

"סובוטא"

ר' אייזיק

איש המסירות נפש

מאה שנות הוד שבגבורה תרנ"ז - תשנ"ז

האיש שלא נכנע

פרקי זכרונות מסעירים וסיפורים נדירים מסמרי־
שיער, שהעלה עלי־גליון אחד משרידי הדור הקודם,
אוד מוצל מאש־התופת־הקומוניסטי, יהודי חסיד
ואיש מסירות־הנפש, אשר נמק עשרים שנה בבתי־
כלא ומחנות־רכוז סובייטיים, תוך עמידה איתנה
ללא־חת על משמר התורה והיהדות

הרב החסיד המפורסם
רבי **אלעזר ננס** ע״ה

– חלק א –

יוצא לאור על־ידי
מכון היכל מנחם
בעיה״ק ירושלים ת״ו
תשנ״ז

מכון היכל מנחם

נוסד על ידי
הרה"ח ר' **יוסף יצחק הכהן** שיחי' **גוטניק**

ראש המכון:
הרב יוסף יצחק הבלין

תרגום ועריכה:
הרב נפתלי צבי גוטליב

יעוץ והגהה:
הרב בנימין זילברשטרום

©
כל הזכויות שמורות

צילום ולוחות: **פרנק** ירושלים
הדפסה וכריכה: **חיש** דפוס וכריכה
טל. 08-9245749

הערות, הוספות ותיקונים, נא להפנות אל:
"**היכל מנחם**"
ת.ד. 5955 ירושלים, פאקס 02-5385015

האיש שלא נכנע / הרב אליעזר ננס ז"ל

בהזמנות לפנות:

"**היכל מנחם**" — ירושלים, רחוב ישעיהו 22
טל. 02-5384928, פאקס 5385015, ת.ד. 5955

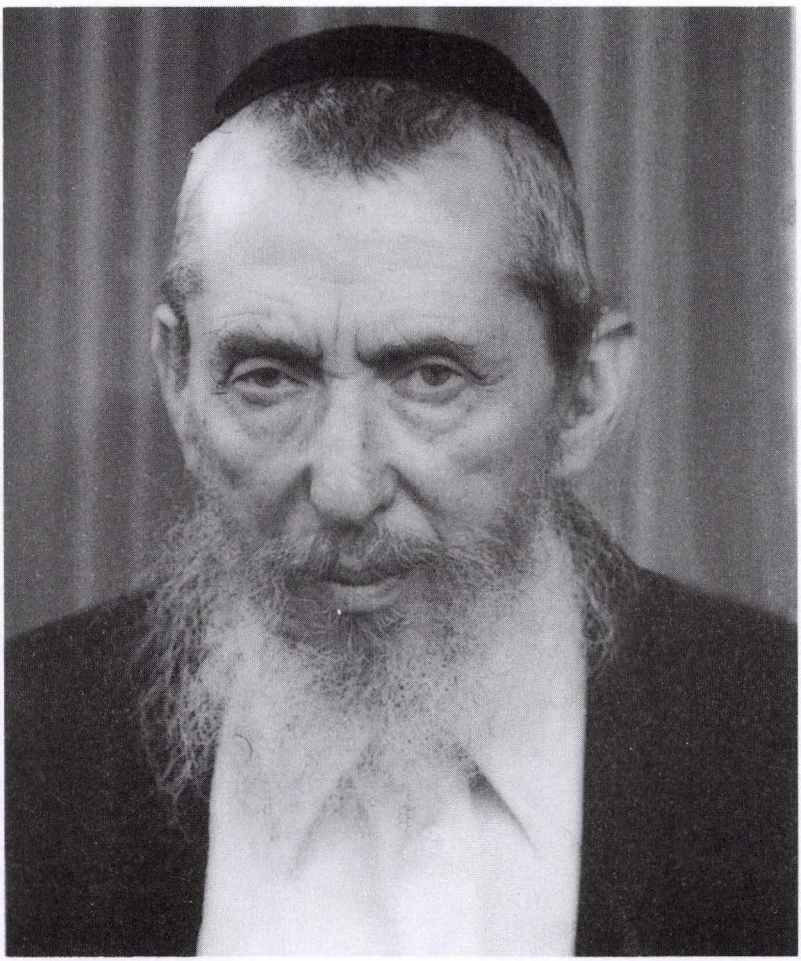
"**היכל מנחם**" — בני ברק, רחוב ירושלים 12
טל. 03-5795729, פאקס 03-5792493

"**היכל מנחם**" — מלבורן, אוסטרליה
14480 Inkerman St.
Tel. 95263876

"**היכל מנחם**" — ברוקלין, בארא פארק 4423 16th Avenue
Brooklyn, N.Y., 11204
(718) 336-1076

"**קה"ת**" — כפר חב"ד, ת.ד. 3. טל. 03-9606100

"**קה"ת**" — ברוקלין, קראון הייטס
טל. 0226-778(718), פאקס 4148-778(718)

תמונת המחבר הרה״ח רבי אליעזר ננס ע״ה

תוכן כללי

דברים אחדים 9

מבוא 11

מפתח הפרקים 21

עם הספר 35

יומן התלאות במחנות סיביר

המאסר הראשון 41

המאסר השני 113

המאסר השלישי 381

לאחר השחרור 609

פרקי חיים 721

תמונות מספרות 775

הרבנית רייזל ננס ע״ה 781

נספחים 793

ב״ה

דברים אחדים

לפני חצי יובל שנים יצא לאור, בניו־יורק, פרקי זכרונותיו של הרב החסיד רבי אליעזר ננס, תחת השם ״מיינע צוואנציג יאר אין סאוועטישע טורמעס, (סובוטא)״, בשפה האידיש.

בגלל המצב המסוכן ששרר אז בברית־המועצות, והחשש פן יגרום הפרסום לבעיות לקרובי־משפחתו וידידיו שעדיין נשארו שם, לא חתם המחבר בשמו האמיתי אלא בשם מוסווה **אברהם נעצאך**.

פרקי־זכרונות אלה מתורגמים כאן לעברית, וזו הפעם הראשונה שהספר יוצא לאור בשפה זו, בשני כרכים, לתועלת הרבים.

ספריית ״**היכל מנחם**״ — אשר רבי אליעזר היה מיוזמי הקמתה — רואה בזה זכות גדולה להוציא לאור פרקי זכרונותיו של איש מסירות נפש זה, לאחר שתורגמו על־ידה ונערכו מחדש בידים מקצועיות.

כן הוספנו בקצרה פרקי חייו של המחבר, במשך מאה שנות חייו עלי אדמות (תרנ״ז — תשנ״ז); הרבצת תורה וחסידות בשלשים שנות חייו בארץ הקודש, בירושלים ת״ו, ועסקנותו לטובת הכלל.

אנו מקוים, שקריאת פרקי זכרונות מרתקים אלה, הנקראים בנשימה עצורה, תביא בע״ה לתועלת מרובה בין צבור הקוראים.

פרקי ההוד והגבורה של המחבר, הרה״ח ר׳ אליעזר ע״ה, שעמד על משמר התורה והיהדות, בתנאים על־אנושיים במחנות העבודה וההסגר, וכדברי כ״ק אדמו״ר נשיא דורנו, בשם ה״לב דוד״ (להחיד״א), עה״פ ״נזכרים ונעשים״, שע״י ה״נזכרים״ (הזכרונות) מביא הדבר לידי ״נעשים״, צריכים ללמדנו איך להביא את דבר המסירות־נפש על היהדות — לידי מעשה ממש.

הרב יוסף יצחק הבלין
ראש מכון ״היכל מנחם״
ירושלים ת״ו

ירושלים ת״ו, סיון תשנ״ז

ואלה יעמדו על הברכה

הרב **יוסף** ורעייתו מרת **מיכל פלורסהיים** וכל בני ביתם שי׳ (שכניהם של משפחת ננס ע״ה) שמסרו מזמנם וכוחם לסייע בידי הרב אליעזר ורעייתו ע״ה ננס, רבות בשנים, בטיפול מסור ומיוחד. תבוא עליהם הברכה ממקור הברכות ברוב נחת מכל יוצ״ח שי׳, מתוך שמחה ואושר תמיד כל הימים.

★ ★ ★

הרה״ח ד״ר **גדליה מזל** שי׳ – הרופא שטיפל במסירות ונאמנות ברבי אליעזר ורעייתו ע״ה רבות בשנים, בביקורי בית וייעוץ בכל עת שנדרש. תבוא עליו הברכה, ועל כל בני משפחתו שי׳, רוב נחת מכל יוצ״ח שי׳, מתוך בריאות והצלחה רבה בטיפולו המסור לציבור הרחב.

ב״ה

מ ב ו א

הרב החסיד רבי אליעזר ננס ע״ה

— מסכת חיה של מסירות נפש —

— סקירה קצרה —

איש מסירות הנפש

איתא בברכות דף ס״א: ר׳ עקיבא אומר, ובכל נפשך אפילו נוטל את נפשך. ובאותה סוגיא: בשעה שהביאו את ר׳ עקיבא להריגה, זמן ק״ש היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: רבינו, עד כאן! אמר להם: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי, מתי יבא לידי ואקיימנו, עכשיו שבא לידי לא אקיימנו? יצאתה בת קול ואמרה: אשריך רבי עקיבא שיצאתה נשמתך באחד!

במשך הדורות היו כאלה שעברו את כור הברזל ועמק הבכא וקידשו שם שמים במסירות נפשם בפועל. היו אלה יהודים שלא הסתפקו בכוונת ״בכל נפשך״ בבית המדרש, אלא ביצעו זאת ב פ ו ע ל!

רבי אליעזר ננס ז״ל היה כזה שעבר במשך שנים יסורים נוראים, בבחי׳ ״סרקו בשרו במסרקות של ברזל״, והוא נשאר בחיים באופן על טבעי. בעצם מהותו קידש שם שמים, וכבר אמר מי שאמר: בכל פעם שאני רואה את ר׳ לייזר, אני רואה לנגד עיני ״מופת־חי״! בעת שר׳ אליעזר היה שבוי בבתי־כלא ובמחנות, היו הורים לילדים וסבים לנכדיהם אומרים: ראו נא, ר׳ לייזר, אין לו מה לאכול ואין לו מאומה, ובכל זאת עומד בתוקף על שמירת תורה ומצוות — הרי בוודאי שאתם צריכם ללמוד ממנו ולהתחזק ביהדות! היה זה, כמובן, בתקופה הקשה של המשטר הסטליניסטי־הסובייטי.

לאחר עלעול קל בפרקי זכרונותיו בספר זה, יחוש הקורא, כי מדובר באדם בעל אישיות מיוחדת במינה, שהיה מסוגל לעמוד נגד משטר עריץ ששלט על מליוני בני אדם ולהתגבר עליו. היה בזה משום קידוש שם שמים

במשך שנים רבות, ע״ד מאמר חז״ל (כתובות ל״ג:) אלמלא נגדוהו לחנניה וכו׳, שזוהי דרגא נעלית במסירות נפש. זהו החינוך שחונך על ברכי היהדות והחסידות מגיל צעיר ביותר.

מקורביו, שהיו בצלו במשך שנים רבות בארץ ישראל, ובעיקר בירושלים ת״ו, נכחו לדעת, כי התקיפות, נחישות הדעת והרצון החזק שלו — נמשכו אצלו גם בהיותו כבר בארץ החופש. בדרך כלל, אדם המשתחרר ממאסר ממושך, קשה לו להמשיך ולעמוד איתן כפי שהתנהג בו עד כה. לא כן ר׳ לייזר, תמיד המשיך באותה אש יוקדת בכל פרטי התנהגותו, ותודות לכך, פעל גדולות ונפלאות בשנותיו המבוגרות.

אריכות ימים

מצינו במס׳ סוטה (לט): שאלו תלמידיו את רבי אלעזר בן שמוע: במה הארכת ימים. ופרש״י: ״איזה זכות בידך שהארכת ימים״? בספר ״סדר היום״ לרבי משה בן מכיר ז״ל אנו מוצאים בקשר למאמר רז״ל בפרקי אבות ״בן תשעים לשוח״, וזה לשונו: כאשר הגיע האדם לזמן הזה של גיל תשעים, יש לשוח ולספר על הענין הגדול הזה שהפליאו לעשות עמו... ועל איזה זכות, או איזה עסק, זכה לכך להאריך ימים על פני האדמה... ובא התנא בענין הזה להודיע לנו, שמצוה לספר עם האיש הזה מימים לימים, לשאול ממנו את אשר עבר עליו מכמה צרות, וה׳ ברחמיו הצילו... ואחרים לומדים ממנו ומענייניו, וזוכים לימים כמוהו.

ר׳ אליעזר זכה להאריך ימים עד שנת המאה. וזאת — לאחר שעבר בחייו כל כך הרבה מאורעות, שאין לו כמעט אח ורע אפי׳ מבין האריות שבחבורה שעונו והתייסרו בגלל עמדם על משמר התורה והיהדות, והוא — פלא־פלאים, על טבעי לגמרי. הוא זכה לברכותיהם של רבותיו הק׳: כ״ק אדמו״ר הרש״ב נ״ע (בגיל 6-5), מכ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע, וכ״ק אדמו״ר נשיא דורנו שאמר, שעשרים השנים שישב במחנות אינן נחשבות! ואכן, הברכות התקיימו, וזכה ללמוד וללמד תורה וחסידות בראש צלול עד שנת המאה!

התקשרותו המיוחדת לרבותיו

קשור ודבוק היה בכל נימי נפשו לרבותיו הקדושים, בצילם חי

ובמחיצתם שהה והתחנך. זכה להיות מקושר בכל רמ״ח אבריו אל כ״ק אדמו״ר הרש״ב נ״ע, כ״ק אדמו״ר הריי״צ נ״ע וכ״ק אדמו״ר נשיא דורנו.

הירבה לדבר אודות הגאולה וביאת משיח, והיה מחבב מאוד את הניגון ״זאל שוין זיין די גאולה״. כן חיבב ביותר את ניגון ה״בינוני״. הוא סיפר, כי הוא עצמו היה נוכח בעת שניגנו ניגון זה אצל כ״ק אדמו״ר הריי״צ, ובעת שהגיעו לתנועה מסוימת בניגון הבינוני, אמר הרבי הריי״צ על כך: ״דו קענסט דאך זיין א בינוני, איז פארוואס ביסטו נישט?!״ (הרי אתה יכול להיות ״בינוני״, ומדוע אינך כזה?!). ומטעם זה שתוכן הניגון דורש עבודה של בינוני, לכן קראו הרבי בשם ״בינוני״ — כפי המבואר בתניא קדישא על מדריגת בינוני.

נוהג היה לומר ולשנן, כי מה שהחזיק אותו במחנות היתה — ההבטחה של כ״ק הרבי מוהריי״צ, שסוף־סוף יזכה להגיע לארץ־ישראל (ראה להלן בפרקי חייו).

כל אחד יכול היה לחוש עד היכן הגיעה התקשרותו המיוחדת לכ״ק הרבי ועד כמה היה מסור בכל לבו ונפשו למלא משאלותיו, לקיים הוראותיו הק׳ ולגרום לו נחת רוח; אם בשטח הפצת המעינות והרבצת תורה וחסידות — או במילוי שליחויות שונות; בכתיבת והדפסת זכרונותיו — או בסיפוריו לתלמידים והדומה. כל שנותיו חי עם הוראות אלו ומהן שאף את חיותו עד יומו האחרון.

גם זכה לחיבה מיוחדת מהרבי, כפי שהתבטא בזמנים שונים ובצורות שונות. מן המעניין לציין פרט אחד מהם, כי לאחר שזכה לבקר בפעם הראשונה אצל הרבי, אמר לו הרב לייבל גרונר שי׳, מזכירו של הרבי, שרצונו של הרבי הוא שיעמוד בד׳ אמותיו בראש השנה בתפילות, התקיעות וכו׳. (ראה על כל זה בארוכה בפרק מיוחד ״עם הרבי״).

שנים רבות נהג לנסוע לחודש תשרי להסתופף בצילא דמהימנותא, כ״ק אדמו״ר נשיא דורנו. בשנים המאוחרות יותר, כאשר בגלל מצב בריאותו לא יכול היה לנסוע ללא אישור הרופא, ביקר אצל פרופ׳ גוטסמן לבדוק את מצב בריאותו, וכאשר אישר לו לנסוע מרחק כה רב — היתה זאת עבורו השמחה הכי גדולה.

גם בשנים שכבר היה בארץ הקודש כתב לאחד מתלמידיו, שהוא חלש מאד, אך מכתביו וברכותיו של הרבי שמברכו בבריאות ושנים טובות — הם המה שנותנים לו כוח להחזיק מעמד.

הרה״ח ר׳ אליעזר ע״ה בחלוקת דולרים של הרבי

העמיד תלמידים הרבה

בשלשים השנים שחי בארץ הקודש, לאחר שהגיע מרוסיה, העמיד תלמידים הרבה, לפי הוראותיו של הרבי. נוהג היה ללמוד עם התלמידים בשפה ברורה, ואחר כך מבקש מהתלמידים לשנן ולחזור בפניו על חומר הנלמד, ואז היה מתקן אותם וידע איך לכלכל דבריו לפי ערכם של התלמידים. חוזר היה על הדברים, עד שהתלמידים הבינו היטב את החומר הנלמד.

היה לומד עם תלמידיו מאמרי חסידות שונים, בין השאר — ״המשכים״ של הרבי מוהרש״ב ו״אמרי בינה״ לאדמו״ר האמצעי. גם ההתכתבות שלו עם תלמידיו היתה ״סוגיא בפני עצמה״; שעות רבות היה

מקדיש לכתיבה, וסידר כל מכתב שקיבל מתלמידיו בתיקים מסודרים. היה אדם מסודר, ולכל תלמיד היה מייעד תאריך מדויק ושעה מיועדת מראש; הכל היה רושם ביומנו האישי.

כל פגישה עמו היתה חויה נפשית עמוקה, לזכות לשבת מול גיבור ואמיץ, שהודיע בהתנהגותו שיש בורא עולם ומנהיג לבירה. אלה שזכו להיות במחיצתו וללמוד עמו, צפו כבר בכליון עינים ליום ולשעה המיועדת עבורם.

חשוב לציין, כי ע״פ הוראתו הק׳ של כ״ק הרבי, לימד תורת החסידות גם לתלמידות שהגיעו אליו ממוסדות חינוך שונים, ועל־ידי שיעורים אלה העמיד הרבה תלמידות שזכו להקים בתים בישראל על יסודי התורה והחסידות, ספוגות ברוח המסירות־נפש, בבחי׳ טופח על־מנת להטפיח, ובחלקן אף הקימו מוסדות לתפארת ברחבי תבל.

דואג היה לתלמידיו — וגם לתלמידותיו — לא רק ברוחניות, אלא לכל פרט ופרט שהיו זקוקים לו — עד כדי התענינות מירבית בכל הנוגע לשידוכין ולהקמת בית בישראל.

שימש דוגמה אישית חיה איך להיות תמיד מרוכז ולא להיות בפיזור הנפש. לדוגמא: בעת שמצב בריאות רעייתו רייזל ע״ה, לא היה שפיר, היה מוטרד מאוד ממצב בריאותה ומעול ההוצאות הכספיות הרבות שרבצו עליו, אך בעת שהעביר את שיעורו, היה מרוכז כולו בלימוד או בסיפוריו.

גם בימים שלא חש בטוב, לא הפסיק את שיעוריו ולא עלה על יצועו לשכב או לנוח, באמרו: הרי הרבי אמר לי, ש״הפצת המעיינות היא הרפואה שלי״ — איך אפסיק את שיעורי?! לא אחת היה מסוגל ללמוד את שיעוריו עם התלמידים במשך עשר שעות רצופות! זאת, גם כאשר אסור היה לו לדבר הרבה, בגלל בעיותיו עם הלב. בדרך כלל לא היה נח בשעות היום, גם לא בשבתות.

על תלמידיו נמנים גדולים בתורה, בחסידות ועבודת ה׳, הפזורים ברחבי אה״ק ת״ו ותפוצות העולם. כן היו רבים שהשתתפו בהתוועדויות שלו ושתו בצמא את דבריו.

הפצת המעינות

בשנת תשמ״ו יסדו בביתו מכון להפצת מעינות החסידות, כדי לסייע לשיעורי תורה וחסידות ברחבי ירושלים. בשנת תשמ״ח, לאחר הסתלקות הרבנית הצדקנית מרת חיה מושקא ע״ה, קרא לכמה מהחסידים אשר כתבו לרבי, כי לאור בקשתו הקדושה ליסד ספריות על שם הרבנית בימי השלשים, החליטו לייסד ספריה בירושלים על שמה, אשר ברבות השנים הפך למרכז ״היכל מנחם״, וגם תרם מכספו סכום חשוב להצלחת הענין. כן גם דיבר ושוחח על כך בהתוועדות מיוחדת ליום השלשים, בבית הכנסת ובית המדרש שיכון חב״ד בירושלים. הוא עמד מאחורי פיתוח והרחבת הספריה בכל שלביה, תוך התענינות מדוקדקת בהוצאה הכספית, בדוחו״ת ההוצאה וההכנסה, יחד עם הדרכות מענינות למנהלי הספריה.

אגב, מן המענין לציין אפיזודה מעניינת: בעת שנכנס בפעם הראשונה לספריה, שאל: היכן הספריה? ענו לו: הנה, זו הספריה (היא התקיימה אז בדירה קטנה של שלשה חדרים). כאשר התפלא ושאל מדוע במקום כל כך קטן — נענה, כי גם לזה אין תקציב עבור השכירות החודשית. ענה ר׳ לייזער בחיוך: מען דארף דעם ג א נ צ ן ב נ י ן עבור הפצת המעיינות! ואכן אפשר לראות עד כמה הדברים מתקיימים; לא רק שהמקום התרחב בהרבה, אלא עומדים להקים בקרוב, בע״ה, מרכז ובנין לספריה זו, על־ידי הנגיד הרה״ח ר׳ יוסף יצחק הכהן שי׳ גוטניק, מייסד ויו״ר מרכז ״היכל מנחם״.

חשוב גם לציין, כי כתוצאה מהקמת מרכז זה, הוקמו מרכזי ״היכל מנחם״ נוספים בבני־ברק, מלבורן שבאוסטרליה, ובורו־פארק בברוקלין שבניו־יורק.

כאמור, ההתחלה היתה בביתו של ר׳ לייזר, מי שמסר נפשו בפועל ממש במשך שנים רבות, והוא זכה להיות מיוזמי המפעל הנפלא ״היכל מנחם״.

בנהירו דאנפין

בשנתו ה־97, כאשר אמר כבר פרק צ״ח בתהלים (פרק שאומרים כל יום, לפי מספר שנותיו), הי׳ אומר בבדיחותא: אני עדיין צעיר, הרי אני

אומר פרק צ"ח, ר"ת צעירי חב"ד. אני מהצעירים... כזה היה ר' אליעזר; תמיד צעיר, רענן וחיוך על פניו.

ה"שמחה של מצוה" שלו היתה נדירה. לדוגמא: כאשר הגיע אליו במשלוח מיוחד האתרוג מקאלבריה שבאיטליה — א יאנובער אתרוג — היתה לו שמחה מיוחדת. הוא הדין בעת שקיבל את ארבעת המינים; וכן בעת בניית הסוכה ובכל מצוה אחרת, פניו היו מאירות בנהירו דאנפין.

"עבודה" מיוחדת היתה אצלו הענינים השייכים לחג הפסח. באמצע החורף היה שואל כבר: וואס איז מיט "שמורה־מצה" (מה עם מצה שמורה)? וכן היה מחנך את הצעירים ללכת בעצמם לשאיבת "מים שלנו". נסע בעצמו עד למעיין, ולאחר שאיבת המים, היה רוקד בשמחה שירת "ממצרים גאלתנו" וכיו"ב, וכך שָׂר בכל הדרך חזרה. הוא היה מספר בערגה ובהתלהבות סדר שאיבת "מים שלנו" בליובאוויטש אצל כ"ק הרבי מוהרש"ב נ"ע.

לאפיית המצות נהג ללכת כל שנה בעצמו למאפיה; היה לובש "קיטל" של יום כיפור ועומד ליד התנור — על אף גילו המבוגר וחלישות לבו. פניו קרנו מאושר ושמחה של מצוה.

מעניין לציין אפיזודה קטנה: באחת השנים, בחול המועד פסח, כאשר לא חש בטוב, הזמין תור אצל פרופ' צבעוני, מומחה לבעיות לב בבית־הרפואה "ביקור חולים". לאחר שבדק אותו אמר לו הפרופסור: ר' לייזר, לפי מצב בריאותך, עליך להתאשפז במחלקת הלב שלנו למספר ימים.

ר' לייזר מחייך ואינו עונה. לא הבין הפרופ' את פשר החיוך, כאשר מדובר במצב כה רציני. אמר לו ר' לייזר: האם אינך יודע שבחוה"מ פסח לא הולכים לשום מקום מחוץ לבית?! לפליאתו של הפרופ' אמר לו מלווהו של ר' לייזר: ברוסיה, נהג ר' לייזר תמיד לומר לרופאים איך לנהוג. כדאי לך לנצל את ההזדמנות, לבקש ברכה מר' לייזר ולהפרד ממנו לשלום! בירכו ר' לייזר, והשנים נפרדו בחיוך. אחר הפסח — שוב לא חזר כבר אליו והכל הסתדר בכי טוב...

תמיד היה בשמחה. גם בתקופה האחרונה, בכל פעם שהיו רוקדים בביתו היה משתדל להצטרף בעצמו לריקוד, או עכ"פ להצטרף במחיאת

כפים. גם בתקופה האחרונה ממש, שהיה רתוק למיטתו, הצטרף לריקודים בתנועות ידיו.

תדיר היה חוזר על דבריו של אדמו״ר הצ״צ, שחסידי אדמו״ר האמצעי היו ״קאלטע בראנדי״ — בעֲרה קרה. כלומר, יקוד אש מבפנים, ומבחוץ לא ראו מאומה; בחי׳ מוחין דחב״ד. כך היה הוא עצמו, מעולם לא ניכר עליו מאומה מבחוץ. מאידך, לאחר שעבר כל מה שעבר; כשנשאר אלמן ובודד ללא ילדים ר״ל, כלוא בבית מפאת חולשה; עם ״מדבקה״ תדירה על הלב; שמיעה כבדה, ולוקח 15-10 סוגי תרופות ליום — בכל זאת היה תמיד שמח ומשמח אחרים.

סיפוריו

ידוע היה רבי אליעזר כ״בעל מספר״ מיוחד. תדיר היה מספר סיפורי צדיקים, סיפורים מרבותינו הקדושים, סיפורי מסירות נפש — או ממה שעבר על עצמו בעשרים שנות גלות במחנות העבודה. היה לו חוש מיוחד להמחיש את הסיפור ומרתק את שומעיו במשך שעות רבות. כן היה בעל זכרון מיוחד, עם דיעה רחבה וראיה חדה. היו שחשבו שהוא מספר ״סתם ככה״, אבל מי שהיה קרוב אליו נוכח לדעת, שאצלו היתה זאת מעין עבודה מיוחדת, עבודת קודש. גם כשהיה במצב בריאות ירוד, לא ויתר על ״עבודתו״ המיוחדת לספר סיפורים. דוגמא מוחשית לכך אפשר לראות מאותו יום ראשון, י׳ בסיון תשמ״ז, כשנפטרה עליו אשת נעוריו, מרת רייזל ע״ה, ונשאר בודד ומבודד בעולמו, מבלי שיזכה לפרי בטן וכמעט ללא קרובים — גם אז לא איבד עשתונותיו, ובעת שהביאו את גופתה לבית הלוויות ״שמגר״ בירושלים, והמתינו לצאת ההלוויה, ישב על כסא בפינה אחרת וסיפר סיפורים מעניני השעה, מכ״ק רבותינו הקדושים. היה הדבר לפלא, איך מסוגל בשעה קשה וחמורה זו להתרכז בענינים מעין אלה — אף שהיו מעניני השעה?! הוא עצמו אמר פעם, כי ענין הסיפורים; אם היו אלה סיפורי צדיקים, סיפורים מרבותינו הקדושים או סיפורים אחרים בתורה ועבודת ה׳, כבר נחקקו אצלו משנות נעוריו, בעת שלמד אצל מלמדיו בחדר. בעת הצורך היה מאריך, או מקצר. מסוגל היה לשבת לילה שלם ולספר מבלי להתעייף.

הצנע לכת

נהג להתפלל במנין ראשון בבית הכנסת שיכון חב״ד בירושלים, בכל בוקר בשעה שש. שנים רבות התפלל בבית כנסת זה, אך מעולם לא ראו ולא שמעו אותו — פרט בעת שנכנס ויצא והיה מברך את חבריו בברכת צפרא טבא. כך היה תמיד בלי בליטות ובלי ישות. את כל העבר שלו החביא והסתיר עד ללא הכר. קשה היה להאמין כי הוא הוא איש המסירות־נפש, אשר כה רבות עברו עליו במשך עשרים שנה ויותר, ואשר היה דמות של מסי״נ על שמירת תורה ומצות תחת השלטון הכפרני־הקומוניסטי.

עד לתקופה האחרונה הי׳ משרת את עצמו, דואג לעצמו, הולך לקניות בעיר, או מבקר בעצמו במשרדים שונים. כשראוהו הולך ברחוב, לא ניתן היה להאמין כי זה אכן ר׳ אליעזר. גם כשעלה באוטובוס ולא היה מקום ישיבה, היה עומד בין כולם, והצעירים שלא הכירוהו אף לא ראו צורך לקום מפניו. לא בלט בשום מקום.

שנותיו האחרונות

בשנים האחרונות, לאחר שקשתה עליו ההליכה לבית הכנסת, היו מארגנים אצלו מניני־תפילה בבית, ע״י תלמידי ישיבת תורת אמת, שהיו מנאמני ביתו, ושתו בצמא את דבריו בשיעורים והתוועדויות. הרגשה מיוחדת היתה להם, לתלמידים אלה: הולכים לר׳ לייזר, באים מר׳ לייזר, היום יבואו אלה ואלה להתפלל אצל ר׳ לייזר, וכן הלאה.

בשנים האחרונות התבטא לא פעם: ״מען גרייט זיך צו דער גרויסער נסיעה״ (מתכוננים לנסיעה הגדולה). כן היה מתבטא על מאחז״ל: כל הנשמה תהלל י־ה — על כל נשימה ונשימה, והיה מראה באצבעו כל נשימה ונשימה; הוא חש היטב איך שכל נשימה היתה אצלו בבחי׳ נס.

אולי מן המענין לציין כאן מה שקרה אתו בשנת תשל״ח, לאחר שקיבל התקף־לב — בפעם השלישית בחייו — ואושפז בבית הרפואה. הגיע אליו לבקרו תלמידו הנאמן הר״ר אריה יקונט ז״ל.

נענה אז ר׳ אליעזר ואמר לר׳ אריה, כי הוא מרגיש שקיצו קרב. החל ר׳ אריה לבכות. אמר לו ר׳ אליעזר: למה אתה בוכה? — והחל לשיר ״כי בשמחה תצאון״; צריכים לצאת מן העולם בשמחה; הולכים לעולם שכולו

אור, לראות את הרביים, לראות חסידים, ולמה להיות בעצבות? צריך להיות בשמחה!

ימיו האחרונים

ביום שישי האחרון לחייו, בהיותו רתוק למיטתו בביה״ר ״ביקור חולים״, עדיין למד קונטרס ״עץ חיים״ עם אחד מתלמידיו.

היה אומר על עצמו, שנולד בשבת — נולד ביום ה׳ סיון תרנ״ז שחל אז בשבת קודש — וגם ילך לבית עולמו בשבת — — —

נסתלק לבית עולמו ביום שבת קודש לפנות בוקר, י״ג אדר שני ה׳תשנ״ז. ההלוויה והקבורה היו בליל י״ד באדר שני, פורים דפרזים, בעת שעם ישראל קרא את המגילה. ברוסיה קרו לו אליעזר מרדכוביץ, ע״ש אביו ר׳ מרדכי. אכן היה רבי אליעזר ״א מרדכי איד״, אשר לא כרע ולא השתחוה ל״המנים״ למיניהם בכל ימי חייו עלי אדמות.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים, ובוודאי ימשיך בהיכלי מרום להיות מליץ יושר עבור תלמידיו ומעריציו — אשר ללא ספק ימשיכו בדרך המיוחדת שחינך אותם — אנ״ש, וכל בית ישראל באה״ק ובעולם כולו, ולפעול שבקרוב תחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים בגאולת עולמים בביאת משיח צדקנו בקרוב ממש.

הרב בנימין זילברשטרום

מנהל ספריית ״היכל מנחם״

עיה״ק ירושלים ת״ו

מפתח הפרקים

מבוא 11
איש מסירות הנפש / אריכות ימים / התקשרותו המיוחדת לרבותיו / העמיד תלמידים הרבה / הפצת המעינות / בנהירו דאנפין / סיפוריו / הצנע לכת / שנותיו האחרונות / ימיו האחרונים /

עם הספר 35

המאסר הראשון

פרק ראשון — **כיונה במעי הדגה** 43
"מברק מהדאר" / אם הבנים שמחה / יום הקדוש בארגז סתום / שנים אוחזין... /

פרק שני — **הכומר שהפך לחוקר** 52
החוקר מציע להבדיל על הכוס... / סיפורו של חוקר־כומר / הטבות ופיתויים / "התחייבות הדדית לעבוד במסירות" / מול לוע האקדח / "כל אלה שניהלנו נגדם חקירות — הפסידו" /

פרק שלישי — **מתנה נדירה** 59
העתקי מכתביו של הרבי / בחדר מס' 3 / לוח זמנים / ה"טיול" היומי / הרופא מגיע / פחד שוא / "לא על הלחם לבדו"... /

פרק רביעי — **הצגת כתב־אשמה** 73
"הדבר יעלה לך ביוקר!" / שאלות מטרידות / האם זה הסוף? / העברה לכלא רוסטוב /

פרק חמישי — **התמודדות גורלית** 81
גבורים ביד חלשים / סוכן כפול / וידויו של אסיר מטורף / אסיר "גראף" / פגישה עם זוגתי /

פרק ששי — **החלום** 90
טוב שיושבים במאסר עבור תומ"צ / גזר הדין והיציאה לגלות / ה"עטאפ" (משלוח אסירים) מרוסטוב / אסירים פראים ומסוכנים / יעלו שמים ירדו תהומות / אזיקים תמורת מים / סיפורו של נצילניק /

פרק שביעי — **בדרך לטשקנט** 103
ב' ניסן / יהודי — אחד מראשי הנ.ק.וו.ד. / פגישה מרגשת / ליל הסדר אצל מכיר וידיד / חג הפסח בטורקיסטן /

המאסר השני

פרק שמיני — **המאסר** 115
המאסר והחיפוש / "על אנשים כמוך אינם חלים הסעיפים הללו" / פתיתי שלג להשקטת הרעבון / החלום /

פרק תשיעי — **החקירות** 119
החוקר מגיש כתב־אשמה לחתימה / קולות יללה וצוחה מחדר החקירות / עם 30 אסירים בתוך עיגול צר / חזרה לתאי הכלא /

פרק עשירי — **"גן עדן" סובייטי** 125
סדרי בית הכלא / יהודי בודד בין עשרות זאבים / סיפורו המחריד של אסיר מוסלמי / עונש מוות בהינף־יד /

פרק אחד־עשר — **"מלאך המוות"** 130
גזרי־דין קולקטיביים / מעלליו המזוויעים של "מלאך המוות" / מחצית ימיו של אזרח בבתי־סוהר ומחנות־רכוז / סיפורו של קומוניסט מאוכזב /

פרק שנים־עשר — **אור בלילה החשוך** 137
סודו של ספר יהודי / "קשרי מכתבים" עם אסירים חסידים / פגישה מרגשת בחצר בית הכלא /

פרק שלשה־עשר — **סופם הטראגי של קבוצת יהודי פולין** 141
יהודים מפולין מבריחים את הגבול / מאיגרא רמא לבירא עמיקתא / היהודים מואשמים בעוון ריגול / הקבוצה מובלת לבית המרחץ — וסופם הטראגי /

פרק ארבעה־עשר — **המסע לצפון** 147
בית מרחץ סובייטי מהו? / "שונא אחד פחות" / דיקנא קדישא / החוקים האכזריים במשלוח האסירים / פגישות מזעזעות / המסע הנורא לצפון רוסיה /

פרק חמשה־עשר — **גיהנום קר** 156
"קבלת פנים" במחנה / שודדים בלתי רשמיים / תכנית בריחה ראשונית / 8000 אסירים במחנה / הצלה ברגע האחרון /

פרק ששה־עשר — **שבת ראשונה במחנה** 164
נאומו המפחיד של הנצ'ליניק / התחמקות מעבודה בשבת / "איני מקנא בכם" / העונש המחריד על המגדל / טוב לבו של קומנדנט יהודי / "האם אתם עדיין חיים?" /

פרק שבעה־עשר — **פסח ראשון במחנה** 172
קבלת חבילת מצות לפסח / סדר ליל פסח / איך מתחמקים מעבודה בחג / "כל הצרות שלנו בגלל שני היהודים" /

פרק שמונה־עשר — **הבריחה והכשלון** 178
התחמקות מהמחנה בעזרת החשיכה / אנו נתפסים / "קליריקלים ושונאי המהפכה" / הצלה בדמותו של קצין הנ.ק.וו.ד. /

פרק תשעה־עשר — **גיהנום של שלג** 183
תוצאותיו של נסיון הבריחה / מול רובה טעון / סכנת קפאון למוות /

פרק עשרים — **גבורתו של יהודי צעיר** 186
אכזריותו של רופא / ביקור הממונה הראשי / עמידתו המפליאה של חברי שמואל /

פרק עשרים ואחד — **עבודות פרך ליד הביטון** 189
העברה לבריגדה אחרת / אסירים מתחשמלים למוות / רצוא ושוב / מרד בצריף / הבריגדיר, נכד של יהודי חרדי /

פרק עשרים ושנים — **עבודה במשרד** 194
הצעת עבודה משרדית / תכנית בניה לשנה / קנאה בין האסירים / התייצבות בפני ועדה רפואית /

פרק עשרים ושלשה — **בין גזלנים** 199
עבודה קשה ומפרכת / שיסוי כלבים / "האם אתה נמצא כאן בבית כנסת?" / מכת־עץ באמצע השינה / סיפורו של בריגדיר אכזרי שגדל בבית יהודי /

פרק עשרים וארבעה — **"עבודה קלה"** 204
"דאוואי! דאוואי!" / מהומה ומרד בין האסירים / בבריגדה מיוחדת של חולים / דרישת שלום מחבר ותיק / סדר ליל פסח בעת שמירת לילה / שחרורו הסופי של שמואל /

פרק עשרים וחמשה — **הבריגדיר "המאיר"** 213
"צריך לשלוח אותך לעולם שכולו טוב" / מול איומי אקדח / הבריגדיר האכזר מתנהג אלי ברחמים / אולם מיוחד בתוך המחנה /

פרק עשרים ושש — **וידויו של בריגדיר** 219
הבריגדיר עוזר לשחרר את החבילות / מחצית המצרכים מתחלק עם האסירים / סיפורו המחריד של הבריגדיר / תפילות ראש השנה במחסן סגור /

פרק עשרים ושבעה — **"כל נדרי" במרתף חשוך** 230
יום הכפורים במרתף / פרעות בערים ועיירות יהודיות / העברה למחלקת ההנדסה / פרידה מרגשת /

פרק עשרים ושמונה — **מול כנופיות גנבים** 236
שומר מה מליל / קבלת פנים חמוצה / פרובוקציה ראשונה נגדי / "אצלי אין זכויות מיוחדות" / פענוח תעלומת גניבות הלחם /

פרק עשרים ותשעה — **סיפורו של נער** 244
לא התגעל במאכלי טריפה / אפיית מצות בתוך לוע הארי / "מאפה זה אמור להציל את חייך?" /

פרק שלשים — **יהודי פולין במחנה** 249
גנבים במוסד ממשלתי / סיפורם של יהודי פולין / "חוצפה" שלא השתלמה / הגשת עזרה לאסירים היהודים / נער צעיר בין האסירים /

פרק שלשים ואחד — **הכרזת מלחמה על רוסיה** 257
ארגון מנין בציבור / בעיצומה של מלחמה / הצלה ברגע האחרון? /

פרק שלשים ושנים — **במחנה החדש** 262
איומים ברצח / מתח בין האסירים / וידויו של חייל / תרגיל מוצלח / עזרה בלתי צפויה /

פרק שלשים ושלשה — **בתור מסיק־תנורים** 270
"אנשיי אינם מסיקי־תנורים" / גניבה מבוייתת / "מתנה יפה": 15 ימי מאסר / ביקור פתע באמצע התפילה /

פרק שלשים וארבעה — **בריגדות של דייגים** 279
מול נסיון להוריד זקן / שכן טוב / מאות אסירים בעבודת דייג / בין גופות המתים /

פרק שלשים וחמשה — **חג הפסח ברעב** 286
לחמניות טריות לפסח... / "פציינט עקשן" / ברקוביץ משתחרר מהמחנה / הצנזורית הראשית מבקשת את רחמיי /

פרק שלשים וששה — **סופו של אנטישמי** 293
הושענא תפילין מושלכים באש / הרצחו של שונא־ישראל / "חברים" בני 13־14 /

פרק שלשים ושבעה — **עבודה במטעי ירקות** 299
מעשה בכלב / "גם אני מתחילה להאמין כבר באלקים" / עיסקת חליפין / הצעת־עבודה חדשה /

פרק שלשים ושמונה — **בבית חרושת לרהיטים** 306
"שלח לחמך על פני המים" / ליד משור חשמלי מסוכן / מצות ברגע האחרון / הנצ'לניק מוכה קשות /

פרק שלשים ותשעה — **לימוד תורה בכלא** 314
תלאותיו של נער צעיר / הצלת אסיר יהודי ממות / התמודדות עם גנבים / תפילות הימים הנוראים במחתרת / ארבעה אסירים יהודים בליל הסדר /

פרק ארבעים — **הנצ'לניק היהודי** 324
סיום מלחמת העולם השניה / סיפור מחריד של נצ'לניק יהודי / תנאי חיים אסקימוסיים / "עקבותיהם לא נודעו" / תלונה לנשיא קאלינין ותוצאותיה /

פרק ארבעים ואחד — **שרשרת ניסים** 332
שבויים גרמניים מגיעים למחנה / שביתת אסירים כללית / חיסולו של אסיר בורח / 300 אסירים מועברים לקאלימא /

פרק ארבעים ושנים — **בבית החולים המרכזי** 338
דיקנא קדישא בסכנה / המנהלת — בת למשפחה חרדית / הדלקת נרות חנוכה בבית החולים / נקמה בצורר ישראל / הצלת יהודי ממוות / מכתב מידיד /

פרק ארבעים ושלשה — **"על חטא" הארוך** 351
שרשרת התעלפויות / בתא מס' 3 / מיהו היהודי "מאטעס"? / "כאן זה לא בית קפה!" /

פרק ארבעים וארבעה — **סוכן סמוי בתא** 360
דברי חלקלקות / אשתו היהודיה של החוקר / חיילים רוסיים חותכים אצבעותיהם / נסיונות־שוא לחתום על האשמות מזויפות /

פרק ארבעים וחמשה — **הכנות למשפט** 370
התעלפות במים קפואים / ישיבה על הרצפה מול החוקר / שאיבת פתיתי שלג /

פרק ארבעים ושש — **המשפט "הצודק"** 374
הליכה ברגל בשבת לבית המשפט / מול פני השופטים / בפני עדי שקר / מבוכתו של עד־שקר /

חלק ב

המאסר השלישי

פרק ארבעים ושבעה — **גזר־הדין** 381
"10 שנות מאסר נוספות!" / הגשת ערעור / קבלת מצות לפסח / חג שבועות מיוחד / ביקורו של הנצ'לניק / עיני הנצ'לניק מתמלאות דם /

פרק ארבעים ושמונה — **סכנת חידלון** 391
בשורה בלתי משמחת / היעלמותה של מנהלת ביה"ח / רשעותה של המנהלת החדשה /

פרק ארבעים ותשעה — **פגישה דרמאטית ברכבת** 396
מסירות נפש של צעירה יהודיה / "סעיף חמשים ושמונה" / מול גנבים אכזריים /

פרק חמשים — **בריחה מתוך רכבת דוהרת** 401
אומץ לב של אסירה / שכרם של גנבים / פגישה בלתי צפויה / על דאטפת אטפוך /

פרק חמשים ואחד — **בתוך ארגז סגור** 411
שכן מסוכן / אסירים יהודים בני 70 / השתחלות לתוך ארגז /

פרק חמשים ושנים — **"גם זו לטובה"** 417
בקור של 35 מעלות / פגישה עם יהודי אסיר / מעז יצא מתוק / נסיון קשה /

פרק חמשים ושלשה — **פסח במחנה** 424
"סדר" ללא הפרעות / "כלים חדשים לפסח" / "יהודי גאה ואמיתי" /

פרק חמשים וארבעה — **בבית חרושת לצעצועים** 426
"פטנט" מיוחד / רשעותו של ה"אפער" / איום בהתאבדות / צייר מוצלח / המצב משתפר /

פרק חמשים וחמשה — **מהנדס־קומוניסט חוזר בתשובה** 436
ראש השנה בין גנבים / פגישה נרגשת בתפילת נעילה / המהנדס מבטיח לחזור בתשובה /

פרק חמשים וששה — **קרב מר עם ה"אפער"** 440
צבי הירש נשפט שנית / עבודה עם רוצחים אכזריים / "אשכיב

אותך ללא רוח חיים" / מחוסר הכרה – לאחר קפיצה מסוכנת / חושד בכשרים /

פרק חמשים ושבעה – **עימות עם ה"אפער"** 448
חקירה פתאומית / נסיון לרצוח את בעריא... / "עבודה" בזויה – מול עדות שקר / התקיפות משתלמת /

פרק חמשים ושמונה – **בין מרצחים נאצים** 455
ידיעה מפלצתית / 2 חלומות / ביקור בלתי צפוי / בשורה משמחת – וסיפור מזעזע / שביתת־רעב גורלית / הגזירה מתבטלת / בקשת ברכה /

פרק חמשים ותשעה – **בשורות משמחות** 471
פרמיה לפסח / סיפורו המחריד של חייל סובייטי / פגישה עם הנצ'לניק החדש / "כל ישראל ערבין זה בזה" / "על מצות ומרורים יאכלוהו" / פרידה קשה /

פרק ששים – **בריחה מסוכנת** 483
מצב בריאותי מתדרדר / מנתח שונא־ישראל / בריחה מסוכנת מבית החולים /

פרק ששים ואחד – **קופה ריקה** 490
רשלנותו של מנהל החשבונות / ריב גלוי / גרעון של שני מיליון רובל /

פרק ששים ושנים – **בין מושחתים** 492
תחשיבים מזויפים / רישום שיקרי וכפול / סיפור מחריד של נער בן 16 / גויעה איטית ביסורים / הנצ'לניקים מתחלפים /

פרק ששים ושלשה – **אסיר יהודי חוזר בתשובה** 499
סבלו של יהודי מנקמת ה"אפער" / סדרי ליל פסח במחסן / פרובוקציה חדשה / אסון מחריד / ה"אפער" נתקף בהתקף־לב /

פרק ששים וארבעה – **10 שנות מאסר על בקשה לעליה** 507
פרמיות מיוחדות / "סעודה המפסקת" בלחם ותה / אסיר יהודי במדי קצין / 10 שנות מחנה / "שליח ההשגחה" / ארבע כוסות תה במקום יין /

פרק ששים וחמשה – **רעייתי מבקרת במחנה** 514
בשורה בלתי צפויה / שלש פגישות / הפרידה הקשה /

פרק ששים וששה – **מנוחת שלום ושלוה** 518
עננים שחורים מתקרבים / הצורר חוזר למחנה / עימות עם קצינים / הנצ'לניק משפיל קומתו /

פרק ששים ושבעה — **יהודי־אסיר מובא לקבורה** 526
החלטות טובות / אסיר־עשיר גווע על מיטתו / היהודי מובל לקבורה / "מאין ידעו מספר הקברז?" / אלכסנדר משתחרר /

פרק ששים ושמונה — **במחנה סגור עם מרצחים נאצים** 535
צרה חדשה / מעבר לנהר / "מדוע נשלחתם למחנה כזה?!" / בין יום ובין לילה /

פרק ששים ותשעה — **לילות־כפור תחת כיפת השמים** 544
הקב"ה מקדים רפואה למכה / שיחה עם המפקד הראשי / הוראה ישירה ממוסקבה /

פרק שבעים — **עלילת הרופאים היהודים** 551
פינה חמה / מעצר הרופאים היהודיים / "מי זה שלמה מיכאל'ס?" /

פרק שבעים ואחד — **העברה מאי המרצחים** 558
חזרה למחנה הקודם / עימות עם המפקד / סודו של קציץ /

פרק שבעים ושנים — **חיסול עקבותיו של ראש הנ.ק.וו.ד.** ... 563
"בוס" רע־מעללים / מבצע השמדת תמונות שר־הפנים / אחראי על מלאי הבגדים / "יש לכם מזל יותר משכל" / "ברוך הבא" במועד הנכון /

פרק שבעים ושלשה — **בנו של "קולאק"** 574
דברים מבולבלים / נצ'לניק הגון / בודד וגלמוד בליל הסדר / חליפין כדאיים /

פרק שבעים וארבעה — **הנער האמיץ** 582
הרגל בסכנת קטיעה / על דאטפת אטפוך / בריגדיר יהודי מאיים ברצח / על סף איבוד־עצמי־לדעת / "קאלימה" /

פרק שבעים וחמשה — **נצני שחרור** 592
רמז רשמי ראשון על שחרורי / בקשת סליחה / בשורת השחרור /

פרק שבעים ושש — **ברגע האחרון** 596
ה"באטקא" מושלך החוצה / משפט בלתי צפוי / סכנת חיים לפני השחרור / הקב"ה מקדים רפואה למכה / התרמית מתגלית /

פרק שבעים ושבעה — **השחרור** 604
הצלת יהודי יום לפני השחרור / על אדמת החופש / נסיעה למוסקבה /

לאחר השחרור

פרק שבעים ושמונה — **אורח בחדר ניתוחים** 611
מחזות קשים / ביקור אצל ידיד ותיק / מקל־הפלא של רבי לוי יצחק / המשפחה מתאחדת / בבית רבי יהודה קולאשער ע״ה / תפילה ברכבת / במעינות צחלטובה /

פרק שבעים ותשעה — **״כאן מרפאה סובייטית ולא בי״כ!״** ... 624
מרפאה סובייטית / פקוח רפואי קפדני / ביקורו של ר׳ יונה לבנהרץ שי׳ /

פרק שמונים — **חודש השביעי על אדמת החופש** 631
הרגשות מעורבות / העברה לרוסטוב / עזרה לקרבנותיו של סטאלין / הצעה שנגוזה /

פרק שמונים ואחד — **סיפורו של כומר** 639
אורח לשבת / בשורה טובה / ״ואביון בעבור נעלים״ / החתונה בצ׳רנוביץ /

פרק שמונים ושנים — **עדות נאמנה** 646
״״ישר־כח על הבשורה הטובה״ / אחות בלתי מזוהה / כתיבת דא״ח בתוך לוע הארי / משיח לפי תומו / והגית בו יומם ולילה / יהודי בודד שלא עבד בשבת / ״תודות לר׳ לייזר זכינו לעלות לא״י״ /

פרק שמונים ושלשה — **מכתב מהרבי** 652
ת״ח על הבשורה / שבת ביעסנטוקי / זוועות הנאצים במעינות המרפא / ביקור מוסווה של סוכן הק.ג.ב. /

פרק שמונים וארבעה — **סיפורה של תולעת** 658
דיאגנוזה מוטעית / הנחת תפילין בעליית־הגג / רשעותו של פרופ׳ יהיר / הכנות לתרופה הגואלת / סופה של התולעת /

פרק שמונים וחמשה — **פגישה עם ידיד — אסיר לשעבר** 668
מכתב גורלי / ד״ש חיה מצבי הירש / ״הנך מכיר אסיר בשם סובוטא?״ / ״החוקר האגרופן״ / עדותם של פושעים /

פרק שמונים ושש — **״מלחמה עם טחנות רוח״** 679
ב״חדר העיגולים״ / נפילה ללא קום / בצפון הרחוק / שחרור סופי / ״יש מנהיג לבירה!״ /

פרק שמונים ושבעה — **ביקור במרכז הק.ג.ב.** 689
הכניסה — רחבה; היציאה — צרה מאד! / מול ראש הק.ג.ב. / שמחת כלולת ר' יונה לבנהרץ שי' /

פרק שמונים ושמונה — **נחיתת־אונס** 695
המראה לסמרקנד / חזרה לגרוזיה / קצין צבא האדום חוזר בתשובה /

פרק שמונים ותשעה — **עלילת הרופאים שהתנפצה** 700
"לחיים" — לזכות הרופאים היהודיים / "עלובה עיסה שנחתומה מעיד עליה" / אותם רוצחים בשינוי אדרת /

פרק תשעים — **איומים חדשים** 706
ביקורים ללא תכלית / סיפורה של רופאה יהודיה / צוואה של אֵם / חתונה כדת וכדין / מסמך סודי / "לא מגיע לכם שום טיהור!" / "עליכם לעזוב מיד את גרוזיה!" /

פרק תשעים ואחד — **הגירה מגרוזיה** 716
תוצאה של הלשנה / "אין סכנה למחלה מסוכנת" / מגרוזיה לטשקנט /

פרקי חיים

פרקי חייו של המחבר ע"ה 723
אבותיו / בגיל 5 אצל הרבי הרש"ב ב"יחידות" / הפגישה עם המנהל־פועל / משמעותו של תמים / העברת ישיבת "תומכי תמימים" לקרמנצ'וג / בשליחות הרבי ליקטרינוסלב / ברכבת בין רוצחים / אצל רבי לוי יצחק ביקטרינוסלב / חזרה הביתה / ניהול ת"ת מחתרתיים / נס בתוך נס /

עם כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע 743
שליחות חינוכית בסיביר / "מים שלנו" / "אינך חייל" / עם המשפיע רבי שמואל גרונם / עם הגאון מרוגאצ'וב / בשליחות אצל ה"חפץ חיים" / התקשרותם של חסידים / הרבי — ומנין חסידים אתו / ה"אוהל" של הרבי מוהרש"ב נ"ע / עם הגה"ח רבי יצחק מתמיד הי"ד /

עם כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע 751
"הרי האבא נמצא כאן!" / שלשה תפקידים / מתנות של חיים / המאסר שנמנע / "אשרי יושבי" / שלא על־מנת לקבל פרס / "הרחב פיך ואמלאהו" / מניני תפילה ברכבת / משמרות תפילה

שלש יממות רצופות / פרידה אחרונה / הבטחה ברורה / כח דברי הרבי / ברגל אל הרבי — אדמו"ר האמצעי /

עם כ"ק הרבי נשיא דורנו 758
"השנים שישבת במחנות אינן נחשבות אצלי!" / יש לנו זכות שהוא כאן / ציות מוחלט לדברי הרבי / הצלת יהודי / "כל תלמיד כמו אלף" / זרוק חוטרא / הפרופסור הגדול / "זכיתי והגעתי לכאן" / ביטול הקטרוג / "אני צריך אותך בכרם חב"ד" / כוחו של כוס־של־ברכה / עיקר הרפואה היא הפצת המעיינות / חומרת גזירת "מיהו יהודי" / בין מצות מצה לסוכה / בין פרק ע' לפרק צ' שבתהלים / "נזכרים ונעשים" / מהו רבי / הדפסת הספר באנגלית / המינוי בהנהלת כולל חב"ד /

הרבנית רייזל נחמה ע"ה 781
קירוב רחוקים ודאגתה לזולת / אשת חיל עטרת בעלה / צדקותה / מידותיה האצילות / יסורים ממרקים / פטירתה /

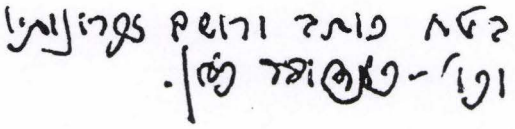
נספחים 793

כתוב זאת זכרון בספר

בחודש תשרי ה'תשכ"ז, כאשר זכה מחבר הספר בפעם הראשונה להגיע ולהתקבל ליחידות אצל כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו, ביקשו הרבי לרשום פרקי זכרונותיו ממה שעבר עליו. לאחר מספר חודשים, בכ"ד טבת ה'תשכ"ז, כתב לו הרבי בכתי"ק:

"בטח כותב ורושם זכרונותיו וכו' — כמדובר כאן"

(ראה צילום כתי"ק:)

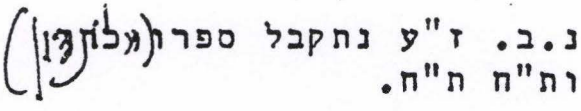

ואכן, רבי אליעזר ע"ה, נרתם למילוי בקשתו והוראתו הקדושה של הרבי, ועשה מאמצים רבים להעלות על־כתב את פרקי זכרונותיו.

בשנת ה'תשל"ב, יצא לאור הספר בניו־יורק בשפת האידיש. כשהרבי קיבל את הספר, כתב לו:

"זה עתה נתקבל ספרו (מלונדון) ותשואות חן תשואות חן"

(ראה צילום:)

עם הספר

בספר שיצא לאור — בשנת תשל״ב — בניו־יורק, באידיש, הקדים העורך מעין ״דברים אחדים״ והקדמה (״פאר־וואר־ט״), אשר אקטואליותם נשארו עד היום. הננו מצטטים בזה את מרבית ההקדמה בתרגום ללשון הקודש:

״ספר זה מקיף את השנים הקשות והנוראות ביותר של השלטון הדיקטטורי של סטאלין, תקופה בה גורשו מיליוני אזרחי רוסיה חפים מפשע למחנות־עבודה במקומות המרוחקים והנידחים ביותר של ברית המועצות, לפי הוראותיו של איש עריץ וצמא־דם זה.

המחבר נולד ברוסיה לפני המהפכה של שנת תרע״ז (1917), למשפחה חסידית, שם קיבל את חינוכו החסידי.

בתור מנהל חשבונות במפעלים גדולים בשנים הראשונות של המהפכה הבולשביקית, היתה לו האפשרות להיות עֵד לתוכניותיהם הכוזבות של המפעלים הכלכליים.

בתור שבוי במחנות־השבי ובתי־הכלא של הממשל הסובייטי, נכח לראות במו־עיניו את פניו האמיתיות של השלטון הדיקטטורי. כאן ניתן היה לראות במוחש את אפסות חיי האדם בעיני השלטונות, וניצול הקרבנות עבור התכניות הסדיסטיות של הנ.ק.וו.ד., אשר רק על־ידי נסים שלמעלה מהטבע עלה, ת״ל, בידי המחבר להנצל מאגרופיהם; לצאת מעמק הבכא הנורא ולעלות לארץ הקודש.

פרקי קורות חייו יוצאים־לאור בארבעה חלקים ובס״ה 600 עמודים [הכוונה, כמובן, לספר שיצא לאור באידיש]. העטיפה צויירה בידי הצייר החסידי הידוע הרב הענדל ליברמן ז״ל, אשר הוא עצמו ניצול מזרועותיהם של הנ.ק.וו.ד. ציור זה מציג דמות חסידית עם זרועות שטוחות אל־על, הקוראות לעזרה וצועק ״הצילו!״ — כאשר ברקע נראים גדרי־תיל של מחנה־עבודה, וחייל־זקיף עומד על מגדל־פיקוח ובידו רובה״...

כדי למנוע בעיות לקרובי־משפחתו וידידיו שבבריה״מ, החליט המחבר שלא להשתמש בשמו האמיתי, אלא בשם מוסווה — ״אברהם נעצאך״.

המחבר הוא בנם של משפחה יהודית מכובדת, אשר לפני המהפכה תפשה מקום מכובד בצבור היהודי שברוסיה־הלבנה דאז. הוא קיבל חינוך יהודי־חסידי בדרכי אבותיו — הוריו וזקניו החסידים. הוא התעסק בעסקנות הכלל וניהל בית חסידי אמיתי.

למרות עיסוקו במקצוע הנהלת חשבונות בבתי־חרושת גדולים, וניהול התקציבים הפיננסיים של מפעלים גדולים — עמד בו־זמנית בראש עסקנות הכלל; עזר ליהודים במצוקתם ובצרכיהם הרוחניים, והיה מבעלי־הבתים החשובים ברוסיה של אז. בתור אדם אינטליגנטי היתה לו דריסת־רגל בחוגי האינטליגנציה ברוסיה, וכך הצליח לנצל השפעתו לטובת הכלל.

השנה בה נאסר, היתה אחת השנים הקשות של הטרור הסטאליניסטי בברית המועצות. המחבר היה קרבן טירור זה, יחד עם עוד רבבות־אלפי אזרחי רוסיה שנאסרו על לא עוול בכפם.

משך עשרים שנה התענה המחבר בכל מיני בתי־סוהר ומחנות־ריכוז, ושנים אלו מתוארים בפרקי הזכרונות של ספר זה. השנים הללו מהוות סמל ודוגמא של מסירות־נפש על שמירת התורה והיהדות; עוני ויסורים; חיים נוראים של מחלות ומוות, ושל אכזריות בלתי ניתנת להיאמן.

קשה לתאר, מאין היה לו לאדם זה הכוחות הטמירים לעבור את כל כור־ההיתוך הנורא ולצאת ממנו בחיים. מעניין ביותר, איך נכנס איש זה לכבשן־האש ויצא ממנו כמעט ללא פגע אחרי שנות־סבל כאלו.

המחבר מספר בזכרונותיו איך הצליח לשמור שבת בבתי הכלא והמחנות. בתור יהודי חסיד ובעל מסירות נפש, קבע לעצמו כבר ביום הראשון שהוא לא יעבוד בשבתות וחגים. רודפיו ומעניו ניסו לשבור אותו בכל מיני דרכים — אך לשוא; הדבר לא עלה בידם. בגלל כן נישא הכינוי שלו בבתי הסוהר ובמחנות בשם "סובוטאַ" ("שבת" ברוסית). כלומר, היהודי שאינו מוכן לעבוד בשבת. בשם זה קראוהו הנצ'לניקים וראשי המחנות: "סובוטא, בוא הנה!", "סובוטא, לך לכאן", "סובוטא, לך שם", "סובוטא, עשה כך". וכן הלאה.

בתור אסיר ומגורש שנים רבות כל כך, הכירוהו מרבית ראשי המחנות וכמוהם גם אסירים רבים. הוא גם ידע להסתדר עם

ההנהלות השונות של המחנות, ועם הנוהלים השונים והמשונים ששררו שם.

עשרים שנה מהווים חלק גדול וחשוב משנות חיי האדם, ואת שנותיו הכי־טובות נמק במחנות העבודה.

בזכרונותיו הוא מספר אודות מאסרו; המצאותו בבית כלא מסוים שם אוכלים בני אדם חיים; מתאר על פגישותיו במחנות עם אסירים יהודים ועל גורלם הנורא. כן הוא מתאר את חוויותיו המדהימות תחת השלטון הסובייטי; על בתי החולים "שעזרו" לאסירים למות, ואודות החוקרים הרצחניים שהיו חוקרים ומענים את קרבנותיהם האומללים.

בזכרונותיו נוכל גם לקרוא על ימי שבת־קודש במחנות; איך ערך סדרי ליל פסח במחנות יחד עם עמיתיו היהודים; תפילת "כל נדרי" ותפילות יום הכפורים במרתף חשוך מלא מים דלוחים; נסיונו הכושל לברוח מהמחנה; חקירותיו המתישות; העמדתו בפני ה"שופטים", ועל אותם הפעמים בהן היה כפסע בינו לבין המוות.

מזכרונותיו בולטות צעקות־הכאב של אותם רבבות אלפי אסירים, שנאסרו בתקופתו, אך לא זכו לחזור משם חיים. בחסד השם עליו זכה — בזכות רבותיו הקדושים — לצאת חי, וזעקותיו הן הן אשמותיהם של הנרצחים, הנחנקים והמומתים שעברו אף הם אותו גורל מר, וביקשוהו שלא ישכח ולא יסלח לנצח על החורבן וההכחדה של אנשים כה רבים החפים מפשע.

תיאוריו וסיפוריו של המחבר יתנו לקוראים מושג רב ממה שהתחולל ברוסיה תחת השלטון הסטאליניסטי העריץ, ועל סתימת הפיות, ההכחדה והחנק של מנהיגים יהודים רבים כל כך, אדמורי"ם, רבנים, מורי דרך, סופרים וכו'.

מתיאוריו של המחבר ניתן לראות מה גדול כח הבטחון והאמונה באלקים, התקוה והציפיה להשוכן מרומים — אשר רק באמצעותם יכול היה המחבר לעבור את כל אלה ולצאת שלם מהסיוטים הנוראים של עשרים שנות בתי־כלא ומחנות.

אין ספק, שתיאוריו וזכרונותיו המרתקים יביאו, בע"ה, תועלת גדולה לקוראים, וילמדו מה כחה של מסירות נפש על משמר התורה והמצוות".

יומן התלאות
בבתי־כלא
ומחנות־ריכוז

המאסר הראשון

לאחר שהספר הוכן לדפוס — נסתלק המחבר ע"ה לבית עולמו (ביום ש"ק י"ג אדר ב' ה'תשנ"ז) ובארכיוניו נמצאו פרקי זכרונות שונים ומעניינים אשר לא ידעו אודותם בעת עריכת הספר. בעיקר, פרקי הזכרונות של המאסר הראשון, וכן ממה שעבר עליו אחרי שחרורו מהמחנות. אנו מביאים, אפוא, כאן, זו הפעם הראשונה, את פרקי זכרונותיו על המאסר הראשון.

פרק ראשון

כיונה במעי הדגה

"מברק מהדאר" / אם הבנים שמחה / יום הקדוש בארגז סתום / שנים אוחזין... /

"מברק מהדאר"

רוסטוב. ליל ערב יום הכפורים שנת תרצ"ו (5.10.1935).

בחצות הלילה נשמע קול חריקת בלמי מכונית ליד הבית שלנו; נשמעו פסיעות בני־אדם ומיד שמענו נקישות על הדלת. היתה זאת אות מבשרת־רעות.

— "מי שם?", שאלתי.

— "מברק מהדאר!", היתה התשובה.

נגשתי לדלת ופתחתיה לרווחה. מולי נצבו שלשה חיילים חמושים, אנשי הנ.ק.וו.ד., אשר נכנסו לבית מבלי שיוזמנו. ראש החוליה ביקש ממני להראות לו את "פנקס הבית".

למי שאינו יודע — החוק הסובייטי חייב כל משפחה ברחבי ברית־המועצות להחזיק בבית פנקס ובו רשומים הפרטים הבאים: שמות האנשים הנמצאים בבית; מספר הפספורט של כל אחד מהם (או מס' תעודת הלידה למי שהוא פחות מגיל 18); באיזה תאריך הונפק הפספורט ומתי פג תוקפו; מקצועו ועיסוקו של האיש; מקום עבודתו או מקום לימודו; מתי נרשם במשרדי המשטרה ועוד.

גם באם נקלע לבית אורח כלשהו, ולו לימים ספורים, יש לרשום את שמו וכל פרטיו — ולהעביר את הפנקס למשרדי המשטרה, שם היו בודקים ומאשרים את הפרטים. לפי חוק זה, חייב להיות איש מיוחד הממונה על ניהול הפנקס, ואחראי על כל מה שנאמר בו.

כאשר הגשתי את הפנקס לאיש הנ.קו.וו.ד. החל לקרוא את כל הרשום, ובהגיעו לשם שלי, שאל:

— "מיהו האיש הזה"?

— "אני!", עניתי בקצרה.

מיד הורה לי למסור לידיו את כל תעודותיי: הפספורט שלי, תעודה על שרותי הצבאי, אישור ממקום עבודתי וכל תעודה־מזהה אחרת.

כאשר הגשתי לו את כל התעודות והמסמכים, הוציא מכיסו צו חיפוש, מכוחו הוא מורשה לערוך חיפוש בכל הבית. לאחר מכן שלף מנרתיקו אקדח, טענו בכדורים, ובפנותו את האקדח אל מול פני, פקד עלי לשבת בפינה ליד הקיר ולא לזוז. "ברגע שארגיש תנועה כלשהי מצדכם — אירה בכם ללא אזהרה נוספת!", איים.

בתוך כך, בגלל הרעש, התעוררו אמי וזוגתי משנתם. כאשר שמעה זוגתי את מלותיו האחרונות, נתקפה חלחלה ונפלה ארצה מתעלפת. אמי ע"ה החלה לטפל בה ולעוררה מעלפונה, ורק בקושי רב עלה הדבר בידה.

מפקד החוליה, שהיה אחראי על החיפוש, פקד להוציא את כל הספרים מהארון, והחל מעלעל בספרים, ספר אחר ספר. כמוהו עשו גם שני החיילים האחרים, ולאחר העלעול השליכו את הספר בבזיון על הרצפה.

כשראתה אמי מה שעוללים רשעים אלה לספרים הקדושים, החלה להרימם, נשקה אותם והניחתם על השולחן. אולם הללו מנעו זאת בעדה והמשיכו בשלהם; הוציאו מהארון ספר אחר ספר, עלעלו בהם וזרקום על הרצפה.

לא יכולתי יותר לראות בביזוי הקודש. קמתי ממקומי ואמרתי למפקד:

— "מדוע הנכם נוהגים בצורה ברוטלית כזו עם הספרים הקדושים, ולמה אינכם מרשים לאמי הזקנה להרימם? הרי ידוע לכם כי אצלנו הספרים קדושים המה, ואילו אתם מרשים לעצמכם לזרוק את הספרים בבזיון כזה על הרצפה?!"

המפקד פקד עלי לחזור ולשבת על מקומי, ולא להעיז לקום מהכסא, פן יירה בי ללא אומר ודברים!

חזרתי למקומי והסתכלתי בכאב איך שהרשעים ממשיכים להוציא את הספרים מהארון. אך כנראה שדבריי פעלו בכל זאת על לבם האטום, ושוב לא זרקו אותם על הרצפה אלא על השולחן.

כאשר גמרו עם "מבצע הספרים", החלו לחפש ולחטט בכל הארונות שהיו בבית; ארונות בגדים, ארון כלים ועוד. החיפוש נמשך כמעט כל הלילה, ובטרם עלה השחר לקחתי את התרנגול מתחת השולחן, בידי השניה אוחז הנני את הסידור והחילותי לומר בקול "בני אדם" וכו'.

כאשר ראה אותי המפקד מסבב את התרנגול מעל לראשי, עמד נדהם לרגע, ושאל אותי בכעס:

— "מהו הדבר אשר אתם עושים עם התרנגול? ומה אתם ממלמלים בעת שהנכם מסבבים את התרנגול מעל הראש?!"

הבהרתי לו בקצרה שזהו מנהג יהודי עתיק, בערב יום הקדוש ביותר אצל היהודים, יום בו עומדים לפני המשפט האלקי ובודקים את כל מעשי האדם בשנה שחלפה. אנו מבקשים מאת בורא העולם, שימחול לנו על המעשים הלא־טובים שעשינו בחלוף השנה, ובאם חלילה נגזר עלינו למות או עונש קשה אחר — "יעשה זאת עם שונאינו, וסופם יהא כסופו של תרנגול זה!

כאשר שמע את דבריי עלה סומק בלחייו ושאל ברוגזה:

— "למי אתם מתכוונים במלה "שונאים"?"

עניתי לו, שהכוונה היא על שונאי יהודים, אשר כל מטרתם לגרום להם צרות ומצוקות!

כאן פנה לעבר אמי וזוגתי ע"ה ואמר להן:

— "אני מציע לכן להיפרד מהבן והבעל, כי אנו לוקחים אותו יחד אתנו, ושוב לא תוכלו לראותו יותר; בודאי יחוסל עוד הערב!"

כשמעה את דבריו המפחידים, נתקפה זוגתי שוב חלחלה, והתעלפה. לעומתה, אמי ע"ה, שהיתה אשה אמיצה, נענתה ואמרה למפקד:

— "את בני לא תחסלו, כי מעולם לא עשה רעה למישהו. אני בטוחה שמחר בבוקר יחזור אלינו בריא ושלם, לאחר שתשתכנעו שהוא אדם נקי וחף מכל פשע!"

המפקד לקח אתו את הפספורט שלי, התעודות והמסמכים, וכן "מגילת אסתר" ישנה, כתובה על קלף, וכתבי־יד של מאמרי חסידות. לאחר מכן פקדו עלי להתלבש ולהתלוות אליהם.

כאשר החילותי ללבוש את המעיל, אמרו לי: חבל שתקחו את המעיל, כי ממילא לא תהיה לכם ממנו שום תועלת; הרי בעוד כמה שעות תהיו כבר בעולם אחר!

כאשר שמעה רעיתי עליה־השלום את דבריו — נתעלפה שוב בפעם השלישית — — —

המפקד פנה שוב לאמי ע"ה ואמר לה:

— "לכי והפרדי מבנך, כי הנך רואה אותו כעת בפעם האחרונה!"

או־אז פנתה אמי האמיצה אלי ואמרה לי:

— "לך, בני, והיה חזק ואמיץ. הרי עשית תמיד רק טוב בחייך, ולכן יהא הקב"ה בעזרך היכן שלא תפנה, והאמת בודאי תצא לעין כל!"

אם הבנים שמחה

בשנתיים הראשונים שנשלחתי לגולה, היה אתי יחד הרב שלמה מטוסוב שי' (כיום שלוחו של הרבי במרוקו). לאחר מכן שוחרר ואני נשלחתי למחנות לעבודת פרך. מאחר שלא רציתי שאמי ע"ה תדע מזה, כתבתי אז מכתבים לזוגתי רייזל ע"ה אבל ביקשתי ממנה שלא תגלה זאת לאמי, כי זה מהווה עבורה סכנת חיים ר"ל. פעם לא היתה זוגתי בבית, ואמי שמחה לראות שהגיע מכתב ממני. כשפתחה את המכתב הבינה שנשלחתי למחנות — ואז אמרה: צריך לבקש עליו רחמים!

מה עשתה אשה צדקנית זו?

לקחה תכריכים, הכינה את עצמה ואמרה:

כאן בעולם הזה לא אוכל לעזור לו, לכן אני הולכת לעולם הבא להתפלל עליו ולעזור לו! ביקשה לדבר עם בתה שהיתה שם, קראה קריאת שמע בכוונה עצומה, ולאחר כמה שעות הלכה לעולמה — — —

לפלא הדבר — מסיים בנה ר׳ אליעזר — באותה לילה, ואני בריחוק מקום רב ממנה, חלמתי, והנה אמי באה אלי ואמרה לי: אני יודעת שאין לך אפשרות לומר עלי קדיש, מכיון שאין לך ״מנין״. לפחות תלמד משניות לנשמתי! כשהקצתי משנתי הבנתי שאמי נפטרה, וציינתי לי את התאריך כ״ו חשון תרצ״ט. במועד מאוחר יותר, כשהצלחתי ליצור קשר עם רעייתי ע״ה, התברר לי שאכן באותו היום נפטרה — — —

מרת חי׳ רבקה ננס ע״ה
אמו של ר׳ אליעזר

יום הקדוש בארגז סתום

שלשת מלאכי־החבלה הובילו אותי למכונית השחורה שעמדה בחוץ (״טשארני ווארן״ כפי שכונתה בפי כל), בה הובילו את האסירים למרכז הנ.ק.וו.ד.

בהגיענו שם, הכניסו אותי החיילים לחדר גדול, שם היו מותקנים בתוך הקיר ארגזים צרים, כעין ארונות של מתים. הם הוציאו משם "ארון" אחד, דחפו אותי לתוכו בכח, ואחר כך החזירו את הארון ואת "תכולתו" לתוך הקיר! במדף העליון של הארון היו מספר חורים, דרכם יכולתי לנשום קצת, אך סביבי היה חושך מוחלט — "וימש חושך".

מכווץ כולי שכבתי כמו בר־מינן בארון, מבלי יכולת להזיז יד או רגל. לאזני הגיעו קולות צעדי אנשים שהתהלכו בחדר הגדול, ואף ניסיתי לזעוק אליהם מתוך הארון, אך קולי היה קול קורא במדבר, ואיש לא ניגש אלי. עבורם היה זה, כנראה, מחזה יום־יומי, וצעקותיי לא הזיזו אותם. איש, כמובן, לא שעה לעברי.

בלילה, ליל יום הקדוש, המשכתי לשכב בארון בכיווץ ידים ורגלים. החילותי לומר תפילת "כל נדרי" עד כמה שיכולתי לזכור בעל־פה. כן התפללתי תפילת ערבית ואמרתי הסליחות והפיוטים ככל שיד־זכרוני מגעת.

באותן השעות עברו לנגד עיניי דמויות־ההוד של יהודים בבית־הכנסת, עטופי "קיטלים" ובגדים לבנים, מעוטרים בטליתותיהם; מתאחדים עם כל בית ישראל ולוחשים חרש־חרש יחד עם השליח־ציבור:

— "על דעת המקום ועל דעת הקהל, בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה, אנו מתירין להתפלל עם העבריינים" — — —

— "ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכם, כי לכל העם בשגגה" (במדבר טו, כו) — — —

הנה, עומדים הם שפופים וטליתותיהם מעל ראשיהם; שופכים שיח, מתוודים ומתפללים לשוכן שחקים, היודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי: "שתרחם עלינו ותמחול לנו על כל חטאתינו, ותכפר לנו על כל עונותינו, ותמחול ותסלח לנו על כל פשעינו".

אף אני הצטרפתי וכללתי את עצמי עם תפילות עם בית ישראל בעולם כולו, ועד כמה תאמו באותן השעות המלים הקדושות הנאמרות מפי רבבות אלפי ישראל באותה שעה: "יעלה עינוינו מערב ויבוא סליחתנו מבוקר... יעלה ישענו... יעלה אנקתנו מערב ויבא אליך מבוקר" — — —

בתום תפילת ערבית החילותי באמירת תהלים בכוונה, וכך עבר עלי ליל יום הקדוש והנורא במרכזם הטמא.

בבוקר, שוב הגיעו אלי קולות צעדים של אנשים שהסתובבו בחדר. נסיתי שוב את מזלי בצעקות רמות. אולי יאבה אי־מי לרחם עלי ויחלצני מהמצב הנורא, אך גם הפעם היה קולי קול קורא במדבר; איש לא פנה לעברי.

החילותי להתפלל תפילת שחרית, עד כמה שיכולתי לזכור את נוסח התפילה והפיוטים, ואח״כ התפללתי תפילת מוסף ומנחה.

בתפילת מנחה עמד לנגד עיני מצבו של יונה הנביא, המסופר בהפטורת מנחת יוהכ״פ, אשר עמד לברוח תרשישה מלפני ה׳; הסערה הגדולה שקמה בים והאניה — בה היה יונה — חשבה להשבר; הפור שנפל על יונה אשר בשלו הרעה הזאת; בקשתו מרב־החובל והנוסעים להטילו לתוך הים; הטלתו לים; הדג הגדול שבלע את יונה, בו שהה במעיו שלשה ימים ושלשה לילות, ותפילתו אל ה׳ ממעי הדגה.

הנה — חשבתי לעצמי — אף אני במצב דומה; מושכב בתוך ארון חשוך ואיש אינו שומע את קולי, ולא נשאר בפני אלא לקרוא אל ה׳ אולי יתעשת לי האלקים — — —

אף אני ״קראתי מצרה לי אל ה׳ ויענני מבטן שאול, שועתי שמעת קולי״... ״אפפוני מים עד נפש, תהום יסובבני, סוף חבוש לראשי״... ״בהתעטף עלי נפשי את ה׳ זכרתי״... ״כי ידעתי כי אתה א־ל רחום וחנון, ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה״...

והנה, מתי אזכה גם אני שיקיאו אותי מארון נורא זה, כפי שקאה הדג את יונה אל היבשה — — —

לפנות ערב התפללתי תפילת נעילה וביקשתי מהשי״ת שיוציאני במהרה ממיצר למרחב, ואזכה יחד עם כל בית ישראל לשנה טובה ומבורכת.

בתום תפילת נעילה נזכרו בי סוף־סוף, ובאו להוציאני מהארון — — —

שנים אוחזין...

לאחר שהוציאו את הארון מהקיר, פקדו עלי לצאת, אך הייתי מכווץ כולי ולא יכולתי לזוז ממקומי. או אז נגשו אלי שנים; האחד תפס אותי בראשי והשני ברגליי והוציאוני מהארון הצר. הם פקדו עלי לעמוד, אך היות ולא הייתי מסוגל לעמוד על רגלי, זרקו אותי על הרצפה.

כאן ניגש אלי חייל, אחד מבין השלשה שלקחו אותי מביתי, וציוה עלי לקום ולעמוד על רגלי. הוא גם איים עלי באקדחו, כי אם לא אעשה זאת מיד, ירצחני נפש!

החילותי להתאמץ בכל כוחותיי לקום, אך לא יכולתי בשום אופן. הוא פקד על שנים מאנשיו להרים אותי ולהעמידני על רגלי.

לאחר שהעמידו אותי בכח, פקד עלי ללכת. נסיתי את מזלי וצעדתי כמה פסיעות, אך מרוב חולשה נפלתי על הרצפה. הלה רתח מזעם ואמר לי שהוא נותן לי עשר דקות לנוח ואחר כך עלי ללכת לחדרו של החוקר. משחלפו עשרת הדקות, הורה לי שוב ללכת לכוון חדרו של החוקר. נסיתי שוב לצעוד כמה פסיעות, אך לשווא; נפלתי ארצה.

הפעם קרא לחייל וציוה עליו להרים אותי ולהוליכני אל החוקר. הוא לקח אותי תחת זרועו והוביל אותי דרך פרוזדור ארוך לחדרו של החוקר. אך תוך כדי הליכה נעצרתי; הרגשתי שרגליי המכווצות אינן מסוגלות לצעוד יותר.

החייל הסתכל עלי במבטי־רחמים ואמר לי: עליך לאזור כוחות, כי שם אצל החוקר מחכה לך חוויות קשות, ולכן אם לא תתעקש — תוכל להשאר בחיים. איך שלא יהיה, עליך לשכוח מלחזור לביתך, כי יעברו עוד שנים לא מעטות עד שתוכל לצאת מכאן בחיים!

הוא פקד עלי להמשיך בהליכה עד שעברנו את כל הפרוזדור הארוך, ולאחר מכן עזר לי לעלות את המדרגות המובילות לקומה השניה. כאן הוביל אותי שוב דרך פרוזדור ארוך ומשני צדיו חדרים. ירדנו במדרגות עדי הגענו לפרוזדור ארוך אחר, שם נעמד ליד אחד החדרים שבמרתף ואמר:

— "הלא תראה, כאן בחדר זה מחסלים את האסירים־העקשנים העומדים על דעתם ואינם רוצים לחתום על מה שהחוקרים מגישים להם!"

הוא פתח את הדלת, והכניס אותי לתוך החדר. ראיתי לפני חדר, שקירותיו מסוידים לבן ועליהם כתמים אדומים מדם. בהצביעו על הקירות אמר לי החייל:

— "הרואה אתה את הכתמים האדומים? אלה הם כתמי־דם של בני אדם שחוסלו על שסרבו לחתום על הפרוטוקולים!"

לאחר מכן אמר לי לצאת מהחדר והוביל אותי שוב דרך פרוזדור ארוך. כאשר הגענו למדרגות, פקד עלי לעלות על המדרגות. הגענו לקומה הראשונה וציוה עלי לעבור פרוזדור ענק ובו חדרים משני צדיו. בהגיענו לאמצע הפרוזדור, ציוה עלי מחדש לרדת במדריגות שהובילו למרתף ארוך, ושוב עברנו שם פרוזדור גדול.

הפעם הרגשתי כבר חלש ביותר, ומרוב חולשה נפלתי ארצה מתעלף. לאחר שעוררוני מעלפוני ראיתי לידי אחות המזריקה לי זריקה. היא התעניינה בשלומי, וכאשר שמעה את החייל אומר שהוא מביא אותי לחוקר — נעלמה מהאופק.

שוב פקד עלי החייל לעלות על המדרגות. כאשר אמרתי לו שאינני מסוגל להרים את רגלי, הוציא אקדח מכיסו, טען אותו בכדורים ואמר לי: באם לא תעלו את המדרגות לבד — אחסל אתכם ביריה!

אינני יודע מאין שאבתי את הכוחות לכך, אך בראותי את המצב כי ברע הוא, וכי עלול הוא חלילה להגשים את איומו, החילותי לנסות את מזלי ועליתי את המדרגות. בהגיענו לקומה השניה, שוב פסענו בפרוזדור עד אשר נעצרנו ליד אחד החדרים. החייל הקיש בדלת ואמר לי להיכנס לחדר.

פרק שני

הכומר שהפך לחוקר

החוקר מציע להבדיל על הכוס... / סיפורו של חוקר־כומר / הטבות ופיתויים /"התחייבות הדדית לעבוד במסירות" / מול לוע האקדח / "כל אלה שניהלנו נגדם חקירות — הפסידו" /

החוקר מציע להבדיל על הכוס...

בחדר, ליד השולחן, ישב איש אחד, חסון וכבד־בשר, לבוש במדי קצין גבוה של הנ.ק.וו.ד. ועל כתפיו אותות־הצטיינות. הוא הסתכל עלי במבטים של רחמנות והשתתפות בצער, ואמר לי:

— רק כעת נודע לי שהושיבו אתכם בארון, שם שהיתם יותר מיממה ללא אוכל ושתיה. מאחר והיום היה אצלכם יום הכפורים, בו לא טעמתם מאומה, לכן פקדתי להביא אתכם לכאן, כדי שתוכלו להבדיל על הכוס ולטעום דבר־מה, כי הרי לא תטעמו מאומה לפני הבדלה!...

בעודו מדבר, לחץ על כפתור, ומיד נכנסה אשה אחת ושאלה מה עליה להביא. הקצין אמר לה להביא כוס נקיה ובקבוק בירה. לאחר מכן הציע לי לעשות הבדלה. הוא עצמו הדליק שני גפרורים לברכת "בורא מאורי האש", ובירכתי על הנר.

לאחר ששתיתי את הכוס, הציע לי לשתות כוס שניה, כי על כן רעב וצמא אני. הודיתי לו על טוב לבו והתחמקתי מלשתות כוס נוספת.

סיפורו של חוקר־כומר

בעודנו יושבים, החל לספר לי בארוכה את הביאוגרפיה שלו:

— "אני הנני בנו של כומר ולמדתי בבית ספר גבוה לכמרים. במשך הזמן קיבלתי תעודה המאשרת, שיכול הנני לשמש כומר ראשי בכנסיה גדולה. ואכן, עם קבלת התעודה מינו אותי בתור כומר ראשי בכנסיה

מפורסמת, וכך נקשרו קשרי־ידידות הדוקים ביני לבין הארכיבישוף המבוגר של המחוז. תוך תקופה קצרה החל הארכיבישוף לבקר בביתי. הוא התאונן בפני אשתי, כי אינו יכול לטעום מהמאכלים שמכינה לו איזו טבחית זקנה, לכן הוא תמיד רעב, כי אין זה לכבודו להתאונן על המאכלים.

"לכן — ממשיך הקצין לספר לי — הציע לנו הארכיבישוף, שאנו נבשל עבורו המאכלים הטעימים עליו, תמורת תשלום הגון, והוא יבוא אלינו לאכול מדי יום. הוא ביקש ממני להתייעץ עם אשתי, ולתת לו תשובה.

"התייעצנו, אני ואשתי, והגענו לידי מסקנה, כי חשוב לנו מאד שאדם במעמד כזה יבוא לביתנו לאכול מדי יום, כך יוכל לעזור לי להגיע למעמד יותר מכובד ומשרה יותר גבוהה, וכך גם תועלה משכורתי בהתאם. כן נוכל לקבל ממנו תשלום הגון עבור הארוחות, מאחר והוא מקבל משכורת ממשלתית גבוהה, ואילו הוא עצמו אדם בודד, ללא אשה ובנים (מאחר שלפי חוקי הכנסיה אסור עליו להקים משפחה).

"לאור כל אלה הגענו לידי החלטה שהדבר כדאי לנו, ונתנו לו תשובה חיובית. ואמנם, הארכיבישוף בא מדי יום אלינו לארוחת־צהרים, וכולנו היינו שבעי־רצון.

"מפעם לפעם קרה — ממשיך הלה בסיפורו — שהעליתי את נושא השיחה אודות לחץ השלטונות על כמרי העיירות והכפרים, שיטיפו לנאמניהם להיות נאמנים לשלטון המהפכה, וכן ילשינו על אלה המדברים נגד השלטון. אולם, הארכיבישוף לא אבה לשוחח אתי על נושא זה, באמרו, שאל להם, לכמרים, להתערב בנושאים פוליטיים.

"מתוך דבריו הבינותי — מוסיף הקצין — כי הוא שונא גדול של השלטונות, אך אני כשלעצמי סברתי אחרת. דעתי היתה, שעל הכמרים לעזור לשלטונות בנדון זה, כדי שבתמורה יעזרו לנו בדברים אחרים, כמו: עזרה לכנסיות בתקציבים, כדי שנוכל להעלות את משכורתיהם הזעומות של הכמרים, ועוד.

"משך חדשים רבים הגיע אלינו הארכיבישוף לארוחות־צהרים והיה שבע־רצון מהמאכלים שהכינונו לו. מאידך, קמצן גדול היה ושילם לנו מדי חודש סכומים פעוטים בלבד.

הטבות ופיתויים

"יום אחד קיבלתי הזמנה להתייצב בנ.ק.וו.ד. לגבי, לא היה בזה משום חידוש, כי הייתי רגיל לקבל הזמנות כאלו לעתים תכופות, בהן היו שואלים אותי על אנשים מסוימים המבקרים בכנסיה שלי; על נאמנותם לשלטונות; על עסקיהם המפוקפקים והבלתי־חוקיים, ועוד. הם אמרו לי, כי אינני מסור מספיק לשלטון, וההוכחה הכי טובה — הרי הארכיבישוף אוכל אצלנו זה חדשים, ובודאי אנו משוחחים בעת הארוחות אודות שלטון המהפכה, ומעולם לא מסרתי לנ.ק.וו.ד. פרטים על שיחות אלו. ואילו לפי המידע שבידם — הארכיבישוף הוא מהשונאים הקשים של השלטון המהפכני, ולא ייתכן שאינו מדבר אתי על כך!

"לכן — מספר לי הקצין — הציעו לי אנשי הנ.ק.וו.ד. לכתוב להם דו"ח סודי, בו אפרט על התבטאויותיו הקשות של הארכיבישוף נגד המהפכה; על התנהגות ברוטלית של אנשי הנ.ק.וו.ד. נגד אנשי־דת, ועל לחציהם להלשין נגד המבקרים בכנסיות.

"הם הסבירו לי, כי הם זקוקים לאדם המתמצא היטב באמונה הנוצרית, וגם בדת היהודית. ולכן, היות ואני נראה להם כמתאים ביותר — לכן הם מציעים לי לכתוב בקשה לשלטונות בה ייאמר, כי אני נאלץ להתפטר מהכנסיה בגלל סיבות אידיאולוגיות, לאחר שהגעתי למסקנא שכל האמונה הנוצרית מהווה דת של שקר המרמה אנשים, וכי אינני מוכן יותר לרמות אנשים. אי לכך אני מבקש שיאשרו לי לעבוד במוסדות המהפכה, ואני מבטיח להתמסר בכל כוחותיי לטובת העם הסובייטי.

"אנשי הנ.ק.וו.ד. גם הבטיחו לי, כי מיד עם קבלת הבקשה, ימנו אותי בתור חוקר הנ.ק.וו.ד. לענינים דתיים.

"כן אמרו לי — ממשיך הקצין לספר לי על אותו ביקור בנ.ק.וו.ד. — שאשתי יודעת כבר מההצעה; הביעה הסכמתה וגם תעזור לי בתפקידי החדש. בסיום השיחה גם איימו עלי, כי אם בכל זאת אחליט שלא לקבל הצעתם — יגלו אותי למרחבי סיביר, משם אין לי שום סיכוי לחזור בחיים! הם הקציבו לי זמן של יומיים לחשוב על ההצעה, יחד עם אשתי, תוך תקוה שאתן להם תשובה חיובית.

"התחייבות הדדית לעבוד במסירות"

"בבואי הביתה — מסכם הקצין את סיפורו — חשבנו יחד על ההצעה והחלטנו לתת תשובה חיובית. ערכנו מכתב לראשי הנ.ק.וו.ד. בו נאמר כי זה שנים היינו נאמנים בצורה אוילית לאמונה הנוצרית, ורק כעת הגיעו למסקנא שהולכנו שולל ואף רמינו אחרים ללכת בעינים עצומות אחרי אמונה־שקרית זו. לכן אנו מבקשים שירשו לי לעבוד במוסד סובייטי, תוך התחייבות הדדית לעבוד במסירות ובנאמנות".

בתום סיפורו, המשיך הקצין־החוקר לומר לי:

"לא עברו אלא ימים ספורים, פיטרו אותי מעבודתי בתור כומר. השלטונות העניקו לנו דירה טובה וגם שלחו אותי למוסקבה להשתלם בבית־ספר מיוחד לחוקרים. כעבור שלש שנות־לימוד בבית־ ספר זה, מינו אותו רשמית בתור חוקר, ועבודתי הראשונה היתה לחקור את ה...ארכיבישוף שאכל אצלי" — מסיים הקצין את סיפורו.

בהמשך, אמר לי הקצין־החוקר, כי מיד ימשיך לשוחח אתי אודות ענינים חשובים המעניינים את השלטונות, ואחר כך ישחרר אותי — —
—

הוא לחץ שוב על כפתור, ואותה אשה נצטוותה להביא כוס תה עם סוכר. אולם, התחמקתי מלשתותה, כי חששתי פן הכניסו שם איזה חומר רעלי.

לאחר מכן הוציא הקצין מילקוטו תיק עם כל מיני ניירות; שם אותם על השולחן, ואחר פנה אלי ואמר:

— "בטוח הנני שהנכם אזרח נאמן לשלטונות, ביחוד לאחר שהשלטון החדש העניק זכויות מלאות ליהודים המתגוררים ברחבי ברית־המועצות. מאות בשנים היו היהודים ברוסיה חסרי־זכויות אלמנטריות תחת שלטון הצאר אשר שלל מהם כל זכויותיהם. שלטון זה עינה את היהודים על לא עוול בכפם, ערכו נגדם פוגרומים וגרמו להם צרות רבות. לא כן עתה, תחת השלטון הקומוניסטי, ישנם ליהודים זכויות מלאות, ככל שאר האזרחים הסובייטיים, ורבים מהיהודים גם תופשים משרות בכירות.

"אולם — המשיך — בהחלט לא מובן לי התעקשותכם שלא לעבוד

בשבתות, כי הרי בעבודתכם הנוכחית הנכם יכולים בהחלט לצאת לעבודה בשבתות, ולמעשה לא לעבוד — אלא ללכת לבנק או למוסד אחר אתם יש לנו קשרים הדוקים, ואיש לא יעקוב אחריכם. חשוב לדעת, כי אי הופעתכם לעבודה בשבתות וחגים יהודיים, עלול להתפרש כהפגנה ומרד נגד חוקי הממשלה.

"ולכן — הוא מסיים דבריו — עדיין לא מאוחר להתחרט על התנהגותכם המוזרה כלפי השלטונות וליהפך לאזרח מסור ונאמן לממשלה הנותנת לכם את כל הזכויות המגיעות לכם!

"ידוע לנו, בנ.ק.וו.ד. שהנכם משתתפים באסיפות נגד השלטון, יחד עם עוד אנשים הידועים בשנאתם לשלטונות המהפכה, ולכן עדיין לא מאוחר לגלות לנו את האמת המלאה אודות התכנסויות אלו.

"כדי שלא לעכב אתכם כאן — סיים הקצין — כבר הכנתי פרוטוקול, בו אתם מגלים את כל האמת, ומיד לאחר שתחתמו עליו, אשחרר אתכם מיד!"

מול לוע האקדח

בתום דבריו, הוציא מילקוטו "פרוטוקול חקירה" והגישו לי לחתימה מיידית, מאחר שעדיין מרובה העבודה המוטלת עליו.

כאשר עניתי שברצוני לקרוא את הפרוטוקול בטרם אחתום עליו — התרתח מזעם, ולראשונה מאז שנפגשנו הרים את קולו וצעק:

— "האם אינכם מאמינים לחוקרי הנ.ק.וו.ד.? האם, לדעתכם, אנשי הנ.ק.וו.ד. יכתבו שקרים?!"

— "מעולם לא חתמתי על מסמך בטרם קראתי מה שנאמר בו!", עניתי בשקט, אך בתקיפות.

הפעם לא ענה על דבריי, אלא הוציא אקדח מהמגירה, הטעינו בכדורים, ובהפנותו את לוע האקדח מולי — פקד עלי לחתום מיד על הפרוטוקול; אחרת, הוא יירה בי במקום!

אותו רגע לקחתי בידי מכשיר כבד של שיש, שעמד על השולחן, ובהרימותיו אל מול פניו, אמרתי בקול תקיף:

— "עליך להחזיר מיד את האקדח למגירה; ולא — ארוצץ את מוחך במכשיר זה!"

הוא החזיר בפחד את האקדח, ובאותו רגע נכנסו שני חיילים מזוינים אשר הפנו את רוביהם מול פני. הרגשתי שכל הארוע היה מוכן מראש, כדי להטיל עלי אשמת־רצח בכוונה תחילה.

כעבור מספר דקות הופיע בחדר אדם שהציג את עצמו כתובע של הנ.ק.וו.ד. ואמר לי, שהוא מכין עכשיו פרוטוקול בו ייאמר, כי בעת החקירה רציתי לרצוח את החוקר! הוא התיישב וכתב את הפרוטוקול, חתם עליו וגם החתים את החוקר־הקצין.

כאשר הגישו גם לי לחתום עליו, הוספתי לפני חתימתי, שעשיתי זאת לאחר שהחוקר התכונן להרוג אותי ביריה, ולכן לא היתה בפני כל ברירה אלא להתגונן — ואחר חתמתי על הפרוטוקול.

כאשר קרא התובע מה שהוספתי לפני חתימתי, התמלא כעס וקרע את הפרוטוקול לגזרים. "אתם עוד תשלמו ביוקר על כך!" צעק אלי — ויצא מהחדר סר וזעף.

"כל אלה שניהלנו נגדם חקירות — הפסידו"

לאחר צאתו אמר לי הקצין־החוקר: "אני רציתי לפטור אתכם מכל הצרות הכרוכות במהלך החקירות, אך אם אתם רוצים להלחם בי — הנכם אבודים! כל אלה שניהלנו חקירות נגדם הפסידו, וגם אתם, עם העקשנות שלכם, רק תפסידו. אתן לכם לנוח אצלנו כמה ימים, ורק אז תתרככו!"

החוקר לחץ על כפתור וחייל נכנס לחדר. הוא פקד עליו להוביל אותי אל המפקד ולומר לו בשמו, כי היות ואני פושע רציני, לכן עליו להתנהג אתי בהתאם. החייל פקד עלי ללכת קדימה. כן הזהיר אותי, לבל אסתכל לצדדים, ובאם אראה מולי אסיר כלשהו, עלי להסתובב לעבר הקיר, כי אסור על האסיר לדעת מי הם האסירים הנמצאים כאן.

כאשר החילותי ללכת, נתקפתי סחרחורת ונפלתי ארצה בהתעלפות חזקה. לאחר שהתעוררתי מצאתי את עצמי שוכב בחדר אחד על הרצפה ולידי אחות. אותו רגע נכנס איזה קצין והאחות עזבה את החדר.

הקציין פקד עלי לקום ולענות על כל מה שישאל ממני. תחילה רשם את פרטיי האישיים, כמו: השם, הכתובת, מקום הולדתי, מי הם בני המשפחה שלי, כתובותיהם ועיסוקם; מתי נאסרתי, ומדוע. עניתי לו על כל שאלותיו, פרט לשאלה האחרונה. "אין לי שום מושג מדוע אסרו אותי", אמרתי לו.

לאחר מכן שאלתיו: לשם מה דרוש לו כל הפרטים האלה? תשובתו היתה, כי הוא רושם את שמי ב"פנקס התושבים הקבועים" של הנ.ק.וו.ד. מאחר שאין לי שום סיכוי לצאת מכאן, ועוד יעברו שנים רבות עד שאשתחרר מתחת ידיהם. "עליכם לדעת", אמר לי, "שטרם קרה שמישהו ישוחרר מכאן לביתו, ואם האסיר מתעקש נגד החוקר — הוא מסוגל גם להישלח אל הירח!"

הוא פקד עלי להוריד את מלבושי; חיפש וחיטט בכל הכיסים והחרים את כל מה שהיה בהם: כסף, עטים, חגורה, אבנט ועוד. הוא רשם את הכל בפרוטוקול והגיש לי לחתום. לאחר שחתמתי אמר לי:

— "עליכם לדעת כי נפלתם בידיו של חוקר רגזן וקשוח, וכל עוד לא תחתמו על מה שהוא מבקש, יגרום לכם צרות־צרורות. לכן אני מציע לכם לומר לחוקר, שברצונכם לחתום על הפרוטוקול שהכין!"

פרק שלישי

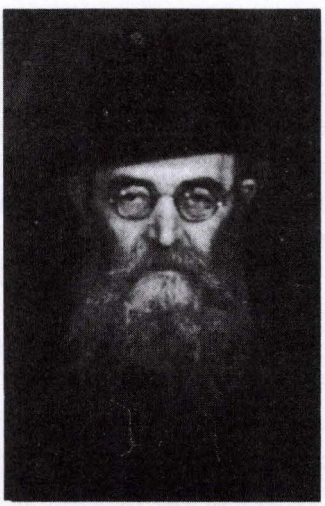
מתנה נדירה

העתקי מכתביו של הרבי / בחדר מס' 3 / לוח זמנים / ה"טיול" היומי / הרופא מגיע / פחד שוא / "לא על הלחם לבדו..." /

העתקי מכתביו של הרבי

במועד מאוחר יותר נודע לי, שהיה ידוע להם על כרך העתקי מכתביו של הרבי מוהריי"צ שהיה ברשותי.

ברוסטוב היה הגה"ח רבי נחום שמריהו ששונקין, שקראו לו "שמעריל באטומער", כותב את מכתבי הרבי, ואני עשיתי העתק מכל המכתבים שנשלחו מהרבי. לפני שהרבי נסע מרוסטוב לפרטבורג, העניק לי את הכרך

הגה"ח רבי נחום שמריהו ששונקין ע"ה

עם המכתבים, באמרו "דו האסט א סאך געהארעווט אויף די בריוו. איך גיב דאס דיר א מתנה" (יגעת הרבה על המכתבים האלה, אני נותן לך אותם במתנה)!

אף אחד לא ידע על כך וגם זוגתי לא ידעה מזה, מחמת הסכנה שבדבר. מאוחר יותר נודע לי, שפעם ראה זאת אצלי איש אחד, וכאשר עצרו אותו לחקירה — לא התאפק וסיפר להם על כך.

חדשיים לפני שבאו לעצרני אמרו לי השכנים, שאנשי הנ.ק.וו.ד. מחפשים אותי. מיד החבאתי כרך זה ועוד ארבעה כרכים מכתבי־ידו של סבי ז"ל, שכתב את מאמרי הרבי הצ"צ. כמו־כן הכנתי אז עצים ואבני פחם, למשך שלוש שנים, והחבאתי אותם במחסנים. ידעתי, שאם יתפסו אותי תהיה בעיה להשיג פחם לחימום המקוואות, והרי הרבי הטיל עלי את התפקיד להשיג חימום למקואות־טהרה.

לאחר שהוציאוני מביתי, חזרו והוציאו את כל הפחם, בחשבם שימצאו את הספר מתחת לאבני הפחם. אך בחסד ה' לא מצאו אותו. עד כדי כך נגע הדבר ללבם, שרצו למצוא בכל מחיר כל פריט ממכתביו של הרבי.

בחדר מס' 3

לא ענייתי מאומה לקצין, והלה פקד על אחד החיילים להעבירנו לחדר מס' 3. שוב איים עלי החייל, לבל אעיז להסתכל באם אתקל באסיר אחר; עלי להסתובב לעבר הקיר ולחכות עד שאותו אסיר יעבור. נצטויתי לצעוד במהירות, כשהוא הולך אחרי. נסיתי למלא אחר הפקודה אך לא הייתי מסוגל; הרגשתי תשישות נוראה ובקושי שרכתי את רגלי. לאחר שהחייל איים עלי שוב ושוב לזרז את צעדיי, אמרתי לו כי זה יומיים שלא אכלתי מאומה ואין לי הכוח לצעוד במהירות.

מחוסר ברירה, מיהרתי קצת את צעדיי עד שהגענו לחדר מס' 3. כאן ניגש אלינו חייל אחר, הממונה על חדר זה, והחייל שליווה אותי מסר לו נייר בו נאמר שיש להכניס אותי לחדר מס' 3. השומר פתח את שני מנעולי הדלת הכבדה והורה לי להיכנס. הוא הצביע על מיטה אחת ריקה, המותקנת על הקיר, ואמר לי לעלות מיד על המיטה לישון. כן אמר לי, כי בחדר זה אסור לאסירים לשוחח בקול; סגר אחריו את הדלת ונעלה.

לא הייתי מסוגל להוריד את מלבושי, וחסר־אונים נפלתי לתוך המיטה. בעודני שוכב על מיטתי החילותי להסתכל קצת מה שקורה בחדר:

באמצע החדר עמד שולחן קטן וסביבו 5 כסאות ללא משענת.

על הקירות היו מותקנות מיטות מתקפלות, אותן ניתן לנעול במנעול מיוחד. בקיר אחד היו שתי מיטות, ועל הקיר שממול — שלש מיטות.

ארבעה אסירים היו בחדר זה. כולם שכבו על מיטותיהם בעינים פתוחות ושותקים כדג. הללו הסתכלו עלי בעינים תמהות, אך לא העיזו לפצות את פיהם.

בהיותי סחוט ועיף, נרדמתי מיד — אך לא לזמן ארוך. לידי עמד אחד האסירים אשר עוררני מתרדמתי ולחש לי באוזן לקום מיד ולסגור את מיטתי לקיר במנעול המיוחד. כן אמר לי, לבל אשוחח בחדר זה בקול רם.

נסיתי לקום מהמיטה, אך לא יכולתי; כל עצמותי כאבו והרגשתי עייפות נוראה. אך אותו אסיר אמר לי, כי הסוהרים כאן מתנהגים עם האסירים בקשיחות מרובה, ואם יראה שטרם קמתי מהמיטה, עלול להענישני קשות.

בכוחותיי האחרונים ירדתי סוף־סוף מהמיטה ואותו אסיר הצמיד את המיטה לקיר וסגרה במנעול. לאחר שכל המיטות היו כבר נעולות, ניגש לדלת, קרא את השומר דרך האשנב ומסר לו את מפתחות המיטות.

למחרת, החלו האסירים לשוחח אתי בסבר פנים. שאלתם הראשונה היתה: מה נשמע במדינה ובעולם הגדול, כי זה זמן שהם נמצאים כאן סגורים על מסגר, לא קוראים עתונים ואינם יודעים מה שקורה מחוץ לארבע אמות שלהם.

לאחר שהציגו עצמם בפניי אמרו לי, כי אחד מהם נמצא כבר כאן 86 יום, השני 105 ימים, השלישי 126 והרביעי 145 יום.

כולם אסורים בגין סעיף 58. היינו: קונטר־רבולוציונרים, חתירה נגד השלטון. הם התעניינו אצלי לדעת באם נתנו לי פרוטוקול לחתום עליו, ובאיזה אשמה מאשימים אותי.

אמרתי להם, כי עדיין לא הצביעו בפני על אשמה כלשהי, אך לפי מה

ששמעתי מהחוקר, עומדים כנראה להאשים אותי על סעיף 58 — אך לא בגלל חתירות פוליטיות אלא בעניינים של דת.

כאשר שאלו אותי מה אמר לי החוקר בקשר להמשך החקירות, אמרתי, כי החוקר אמר לי שיזמין אותי תוך כמה ימים לחקירות נוספות. "פירוש הדברים, בעוד כמה חדשים — נענו — כי אצל חוקר זה נחשב יום לחודש"...

הם סיפרו לי, כי בכלא זה יושב הארכיבישוף של המחוז למעלה משנתיים, כי אין הוא רוצה לחתום על מה שהחוקר קיסילוב דורש ממנו. חוקר זה — הם מספרים לי — אינו מרים ידים ולא מכה את הנחקר כפי שעושים חוקרים רבים אחרים, אלא מושך את החקירות לתקופות ארוכות מאד, עד שנמאס לאסיר עינוי־הדין וכך נשברים וחותמים על מה שמבקשים מהם.

לוח זמנים

שנים מהאסירים הוציאו את החבית עם צרכי האסירים לחדרי השרותים. גם אני והאסיר הנשאר נצטוינו ללכת לשרותים, וכעבור חצי שעה היינו מוכרחים כבר להיות חזרה בחדר. השנים לקחו אתם את החבית לחדר, יחד עם שני דליים עם מים חמים; בדלי האחד היה האסיר־התורני מנקה את החדר, ובמים הנשארים עליו לרחוץ את עצמו.

במשך כל שעות היום והלילה, לא ניתן היה לצאת מהחדר — פרט למחצית השעה בבוקר, לצרכי האסיר, או בלילה להמשך החקירות.

בשעה 8:00 בבוקר הביא הסוהר קומקום מים חמים עם מעט סוכר עבור ארבעת האסירים. לאחר מכן ניגש אלי "ראש האסירים", האחראי על האסירים שבחדר, ואמר לי, כי הוא ממונה כאן על כל האסירים, ועלי לשמוע בקולו. כן אמר לי את הנוהלים הנהוגים כאן:

בשעה 6:00 בבוקר — קימה וקיפול כלי המיטה. בשעה 7:00 — הצמדת המיטות לקיר ונעילתן. לאחר מכן יציאה לשרותים. בשעה 8:00 מביאים "קיפיאטוק" (מים חמים עס סוכר) וכן 600 גרם לחם לכל אחד.

בשעה 12:00 — ארוחת צהרים, מורכבת מ"בלאנאדע" (מרק של כרוב וסלק), ובשעה 6:00 — "ארוחת ערב" עם "בלאנאדע".

באחת משעות היום מגיע חייל ומוציא את האסירים ל"טיול" בחצר למשך 20 דקות. במשך היום אסור לאסירים לשוחח ביניהם בקול, ומשעה 10:00 בלילה עד 6:00 בבוקר על כל אסיר להיות במיטתו.

במשך היום אסור להסתובב בחדר ועל כל אחד לשבת על כסאו, ידיו על ברכי רגליו ולהסתכל על האשנב שבדלת. פעם בשבוע מותר לאסיר לקבל אוכל מהבית, באם החוקר מרשה זאת, אך אסור לשלוח או לקבל מכתב כלשהו.

אחראי זה הציג את עצמו בפני בשם אלכסנדרוב. לדבריו, הוא עצמו יהודי, היה מנהל בית־חרושת גדול ונאסר על לא עוול בכפיו. הלה הציג בפני גם את שאר האסירים: ואסיליוב — מי שהיה מפקד מחנה רכוז של אסירים, ומארוזוב — מנהל תחנת הרכבת ברוסטוב. האסיר הרביעי הציג עצמו בפני, בשם קירילנקו, בעל משק עצמאי — היחידי מכל חברי הקולחוז שהיה בעל מעמד עצמאי. אף אני הצגתי את עצמי בפניהם בתור מנהל חשבונות.

אלכסנדרוב, ראש האסירים, התענין לדעת מיהו החוקר שלי, וכאשר אמרתי לו את השם — אמר, כי הוא מכיר אותו היטב, וכי הוא אדם מאד קשוח; מחונן בסבלנות בלתי רגילה והוא נוהג לנהל את החקירות באורך־רוח ואורך־זמן. במידה והאסיר אינו מוכן לחתום על הפרוטוקול שמגיש לו, אין הוא מזמינו לחקירות משך חדשים רבים, עד אשר האסיר בעצמו נשבר ומתחנן להתקבל אצל החוקר.

הוא עצמו, אלכסנדרוב, נמצא כאן זה החודש השלישי, ובמשך חדשיים היה תחת חקירות קשות. בחקירות ארוכות אלו — מספר אלכסנדרוב — לקחו חלק לא פחות מעשרים חוקרים! הם נהגו להעמיד בפניו שאלה כלשהי, והיה צריך לענות עליה מיד. חקירות אלו התנהלו ברצף־רצחני כזה, שלא היה מסוגל לענות על כל השאלות, ורק לאחר שהתעלף מרוב מאמץ הרפו ממנו והחזירוהו לתאו.

ה"טיול" היומי

בשעה 8:00 בבוקר, הביא הסוהר קומקום עם מים חמים, לחם ומעט סוכר. אלכסנדרוב אמר לי, כי בכל יום הם מקבלים לחם לבן, ומשום־מה

הביאו היום פת קיבר מסוג גרוע. כן אמר, כי הוא מתכונן להתלונן על כך בפני האחראי; היות והוא חולה־מעיים ואסור לו לאכול לחם שחור.

אני כשלעצמי הייתי חולה על בני־מעיי זה יותר מחמש שנים, ובשנת תרצ״ב (1932) נסעתי ליעסענטוקי שבקווקז לקבל טיפול רפואי. הפרופיסור אסר עלי לאכול לחם שחור ומאכלים חריפים. אולם, הייתי כה רעב, לאחר שני ימי צום, שנאלצתי לאכול לחם זה. בעת שאכלתי לא הרגשתי שום כאב, ואף התאפקתי שלא לאכול את יתרת הלחם שהשארתי לארוחת הערב.

לאחר הארוחה התיישבנו כל אחד על הכסא שלו אל מול הדלת והסתכלנו כל העת לעבר האשנב, כפי שנצטוינו.

בשעה 11:00 הודיע הסוהר, דרך האשנב שבדלת, כי על האסירים להתכונן לצאת ״לטיול״. לאחר שפתחו לנו את הדלת יצאנו לפרוזדור, שם חיכה לנו החייל־המלווה. צעדנו דרך שני פרוזדורים עד שהגענו לחצר סגורה עם קירות גבוהות. כרגיל, הוזהרנו מראש שלא לשוחח אחד עם השני ועלינו לצעוד בזוגות, שנים־שנים צמוד לקיר. בהגיענו לסוף הקיר, ראינו מולנו אדם בודד עם זקן לבן ארוך, המלווה על־ידי חייל. כראות החייל המלווה אותנו שמבטינו נופלים לעבר אותו זקן אמר לנו לחזור למקום שממנו הגענו.

כאשר חזרנו לאחר מכן להמשך הצעידה, ראינו שוב את הזקן בליווי חייל. הפעם ראיתי אותו מקרוב והסתכלתי היטב בפרצופו. הבחנתי בחיוורון שעל פניו וכולו אומר אדישות; נראה היה עליו שלא איכפת לו משום דבר בעולם. כעבור כמה דקות נצטוינו לחזור לחדרנו. כאן סיפר לי אלכסנדרוב, כי משך כל העת שהוא נמצא כאן הוא רואה את הזקן הזה, אשר נראה בעיניו כאדם בלתי שפוי. לפי הרושם שלו, הוא כומר הנחקר על־ידי החוקר שלי, ובכוונה הפגישו אותו אתנו כדי להפחידני. כלומר, הסמכות בידי החוקר להביא את האסיר לידי כך — שיצא מדעתו באם לא ימלא את משאלות החוקר.

בשעה 12:00 הביא הסוהר חמש מנות ״בלאנאדע״ וחתיכות בשר שמן. עמיתיי לחדר זללו בתיאבון את כל מה שהביאו, ואילו אני לא נגעתי, כמובן, במאכלי טריפה אלה. כאשר ראה אלכסנדרוב שאינני נוגע באוכל,

ניגש אלי ואמר לי, שגם הוא לא אכל את ה"בלאנדע" ביומו הראשון כאן ואילו את הבשר אכל מיד. כדאי לי לאכול את הבשר — יעץ לי — ובמשך הזמן אתרגל לאכול גם את ה"מרק"...

הסברתי לו, כי מה שאינני אוכל מאכל זה אינו בגלל חוסר טעם, אלא מחמת מצוות דתי האוסרת עלי לאכול מאכלים כאלה. הוא החל להסביר לי, כי אי אפשר לחיות זמן רב מבלי שהגוף יקבל את שלו, והרי בסופו של דבר במילא לא אוכל לעמוד בזה, לכן כדאי לעשות זאת כבר ביום הראשון, לאגור כוחות כדי לעמוד בסבל הנורא הכרוך בחקירותיו של החוקר הקשוח.

עניתי, כי היושב במרומים, הנותן כח לסבול את החקירות הקשות — הוא יתן לי את הכוחות הדרושים לי גם מהלחם!

אלכסנדרוב הסתכל עלי במבטי פליאה וכבוד גם יחד, וניסה שוב לשכנע אותי לאכול את המרק והבשר, אך הסברתי לו שאינני מתחשב בתנאים הקשים השוררים כאן ועלי להקפיד על מצות דתי.

אחר הצהרים נתקפתי בכאבי־בטן איומים. בשעה 4:00 לא הייתי מסוגל לשבת על כסאי והחילותי להסתובב בחדר אנה ואנה. כאשר ראה אלכסנדרוב, האחראי על האסירים, את מצבי, ניגש חרש לאשנב הדלת וביקש מהשומר לתת עבורי את מפתח המיטה. אך תשובת השומר היתה, כי עליו לשאול ולקבל את רשותו של החוקר שלי. עברה שעה ועוד שעה, וכאביי הלכו ותכפו.

אלכסנדרוב ניגש שוב אל האשנב, סיפר לשומר על מכאוביי וביקשו להזמין את הרופא. אך גם הפעם ענה באדישות, שהוא צריך את הסכמת החוקר המגיע לכאן רק בשעה 10:00 בלילה.

אלכסנדרוב התרגז והחל להרים את קולו, אך הלה איים כי אם ימשיך לדבר כך, יעביר את כולנו לצינוק. אלכסנדרוב לא נבהל ואמר, כי בעת שמדובר בסכנת־חיים של אסיר — אין הוא נבהל מהצינוק.

הרופא מגיע

כעבור מספר דקות נפתחה הדלת ואדם לבוש בגדי רופא נכנס לחדר. הוא בדק אותי היטב והתענין אודות מחלתי. אמרתי לו כי הנני חולה זה

חמש שנים על בני־מעיי, וכי בזמנו ביקרתי ביעסנטוקי שבקווקז, לצרכי ריפוי. כן אמרתי לו, כי הפרופיסור שם קבע את הדיאגנוזה שלי ואסר עלי לאכול לחם שחור.

הרופא סיפר לי, כי בגלל מחלת המעיים של אלכסנדרוב נתן הוראה להביא לחדר זה לחם לבן בלבד, ולכן לא מובן לו, מדוע שינו היום מההרגל והביאו לחם שחור. "מיהו האסיר שהגיע לכאן היום, ומי החוקר שלו?" שאל־הקשה הרופא.

אלכסנדרוב ענה לו, כי רק אמש הביאו אותי לכאן, וכי החוקר שלי הוא קיסילוב. תשובת הרופא היתה, כי הוא יכול לתת לי תרופה להקלת הכאבים, אך הסמכות לפתוח את המיטה או להביא לחם לבן — בידי החוקר בלבד.

לאחר שהרופא יצא את החדר הביאו עבור כל אחד מאתנו, צלחת עם דייסה מאורז. "כנראה שזוהי הוראה עקיפה של הרופא לתת לנו ארוחה טובה", הפטיר אלכסנדרוב מדושן־עונג בהריחו את ריח הדייסה הטעימה.

גם הפעם הייתי היחיד שלא אכלתי את הדייסה המבושלת בסירים שלהם. אלכסנדרוב ניסה שוב לשכנע אותי לאכול את הדייסה המזינה את הגוף וטוב למעיים. "הלואי כל יום ארוחה כזאת!" ניסה הלה לשכנע אותי.

בשעה 10:00 בערב הביא לי השומר כדורי־הרגעה, להקל מעלי את הכאבים, וכן את מפתח המנעול של המיטה. נכנסתי למיטה והכאבים הרפו ממני.

לפני השינה לקחתי 3 כדורי־שינה ובקושי נרדמתי לפנות בוקר. ברם, בשעה 6:00 פקד השומר להורידני מהמיטה ולנעול אותה לקיר. באין ברירה ירדתי והתיישבתי על הכסא, אך מיד נתקפתי שוב בכאבים חזקים.

בשעה 7:00 נצטוינו ללכת לשרותים. לאחר שחזרנו לחדר, הייתי חלוש בצורה כזו שנפלתי בהתעלפות חזקה. כאשר התעוררתי, עמד לידי רופא שהזריק לי זריקה. הוא הסביר לי, כי היות והנני חולה־מעיים יש להעביר אותי לבית־סוהר רגיל, מקום שם קיים בית חולים, אך היות וחקירתי טרם הסתיימה, עלי להשאר כאן בתוך כותלי בית הסוהר. הרופא הסביר לי, כי גורל חיי כעת בידי, ולכן עלי לכתוב בקשה אל החוקר, כי היות והנני סובל קשות ממחלת־מעיים ועלי להתאשפז בבית־חולים, לכן הנני מבקש

מהחוקר להזמין אותי לחקירה כדי שיוכלו להעבירני לבית חולים בבית־כלא רגיל.

הסברתי לו, כי אינני מתכונן להיות תושב קבוע של בתי הכלא. אני הובאתי לכאן מחמת טעות מצערת של החוקר, ואין בידו שום הוכחה שעברתי עבירה כלשהי נגד החוק. הבהרתי, כי החוקר לא היה מסוגל, גם בחקירה הראשונה, לומר לי מה אשמתי ומדוע נאסרתי. התנהגות ברוטלית כזו לא תצליח בשום אופן לשבור את רוחי ולהביאני לידי כך שאחתום על פרוטוקולים מבלי שיתנו לי האפשרות לקרוא בהם לפני החתימה!

הרופא הקשיב היטב לדבריי ואחר כך אמר לי, כי סדר החקירות לא תלוי בו ולא שייך אליו כלל; ומה שביכלתו — לרשום לי תרופות להרגיע את מכאוביי, אבל אין לו שום סמכות להורות לחוקר איך להתנהג עמי. היחיד שיכול לתת הוראות לחוקר הוא התובע הראשי של הנ.ק.וו.ד. ולכן יכול הנני לפנות אל התובע בנדון.

מדבריו הסקתי, כי אין לי אל מי לדבר, מאחר שהחוקר הוא הכל־יכול כאן, ובעת החקירה הראשונה ראיתי כבר עד כמה תובע זה משתף־פעולה עם החוקר.

הרופא רשם לי תרופות לכמה ימים והלך לדרכו.

אלכסנדרוב, שהיה כבר רגיל למצבים מעין אלה ולהתנהגותם האכזרית של החוקרים, אמר לי, כי אין לו מה לייעץ לי, אך לפי הנסיון שלו — אין החוקר נעצר בהתנהגותו האכזרית עם האסירים גם אם הוא מסכן בכך את חייו של האסיר, כי הוא מקבל דוחו״ת יומיים מאת השומרים והאחראים על התנהגות האסיר ועל מצב רוחו. גם הרופא מדווח על מצב בריאותו, כי אין הוא מוכן לקבל על אחריותו את מצבו הרפואי של האסיר. זאת ועוד, החוקר שלי יהיה גם מוכן להמר על חיי עד שיצליח לשבור את רוחי!

אלכסנדרוב הסביר לי, כי לפי החוק, על החוקר להגיש בכתב, 24 שעות אחרי החקירה, מהי אשמתו של האסיר. והיות ואני נמצא כבר כאן למעלה מ־72 שעות, במצב בריאות חמור, לכן, לפי דעתו, יזמין אותי היום החוקר לחקירה.

למעשה, לא היו פני הדברים כך, ואיש לא הזמין אותי לחקירה שניה.

פחד שוא

אחר חצות הלילה פתח השומר את דלת החדר וקרא את מארוזוב להתלוות אליו. מאחר שהלה היה שקוע בשנתו ביקש השומר משכנו, קירילנקו, לעוררו. לאחר שהתעורר, פקד עליו לצאת מיד מהחדר ולהתלוות אליו. מארוזוב החל לטעון כי עליו להתלבש ואינו יכול לצאת כך, אך השומר ענה לו כי אין הוא צריך להתלבש. למרות כן, המשיך מארוזוב להתלבש. השומר החל לצעוק עליו כי אין לו צורך להתלבש, מאחר והוא יוצא כעת לחקירתו האחרונה, ושוב לא יהיה זקוק יותר לבגדים — — —

בפיק־ברכיים ואחוז צמרמורת יצא מארוזוב מהחדר, אך אנו לא יכולנו כבר לתת שינה לעפעפנו. אלכסנדרוב אמר, שזו הפעם הראשונה שנתקל במקרה כזה שמעירים אסיר אחר חצות הלילה ומוציאים אותו מחדרו! הוא סיפר, כי במרתפו של הבנין ישנו חדר מיוחד בו מחסלים אסירים שנגזר עליהם דין מוות, בדרך כלל אחר חצות הלילה, ולכן הוא חושש מאד לחייו.

אותו לילה לא עצמנו עין וצפינו בקוצר רוח לחזרתו. רק לפנות בוקר, כאשר נראו כבר קרני השמש הראשונות, נפתחה הדלת ולחדר נכנס מארוזוב חיוור כמת. בקושי צעד כמה צעדים ונפל ארצה מתעלף — — —

אלכסנדרוב החל לדפוק על הדלת ולקרוא את השומר, אך הלה ענה לו כי עלול הוא להיענש קשות על הקמת רעש בלילה. כן אמר, כי גם באם אסיר כלשהו עלול למות — אף רופא לא יבוא כאן בלילה, לכן על האסירים להסתדר בכוחות עצמם ולעזור לחברם להתעורר מעלפונו!

אלכסנדרוב ניסה לעורר את האסיר המעולף, ורק לאחר מאמץ קשה הצליח לעוררו. כולנו עזרנו למארוזוב לטפס על מיטתו ולהירדם, אך אנו האסירים לא עצמנו כבר עין, לנוכח התנהגותו הברוטאלית של החוקר, אשר חיי אדם שווים בעיניו כקליפת השום.

פחדנו לשוחח עם מארוזוב ולברר אצלו מה שעבר עליו בליל אמש, כי ידענו ש״אזנים לכותל״ וכי אזנו של השומר כרויה לכל הגה הנשמע בחדר ומוסר לחוקר על כל מה ששמע. המקום היחיד שניתן היה לשוחח היה

ב...שירותים. רק בשעה 7:00 בבוקר, כאשר האסירים נצטוו לצאת לשרותים, סיפר מארוזוב מה שקרה אתו בליל אמש אחר חצות.

וכה סיפר:

— "לאחר שיצאתי מהחדר חיכו לי שני חיילים מזוינים, כאשר לועיהם מכוונים אלי. נצטויתי ללכת קדימה ואחרי הלכו החיילים. פחדתי ללכת קדימה, בידעי כי אחר חצות הלילה לא מוציאים שום אסיר מתאו — פרט לאסירים שנשפטו למוות, אותם מחסלים בשעות אלו. שני החיילים אמרו לי, תוך כדי צעידה, כי זה הלילה האחרון שלי עלי אדמות ועלי להתכונן לעבור לעולם אחר. הם הובילו אותי שעה ארוכה בפרוזדורים שונים ואחר כך ציוו עלי לרדת למרתף ולעצור ליד אחד החדרים. השנים פתחו את דלת החדר ואמרו לי להכנס שם. ראיתי על הקירות הלבנים כתמים אדומים מדם והחיילים סיפרו לי, כי בחדר זה מחסלים את האסירים שנשפטו למוות.

"הם סגרו אותי בחדר ואמרו, כי הולכים לחוקר לקבל ממנו הוראה בכתב כדי להקריאה בפני בטרם יחסלו אותי.

"החיילים הלכו ולא חזרו. רק כעבור שעה ארוכה חזרו, והורו לי לצאת מהחדר. שוב אמרו לי ללכת קדימה עד אשר הגענו לחדרו של החוקר. כאן הוציא החוקר פרוטוקול מוכן והגיש לי לחתום.

"לא הסכמתי. החוקר קרא אחר שני החיילים וציווה עליהם להחזירני לחדר־החיסולים בו הייתי מקודם. כאן הציעו לי לחתום על הפרוטוקול ומשסירבתי, הביאו אותי שוב אל החוקר, אשר איים עלי כי אם לא אחתום, הדבר יעלה לי ביוקר — וציוה על החיילים להחזירני לחדר.

"הייתי חייל במלחמת העולם הראשונה — ממשיך מארוזוב לספר — ונפצעתי בקרבות הקשות. מאחר שהרופאים לא יכלו לנתח אותי וחששו לחיי, שלחו אותי, יחד עם פצועים אחרים, לבית חולים גדול.

"בדרך לבית החולים הותקף האוטובוס שלנו על־ידי הצבא האוסטרי ולקחו אותנו בשבי. השובים שלחו את כל הפצועים לבית חולים, שם ניתחו אותי והחלמתי מפצעיי.

"בתום המלחמה היו חילופי שבויים בין הצבא הרוסי לבין הצבא האוסטרי, והוחזרתי לרוסיה יחד עם כל השבויים הרוסים.

"בכל עת היותי בשבי האוסטרי — ממשיך מארוזוב בסיפורו — לא סבלתי כפי שהנני סובל כאן בכלא, והחוקר אינו מסוגל להצביע על אשמה כלשהי. כבר כתבתי לתובע הראשי של הנ.ק.וו.ד. ועד היום טרם קיבלתי כל מענה.

"אינני יודע מה לעשות ואל מי עלי לפנות כדי לזרז את החקירות. גם מצב בריאותי הולך ומתדרדר, כי הפצעים הישנים שלי שהגלידו מכבר — שוב מתחילים להיפתח".

מארוזוב האומלל ביקש מאלכסנדרוב להזמין את הרופא לבדוק את פצעיו שנפתחו, כי זה מהווה עבורו סכנת־חיים. אלכסנדרוב מילא בקשתו והרופא הבטיח לו לשלוח תרופת־הרגעה.

כאן התערב גם אלכסנדרוב וסיפר מה שקרה אתו בתקופת שלטון הצאר, ניקולאיי השני. לדבריו, נאסר בגלל השתתפותו בהפגנה נגד השלטון. לאחר ששהה יומיים בכלא, והמשטרה לא יכלה להוכיח נגדו האשמה כלשהי, ביקש להזמין אליו את התובע הראשי, אך הלה לא מצא לנכון לפגשו. מכיון שכך, הוא הודיע לכולם, כי הוא מתכונן להכריז על שביתת־רעב עד אשר יפגישוהו עם התובע הכללי. אמצעי זה עזר מיד, ועוד באותו היום בא אליו התובע ושמע את כל טענותיו. הוא הבטיח לו לטפל אישית בתיק שלו, ובאם יווכח שאין שום חומר־הרשעה נגדו, ישחררוהו מיד.

ואמנם — ממשיך אלכסנדרוב בסיפורו — כעבור שלשה ימים הוזמנתי למשרדי בית הכלא, שם קרא בפני התובע החלטה, כי היות ולא מצאו חומר־הרשעה נגדי, הוא פוקד לשחרר אותי מיד מהכלא. כן הורה לתת לי אישור רשמי בו נאמר, כי היות ונאסרתי ללא הוכחות מתאימות לכן עלי להשתחרר מיד.

כאן שאל אלכסנדרוב את התובע: מדוע לא רשמו באישור זה כי נעצרתי על לא עוול בכפי, ומה פירוש המלים "הוכחות מתאימות"? תשובת התובע היתה, כי בתיק שלי ישנה עדות של אדם המעיד ששמע מפי דברים נגד השלטון. כאשר ביקשתי מהתובע להראות לי את העדות, ענה, כי העד

שמסר את העדות הוא אדם חסוי העובד במשטרה החשאית, והוא אשר שמע אותי מדבר נגד השלטון.

ביקשתיו למסור לי את שמו של העד, אך ענה לי, כי העד חתם תחת שם בדוי, וכי אסור לו למסור לי את שמו האמיתי.

מסיבה זו — הטעים התובע — אין לו ברירה אלא לשחררני, היות ועדות זו שניתנה תחת שם בדוי אינה יכולה לשמש כעדות רשמית בבית המשפט.

אלכסנדרוב ממשיך בסיפורו:

— התובע המשיך להבהיר לי, כי אין פירוש הדבר שאני משוחרר לגמרי מעוון השתתפות בלתי־חוקית נגד השלטון, ועדיין נשאר בידי השלטונות אמצעי להענישני, וזאת אדע בקרוב.

עברו מספר חדשים, ובאחד הלילות הגיעו לפתע שוטרי המשטרה החשאית לביתי ועצרו אותי. כאן, במשטרה, הקריאו בפני פסק־דין של ועדה מטעם משרד הפנים בו הנני נענש בחמש שנות גלות בסיביר, בגלל השתתפותי בהפגנה נגד השלטון.

כעבור ימים מספר הובילו אותי, יחד עם עוד אסירים, לתחנת הרכבת; הוכנסנו לתוך קרון־אסירים תחת משמר כבד של המשטרה החשאית, ו"בטוב לבם" איפשרו לי להיפרד מהוריי ובני משפחתי.

לאחר שגמר אלכסנדרוב את סיפורו האישי, נענה ואמר למארוזוב:

— "נראה לי שדרך אחת נשארה בפניך לאלץ את הנ.ק.וו.ד. לשלוח אותך לבית חולים — על ידי הכרזת שביתת־רעב, וכך לאלץ את התובע להורות לסיים את החקירה שלך".

"לא על הלחם לבדו..."

ביום הששי לשהותי בכלא, קרא אותי שר בית הסוהר, מאסקאי, ושאל מדוע אינני אוכל מהמאכלים שמביאים לי; ואם הסיבה היא מטעמי בריאות — יורה לאנשים המתאימים להביא עבורי אוכל דיאטטי מיוחד. "היות ואינכם רוצים לחתום", הסביר לי, "החקירות עלולות להמשך עוד

זמן רב, ולא תוכלו לעמוד בכל הסבל הזה ללא אוכל מזין. כך, שבסופו של דבר לא יהיה כבר את מי לחקור ולהעמיד למשפט!"

צטטתי בפניו את הפסוק "לא על הלחם לבדו יחיה האדם" גו' (דברים ח, ג), והוספתי, שככל שתתארך תקופת החקירה יווכחו לדעת שאני חף מכל פשע וישחררו אותי. אני מקוה שה' יתן לי את הכוחות הדרושים להתגבר על כל הסבל הזה ואחזור בקרוב למשפחתי.

הוא לא הגיב על דברי, והורה להחזיר אותי לחדרי.

החל מאז, החל השומר להסתכל לעתים תכופות לתוך החדר שלנו, דרך האשנב, ונהג להעיר לנו ללא הרף: מדוע אתם משוחחים בקול רם; למה הנכם מסתובבים בחדר מתוך רעש והדי הפסיעות נשמעים מבעד לחדר, וכדומה. לא אחת היה מצוה עלינו לשבת כל אחד על כסאו, מול הדלת; לא לזוז ולא לשוחח בינינו.

כעבור מספר ימים הגיע אלינו הנצ'לניק ושאל אם יש לנו תלונות כלשהן. השיבונו, כי השומרים מתנהגים אלינו בצורה אכזרית; מגדפים אותנו במלים גסות ומדברים אלינו בצורה לא נימוסית. על כך הגיב הנצ'לניק, כי הוא מכיר היטב את השומרים ויש סיבה מוצדקת להתנהגותם. לא הם אשמים אלא אתם, כי אינכם נשמעים להוראותיהם!

מדבריו הבינונו, כי השומרים אינם עושים מאומה על דעת עצמם, אלא לפי הוראות הממונים עליהם.

כך עבר עלי כל חודש תשרי וחגיו, והגיע חודש מרחשון.

פרק רביעי

הצגת כתב־אשמה

"הדבר יעלה לך ביוקר!" / שאלות מטרידות / האם זה הסוף? / העברה לכלא רוסטוב /

"הדבר יעלה לך ביוקר!"

בשבוע השני של החודש, הזמינו אותי אל החוקר. הוא הציג בפני כתב־אשמה, בו אני מואשם בעבירה על החוק לפי סעיף 58, ולכן עלי להיות בבית הכלא עד שיסתיימו החקירות. בד בבד הגיש לי את כתב־האשמה לחתום עליו.

על גבי מסמך זה הופיע התאריך 5.10.1935, אך לפני שחתמתי, הוספתי ליד החתימה את התאריך 5.11.35. החוקר התרגז מאד על שהוספתי ללא רשות תאריך מאוחר בחודש. סיבת התרגזותו היתה, כי לפי החוק יש לחתום על כתב־האישום לא יאוחר משבועיים, החל מיום המאסר, ואילו אני כתבתי את התאריך מאוחר יותר.

"הדבר יעלה לכם ביוקר!" איים עלי, ואחר כך אמר שהוא יזמין אותי לחקירה בעוד מספר ימים.

כעבור שבועיים, נכנסו לחדר שלנו שלשה פקידים בכירים, ביניהם הנצ'לניק מאסקאי. האחרון הציג אותם בפנינו בתור עובדים בכירים במשרד התובע הראשי במוסקבה, ואמר לנו, שאם יש בידינו תלונה כלשהי אנו רשאים להתלונן בפניהם — ויצא מהחדר. השנים התיישבו ליד השולחן ואמרו לנו, שבאו אלינו לשמוע אם יש לנו תלונות כלשהן בכל הקשור למהלך החקירות. כן הוסיפו, שהם מוסמכים לשמוע תלונות הקשורות לסדר ותהליך החקירות ולהתנהגות החוקר, אך לא בענין אחר. אחד מהם גם הוסיף, כי אם אחד מאתנו רוצה לדבר אתם ביחידות, יש כאן חדר מיוחד שם אפשר לשוחח ביחידות.

איש מאתנו לא הביע רצונו לבקר בחדר זה. בזמנו התגנבה השמועה לאזנינו, כי בחדר זה נעשים לאסירים דברים אשר לא ייעשו, כנקמה על תלונותיהם, ומאלצים אותם לחתום על דברים כוזבים.

בהגיע תורי התלוננתי בפניהם, שהחוקר הגיש לי לחתום על פרוטוקול שנרשם חודש ימים לאחר מאסרי, ובכלל — לא מזמינים אותי לחקירה.

כאשר שאל אותי מיהו החוקר, עניתי לו: סטארשי סלעדעוואטל ספא קיסילוב (חוקר מטעם המשטרה החשאית). הלה התפלא, מאין ידוע לי מטעם איזו מחלקה של הנ.ק.וו.ד. מנהלים את החקירה. עניתי לו, שכך אמר לי החוקר קיסילוב בעצמו.

בשעה 12:00 בלילה קראו לי לבא אל החוקר. החייל שהתלווה אלי כיוון אותי דרך כל מיני פרוזדורים ומרתפים, עליות וירידות במדרגות, עדי הגענו לחדרו של החוקר. בכל הדרך, אני הלכתי לפניו והוא הלך אחרי, בהצמידו את לוע האקדח אל גבי.

בטרם יצאנו אמר לי החייל, כי הוא ינחה אותי כל העת היכן ללכת, ימינה או שמאלה, מעלה או מטה, ואם לא אציית, לא יהסס לירות בגבי.

כך צעדנו זמן ניכר, כאשר כל אותה העת מכריז החייל: ימינה — שמאלה — ימינה; לעלות על המדרגות או לרדת. הובלתי דרך מרתפים ופרוזדורים חשוכים, עד שראשי הסתחרר והרגשתי שעומד אני להתעלף.

כל זה נעשה, כמובן, בכוונה תחילה, כדי להלאות את האסיר, כך שעם בואו לחוקר הוא כבר במצב מטושטש וחוסר דעה צלולה.

שאלות מטרידות

בהגיעי לחדרו של החוקר, היה כבר אחרי חצות הלילה. בחדרו ישב אדם נוסף, עם משקפים גדולות, והורו לי לשבת. אחד מהשנים אמר לי, שהם ישאלו אותי שאלות ואני צריך לענות תשובה ברורה על כל שאלה ושאלה. החוקר ירשום את כל השאלות והתשובות, ועם תום החקירה יגישו לי את הפרוטוקול לחתימה, ולא יותר לי לשנות או לתקן מהרשום בפרוטוקול.

לאחר מכן החלו בסידרת השאלות הבאות:

שאלה מס׳ 1: האם נכון הדבר שאתם נמנים על אנשיו של רבי שניאורסאהן המתגורר כיום בחו״ל?

— ״כן!״ השיבותי בקצרה.

שאלה מס׳ 2: האם קבלתם ממנו מכתבים מחו״ל?

— ״לא!״, עניתי, ״אינני מקבל ממנו, ואינני שולח אליו מכתבים!״

שאלה מס׳ 3: האם הנכם נוטלים חלק בפעולותיהם של חסידי שניאורסאהן ברוסטוב, נגד השלטונות?

— ״אינני משתתף בשום פעולות נגד השלטון!״

שאלה מס׳ 4: האם הנכם משתתפים מפעם לפעם בהתכנסויות חסידי שניאורסאהן בהם מדברים נגד השלטון?

— ״אינני יודע על שום התכנסויות בהן מדברים נגד השלטון!״

שאלה מס׳ 5: מי זה האיש ל. גרין שקיבלתם ממנו מכתב ממוסקבה?

— ״איש זה היה חברו של אחי הנמצא כיום בחו״ל. הוא נסע יחד עם אחי מרוסיה לאמריקה בשנת 1905. כעת חזר לרוסיה ומתגורר במוסקבה, ומשם כתב לי מכתב. בעת שנסע מרוסיה, בשנת 1905, הייתי ילד בן שבע. אמנם זוכר הנני אדם כזה, אך על טיבו ומעשהו — אין לי שום מושג!״

שאלה מס׳ 6: בעת החיפוש שנערך בביתכם נמצאה מגילה בשם ״מגילת אסתר״. מסרנו את המגילה לתרגום ברוסית, ושם נאמר כי יהודי אחד, בשם מרדכי, שכתב את המגילה, מתפאר שהיהודים הרגו ביום אחד שבעים וחמשה אלף לא־יהודים. האם אין זה שוביניזם?

— ״כנראה שלא קראתם כל מה שנאמר במגילה זו״, עניתי. ״שם נאמר שצורר היהודים המן ביקש להשמיד את כל היהודים בכל מלכות אחשורוש ביום אחד, וביקש מהמלך לתת הוראה לכל גויי העולם לבצע זאת. אבל קרה נס ליהודים; הגלגל התהפך עליהם והצליחו להתגבר על שונאיהם והרגו אותם״.

שאלה מס׳ 7: האם אתם מודים שתמכתם בציוני אחד בשם שמואל יוסף לאראך שנענש על ציונות? אחיו, דוד, היה שולח לו חבילות מזון למחנה, ואתם נתתם לו כסף לקנות את המצרכים?

— ״אין זה נכון. מעולם לא נתתי כסף ליהודי בשם זה״.

לאחר שרשם את כל השאלות והתשובות, הגיש לי את הפרוטוקול לקריאה. מילאתי בדיו את כל המקומות הריקים, פן יוסיף שם דברים שלבו חפץ, וחתמתי על הפרוטוקול.

לאחר שחתמתי, אמר לי החוקר קיסילוב:

— הנה אוכיח לכם שכל תשובותיכם שקר, ורק על השאלה הראשונה עניתם תשובה נכונה. הוא הראה לי ממרחק כל מיני ניירות שלי, כתובים בשפה הרוסית ובאידיש, ואחר כך הוסיף: זה זמן שאנו עוקבים אחריכם ואנו יודעים עליכם הכל. רציתי רק להראות לכם שכל תשובותיכם שקר וכזב, וכי נשארתם שונא עקבי של המהפכה!

כאן החל להוכיח לי עד כמה שקרתי בדבריי:

★ יש בידינו סרטיפיקט (רשיון מטעם השלטון המנדטורי בארץ־ישראל להיכנס לארץ) על שמכם, שנשלח עבורכם מפלשתינה.

★ נמצאת בידינו מחברת בה רשומים התורות של צדיקי שניאורסאהן שמצאנו בביתכם. כבר מסרנו אותם לתרגם לרוסית וראינו שכתוב שם, בין השאר, שצריך לפחד מה׳ ולא מבני־אדם. כלומר, אין צורך לפחד מהממשלה.

★ ידוע לנו שתמכתם במורים שלומדים תורה עם ילדים, ועל כך יש לנו ידיעות מהימנות מאנשינו שעקבו אחריכם.

★ אתם עובדים במוסד ממשלתי ואינכם באים לעבודה בשבתות וחגים יהודיים בצורה מופגנת, דבר שמוכיח את חוסר תמיכתכם במוסדות השלטון.

עבור כל אלה — הוסיף החוקר — מגיע לכם בהחלט עונש של 10 שנות גלות, אף שבטוחים הננו, שגם במקום גלותכם תמשיכו לפעול

ולהטיף למען הדת היהודית ונגד השלטון. כן גם לא הודיתם על כל מה ששאלתי אתכם.

בעצם — אמר — כבר חתמתם בעצמכם על הגזר־דין שלכם. אולם, איננו מוצצי־דם, ועדיין ישנה האפשרות לקרוע את הפרוטוקול ולערוך פרוטוקול חדש, בו תענו על כל השאלות שתתבקשו, ואז נשחרר אתכם. אנו נתחשב בכך שכל זה קרה אצלכם בפעם הראשונה, וכי מהיום והלאה תקבלו על עצמכם שלא לעשות שום צעד נגד השלטון!

בתום דבריו אמרתי לו, שכל אלה דברי הבל ואין בדעתי לחתום על שום פרוטוקול חדש.

או־אז קם החוקר מכסאו והחל צועק עלי:

— "קונטר־רבולוציונר! האם הנכם שוכחים שאתם נמצאים במרכז של הנ.ק.וו.ד. ממקום זה טרם יצא אדם בחיים אם לא חתם על מה שביקשנו ממנו! הרי ראיתם איך נראה הארכיבישוף המסתובב כאן; הוא בסופו של דבר יחתום — אבל אחר כך נחסל אותו. כך יהיה גם אתכם באם לא תחתמו על מה שאנו מבקשים. אל תהיו פקחים יותר מדי, כי איש לא יוכל לעזור לכם מלבדנו!"

"הרי תראו — עניתי — כי הנני חי, תודה לא־ל, וזהו הסימן הטוב ביותר שעוזרים לי. חיי נתונים באופן מוחלט בה', ולא בכם!"

כאן לא היה מסוגל יותר לשלוט על עצביו, והחל לקלל ולגדף אותי בכל מיני מלים גסות ברוסית. אחר התקשר וביקש מהחייל להחזיר אותי לחדר מס' 3.

חשוב לציין, כי מיד עם מאסרי החרימו ממני את התפילין, וכעת ראיתי את התפילין על שולחנו של החוקר. כאשר ביקשתי ממנו להחזיר לי את התפילין, אמר לי: כל עוד לא תודו בהאשמות, לא אחזיר לכם את התפילין! — ולא החזירם לי.

הגשתי תלונה על כך לתובע הראשי, אך מובן שלא קיבלתי ממנו כל תשובה.

האם זה הסוף?

כעבור מספר ימים, אחרי חצות הלילה, ואני שקוע בתרדמת הלילה, שומע הנני מישהו לוחש לי באוזן ואומר: ננס, התעורר!

קמתי מהמיטה ושאלת את עמיתי, שישן לא הרחק ממני, מה השעה כעת. השעה 2:00 בלילה! ענה לי בלחש.

"מה זה יכול להיות? — הרהרתי לעצמי — האם קוראים אותי לחוקר? הרי בשעה מאוחרת כזו מעולם לא קראו אסיר אל החוקר!"

כאשר פתחו את הדלת, עמדו שם שני חיילים מזוינים. רציתי ללבוש את המעיל, אך החייל אמר לי: אין צורך ללבוש את המעיל; כבר אין לך צורך בו!

בעודני הולך בפרוזדור, חייל מלפניי ואחר מאחוריי, נזכרתי בכל מיני דברים ששמעתי פעם — ונתקפתי חלחלה. בזכרוני עלה מה שאמר לי פעם אחד האסירים, כי בעת שמובילים אסיר לחיסול, לא נותנים לו להתלבש במעיל; גם השוני בליווי החיילים, כאשר אחד הולך קדימה ואחד מאחורי, עורר בי מחשבות לא־רצויות: אולי... אולי זה אמת... והעולה על כולנה — הנה מוליכים אותי לכוון המרתף, לחדר־החיסולים, האם אין זה ח"ו הסוף — — —

כאשר הגענו לאותו חדר מעורר־זוועה, נענה אחד החיילים ואמר לחבירו: למה לנו להתעסק עם אסיר זה? ניקח אותו לחדרו של החוקר והוא יעשה בו כרצונו!

בעת שהכניסוני לחדרו של החוקר, נענה ואמר לי החוקר: מה תגיד כעת? אולי תחתום עכשיו על פרוטוקול חדש ואת הפרוטוקול הישן נשמיד?

"לא!", עניתי. "אין בדעתי לחתום על פרוטוקולים חדשים!"

הוא עיכב אותי בחדרו מספר שעות, בנסותו לשכנע אותי לחתום על פרוטוקול חדש. אך בראותו כי לא יצליח בכך, הורה לאחד החיילים להחזירני לחדרי.

כאשר נכנסתי, נפלו עלי עמיתיי־לחדר והחלו מחבקים ומנשקים אותי. הם אמרו לי, כי איש מהם לא עצם עין, בחשש שהמרצחים האלה כבר הספיקו לשלוח אותי לעולם האמת! — — —

העברה לכלא רוסטוב

עברו שבועיים נוספים. בבוקרו של אחד הימים הגיעו שני חיילים לחדרי והורו לי להתלוות אליהם. הם הכניסו אותי למכונית פתוחה והסיעו אותי לבית הסוהר העירוני של רוסטוב. בית זה נבנה בתקופת המלכה יעקאטרינא, לפני מאתיים שנה, וקירותיו בעובי של מטר לפחות, היו לחים ורטובים.

מכונית מיוחדת להעברת אסירים

הכניסו אותי למשרדי בית הכלא, שם רשמו את שמי והפרטים שלי. לאחר מכן הובילו אותי לבית המרחץ, שם גזזו לאסירים את שערות גופם. הסַפָּר רצה להוריד גם את שערות זקני, אך עמדתי בתוקף לבל יגע בדיקנא קדישא. הוא הזמין את המפקד כדי שיורה לי אישית לגזוז את זקני.

חיכינו זמן ניכר, כי האחראי על בית המרחץ — אסיר אף הוא, אשר שימש בתור שופט מחוזי ברוסטוב — לא רצה להכניסני למרחץ כל עוד אינני מסתפר.

בתוך כך אילצו אותי להתפשט מבגדיי ולהשאר בחדר שלפני הכניסה, בו היה החלון שבור ופתיתי השלג לא הפסיקו לחדור דרך החלון. גם אחד מדלתי החדר היה מופנה כלפי חוץ, והקור היה נורא. לאחר מכן הכניסו אותי סוף סוף לחדר גדול אשר קראו לו "בית מרחץ". בחדר זה עמדה חבית גדולה עם מים חמים, ובברז — מים קרים. קשה היה לדלות מים חמים מהחבית בגלל רתיחותם, כך שלא יכולתי להתרחץ. מכאן גרשו אותי לחדר אחר, שם נצטויתי להתלבש. גם כאן שרר קור נורא, כי החלונות היו שבורים והקור חדר לעצמות.

לאחר מכן הביאוני לחדר מס׳ 36 בקומה השניה. כאן היו 5 מיטות ברזל, מזרונים מתבן ושמיכות. למעלה היה חלון קטן מסורג, ואם התחשק למישהו להסתכל דרך החלון, היה צריך לעלות על כתפי חבירו.

בחדר זה ישבו ארבעה סוגי אסירים: האחד — מנהל של חברת בנייה גדולה; השני — קוזק בגיל 40 בשם באלגאמרין; השלישי — עורך־דין במקצועו; הרביעי — גרמני ובמקצועו תובע; ואני הייתי האסיר החמישי.

האסיר־העורך־דין יעץ לי איך להתנהג בכלא, כי הוא כבר בפעם השניה כאן.

הגרמני, התובע, היה שונא ישראל מובהק, והיה מתרועע עם באלגאמרין אשר התענין אצלו ללא הרף אודות משפטו, ויעץ לו איך להתנהג בעת המשפט.

למחרת העבירוני למרתף, הושיבו אותי בכורסא ותלו על צוארי לוחית עם ספרות. אחר כך מרחו את ידיי בצבע שחור ועטפו אותם בניירות.

זה לקח בערך שעתיים.

פרק חמישי

התמודדות גורלית

גבורים ביד חלשים / סוכן כפול / וידויו של אסיר מטורף / אסיר "גראף" / פגישה עם זוגתי /

גבורים ביד חלשים

כאשר חזרתי לתאי, מצאתי את הקוזק כשהוא עצבני מאד ומסתכל עלי בעינים רצחניות. מה שקרה במשך השעות שלא הייתי בחדר — איני יודע וגם לא סיפרו לי על כך.

אותו קוזק ניגש אלי ואמר לי ברוגזה: הרי אתה יהודי דתי, ומדוע כל היהודים שלכם מזדהים עם הממשלה וגורמים לנו, האזרחים הרוסיים, צרות כה רבות?! כל הממשלה נמצאת בידכם ואתם מענים אותנו בלי סוף! "אי לכך", אמר לי בעיניו היורקות אש, "עלי להרוג אותך! שנינו נתמודד האחד מול השני, ומי שיגבור על חבירו — הרשות בידו לרצחו!"

הבינותי מיד, כי אין זה אלא מלאכת־מחשבת של האסיר הגרמני, אשר התסיס אותו להרגני. הייתי במצב של אין־ברירה ונאלצתי להסכים להצעתו.

כפי הנהוג בהתמודדות מעין זו, האחד עומד מול השני, ומי שמצליח להזיז את חבירו ממקומו — הוא המנצח, והרשות בידו לעשות בחברו המנוצח מה שלבו חפץ.

נעמדנו אחד מול השני, כאשר רגלי האחד צמוד לרגל חבירו. לפי המוסכם, אני הייתי צריך להיות המתחיל בהתמודדות. הקוזק היה חסון כאלון וחזק פי־כמה ממני, אך כזה היה המצב.

בחסד השם עלי חנן אותי הקב"ה ברעיון, שעלי להתחיל בהתמודדות

בצורה חלשה מאד, ואם יתחיל ללעוג עלי, אמשוך אותו אלי ולאחר מכן לדחוף אותו בכח לעבר השני של החדר.

התחלתי בהתמודדות כאילו אין בי הכח להתמודד עם גבור זה. לפתע משכתי אותו בחוזק רב וזרקתיו לצד השני של החדר — — —

מעצמת הזריקה נתקל בשתי מיטות הברזל, עד שנפל על הרצפה חבול בראשו ומתבוסס בדמו...

מאוכזב וחפוי־ראש עלה על מיטתו חבול ופצוע — — —

כל ההתמודדות לא ארכה אלא דקות אחדות בלבד, ואיש מבין האסירים לא ציפה שכך תסתיים; דוקא היהודי החלש הוא שיצא המנצח!

הקוזק ביקש את סליחתי, ובסופו של דבר מעז יצא מתוק: החל מאז, עשה עבורי את כל העבודה הקשה והמלוכלכת; שוב לא הייתי צריך לשטוף את הרצפה, ככל השאר, אלא הקוזק עשה זאת במקומי. גם את החבית עם הצרכים הוציא כל בוקר מהתא, במקומי...

האסיר־האחר, אשר כל העת הסתכל עלי במבטי־חמלה, בתור מסכן, היה שבע־רצון למפלתו של הקוזק. גם הגרמני ואתו הבולגרי, אשר התסיסו תחילה את הקוזק נגדי, אמרו בתדהמה, כי לא יכלו להעלות בדמיונם שכך תסתיים ההתמודדות, ואשר יהודי חלש זה יהיה מסוגל להתגבר על אותו גבור וחסון. לא עלה בדעתם של אותם נבערים כי השוכן מרומים, לא ינום ולא יישן ויציל את בניו מליפול בידיהם הרצחניות — — —

בדרך כלל, בכלא עירוני זה, לא התנהגו כל כך בברוטאליות כמו בבית הסוהר של הנ.ק.וו.ד. מאידך, בגלל מבנהו הישן, בן מאתיים השנים, והקירות הרטובים, נגרמו לי קשיים בנשימה וסחרחורות קשות. גם התגברו בי כאבי המעיים בגלל הטיב הירוד של הלחם, ומצבי החמיר מאד.

כדי לקבל טיפול רפואי היה עלי להזמין את הרופא ביום אתמול, כי לא ניתן להזמין אותו היום.

הגשתי בקשה להזמין את הרופא, ולמחרת הובילוני אליו לבית

החולים שעל יד בית הסוהר. הרופא נתן לי איזו תרופה להרגעה, אשר לא היה בזה משום ריפוי יסודי.

כך עברו עלי חדשיים וחצי והגיעו ימי החנוכה. עז היה רצוני לקיים מצות הדלקת נר חנוכה, אך איך עושים זאת בלוע הארי, במרכז הטומאה?

לקחתי קופסא של גפרורים, הכנסתי בה חמאה, הצמדתי פתילות מצמר־גפן, וכך הדלקתי נר חנוכה.

בראותי את נרות החנוכה הקדושים, המרצדים ומגרשים באורה הטהור את הטומאה הקשה שבחלל האויר — הוקל לי. הנרות המהבהבים האירו את חשכת־לבי, הפיחו בי רוח חיים חדשה והרגשתי הקלה רצינית במכאובי. אזרתי כוחות חדשים לקראת הסבל שעדיין מחכה לי בבתי הסוהר הסוביטיים — — —

סוכן כפול

יום אחד, לאחר שחזרתי מבית החולים, מצאתי את האסיר הגרמני כולו חבול ופצוע, דם רב זב מראשו ושיניו; "עמיתו הטוב", באלגאמרין, זורק לתוך חבית־הצרכים את שיניו של הגרמני, יחד עם מאכלו, וצועק לעברו:

— מלשין! מוסר! האם לא מספיק לך גזר הדין המחכה לך, רצית להלשין גם עלי ולהפיל אותי בפח?! יום יום היית מבקר בבית החולים אצל החוקר המנהל את החקירה שלי, וסיפרת לו כל מה שגיליתי לך בסודיות מוחלטת. נתתי בך אימון מלא וסיפרתי לך מכל מה שעבר עלי. נחש כמוך צריך לרוצץ את מוחו ואסור להשאיר אותו בחיים אפילו רגע אחד!

כעבור מספר דקות באו והוציאו את המלשין־החולה מהחדר שלנו. התברר, כי החוקרים הכניסו את הגרמני בכוונה לחדרנו, כדי להתידד עם באלגאמרין ולסחוט ממנו מכל מה שעשה בחייו האזרחיים בכל שנות חייו, והוא הלך מדי יום אל החוקר לספר לו את "החדשות" שגילה לו אותו היום!

לאחר שהוציאו את המלשין מהחדר, נענה באלגאמרין ואמר אלי: ראה נא כמה פקחים הם, היהודים; הנה אני סיפרתי לו בפרוטרוט מכל מה שקרה אתי במשך שנים רבות, ועל פעולותי נגד השלטון; ואילו אתם

לא דיברתם אתו, ולא עם אף אחד מאתנו, מכל הקורות אתכם: מדוע נאסרתם, מה קרה אתכם בעת החקירות, ועוד. ולא זו בלבד, עמיתי סיפר לי, כי המלשין פיתה אותו לחסל אותי. היינו, עליו להתחיל אתי, כביכול, בהתמודדות ואחר כך לרצחני נפש!

אותו היום, לפנות ערב, הביאו לחדר שלנו, במקומו של המלשין, אסיר אחר, קוזק בשם באדארוב, איש חסון ותמיר, בעל עינים פראיות ורצחניות. מיד עם בואו, הגיע אחריו הנצ'לניק, בידו מברק וביקש ממנו לחתום על קבלת המברק. הקוזק קרא את המברק פעם, פעמיים ושלש — ולא רצה לחתום. "מחר אחתום לד", אמר. אך הנצ'לניק התעקש שיחתום מיד ולא ניתן לחכות עד מחר.

לאחר מכן פנה אלי, הגיש לי את המברק וביקשני לקרוא בו. במברק זה התבשר הקוזק, שהגיעה הוראה ממוסקבה להחליף את גזר־דין המוות שהוטל עליו, ולהתחיל את כל החקירות מחדש.

למרות זאת, לא הסכים באדארוב לחתום, כי לא הבין מה שקורה כאן. כראות הנצ'לניק שאין הוא רוצה לחתום, חתם הוא עצמו במקומו ויצא מהחדר.

האסיר החדש היה עצבני מאד ולא גרע את מבטיו ממני. בלילה שכב לישון, וכאשר קם למחרת ממשנתו, כבר היה יותר רגוע. או־אז סיפר לי, כי עד יום אתמול היה בתא עם עוד אסירים שנדונו למוות במשך תשעים ושנים יום, ובימים אלה, הוציאו רבים מהם להורג. "גם אני חיכיתי כל יום שיבואו אלי לחסלני", אמר.

בכל יום, בבוקר ובערב, היה מגיע אלינו קצין, סופר את האסירים ורושם על פנקסו. לעתים תכופות היה גם מעיר לנו הערות שונות. לא היה זה קצין קבוע, והקצינים היו מתחלפים בביקורם אצלנו. בין אלה היה קצין רע־מעללים ותמיד מצא איזו עילה להתנפל עלינו. הוא פקד, למשל, לבל יוציאו אותנו לטיול היומי, או שהיה מורה לשלול מאתנו זכויותינו השונות, וכן התנהג אתנו באכזריות מרובה. לפעמים היה גם מצווה להוציא את כל המיטות מהחדר כדי שנישן על הרצפה הקרה.

למחרת כאשר נכנס אותו קצין מושחת לחדרנו, וראה את "הדייר

החדש", באנדארוב, בחדר שלנו — נרתע לאחור ויצא מהחדר ללא אומר ודברים. היה זה ביקורו האחרון בחדרנו, ושוב לא ראינו אותו יותר.

באנדארוב סיפר לנו, כי הוא מכיר היטב קצין זה והתנהגותו האכזרית נגד האסירים. לדבריו, הוא הקצין האחראי לחיסול האסירים שנשפטו למוות; הוא הוא המגיע לתא הנידונים למוות, יחד עם עוד כמה חיילים, ומוביל את האסיר לדרכו האחרונה.

האסיר האומלל, בידעו מה עומד לקרות אתו בדקות הבאות, מתחיל לצרוח וליילל, לבקש ולהתחנן על נפשו בפני רוצחיו, אבל אכזר זה ואנשיו טפלו בו באופן כזה עד שאמר כבר רוצה אני! כך חיסל באכזריות נוראה מאות ואלפי בני־אדם.

למזלו, לא היה מי שיתלונן עליו, כי הרי היחידים שהיו עדים למעשיו, גופותיהם כבר נזרקו לבורות, וכך היה חפשי לבצע מעשיו האכזרים ללא מעצורים.

"אולם, כעת — מסיים באנדארוב את סיפורו המזעזע — כאשר אותו קצין ראה אותי כאן, נוכח לדעת שאכן יש מישהו המסוגל לספר על מעלליו הנוראים, לכן נרתע ויצא. בטוחני ששוב לא יעיז לדרוך כף רגלו בחדר שאני נמצא בו!"

וידויו של אסיר מטורף

יום אחד, בסוף חדש כסלו, בא אלי באנדארוב ואמר לי:

— "התדעו, יש לי עליכם רגשי רחמים. ישנם זמנים שדעתי מטורפת עלי, וברגעים כאלה אני גם מסוגל לחנוק אתכם. זה לא קורה אצלי כל ערב, אלא בימים מסוימים, ובעיקר בסוף החודש של חדשי הלבנה".

כמובן שדבריו לא גרמו לי נחת והחילותי לחשוש לחיי. שאלתי אותו: מדוע הוא מתכוון לחנוק דוקא אותי מכל אלה הנמצאים כאן?

על כך ענה לי: כללית, אין ברצוני לחנוק דוקא אתכם, כי דוקא אתם מוצאים חן בעיני, בראותי יהודי אמיץ באמונתו, ובתוך כתלי בית הכלא הוא משתדל לקיים מצוות דתו ולהדליק נרות חנוכה. "אולם — אמר — בלבי שמורה שנאה יוקדת נגד היהודים, על שהרגו את הא־ל שלנו, ולכן חושש הנני מאד שבערב אחד אחסל אתכם כאן!" — — —

דבריו הטילו בי, בכל זאת, פחד מסוים. הוא היה אדם חסון ובעל־כח, ועיניו — עינים של רוצח.

בעודו יושב לידי ומספר לי סיפורו, נפתחה לפתע הדלת ולתוך החדר נכנסו כמה אנשים בעלי עמדה, בראשם המפקד הראשי של בית הכלא. (למרבה הפלא, הכרנו אחד את השני, כי עבדנו יחד בבית חרושת והיו בינינו קשרים די טובים). הוא הכיר אותי מיד, ושאל אותי:

— "מדוע אתם עצורים, בגלל ענינים דתיים?"

אף אני עניתי לו בשאלה:

— "האם נכון הדבר, שבגלל ענינים שבאמונה מושיבים אדם בכלא?!"

הוא לא ענה לי מאומה, אלא פנה אלינו ושאל אם יש בפינו בקשות כלשהן.

"יש לי בקשה דחופה — קפץ הקוזק באנדארוב לתוך דבריו — אני מבקש מאד להעביר אותי לתא נפרד!".

"מדוע", שאלו הנצ'לניק.

"כי יום זה הוא מאותם הימים שהנני נתקף בטירוף ומסוגל להרוג אנשים על לא עוול בכפם. ולכן אני מבקש שתמנעו ממני הדבר ותעבירו אותי לתא נפרד ובודד!"

למשמע הדברים, הורה הנצ'לניק להעבירו מיד לתא אחר וכך נצלתי, ת"ל, ממות.

בוא וראה עד היכן מגיעה ההשגחה העליונה. נצ'לניק זה, מאז שהתמנה לתפקידו הבכיר, זו לו הפעם הראשונה שמבקר בחדר זה, והנה הגיע לכאן ברגע האחרון ממש!

אסיר "גראף"

בחדר מס' 35, מול החדר שלנו ישבו פושעים שבצעו פשעים חמורים במוסדות ממשלה שונים, בבנקים ובבתי חרושת, ושדדו סכומי כסף עצומים. לא אחת גם רצחו שוטרים שהפריעו להם בעת בצוע מעשי הפשע, וגזרו עליהם עונשי מוות או הגלום למשך שנים רבות. בין אלה היה פושע

אחד אשר שונה היה מכל השאר, פניו היו עדינות והתנהגותו נימוסית. היתה לו גם "זכות אבות" בהיותו בן למשפחה מיוחסת.

לאחר המהפכה, בשנת 1917 (תרע"ז), אסרו את אביו ואמו וגרשום למחנות־עבודה בסיביר, ואילו הוא עצמו הועבר למוסד ילדים ממשלתי, שם למד היטב את מקצוע הגניבה, עד שהתמנה לראש כנופית הגנבים.

לפושע זה היה גם שם כינוי — ה"גראף", בהיותו בן למשפחה של נסיכים ומיוחסים. פיו היה נקי, ומעולם לא דיבר מלים גסות ככל שאר האסירים הרוסיים. הוא ידע רוסית, גרמנית וצרפתית, וכן ידע היטב היסטוריה, גיאוגרפיה, פיזיקה וכימיה. כל מי שדיבר אתו לא היה מסוגל להעלות על דעתו כי אדם זה פושע הוא.

כעבור מספר ימים נודעתי, שאסיר זה כבר לא נמצא כאן בבית הכלא. נאמר לי ששוחרר מכלאו, לאחר שעבר לצד השני של המיתרס. כלומר, הצטרף לג.פ.ו.ד.! כן סופר לי מכל מה שקרה אתו לאחרונה.

וכך היה מעשה:

הוא, ה"גראף", שחק עם חבריו בקלפים והפסיד את כל אשר לו. בנסותו להציל מה שהפסיד, המשיך לשחק עם חבירו, בהקפה, והסתבך יותר ויותר. הוא חשש מאד לחייו בגלל איומי חבריו שרצו את כספם, ולא ידע לשית עצה בנפשו.

בבוקר, לאחר שהוציאוהו מחדרו, רץ אל החייל שליווהו והחל זועק אליו: הצילו! הצילו את חיי! הלה מסר אותו לידי מפקדי בית הכלא. ה"גראף" סיפר להם מכל אשר קרה אתו, וכי הוא פוחד מאד לחייו מנקמת חבריו. הללו שלחוהו מיד לבית־כלא אחר, למען לא יוכלו חבריו לאתרו ולנקום בו.

באותם ימים תכננו חבריו האסירים תכנית מושלמת לברוח מהכלא, והיא היתה אמורה להתבצע בדיוק ביום בו הועבר ה"גראף" לכלא אחר. האסירים לא ידעו שחברם ה"גראף" גילה את סודם למשטרה, ומימשו את תכנית בריחתם.

השוטרים, שידעו כבר על מועד ושעת הבריחה, תפסו את כולם עד לאחד. בין הבורחים התחוללה מהומה וסערה, לאחר שנודע להם כי

ה״גראף״ הוא אשר גילה למשטרה את סודם, והתכוננו לעשות בו שפטים. הם שלחו מכתבים לכל המקומות ששיערו שהוא נמצא שם, ובו הם מבקשים מהנמענים, שכל מי שיפגע ב״גראף״ ירצחהו נפש, עקב מעשה בגידתו.

פגישה עם זוגתי

כעבור שבוע קראו אותי החוצה להיפגש עם זוגתי. היה שם חדר גדול שחולק לשנים על־ידי גדר־תיל; מעבר האחד היו האסירים ומעבר השני — בני משפחתם שבאו להיפגש עם יקירם בטרם נשלחו לגלות. כל אחד מעבר לזה צעק לעבר בן־משפחותיהם שמעבר השני, וכך התנהלו הפגישות בצעקות ובקולי־קולות, ולא ניתן היה לשמוע כלל מה שמדברים.

היה זה מצב קשה ומדכא; לאחר זמן כה רב שהאסירים לא ראו ולא נפגשו עם בני משפחתם, ניתנה להם כעת ההזדמנות לכך, אך לא יכלו להבין איש את שפת רעהו. כעבור חמש־עשרה דקות ניתנה האות לסיום הפגישה; בני המשפחות הוצאו מהחדר, וגם האסירים הושבו איש איש לחדרו ולתאו.

כל אחד מאתנו היה שבור ורצוץ, ולא עצם עין מרוב צער. חשוב חשבנו שסוף סוף יוכלו לראות את בני המשפחה והקרובים, לשוחח אתם כמה מלים ולשמוע מהקורות במשפחה ובעולם — והנה הצליחו בקושי לראותם, מבלי להחליף ביניהם מלה אחת!

אני כשלעצמי, עז היה רצוני לשמוע ולדעת משלום אמי היקרה, בת ה־81, אך לא הצלחתי לשמוע אודותה גם מלה אחת. לא יכולתי להירגע מרוב צער, אך נאלצתי להשלים עמו.

★

אותו היום הגיע לחדרנו אחד ממשרדי התובע הראשי במוסקבה והתענין על האסיר־העורך־דין. הוא ניגש אליו ושאל אותו כמה שאלות ואחר כך אמר לו, כי התובע הראשי במוסקבה מתענין אודותיו, וכפי הנראה ישחררוהו בימים הקרובים. ואמנם כך היה, ושוחרר כעבור מספר ימים.

בטרם שוחרר מסרתי לו כתובת ביתי וביקשתי ממנו למסור לרעיתי

ד״ש ממני. כעבור זמן התברר לי, כי אמנם מילא את בקשתי וביקר בביתי. ביקשתיו לבקש מזוגתי להעביר אלי טלית־קטן, אותו אמנם קיבלתי תוך זמן קצר.

★

בדרך כלל היו מובילים את האסירים למרחץ אחת לעשרה ימים, וכל פעם חזר המחזה על עצמו: חויבתי להוריד את הזקן, ככל שאר האסירים! הבלן עמד על דעתו בתוקף, אך עד כה לא עלה הדבר בידו. הוא היה מתגרה בי, כי באחד הימים ישלחו אותי עם ה״עטאפ״ (משלוח אסירים) לגלות, ואז לא יעזור לי מאומה כי אהיה ברשותו הבלעדית ויעשה בי כרצונו.

פרק ששי

החלום

טוב שיושבים במאסר עבור תומ"צ / גזר הדין והיציאה לגלות / ה"עטאפ" (משלוח אסירים) מרוסטוב / אסירים פראים ומסוכנים / יעלו שמים ירדו תהומות / אזיקים תמורת מים / סיפורו של נצ'לניק /

טוב שיושבים במאסר עבור תומ"צ

זה היה בחודש אדר, בצום תענית־אסתר.

אותו ערב חלמתי חלום נורא, והנה עומד הנני ליד הרבי — מוהריי"צ נ"ע — האומר לי: התזכור את הברכה שברכתי אותך בשנת תרפ"ב ובשנת תרפ"ז? עניתי לו, כי זוכר הנני היטב את ברכת קדשו. אז ענה לי הרבי: ואכן, כך יהיה!

מה היה בשנת תרפ"ז?

היה זה בחודש אלול (תרפ"ז); הרבי מוהריי"צ הגיע אז לרוסטוב לפקוד את ציונו הקדוש של אביו, כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, ברוסטוב. לאחר שהגיע מהאוהל נכנסנו ל"יחידות". לפני שנפרדנו אמר לי הרבי:

— לייזער! טוב הדבר שיושבים במאסר עבור תורה ומצוות ולא בגלל ספקולציות. אתה, לייזער, תהיה זמן רב בידם, אך הקב"ה יעזור לך ותחזור משם בשלום. אל תתפעל מכל מה שתראה שם; אין לזה שום שייכות אליך! אתה תהיה שלשה טפחים גבוה מעל פני הארץ!

ובשנת תרפ"ב —

בהתוועדות של שמחת־תורה, חתך הרבי חתיכת בשר מהבשר שבצלחתו, הגישו אל פי ואמר:

— לייזער, הרחב פיך ואמלאהו!

אחר כך נתן לי את ברכתו הקדושה ואמר:

— הקב"ה יתן לך כוחות שתוכל להתגבר על הכל!

גזר הדין והיציאה לגלות

למחרת קרא אותי הנצ'לניק לחדרו ואמר לי, כי את התיק שלי העבירו למרכז הנ.ק.וו.ד. במוסקבה ושם גזרו עלי:

— שלש שנות גירוש לקזחסטאן!

תחילה הצטערתי על פסק־הדין, אך לאחר שנזכרתי בדברי הרבי נ"ע, בשנת תרפ"ז, שלא להתפעל מכל מה שיתרחש אתי — נרגעתי.

לאחר מכן נתנו לי גלוית־דאר לכתוב הביתה, כי היות ושולחים אותי לגירוש לקזחסטאן, לכן יביאו לי אוכל והלבשה. לפי חוקי בית הסוהר, אסור היה לשלוח את האסיר לגלות, בטרם יבואו בני המשפחה וידידים להיפרד.

למרות כן, קראו אותי אותו ערב ואמרו לי לקחת את בגדיי וחפציי, כי אני יוצא מיד עם ה"עטאפ" לקזאחסטאן. אמרתי, שאינני מוכן לצאת מכאן כל עוד לא מגיעה לכאן אשתי עם אוכל ובגדים, בהתאם לחוק.

הם הסכימו לבקשתי והובילו אותי לחדר גדול שקראו לו "קלוב" — בו מרכזים את האסירים, הפושעים והרוצחים, המועמדים להישלח עם ה"עטאפ".

כאשר פתחו את דלת ה"קלוב" ראיתי עשן גדול המתאבך עד התקרה. היה זה עשן של סיגריות ו"מחורקה" (טבק לעישון), ומפי האסירים נשמעים "פנינים" לעברי כמו: הביאו אלינו את ה"שד" ונוריד לו את הקרניים שלו! (האסירים־הפושעים קוראים לעצמם "נורמליים", ואילו אסירים אחרים נקראו אצלם "שדים")...

בראותי את הפרצופים הללו, חששתי להיות אתם במחיצה אחת אפילו שעה קלה. אמרתי לחיילים שליוו אותי שאני מעדיף להצטרף ל"עטאפ", ולא להיות תחת קורת גג אחד עם אנשים אלה!

החיילים הובילו אותו לחצר בית הסוהר, שם עמדו שלשים אסירים העומדים להישלח עם ה"עטאפ", וצירפו אותי אליהם. המשמר היה מורכב משמונה חיילים, האמורים לשמור עלינו עדי הגיענו למקום. ראש המשמר קרא את שמו של כל אסיר, לפי התיקים שבידו. בדרך כלל, כל אסיר היוצא ל"עטאפ", מקבל הנצ'לניק את התיק שלו, ארוז בתוך אריזה מיוחדת, ועליו רשום שמו של האסיר, שם אביו, שנת הלידה ומקום הולדתו.

לפני היציאה, כינס המפקד את שמונת חייליו והחל שואל בקול רם:

— "את מי אנו עומדים כעת לשלוח?"

— "את שונאי העם!", ענו החיילים במקהלה.

— "ומה תעשו אם אחד מהאסירים ינסה לברוח?", המשיך המפקד לשאול בקול.

— "נירה עליו ללא אזהרה נוספת!", ענו.

לאחר מכן סידר המפקד את חייליו מסביב לאסירים, וקרא אל האסירים בקול:

— "עליכם להסתדר בשורות, ארבעה־ארבעה בשורה, צמודים אחד ליד השני; צעד אחד ימינה וצעד שמאלה. על כל חריגה מהשורה — הרשות בידי החיילים לירות בו במקום!"

— "כעת התחילו ללכת!" פקד על האסירים שהחלו לצאת לדרכם הקשה, והתרחקו מבנין הכלא האימתני.

ה"עטאפ" (משלוח אסירים) מרוסטוב

ב"עטאפ" זה היו, כאמור, שלשים אסירים ו"קאנווי" (משמר) המורכב משמונה חיילים, בראשם מפקד המשמר, אשר בידו סמכויות מלאות לעשות באסירים מה שלבו חפץ.

בין שלשים האסירים היה אחד, פושע מועד, אשר ברח ממחנה־רכוז בקארגנדה, ונתפס, וכעת הוא מובל יחד אתנו לבאקו לשם העמדתו למשפט.

בין האסירים היו גם שני נערים, האחד בן 14 וחברו בן 15, אשר נשפטו לעשר שנות מחנה־עבודה; אחד על מעשה שוד בחנות ממשלתית גדולה, יחד עם חבריו, אשר גם רצחו את השומרים; והשני, אף הוא בגלל שוד בבנק מרכזי, בו שדדו כסף רב ורצחו את השומרים.

לפי החוק, אסור היה לגזור דין־מוות על ילדים עד גיל 16, גם באם בורחים מהכלא או מהמחנות. ולכן התרגזו מאד אנשי המשמר אשר בין האסירים נמצאים גם שני הנערים, כי אם יברחו שוב, ואסור יהיה לירות עליהם לעצרם — עלולים אנשי המשמר להענש קשות על בריחתם. כן גם לא יוכלו לרדוף אחריהם, כי האסירים האחרים עלולים לנצל את ההזדמנות ולברוח. מסיבה זו היו מובילים אותנו בעיקר בלילות, בדרכים־לא־דרכים, במקומות לא מאוכלסים ובישימוני־דרך — עדי הגיענו לתחנת הרכבת.

כאן הוזהרנו, על־ידי ראש המשמר, לבל נתקרב לקרונות, כי הילדים עלולים להיעלם בחשיכה מתחת ובינות לקרונות, מבלי שיוכלו לעלות על עקבותיהם. כך האיצו בנו לצעוד מהר בלי להיעצר, וכל העת צעקו החיילים בקולי קולות, כי לא יהססו לירות בכל מי שלא ימהר בדרכו.

צעדנו שעות ארוכות עד אשר הגענו לקרון בודד שעמד במרחק ניכר משאר הקרונות. אחד־אחד עלינו על הקרון והחיילים שומרים עלינו מכל משמר.

הקרון עצמו היה מחולק ברוחב באמצעות רשת ברזל; בחלק האחד ישבו אנשי המשמר, ובחלקו השני — אנו האסירים. לאחר שהתיישבנו על מקומותינו, נתנו לכל אחד מאתנו מנת־לחם, מעט סוכר ודג מלוח. בדרך כלל, כל מנת־לחם היתה אמורה להיות במשקל 800 גרם, אך למעשה היה בזה הרבה פחות, כי החיילים היו גונבים ומורידים מזה לעצמם. כן נאמר לנו, כי האוכל צריך לספק לנו למשך שלשה ימים, עדי הגיענו ליעודנו. בקרון, בצד שלנו, היה דחוס מאד, ובמשך כל הנסיעה ישבנו דחוסים כדגים. החיילים, אנשי המשמר, היו מתוחים מאד כל העת, בגלל שני הנערים, פן יברחו מתחת ידיהם.

היינו כולנו צמאים מאד מחמת הדג־מלוח שנתנו לנו, והאסירים החלו לצעוק: "וואדא, וואדא!" (מים, מים)! אולם, כאשר גברו הצעקות —

הוציא המפקד אזיקים ואיים, כי אם לא יירגעו וימשיכו לצעוק, יושמו אזיקים על ידיהם. איומים אלה היו בדרך כלל מועילים למדי, והאסירים נאלצו להתגבר על צמאונם ולשתוק. מטבעם של אזיקי־הברזל, לאחר שהושמו על הידים, היו לוחצים מאד, חודרים לתוך הבשר וגורמים לכאבים איומים. כך, שהאסיר העדיף כבר את הצמאון על פני כאבי האזיקים. כך הצליחו החיילים להשקיט את האסירים.

ביום השלישי הגענו לבאקו. כאן, בתחנת הרכבת, הוציאו אותנו מהקרון האיום והכניסו אותנו למשאית פתוחה המיועדת להובלת משאות. גם חיילי המשמר עלו עליה ותוך מחצית השעה היינו כבר בבית הכלא הענק, שהיו קוראים לו "פערעסילנע טורמע" (בית־כלא מעבר). לפני הכניסה היה שטח גדול ששימש פעם מקום חניה למכוניות.

במקום זה שרר קור נורא, ונשבו בו רוחות חזקות. הושיבו אותנו על הרצפה הקרה, הרטובה ממים ובוץ, וכך ישבנו שם שתי יממות! ביום השלישי החילונו לצעוק, וביקשנו להזמין אלינו את הנצ'לניק; פשוט לא יכולנו לסבול יותר את הרעב והצמאון, הקור והכפור.

או־אז הגיעו אלינו שלשה בני אדם: האחד, התובע הראשי של באקו; השני, איש הנ.ק.וו.ד. והשלישי מפקד בית הכלא. כאשר ביקשו לדעת מה משאלותינו, אמרנו להם, כי איננו יכולים לסבול יותר את התנאים הנוראים השוררים כאן: מושיבים אותנו על הרצפה הקרה והרטובה; פתיתי השלג נוחתים עלינו ללא הרף; לחם ומים לא ניתן לנו — והאם גם לא נצעק?!

תשובתו של איש הנ.ק.וו.ד. היתה: כולכם שונאים של השלטון; האם רציתם שנקבל את פניכם בתופים ובמחולות?!

או־אז ענה אותו פושע־בורח:

— אני גנב, ונפלתי בין הפשיסטים, ומדוע מענים אותי כמו כולם?!

שאלו איש הנ.ק.וו.ד.: מדוע נאסרת?

ענה לו אחד מאנשי המשמר: הוא ברח מהמחנה בקארגאנדה ונתפס.

אמר לו איש הנ.ק.וו.ד.: אם כך, אינך שונה מכל השאר, ועליך לסבול כמו כולם!

אסירים פראים ומסוכנים

לפנות ערב הגיעו לאזנינו בליל של קולות משונים, אשר דפקו על הדלתות וצעקו בקול־רם. כאשר פתחו את הדלתות, נכנסו אלינו למעלה ממאה איש לבושים בגדים מזרחיים מסורתיים, מגודלי שער־פרא וכל כולם פרא על פרא. ביד כל אחד מהם היה מזרון קלוע מנסרים דקים, לשינה, ושמיכות מצמר גפן.

הם דחקו אותנו לפינה, ומיד פרשו את המזרונים שלהם על הרצפה. איש מאתנו לא ידע מי הם, וכולנו פחדנו מהם. הם דיברו ביניהם בשפה התורכית. היו אלה פושעים מועדים אשר נתפסו ליד הגבול הפרסי והובילו את כולם לבאקו להעמידם למשפט.

הללו מצאו שפה משותפת עם אותו פושע־בורח שהיה יחד אתנו, ואיש מאתנו לא הבין את שפתם.

לאחר מכן בא לספר לי בחשאי, כי אסירים אלה גילו לו תכניתם: בעת שכולנו נשכב לישון — יתנפלו עלינו וירצחונו נפש! הוא סיפר לי, כי לא רצה לקבל הצעתם ולנהל אתם עסקים משותפים. כן אמר לי, כי עלינו להיות ערים בלילה כדי להתגונן מפניהם.

אותו ערב איש מאתנו לא עצם עין. אולם, כנראה, בגלל עייפותם ותשישותם מהדרך הארוכה והקשה, שקעו בתרדמה עמוקה ולא יכלו לבצע את זממם.

בשעות הבוקר הגיע אלינו גרוזיני אחד והציע לנו "עיסקא": תמורת אלף רובל הוא מוכן להעביר את כולנו לחדרים משובחים, עם מיטות מזרונים ושמיכות. הוא אמר, שהוא נותן לנו שעה אחת להתייעץ בינינו ובעוד שעה יבוא לקבל תשובה. הוא גם הוסיף, כי עלינו להתכונן לטבח רציני מצדם של האנשים הפראיים שהגיעו אמש — באם לא נעבור למקום בטוח. כן אמר, שהוא מדבר בתור נציגו של הנצילניק שהיה אצלנו.

התייעצנו בינינו ונטינו להסכים להצעתו, אך לא יכולנו לגייס יותר מ־500 רובל. כאשר הגיע, הגשנו לו את הכסף וביקשנו שיתחשב במצבנו.

הוא העביר אותנו למקום אחד, שם היו מבנים בני שתי קומות. שם בית הכלא היה "באילאוו", על שם עשיר אחד שתרם את הכסף להקימו.

זמן ממושך לקח עד שהספיק להעביר את כולנו לכאן. הוא העמיד אותנו בבית אחד בן שתי קומות וביקש מהשומר לאפשר לנו להיכנס. אף הוא עצמו נכנס יחד אתנו. בקומה העליונה היו הרבה חדרים, וכולם פתוחים. עברנו מקומה לקומה ומחדר לחדר ובדקנו את החדרים. לצאת מהבנין לא יכולנו, כי בחוץ עמד חייל שלא הרשה לאיש לצאת.

אותו גרוזיני הביא אותנו לאחד החדרים בקומה השניה, שם עמדו 20 מיטות. הוא אמר לנו לקרב כל שתי מיטות יחד, וכך נוכל להסתדר במיטות הקיימות. כן אמר לנו, כי חמש מיטות מיועדות לאנשי הצוות העובדים כאן, וכי בערב באים לישון כאן. הוא גם אמר לנו, כי בלילה עלינו לנעול את הדלת, למען לא יוכל איש זר להיכנס. מזרונים לא היו, אך היינו שבעי רצון שסוף סוף נוכל לחלץ את עצמותינו השבורות. איש מאתנו לא ביקש מאומה, והיינו מאושרים שסוף סוף גם אנו כבני־אדם.

אולם, האושר לא ארך אלא שעה מועטת בלבד; בלילה, כאשר התכוננו לעלות על מיטותינו לישון, הגיעו לפתע לחדרנו אנשים רבים והחלו לצעוק: מה אתם עושים כאן בחדר שלנו?!

ענינו, כי שליחו של הנצ׳לניק הביא אותנו לכאן! כאשר שאלו ואמרנו לו את שמו — פתחו בצחוק פרוע ואמרו לנו, כי אדם זה הוא רמאי ונוכל, ומרמה אנשים בלקחו מהם את פרוטותיהם האחרונות!

הללו החל לצעוק עלינו בקולי־קולות לעזוב מיד החדר, כי המקום שייך רק להם. באין ברירה יצאנו מהחדר, וכל אחד מאתנו החל לחפש לעצמו פינה כלשהי. על מקום שינה לא חלמנו, כמובן, כלל. אולם, איש מאתנו לא היה מסוגל למצוא לו פינה כלשהי, מפני שכל החדרים היו מלאים עד אפס מקום. לא היה גם מקום לעמוד, בגלל ריבוי האסירים בכלא־מעבר זה. נאמר לנו, כי במקום זה כבר הגיעו עשרות אלפי אסירים!

כאמור, היה זה בית־סוהר־מעבר, אליו באו אלפי אסירים כל יום, וכאן היו ממיינים ושולחים את האסירים לכל מיני מקומות מרוחקים. לפני שיצא ״עטאפ״, היו מכריזים את שמות האסירים לפי רשימות שבידם; מי שרצה היה יוצא, ומי שלא רצה — לא יצא. כך, שהנהלת בית הכלא לא ידעו כלל מי עדיין נמצא כאן ומי כבר נשלח ב״עטאפים״, כי הפושעים האמיתיים היו מעניקים חבילת טבק לחיילים, וכך היו עוברים

ממקום למקום, מבנין לבנין, ואיש לא היה מסוגל לשלוט על כל התוהו־ובהו ששרר במקום.

בין־לבין מצאתי שם יהודי אחד, שגם הוא חיפש מקום להניח בו את ראשו. יהודי זה, שומר תורה ומצוות, וגם חזן, נאסר עקב היותו יהודי דתי; שפטו אותו לפי סעיף 58 וגזרו עליו עשר שנות מחנות־עבודה. הוא סיפר לי סיפורי זוועה מהמתרחש כאן בבית הכלא, כי הפושעים גונבים וחומסים מהאסירים מכל הבא ליד, בעיקר בין האסירים שנשפטו לפי סעיף 58, ולא אחת הם גם מחסלים אסירים אלה, תוך עינויים ויסורים קשים.

הוא אמר לי, כי הוא מחפש את החדר בו נמצאים מנהלי החשבונות של הכלא. הצטרפתי אליו ויחד חיפשנו את החדר, עד אשר עלה בידינו למצאו. החדר היה סגור; נקשנו על הדלת וביקשנו לאפשר לנו להיכנס, אך כל תשובה לא הגיעה. בתוך כך התקרב אלינו אדם בלתי מוכר ושאל על בקשתנו. כאשר אמרנו לו שאנו מעוניינים להיכנס לחדר זה, נקש על הדלת ואמר את שמו. מיד פתחו לנו את הדלת והכניסו אותנו לחדר, בו היו מנהלי חשבונות שעבדו במשרדי הכלא. הללו הגיעו לכאן רק בערב, לישון, ואילו בכל שעות היום היו במשרדיהם.

בין אלה היה יהודי אחד שתפקידו היה לקבל אסירים הבאים מכל מיני "עטאפים", ולהפנותם למחנות־עבודה שונים. הוא ביקש אותנו לשבת, התעניין על עברנו ועל איזה סעיפים נשפטנו. הוא אמר לנו, כי עלינו להשתדל לצאת מכאן מהר ככל שניתן, כי במקום זה מותר לשהות רק ימים ספורים. הוא סידר לנו מיטה באחד החדרים, כך שכל אחד מאתנו יכול היה לנוח מעט לסירוגין.

לאחר שנחנו, החל להתעורר בנו הרעבון, לאחר שזה כמה ימים לא בא אוכל לפינו. פנינו לידידנו החדש אשר דאג להביא לנו שתי חתיכות לחם להשיב את נפשנו. כן הביא לנו חבילת "מחורקה" (טבק) לעישון.

בבוקר, לאחר שמנהלי החשבונות עוזבים את חדריהם בדרכם לעבודה, מגיעים בדרך כלל האסירים־הפושעים, שוברים את דלתות החדרים ונכנסים לשם. כדי למנוע מאסירים אלו לבל יגעו בנו לרעה, אמר, שישתדל להעביר אותנו עוד היום, באניה דרך הים. אותו היום אמורים היו לצאת

שני משלוחים: 1) דרך הים הכספי באמצעות אנית־אסירים. הנסיעה באניה זו היתה די מסוכנת, כי הפושעים היו עושים עם האסירים מה שלבם חפץ. 2) באניה בה נסעו אסירים "מיוחסים" בלבד. היתה זאת אנית־נוסעים רגילה ואפשר היה לנסוע בה ללא חששות. האסירים־המיוחסים היו כאלה, שתפשו משרות ממשלתיות בכירות; נתפסו במעילות כספיות בכספי הממשלה, וגזרו עליהם עונשי גלות שונים.

ידידנו החדש הבטיח לנו, כי יעשה מאמצים לשלוח אותנו באניה זו, היוצאת מחר לדרכה.

למחרת בבוקר, לאחר שמנהלי החשבונות יצאו לעבודתם, ציוו עלינו לצאת לחצר, שם חיכו כבר האסירים האמורים לנסוע באניה זו, בלווית המשמר. כאן חיכה לאסירים סַפָּר שגזז לכולם את שערות ראשם. כאשר הגיע אלי, סירבתי להסתפר. אמרתי, כי אפשר לספר לי שערות הראש בלבד, אך לא שערות הזקן. החיילים אנשי המשמר, מיהרו לשים על ידיי אזיקים לבל אוכל להתנגד, אך כאן בא הספר היהודי לעזרתי. הוא הסביר להם, כי היות וזה ענין של דת ואמונה, לכן אין הוא רוצה ואסור לו לספר את שערות זקני. כך נצלתי, ת"ל פעם נוספת מסכנה זו.

יעלו שמים ירדו תהומות

בתוך כך, הגיע הזמן שהאניה היתה אמורה לצאת לדרכה. אנשי המשמר הוציאו אותנו מחוץ לכתלי בית הכלא, שם חיכתה לנו משאית פתוחה, שהעבירה את שלשים האסירים לנמל. כל הנוסעים האזרחיים ישבו כבר זה זמן באניה, אך היות וחיכו לנו, לא יכלה האניה להפליג. רק עם עלותנו על האניה, הפליגה לדרכה.

כל האסירים נצטוו לעלות על הסיפון ולשבת שם תחת כיפת השמים משך כל זמן ההפלגה. בהגיעה בלב ים, התחוללה לפתע סערה עזה ורוחות חזקות. גלי הים התרוממו אל־על והתנפצו על הסיפון; נרטבנו עד לשד עצמותינו. בגדינו הרטובים החלו קופאים על בשרנו עקב הקור החזק. הגיעו הדברים לידי כך, שהחיילים פחדו פן נקפוץ לים מרוב יאוש, והאחריות תרבץ עליהם, לכן ביקשו מרב־החובל להרשות לנו להיכנס בחדרי האניה. הרשות ניתנה לנו, הוכנסנו לחדרים וסגרו אותנו על מסגר.

בתוך כך, הרוחות הלכו ותכפו, גלי הים גבהו וטלטלו את האניה ללא

הרף. היינו בבחי יעלו שמים ירדו תהומות, וכל הנוסעים חשו כי הנה הנה האניה טובעת ומגיע, חלילה, הסוף — — —

הגיעו הדברים לידי כך, שאנשי המשמר הפסיקו לדאוג עבור האסירים, והחלו לחשוש לחייהם־הם... מפקד המשמר ניגש אל רב־החובל והסביר לו, כי האסירים הנעולים בחדרים, אינם גנבים ולא רוצחים, ולכן אין לו מה לחשוש אם האסירים יהיו במחיצה אחת עם כל הנוסעים האזרחיים.

רב־החובל התענין אצלנו מדוע הננו עצורים, ואמרנו לו — על סעיף 58. הוא הורה להכניס אותנו לאולם הגדול, שם נמצאים כל שאר הנוסעים. כאן הקצו עבורנו מקום מיוחד, והתיישבנו על הרצפה כאבלים. חיילי המשמר כרכו סביבנו חבל, בתור סימן, שלא נתערבב עם שאר הנוסעים, ואסרו עלינו לבא אתם במגע כלשהו.

אולם, למזלנו, הנוסעים עצמם — הם שהתחילו בשיחות אתנו וכל אחד מהם התענין אצל האסיר הקרוב אליו על סיבת מאסרו.

הנוסעים ביקשו מראש המשמר להרשות לנו לקבל מהם אוכל ומזון, אך הלה אסר זאת. כעבור כמה שעות נעלם ראש המשמר מהמקום והנוסעים החלו לחלק לנו, בחשאי, כל מיני מצרכי מזון: לחם לבן, חמאה, סוכר ושוקולד. חיילי המשמר עשו עצמם כאינם רואים, ועל הרצפה שליד האסירים היתה ערימת מזון מכל טוב.

למרות זאת, לא היה לנו כמעט סיפוק מהאוכל העשיר, כי האניה טלטלה אותנו טלטלות עזות, וסבלנו מאד.

כך נסענו משך יומיים וביום השלישי הגיעה האניה לתעודתה — קראסנאוודסק. אנו האסירים, ירדנו ראשונים, ואחרינו שאר הנוסעים. ראש המשמר ביקש, שכל אחד מאתנו יכריז על שמו, גילו ועל סמך איזה סעיף הוא נענש בעונש גלות במחנות עבודה. הוא עצמו השווה את התשובות עם הרשימות שלו, באם אין שקר בפינו. הוא ספר אותנו והתכונן להעבירנו לבית הסוהר המקומי.

בתוך כך הגיעה הרכבת ועליה אסירים מאשכאבאד בדרכה לבאקו. ראש המשמר ההוא ביקש מראש המשמר שלנו לבצע החלפה ביניהם, היינו, לקחת את האסירים שלו לבאקו, באניה שהגענו והחוזרת לבאקו.

ואילו הוא, יקח את האסירים שלנו על הרכבת הנוסעת לאשכאבאד, לשם עלינו להגיע.

משום מה, התעקש ראש המשמר שלנו וסירב להצעתו. לדבריו, הוא אחראי להביא את האסירים עד לבית הסוהר, שם יעביר את האסירים לאנשים המתאימים, ואילו הם יכולים לעשות אתם מה שרוצים. "גם אתה, עליך להביא את אנשיך לבית הסוהר שם ולמסרם לאנשים המתאימים", אמר.

ראש המשמר של אשכאבאד ענה לו, כי אותו בית־סוהר דחוס מאד מרוב אסירים, ואינו מסוגל לקלוט אנשים נוספים, כך שעלולים למצוא את עצמם בחוץ ולהצלות תחת השמש הקודחת. אולם, ראש המשמר שלנו היה אוקראיני, איש רע ואכזר, ולא רצה לשמוע משום הצעות. הוא הביא אותנו אל בית הסוהר המקומי שהיה במרחק ניכר משפת הים.

אזיקים תמורת מים

קשה היתה ההליכה לשם, וכל הזמן צעדנו ושקענו בחול הרב. השמש שמעלינו הציקה לנו מעל לראשנו, ואילו מתחת לרגלנו בער החום החזק של החול.

כאשר הגענו לבית הסוהר, פקדו עלינו לשבת על הרצפה והחיילים עמדו סביבנו. ראש המשמר איים עלינו, כי אם יעיז מישהו לזוז ממקומו, לא יהססו החיילים לירות — והלך למשרדי הכלא למסור את התיקים שלנו. הוא שהה שם שעה ארוכה ובתוך כך הצטרף אלינו ראש המשמר של אשכאבאד עם האסירים שלו; השאיר אותו אצלנו ואף הוא הלך למשרדי בית הסוהר. היינו צמאים מאד וביקשנו מים לרוות את צמאוננו. כרגיל, הוציא ראש המשמר את האזיקים ואמר לנו, כי מי שיבקש מים — יקבל אזיקים על ידיו. כך נאלצנו להתאפק ושוב לא ביקשנו דבר.

כעבור מספר שעות חזרו שני המפקדים. הם החלו להכריז את שמות האסירים אחד אחד; שאלו את שמו, גילו וסיבת מאסרו. ראש המשמר שלנו מסר אותנו לידי ראש המשמר של אשכאבאד, יחד עם התיקים, וצעדו אל האניה.

ראש המשמר החדש הביא אותנו לתחנת הרכבת, אך בהגיענו לשם התברר, כי הרכבת כבר יצאה לדרכה ועלינו לחכות עד בוא הרכבת הבאה.

כעבור זמן הגיעה הרכבת, ואחרי שכל הנוסעים עלו, הובילו אותנו לקרון המיוחד לאסירים. קרון זה היה מחולק לשנים; חלק לאסירים וחלק עבור אנשי המשמר והמזון.

שונה היה משמר זה מכל האחרים, אשר התייחסו אלינו כאל אנשים בעלי צלם אנוש. הם הביאו לנו מים חמים, לחם ודג מלוח ואחר האוכל שוב הביאו לנו מים חמים, בהביעם את חששם כי מים קרים בלתי מסוננים עלולים לגרום לנו מחלת מעיים.

הרכבת הורידה אותנו במדבר שומם באסיה התיכונה, אשר פרט לשמים וארץ לא נראה שום דבר; לא נהר ולא מעין מים; לא צמח, לא עשב, ואף לא קוץ ודרדר. מאידך, היתה זאת הפעם היחידה שישבנו ברכבת בנוח, לא מכווצים ולא דחוסים. יכולנו להסתכל דרך החלון החוצה ולראות את נפלאות הבורא. במהלך כל הדרך איפשרו לנו אנשי המשמר לישון כאוות נפשינו ולא פגעו בנו לרעה.

למחרת הגענו לאשכאבאד, לבית הסוהר העירוני. עם הגיענו למקום, שמענו צעקות לעברנו מהאסירים שבקומה העליונה:

— "מי הם האסירים שבאו לכאן?"

— "58" (אסירים השפוטים לפי סעיף 58), היתה התשובה.

— "תנו אותם לידינו, ואנו נראה להם כבר מה זה בית סוהר!"

החילונו לחשוש לחיינו; מי יודע איזה שפטים עלולים אלה לעשות בנו.

בתוך כך הגיע הנצ'לניק של בית־סוהר השני ולקח אותנו אליו. הוא התענין על פרטי כל אחד מאתנו והכניס אותנו אחד אחד לתוך חדר גדול, שם נצטוינו להתכונן לרחיצה. הוא אמר לנו מראש, כי לא יתנו לנו בגדים אחרים, היות ואנו ממשיכים לטשקנט, ושם ישלחו את כל אחד למקומו המיועד. נצטוינו למסור להם את בגדינו, שם הכניסום למיתקן בו שורר חום חזק, למעלה ממאה מעלות, ונכנסנו להתרחץ.

מים לא היה במשורה וכל אחד קיבל מים חמים כאוות־נפשו. גם נתנו לכל אחד חתיכת סבון. עם גמר הרחיצה, כבר קבלנו את בגדינו כשהם נקיים. לאחר שיצאנו, הגיע אלינו הנצ'לניק ושאל אם היינו שבעי רצון, ואם רצוננו בחדרים נפרדים.

עניתי בחיוב על הצעתו. לאחר מכן אמר לי, כי בין האסירים נמצאים כמה פושעים רציניים ובדעתו להושיבם בנפרד. אמרתי לו, כי אני בא יחד אתם עם ה"עטאפ" מרוסטוב, והתנהגו כלפי בצורה נאותה, ולכן לא איכפת לי להיות אתם יחד.

הוא נתן לנו חדר גדול עם מיטות של קרשים ועליהם תבן חדש. לאחר מכן נתנו לכל אחד מאתנו 600 גרם לחם, סוכר ומרק מכרוב, תפוחי־אדמה וחתיכות בשר.

סיפורו של נצ'לניק

בבוקר בשעה 6:00 קראו אותי אל הנצ'לניק. לא היה לי כל מושג מדוע קוראים דוקא אותי, אך אם קוראים צריך לבוא. בהגיעי למשרדו לא היה שם איש מלבדו. הוא הזמין אותי לשבת והחל להיכנס אתי בשיחה מעניינת:

— "אני מעיירה קטנה ברוסיה הלבנה", אמר. "כל ימי גדלתי בין יהודים, והנני בקשרי ידידות אתם כל השנים, עד היום. כאשר קראתי את התיק שלכם, סיפרתי על כך לידיד יהודי. הוא נתן לי עבורכם 100 רובל וגם אמר לי, כי היות ועוד מעט מגיע חג הפסח ויש לו מספיק מצות, הוא יכול לתת לי מצות עבורכם. אם ברצונכם, אוכל להסדיר את שהותכם כאן עד אחרי חג הפסח, בחדר מיוחד, ולהביא לכם מדי יום מאכלי פסח כשרים מביתו של יהודי זה, המנהל בית ומטבח כשר למהדרין".

עניתי לו, כי היות ואני ממשיך לקזאחסטאן, שם אוכל לחיות כאדם חפשי, אין לי צורך במצות, כי לא יהיה לי שם מחסור במצות ומצרכי פסח. "בקשתי היחידה מכם — אמרתי לו — שתואילו לדאוג לשלוח אותי לקזחסטאן בכל ההקדם, כדי שאוכל להגיע לשם בעוד מועד, לפני חג הפסח!"

פרק שביעי

בדרך לטשקנט

ב' ניסן / יהודי — אחד מראשי הנ.ק.וו.ד. / פגישה מרגשת / ליל הסדר אצל מכיר וידיד / חג הפסח בטורקיסטן /

ב' ניסן

אותו היום ב' ניסן היה, יומא דהילולא של כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע. לפי החישוב שלי, יש לי את הזמן בידי להגיע לשם לפני חג הפסח. תשובת הנצ'לניק היתה, כי עוד היום יוצא "עטאפ" לטשקנט, ואוכל להעביר אתכם מיד ל"עטאפ" זה. "אולם", הוסיף, "עליכם לדעת, כי במשלוח זה ישנם פושעים מועדים, ועליכם להיות מאד זהירים לידם!" אמרתי לו שאינני חושש מהם, כי ממילא אין להם מה לחפש אצלי.

הוא הביא אותי לחצר בית הכלא; רשם בתיק שלי מה שרשם והעמיד אותי בין האסירים העומדים לצאת לטשקנט. מיד הגיעו אנשי המשמר והובילו אותנו לתחנת הרכבת. כאן קראו לכל אחד בשמו והעלוהו לקרון האסירים.

קרון זה דומה היה לכל שאר קרונות האסירים. בכל תא דחסו אסירים רבים והדוחק היה נורא. כרגיל, נתנו לנו לחם, סוכר ודג מלוח וזה היה צריך לספק לנו עבור יומיים. מיד עם חלוקת האוכל הגיעו האסירים־הגנבים וגנבו כל מה שנתנו לי. כך נשארתי יומיים ללא אוכל, ולא היה לי במה להשקיט את רעבוני.

פעם ביומיים הביאו לנו מים רותחים לשתות, אותם היה עלינו לשתות מיד. מאחר שלא יכולתי לשתות מים רותחים כאלה, שפכו את המים והחזירו לי את הכלי הריק... וכך נהגו עם כל האסירים.

בשעות היום או הערב, כאשר החלו האסירים לבקש מים, הוציא ראש המשמר את האזיקים ואמר, כי מי שיבקש מים יקבל אזיקים על ידיו! אך

היות והיו צמאים מאד בגלל הדג המלוח, לא יכלו להתגבר על צמאונם והחלו צועקים: מים, מים! תוך דקות אחדות היו כבר ידיהם כבולות באזיקים.

כך עברו עלינו יומיים ברעב וצמא, עדי הגיענו לתחנת הרכבת.

בהגיענו לתחנת הרכבת לא היינו מסוגלים לצאת מהקרון; מכווצים היינו כדי כך, שלא יכולנו לעמוד או ללכת. לאחר שאילצו אותנו לרדת מהקרון, כבר חיכתה לנו "המכונית השחורה" להובלת אסירים והחלו לדחוף אותנו לתוכה בכח. מאחר שהמכונית לא היתה מסוגלת לקלוט את כולנו, דחף אותנו ראש המשמר בכח. הוא בעט בראש, בבטן ובכל מקום אפשרי, עד שנכנסנו כולנו. הגיע המצב לידי כך, שאסיר אחד עלה על ראשו וגופו של השני, מכיון שלא היה מקום לעמוד.

לביש־מזלי הייתי מהאחרונים שנכנסו למכונית, כך שנאלצתי לשכב על ראשיהם של האסירים האחרים. הללו החלו לצעוק ולבעוט, אך לא היתה בפנינו כל ברירה אחרת. פשוט לא היה מקום לעמוד על רצפת המכונית. כך נסענו זמן ניכר עדי הגיענו לבית הסוהר העירוני.

לאחר שהוציאו אותנו מה"מכונית השחורה", שכבנו על הרצפה לחלץ קצת עצמותינו. איש מאתנו לא היה מסוגל להזיז יד או רגל. חזרנו קצת לכוחותינו והביאו אותנו למקום בו היו בנינים רבים; של שלש קומות, שתי קומות וקומה אחת. היה זה בית־סוהר־מעבר, ממנו הובלו אסירים לכל מיני מחנות־רכוז. בעת שהגענו לשם נאמר לנו, כי בבית סוהר זה נמצאים כעת למעלה מעשרת אלפים אסירים!

רק עשרה ימים נשארו לחג הפסח. החיילים הריצו את כולנו לחדר אחד, מקום שם לא היה מקום לשכב או לשבת, ובקושי היה לנו מקום לעמוד. ביקשתי מהחייל ששמר על החדר, להרשות לי לצאת והרשה לי.

נגשתי למחלקה המטפלת במיון והעברת האסירים למחנות. נתתי לאחד הפקידים 10 רובל כדי לתת לי אישור בכתב שעלי לנסוע מיד לאלמא־אטא (בירת קאזחסטאן). לא עברו אלא שעות מעטות, שלחו אותי עם עוד כמה אסירים לתחנת הרכבת, שם העלו אותנו על קרון אסירים. הנסיעה ארכה יומיים, עדי הגיענו לתחנת הרכבת של אלמא־אטא. מכאן הובילו אותנו החיילים בדרכים־לא דרכים עד לבית הסוהר. היינו תשושים

מאד, כי ביומיים הללו נתנו לנו רק פעם אחת מעט לחם וסוכר. הוזהרנו לשמור על האוכל לפחות יומיים, ואחר כך יתנו לנו מנה נוספת בבית הסוהר באלמא־אטא. אחר כך התברר שהתלו בנו, כי בבית הסוהר אמרו לנו שהפסדנו כבר את המנה של היום, ורק למחרת יתנו לנו את המנה היומית.

יהודי — אחד מראשי הנ.ק.וו.ד.

עם בואנו לבית הסוהר נודע לי, כי אחד מראשי הנ.ק.וו.ד. — יהודי הוא. ניגשתי אליו ואמרתי לו, כי היות ורק ימים ספורים עדיין נשארו לחג הפסח, לכן יואיל להיטיב עמי ויסדר לי המשך נסיעתי לבד, ללא המשמר. תשובתו היתה, כי אין זה בסמכותו לאן לשלוח אותי, ומתי; ורק אנשי הנ.ק.וו.ד. המיוחדים לכך יוכלו לסדר לי את המשך דרכי. הוא הרשה לי להתהלך בחוץ עד הערב — אז יתן לי חדר מיוחד.

ברשותי היו 10 רובל. ביקשתי ממנו להטיב עמי ולשלוח מישהו העירה לקנות עבורי לחם לבן וחמשים גרם חמאה. כן קרא את הרופא, יהודי אף הוא, ואמר לו: רואה אתה את הרב הזה — אם הנ.ק.וו.ד. יחליטו לשלוח אותו למקום שקשה לחיות שם, מקום שומם וצחיח, עליך לסדר לו טופס רפואי כי איש זה חולה רציני ואסור לשלוח אותו למקום כזה. כך, שהאחראי על המשלוחים לא יוכל לשלוח אותו רק במקום קרוב לעיר.

הרופא עשה כבקשתו, ומילא עבורי את האישור הדרוש. לאחר מכן הלך העירה והביא לי לחם לבן ו־200 גרם חמאה. "בודאי תשהו כאן כמה ימים, תוכלו לאכול אצלי בחדרי בבית החולים ולשמור את היתר אצלי", אמר לי הרופא.

כן אמר לי, כי בתור אדם חולה ירשו לכם לצאת לבית החולים, וכך תוכלו להיות בחדרי בבית החולים, ובלילה תחזרו לחדרכם. לפנות ערב נתנו לי חדר מיוחד, שם יכולתי לישון בשלוה כל הלילה, ובבוקר הרשו לי לצאת לרופא בבית החולים. התפללתי וסעדתי פת שחרית.

כך עברו עלי במקום זה שלשה ימים. ביום השלישי הגיע האחראי על המשלוחים, בדק היטב את התיק שלי ואמר לרופא שצריך לשלוח אותי למחנה שבמדבר. אמר לו הרופא, כי הוא חולה רציני על המעיים והלב, ואסור לשלחו למקום שומם כזה. למשמע דבריו, רשם האחראי לשלוח

אותי לטשימקענט. ביקשתי והתחננתי אליו להרשות לי לנסוע לטשימקענט לבד וללא משמר, אך בקשותי נפלו על אזנים ערלות. הוא עמד על דעתו, שצריך לשלוח אותי עם המשמר.

באותו זמן קרא אותי אחד מהנהלת בית הסוהר, יהודי, ושאל במה יוכל לעזור לי. אמרתי לו, כי הבקשה היחידה שיש לי אליו — להסדיר לי מיד הנסיעה לטשימקענט, שם אמצא כבר יהודי שאוכל להיות אצלו בחג הפסח.

תשובתו היתה, כי השבוע לא יהיה "עטאפ" לטשימקענט, כך שאצטרך להשאר כאן בפסח. הוא הבטיח לי, להשיג עבורי מצה וכל המצרכים הכשרים למשך כל ימי החג. אמרתי לו, כי נשארתי ללא פרוטה בכיס ולא יהיה לי במה לשלם עבור זה, מה־שאין־כן בטשימקענט, שם יש לי ידיד יהודי אשר יספק לי הכל, חנם אין כסף.

הוא התקשר למפקד תחנת הרכבת והתענין אצלו באם ניתן לשלוח אסיר לטשימקענט תחת משמר. הלה ענה לו, שכעת עומד בתחנה קרון מיוחד עם אסירים בדרכם לטשימקענט, אך אסירים מסוכנים אלה עלולים גם להרוג את האסיר בדרך. אמרתי לו, כי אל לו לחשוש עבורי, וכי יכול הוא לשלוח אותי עם משלוח זה, תוך תקוה שלא יפגעו בי לרעה.

המפקד הורה להכין עבורי מרכבה עם סוסים, כדי להעבירני לתחנת הרכבת, כי הרכבת אמורה לצאת לטשימקענט בעוד שעה. כאשר הגעתי לשם, עמדה כבר הרכבת לצאת לדרכה. הוא זרק את התיק שלי לידי חיילי המשמר שבקרון האסירים, אשר חתמו שהם מקבלים אותי להצטרף למשלוח זה, והכניסו אותי לקרון.

כאשר ראה אותי ראש המשמר, רץ אל האחראי שהביאני והחל לצעוק שיחזירו אותי למקום ממנו באתי. אך האחראי המשיך בדרכו, מבלי להתחשב בו, והרכבת החלה בנסיעתה.

אז הגיע אלי ראש המשמר ואמר לי, כי הנסיעה לטשימקענט תיארך לפחות יומיים, וביומיים אלה עלולים הפראים הללו לחסל אתכם בקלות מרובה. "אין בפני כל דרך אחרת, אלא להושיב לידכם חייל עם נשק אשר ישמור עליכם מהרוצחים הללו!", אמר כאילו לעצמו. הוא אמר לי, כי

הפושעים הללו כבר מפילים ביניהם גורלות, מי מהם יזכה לטפל בכם, ו"הזוכה" כבר ידאג לחסל אתכם!

כך נסענו משך שתי יממות שלמות, כאשר החייל עם האקדח השלוף בידו אינו מש ממני. ראש המשמר גם הזהיר את האסירים־הרוצחים, כי אם ינסה אי־מי להתקרב אלי — יירה בו החייל ללא כל אזהרה נוספת!

כל שמונה שעות התחלפו ביניהם החיילים ששמרו עלי. ראש המשמר גם גילה לי, כי לפי החוק אסור להושיב בין האסירים חייל עם נשק ביד, כי האסירים עלולים לחסלו; לקחת את נשקו ולברוח, אך הוא ריחם עלי, בחששו פן יחסלו אותי בדרך.

פגישה מרגשת

כעבור יומיים הגענו לטשימקענט. בעת שירדנו מהרכבת, לחש לי ראש המשמר בסוד, כי אמו יהודיה ולכן ריחם עלי, בתור יהודי, ופקד על החייל לשמור עלי.

בהגיעי לתחנת הרכבת הרגשתי כאילו יצאתי מהגיהנום. במשך שני ימי הנסיעה והטלטולים לא בא כל אוכל לפי, לאחר שגזלו ממני את הלחם, אך הייתי מאושר שלא פגעו בי לרעה. החיילים סיפרו לי, כי תוך כדי נסיעה היו ניגשים לחייל ששמר עלי ואמרו לו: "מדוע אתה שומר עליו? הרי הוא פושע ונלחם נגד המהפכה, ואיך אתה מעיז לשמור על חייו?! עליך לעשות עצמך כאינך רואה, ותוך שעה קלה הוא כבר ייחנק בידים שלנו!"

נקל לתאר הרגשתי במשך היומיים הללו בין מרצחים כאלה, אך נאלמתי דומיה, וכל העת מלמלתי פרקי תהלים והרימותי עיני להי שיצילני מכל צרה.

אסירים אלו היו, למעשה, אנשים פראיים אשר הובילו אותם למקום בו לא נמצא נפש חיה, לתקופה של עשר שנים. ידיהם היו מגואלות מדם, ולא היו מסוגלים לחיות תקופה ארוכה מבלי להרוג ולרצוח. כעת, בידעם כי במשך תקופה של עשר שנים לא יראו פני אדם — גבר צמאונם לדם, ולכן כה פחדתי מהם.

בהגיעי לתחנת הרכבת אמר לי איש הנ.ק.וו.ד., כי במרכז הנ.ק.וו.ד. בעיר נמצאים החפצים והניירות שלי, ועלי לגשת לשם. אותו ערב, בשעה

9:00, נכנסתי העירה — מרחק של 5 קילומטר מתחנת הרכבת — והחילותי לחפש את כתובת הנ.ק.וו.ד. כתתי את רגלי משך שעתיים נוספות עדי הגיעי לשם, כי לא היה ברשותי כסף לשכור עגלה. כאשר התייצבתי שם אמר לי האחראי, כי יכול הנני ללכת כעת היכן שלבי חפץ, אבל מחר בבוקר עלי להיות כאן. אחרת, ייחשב הדבר אצלנו כאסיר שברח.

ליל הסדר אצל מכיר וידיד

בשעה 12:00 בחצות הלילה, ליל בדיקת חמץ, החילותי ללכת ברחובות טשימקענט לחפש את ביתו של מכיר שהתגורר שם. לא ידעתי את כתבתו ואף לא ידעתי אם בכלל עדיין נמצא האיש בעיר זו.

עודני מתהלך ברחוב, תוהה ובוהה לאן עלי ללכת — הגיעו לאזני קולות־שיחה באידיש. היה זה זוג צעיר שהתהלכו ברחוב ושוחחו ביניהם. ניגשתי אליהם ושאלתי אותם, אולי מכירים הם יהודי בשם פלוני. ענה לי הצעיר, כי הם הולכים עתה לאותו רחוב שם מתגורר היהודי, ויכול הנני להצטרף אליהם. הוא ביקש ממני לזרז את צעדיי, כי ליל בדיקת חמץ הערב והשעה כבר מאוחרת מאד. צעדתי אחריהם, עדי הגיעם לבית שם מתגורר היהודי. כאשר התקרבנו לבית והצעיר החל להצביע על ביתו, הסתכל עלי הצעיר במבטים חזקים, ולפתע התפרץ בצעקה:

— אוי, הלא זה ר' לייזער! זה כמה ימים שאנו הולכים מדי יום לתחנת הרכבת כדי לפגוש בכם, והנה אתם כאן!

קול צעקתו של הצעיר הגיע לאזני היהודי בביתו, ויצא לראות מה פשר הצעקה. ויהי כאשר ראה אותי, נפל על צוארי בחיבוקים ונישוקים, ופרץ של דמעות־שמחה נפרצו מעיניו. קשה היה לו להתגבר על רגשותיו ולהוציא הגה מפיו. רק אחרי שעה ארוכה התאושש והזמין אותי להיכנס לביתו. "בוא ברוך ה'!", אמר. "השבח והתודה להשי"ת שהנני זוכה לראותך כאן! בודאי אתה עיף ויגע, רעב וצמא, בוא נא אל ביתי וסעד את לבך! אתן לך פינה להניח את ראשך, ואחר שתסעד לבך, תלך לנוח מעט ולישון!"

אמרתי לי, כי אינני רוצה להפריע לו בשעה מאוחרת כזו בליל ערב פסח, והרי טפלי תלויים ביה. בקשתי ממנו איזה בגד כדי להחליף את בגדיי המרופטים והמלוכלכים, וכן אם יכול ללוותני לבית המרחץ — ורק לאחר מכן אוכל לבוא אל ביתו.

הוא הביא לי כוס תה ומיני תרגימא — כמותם לא ראיתי ולא טעמתי זה עידנים — ואחרי שהשבתי את נפשי, הלכתי אתו לבית המרחץ, שם התרחצתי והחלפתי את בגדיי ויצאתי משם בריה חדשה. חזרנו לביתו, שם פינה עבורי חדר מיוחד, ובהיותי עיף וסחוט, עליתי על יצועי לישון. ביקשתיו להעיר אותי בבוקר לתפילה, ואחר התפילה אמשיך לנוח. בבוקר קמתי להתפלל תפילת שחרית, ואחר התפילה המשכתי לנוח ולאגור קצת כוחות.

אחר הצהרים, בעודני מנמנם על מיטתי, הגיעו לאזני חילופי דברים רמים, בהם שמעתי גם את שמי. שיחתם הקולנית לא אפשרה לי לישון והייתי סקרן לדעת מי הם אלה השוחחים בקול ומזכירים את שמי. לאחר שקמתי, ראיתי אותו זוג צעיר מחליפים דברים עם בעלי הבית. היה זה ויכוח עירני ומרגש; הזוג הצעיר טוען, כי הם המה שמצאוני ברחוב, ולכן הזכות בידם לארח אותי לסדר הראשון בליל פסח, ואילו בעלי־הבית טענו כי אני האורח שלהם ולכן עלי להיות אצלם בליל הסדר הראשון, ואלו בסדר שני אהיה האורח שלהם.

ויכוח זה ריגש אותי מאד, והצעתי להם פשרה. "אני מציע", אמרתי, "שבליל הסדר הראשון נהיה כולנו יחד כאן בבית זה, ואילו בליל הסדר השני נסב כולנו בבית שלהם; כך, שבשני הסדרים נשב כולנו מסובים יחד והכל על מקומו יבוא בשלום!"

ההצעה נראתה מאד בעיניהם, וכך עשינו: בסדר הראשון הסיבונו יחד בבית ידידי ומכירי, ובסדר השני היינו בביתם של הזוג הצעיר.

קשה לתאר את הרגשתי באותן השעות. הנה, אחרי כל כך הרבה סבל וצער, תלאות ומצוקות, בחברת גנבים וגזלנים, פושעים ורוצחים מסוכנים, התרוצצות מבית־כלא אחד למשנהו — יושב הנני כעת הלילה הזה כבן־חורין; מספרים ביציאת מצרים ומשוחחים על הנסים והנפלאות שהיו לאבותינו במצרים. מאידך, בלבי פנימה הרהרתי: אמנם הנני כעת בן־חורין, אך הרי למחרת־מחרתיים הנני שוב עבד לעבדים, עלי להמשיך לנדוד בגלות ואינני יודע איזה עתיד עדיין מצפה לי בימים הבאים, בחדשים הקרובים ואולי גם בשנים הבאות!

כל אחד בירך ואיחל לי עתיד טוב ומבורך, וכבימי צאתנו מארץ מצרים

כן יראה לי ה' נסים ונפלאות, שאזכה להשתחרר בקרוב ממש מידיהם הטמאות ואחזור למשפחתי ולסביבתי — — —

כך חגגנו את שני ימי החג הקדושים באוירה מרוממת ועילאית, כפי שהורגלתי לה בכל השנים.

חג הפסח בטורקיסטן

בהתאם להוראת איש הנ.ק.וו.ד. שלשום, אמור הייתי להתייצב בנ.ק.וו.ד. למחרת; היינו, בערב פסח. אך בטוח הייתי, כי אם אתייצב אז, היו מצווים עלי לנסוע למקום אחר, דבר הכרוך בחילול ימי החג הקדושים, ומה עם שני לילי הסדר?

החלטתי, לכן, שלא להתייצב אצלם כלל, והקב"ה בודאי יהא בעזרי, בזכות הימים הקדושים, שלא יאונה לי כל רע.

כעבור שני ימי החג אמר לי מכירי, שכולם ישמחו לארחני עוד ימים ושבועות ארוכים, אך חושש הוא שאי התייצבותי עלול להזיק לי, כי יחשבוני לבורח, ומי יודע באיזה אמצעים עלולים הם לנקוט נגדי. ולכן, לפי דעתו, אסור לי להסתכן בזה. הוא אמר לי, כי יתן לי צידה לדרך, מצות ומצרכי מזון אחרים עבור כל ימי החג, וגם כסף מזומן.

ביום ראשון של חול המועד התייצבתי בנ.ק.וו.ד. כאשר ראה אותי האחראי, שאלני, היכן הייתי ביומיים אלה ומדוע לא התייצבתי בזמן? אמרתי לו: הרי ידוע לך על נסיעתי הקשה במשך יומיים רצופים, בתנאים קשים מאד, ללא אוכל ושתיה, ללא מנוחה וללא שינה, והייתי סחוט ותשוש. בעייפותי כי רבה, נכנסתי לאיזה מקום לנוח מעט, אך מרוב עייפות ישנתי שתי יממות רצופות ורק כעת התעוררתי, ומיהרתי לכאן להתיצב!

הוא לא ידע מה לעשות בי, ושלח אותי לנצ'לניק הראשי של הנ.ק.וו.ד. המחוזי. כאשר נכנסתי למשרדו מצאתי את התיק והחבילה שלי על השולחן, והוא קורא בתיק. לאחר שעבר על התיק, אמר לי, כי אין הוא מבין מדוע שלחו אותי לכאן, והרי לפי המסמכים עלי להיות מגורש במדבר מרוחק ושמם?!

עניתי, כי גם אני איני יודע מדוע שלחו אותי לכאן.

"אם כן", אמר, "אשלח אותך למקום שמם וצחיח, שם אין גם מים לשתות!"

הוא אמר לי, כי עלי לנסוע עוד היום ברכבת לטורקיסטן, ובאם תוך 24 שעות לא אהיה שם, אחשב בעיניהם כאסיר בורח. הוא שלח אותי למשרד, שם נתנו לי 5 רובל וכן כרטיס נסיעה חינם לרכבת היוצאת לטורקיסטן.

חזרתי לבית מכירי וסיפרתי לו את פסק־דינו של הנצ'לניק. הוא אמר לי, כי המקום אמנם צחיח ויבש, ללא מים. מאידך, הגיעו לשם לפני חדשיים שני אברכים שלנו, שהוגלו לשם, ובחברותם יהיה לי יותר קל ונוח במקום זה.

הוא צייד אותי ב"צידה לדרך" — מצות, יין ושאר מצרכי מזון לפסח — נפרדנו בידידות רבה וליווה אותי עד לרכבת. כאן נתנו לי כרטיס נסיעה לטורקיסטן, ועוד באותו היום כבר הייתי בטורקיסטן.

בהגיעי לשם מצאתי שם אמנם שנים מאנ"ש — הרה"ח ר' יצחק גולדין ז"ל ויבלח"ט הרה"ח ר' מאיר שי' אבצן — והייתי יחד אתם במשך כל ימי חג הפסח בצוותא חדא — — —

★ ★ ★

עד כאן נמצא בפרקי זכרונותיו בכתב־ידו. המחבר מציין, כי הוא כותב בנפרד על כל מה שקרה אתו בטורקיסטן, אך לצערנו, טרם נמצאו הכת"י. אנו מפסיקים, אפוא, ממה שקרה אתו עד להעברתו למחנות — ואנו עוברים לזכרונותיו במחנות העבודה, כפי שפורסם בספרו באידיש ותורגם כאן ללה"ק.

המאסר השני

פרק שמיני

המאסר

המאסר והחיפוש / "על אנשים כמוך אינם חלים הסעיפים הללו" / פתיתי שלג להשקטת הרעבון / החלום /

המאסר והחיפוש

בליל י"ט כסלו, בשעות הערב, נשמעו לפתע נקישות על דלת ביתי. כרגיל, בבתי יהודים שומרי תורה וחסידים ברחבי רוסיה, כל נקישה על הדלת היתה מקפיצה את בני הבית, ופעימות הלב הלמו כהלמות־פטישים. מי יודע מיהו האיש שמאחורי הדלת — ידיד? מכיר? קרוב משפחה? — או אולי מלאכי־החבלה, אנשי הנ.ק.וו.ד.?

בלב רועד ניגשתי אל הדלת ופתחתי אותה. מולי עמד איש הנ.ק.וו.ד., גברתן וחגור כלי נשק; פניו חמוצות ורציניות, ועיניו מלאות משטמה ושנאה נגד כל מי אשר בשם ישראל יכונה.

חמור־סבר נכנס לבית ואמר לי, כי שלוח הוא מטעם הנ.ק.וו.ד. לעצרני ולערוך חיפוש יסודי בבית.

לא אבדתי עשתונותי וביקשתי ממנו תעודה רשמית, חתומה ע"י קצין הנ.ק.וו.ד., המאשרת את דבריו. כן אמרתי, כי לפי החוק עליו להביא שני עדים שיהיו נוכחים בעת עריכת החיפוש.

"על אנשים כמוך אינם חלים הסעיפים הללו"

על כך השיב לי במלים קצרות ובוטות:

— "היית אסיר־מגורש, ולאנשים שכמוך אינם חלים הסעיפים הללו!"

הוא ניגש לבצע את החיפוש והחל לחטט ולחפש בכל מקום אפשרי — אך מאומה לא עלתה בידו. כיון שכך, התקצף ורטן בקול:

— "היכן אתה מסתיר את המכתבים שהינך מקבל מחוץ־לארץ"?

— "הרי אתם עוקבים אחרי כל דברי הדאר שמגיעים אלי והנכם קוראים את הכל בטרם באים לידי. הנכם יודעים, אפוא, שאין לי שום קשרים עם חוץ־לארץ!" עניתי.

— "אותי", ענה, "לא תוכל לרמות; מכיר הנני היטב את הסיפורים שלכם. אתה מקבל מכתבים מחו"ל גם שלא באמצעות הדאר!"

כפרתי, כמובן, בכל. הוא פקד לאסוף את כל הבגדים שלי. את הבגדים הטובים הכניס במזוודה, אותה סגר במנעול ולקח עמו המפתח; ואילו שאר הבגדים ציוה להכניס בשק. לאחר מכן, נענה ואמר לי:

— "את המזוודה והבגדים נשלח לאשתך, כי אתה לא תזדקק כבר אליהם; אותך יחסלו ממילא!"

בתום הכל פקד עלי ללכת אחריו. הוא הוביל אותי אל משרדי ה־נ.ק.וו.ד. שם הכניסני לחדר גדול וסגר אחריו את הדלת. החדר היה אטום מכל צדדיו, פרט לחלון מסורג אשר שמשותיו היו שבורות, ודרך החלון הפתוח חדר קור נורא.

בהיותי בודד בחדר, החילותי להסתובב מקיר אל קיר, כדי לחמם קצת את גופי המקורר. השאלה שניקרה במוחי ללא הרף היתה: על מה ולמה נעצרתי? מדוע איים עלי בחיסול?!

מרוב עייפות נשכבתי "לנוח" על הרצפה הקרה והמלוכלכת, אך לא לשעה ארוכה; הקור החל חודר לעצמותי ולא נתן לי לחטוף תנומה כלשהי. קמתי והתחלתי להתהלך שוב בחדר, ממזרח למערב ומצפון לדרום, וחוזר חלילה.

מתוך נסיוני ממאסרי הקודם ידעתי כבר אודות הסדרים בבית הסוהר הסובייטים. חיכיתי, אפוא, עד הבוקר, אז יוציאוני להתרחץ ולקבל חתיכת לחם ומים.

פתיתי שלג להשקטת הרעבון

עם אור הבקר עמדתי להתפלל. תפילין לא היו ברשותי, לאחר שאיש הנ.ק.וו.ד. שעצרני לא הרשה לי לקחתם. עם תום התפילה נשארתי בהמתנה לקבלת פת לחם — אך לשוא; איש לא הגיע.

ברעבוני כי גדל ניגשתי אל החלון, אשר על סורגיו נערמו פתיתי שלג; אספתי מעט שלג ולקחתי אל פי. לא שבעתי אמנם מזה, אך לפחות הרטיבו את שפתותי המצומקות.

עם רדת החשיכה לא יכולתי כבר להמשיך ולסבול את הרעב המציק. התחלתי לדפוק על הדלת. כאשר הגיע החייל־השומר, ביקשתי ממנו חתיכת לחם להשקיט רעבוני. הלה הרעיף עלי קללות ואיומים והלך לדרכו. בקשתי נשארה תלויה בחשכת הלילה.

כעבור מספר שעות, כאשר הרעב הציק לי ביותר, התחלתי שוב לדפוק בדלת. כאשר הגיע השומר הזהיר אותי, כי באם לא אפסיק לעורר מהומות, יקח ממני את בגדיי. "כאשר תשב ערום בחדר", אמר לי בטרם לכתו, "אז תשכח כבר על רעבונך!"

בראותי כי אין לי לצפות מהם לטיפת רחמים, נשארתי לשבת על מקומי בשקט.

החלום

הלילה השלישי נמשך עלי כנצח. הייתי כה חלוש, עד שלא יכולתי לעמוד כבר על רגליי. נשכבתי על הרצפה, אולי אוכל לחטוף תנומה כלשהי, אך הרעב והכפור לא איפשרו לי זאת. רק באשמורת הבוקר חטפתי תנומה קלה. לאחר שנרדמתי, והנה רואה הנני בחלום את אבי ז"ל, אשר אומר לי:

— "אל תפחד מהם!"

— ואיקץ.

קמתי כאיש חדש, רענן ומעודד. אותן מלים ספורות ששמעתי מאבא, הרעיפו עלי טל של תחיה, כוחות חדשים. עמדתי להתפלל, ואחר התפילה החלותי לרקוד.

"עדיין הנך חי ויש לך כח לרקוד!", צעק אלי השומר דרך הדלת, "עוד היום תזכה לריקוד האמיתי!"

הוא הזהיר אותי שוב לשבת בשקט, ואילו אני בקשתי ממנו פעם נוספת להביא לי חתיכת לחם.

"בשביל פת לחם כזו אפשר לשלם ביוקר, בחיים!" ענה לי.

מנסיוני הקודם ידעתי, שהתנהגות כזו מצדם מהווה אמצעי להכין את הקרבן לחקירות. כאשר האסיר נמצא במצב של חוסר אונים, הוא מסוגל לחתום על כל אשמה שיגישו לו. החלטתי, אפוא, להמשיך ולעמוד בתוקף ולא להודות בשום אשמה.

כעבור מספר שעות פתחו את הדלת והורו לי לצאת מהחדר. הייתי כה תשוש, שתקפה אותי סחרחורת קשה ולא הייתי מסוגל ללכת. השומר תמך בידי לבל אפול, הכניסני באחד החדרים והושיבני על כסא.

מולי ישב אותו אדם שעצר אותי לפני שלשה ימים. הוא הסתכל עלי שעה ארוכה, ואחר כך אמר לי בטון של השתתפות בצער: "מדוע פניך כה רעים? יש לנו כיום עבודה מרובה כל כך, ששכחנו עליך לגמרי!"

פרק תשיעי

החקירות

החוקר מגיש כתב־אשמה לחתימה / קולות יללה וצוחה מחדר החקירות / עם 30 אסירים בתוך עיגול צר / חזרה לתאי הכלא /

החוקר מגיש כתב־אשמה לחתימה

"שמי מאראקא", הציג החוקר את עצמו בפני, "ויודע הנני בדיוק על מעלליך המסוכנים. יש בידינו חומר מספיק אודותיך עוד מ"התיק" הקודם שלך. לכן, אם תודה כעת על מעשיך, לא תצטרך לעבור שוב את כל נתיבי היסורים שכבר עברת. גם העונש שיטילו עליך לא יהיה קשה כל כך — עשר שנות גירוש בלבד; כך, שיהיה לך מספיק זמן לחשוב על מעשיך, וגם תהיה לך האפשרות להבין שאין טעם לנהל מלחמות נגדנו".

בתום הקדמתו הקצרה פתח את ילקוטו, הוציא משם דף־ניר כתוב בכתב־יד, והגיש לי לחתום. היה זה פרוטוקול מוכן, בו נאמר, כי בתאריך פלוני (שחל בשבת!) פרצתי את המחלקה בה הנני עובד; ניהלתי תעמולה נגד השלטון הסובייטי ועוד.

לאחר שקראתי את הפרוטוקול, חשכו עיני. "לא", עניתי, "איננני מוכן לחתום על פרוטוקול זה המבוסס כולו על שקר. איך אפשר להאשימני בפריצת המחלקה ביום שבת, כאשר כל אחד יודע שהנני יהודי שומר מצוות ומעולם לא באתי למחלקה לעבוד בשבת?! ובאשר להאשמה על ניהול תעמולה נגד השלטון הסובייטי — הרי כולכם יודעים שאין לי קשר עם איש!"

בתוך כך נכנס איש הנ.ק.וו.ד., אדם חסון וגברתן, אשר פנה אל החוקר: "מה העניינים? האם אסיר זה כבר חתם על הפרוטוקול? הבא נא אותו אלי; אצלי אין אנשים חזקים!"

בטרם הספיק האיש לצאת מהחדר, הגיע הנצ'לניק אשר בחן אותי

לשניה, ואחר פנה אל החוקר בחיוך ציני על פניו הרצחניות: "הלא תראה כי יהודי זה עיף ורעב. תן לו משהו לאכול ולנוח מעט, אז יתחיל לעבוד אצלו השכל ויחתום על מה שמקבשים ממנו!"

לפי פקודתו העבירו אותי לאחד החדרים, שם ישבו על הרצפה כחמשים אסירים, צפופים ודחוסים אחד לתוך השני. בקושי מצאתי לי איזה פינה להידחס שם.

לאחר שהתיישבתי, פנו אלי האסירים ושאלוני באם חתמתי כבר. כאשר עניתי בשלילה, אמרו לי: שוטה שכמותך: הם ירעיבו ויעייפו אותך עד מוות, ולבסוף תחתום בין כה. מה לך ולצרה הזאת! חבל על היסורים שלך!

מכורבל מיסורים ועייפות התחלתי לנמנם. "כאן אסור לישון בשעות היום!" עורר אותי "ראש החבורה", האחראי על כל האסירים שבתא.

קולות יללה וצוחה מחדר החקירות

כעבור זמן קצר נפתחה הדלת. הסוהר נכנס לחדר, החל קורא בשמות האסירים וחילק לכל אחד חתיכת לחם. את שמי לא קראו. האסירים העירו את תשומת לבי, כי רק אלה שחתמו על הניירות שהוגשו להם זכאים לקבלת מנת־לחם.

לעת ערב, כאשר אך חטפתי תנומה קלה, התעוררתי לקול יללה נוראה שבקעה מהחדר הסמוך.

"אל לך להבהל", הבהיר לי האסיר שישב לידי, "קולות כאלה בוקעים מדי ערב מחדר זה בו נערכים החקירות".

כך עבר הלילה, כאשר הצווחות והקולות לא יחדלון. באשמורת הבוקר, כאשר חדלו הקולות והצלחתי לחטוף תנומה קלה, עוררו אותי והובילוני לחדר החקירות.

"אתה הרי טרם חתמת על כתב־האשמה", פנה אלי החוקר מאראקא בסבר פנים, "בבקשה לשבת!"

הוא הניח לפני מספר דפים, ואחר פנה לטפל, כאילו, במסמכים האחרים שלפניו. עברתי על הדף הראשון, בו היו רשומים הפרטים

האישיים שלי. חתמתי. עברתי לדף השני, ועליו כל אותן האשמות שהוצגו בפני ביום אתמול.

"על דף זה לא אחתום!" אמרתי לו ברורות.

עם 30 אסירים בתוך עיגול צר

החוקר קפץ מכסאו מרוב כעס; הוציא אקדח מחגורתו והחל מאיים עלי. אותה שעה נכנס הנצ'לניק לחדר ופקד עלי להילוות אליו. הלכתי אחריו עד שהכניסני לחדר גדול, שם עמדו כשלשים אסירים מסודרים במספר שורות. מסביב לרגלו של כל אחד מהם מסומן עיגול, ממנו אסור לו לחרוג זיז כלשהו.

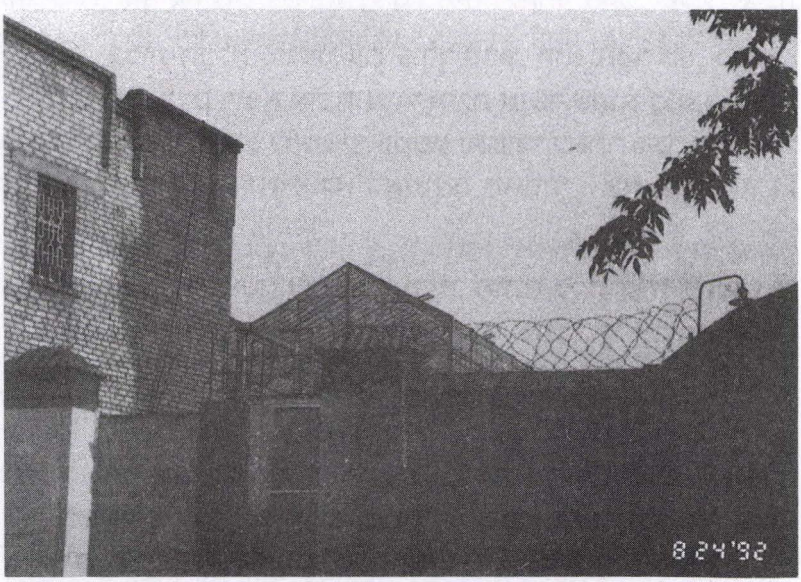
היה זה מחזה מזוויע: כולם עמדו יחפים על הרצפה הקרה ורגליהם נפוחות; טיפות דם נטפו מרגליהם בגלל הפצעים הפתוחים, והפחד בצבץ מתוך עיניהם הדומעות. דומים היו אנשים אלה יותר לשלדי־אנוש. לפי צורת עמידתם ניכר היה, כי עומדים הם בתנוחה זו זמן ממושך. אוכל לא ניתן להם, אך אילצום לשתות הרבה מים. לאחד מהם, שנפל ארצה מתעלף, הזריקו מיד זריקה חזקה אשר העמידה אותו שוב על רגליו.

"הלא תראה אותם", פנה אלי הנצ'לניק, "כל אלה הם החכמים שאינם חותמים על מה שמגישים להם. תוך מספר שעות בלבד, גם אתה תיראה כאחד מהם!"

אמר ועשה. תוך דקה העמיד אותי באחת השורות, צייר עיגול סביבי והלך לו.

בעודני עומד ונזהר שלא לחרוג, חלילה, מהעיגול, הבחנתי באיש הנ.ק.וו.ד. היושב לו ליד שולחנו ואקדח בידו. תפקידו היה להשגיח על האסירים לבל יהינו לצאת מהעיגולים, או להישען על הקיר. נדמה היה לי שפניו מוכרות, ונזכרתי שהיה בא מפעם לפעם אל המחלקה בה עבדתי. הוא היה מהיחידים שלא איבד צלם אנוש, ועדיין מפעם בלבו ניצוץ אנושי. הרגשתי, כי התפקיד שהוא ממלא כאן אינו לרוחו כלל, וכי לא אחת עושה את עצמו כאילו שקוע בקריאת עיתון, כך שאינו מבחין באסיר זה או אחר המנסה להשעין את גופו הרצוץ על הקיר.

אחד מבתי הסוהר ברוסיה

החלטתי להסתכן. נגשתי אליו ולחשתי לו באזניו:

— "זה ארבע יממות שלא טעמתי מאומה. אתה הרי יודע ומכיר אותי כאיש דתי ובעל אמונה. אנא רחם עלי והשג עבורי חתיכת לחם — בשכר זה תתברך בטובה מרובה!"

תחילה הסתכל עלי כמבולבל, אך לאחר מספר שניות התאושש, הוציא מילקוטו חתיכת לחם והגישה לי. "אכול זאת במהירות רבה, כי שנינו עלולים לשלם על כך במיטב!" אמר לי בלחש.

ויהי, בטרם הספקתי לטעום מהלחם, נכנס הנצ'לניק לחדר, ניגש ישירות אלי והוציא בכח את חתיכת הלחם שבידי. בקצפו הרב הוציא אקדחו מחגורתו וזעם: "אם לא תגלה לי מיד מיהו האיש שנתן לך הלחם, אחסל אותך ביריה כמו כלב!" אימה וחרדה נפלה עלי. הרהרתי רגע ואחר אמרתי לו בגמגום: "אמש, בעת החקירה, ביקשתי מהחוקר מאראקא; הייתי רעב מאד ונתן לי חתיכת לחם".

"כמה שלמת לו בעד זה?", רעם עם האקדח מול פני. "הפעם לא שלמתי לו מאומה", עניתי, "אך לפני זמן קצר, עוד בטרם עצרו אותי, שכחתי פעם להתייצב בפני הנ.ק.וו.ד. ומרוב פחד שמא יענישוני על כך, נתתי לו מאה רובל".

כאשר שמע הנצ'לניק את דברי, ניגש מיד למכשיר הטלפון, ובנוכחותי פקד לקחת מהחוקר מאראקא את כל סמכויותיו ולהושיבו בחדר מיוחד.

לאחר מכן פנה אלי ואמר:

"נו, האם הנך מתכונן לעמוד כאן שעה ארוכה, או שאתה מוכן כבר לחתום על כתב־האשמה? אל נא תחשוב שילעיטו אותך כאן בלחם ואולי גם בעוגיות טעימות. במוקדם או במאוחר תחתום בין כה, אלא שתעמוד כאן עוד זמן ככל שאר האידיוטות כאן!"

חזרה לתאי הכלא

מאד קשה היתה עלי העמידה בין השורות ולא יכולתי לעמוד בכל הסבל הזה. לא שלטתי יותר במעשיי ועניתי לו: "אמנם צודק אתה; אלה הם באמת אידיוטות אשר נותנים עצמם לסבול כה רבות על ידכם!" — והתיישבתי על הארץ.

בכעסו כי גבר, תפס אותי בדש בגדי, הוציאני בכח מהחדר והכניס אותי לחדרו של החוקר. "סיים בבקשה במהירות את חקירתו של זה!" פקד בגערה על החוקר, ועזב את החדר.

שוב לא ניסה החוקר לשוחח אתי אודות חתימה על פרוטוקול החקירה, אלא קרא לאחד החיילים והורה לו להחזירני לבית הכלא. אותה שעה היה זה בשבילי הצלה של ממש.

פרק עשירי

"גן עדן" סובייטי

סדרי בית הכלא / יהודי בודד בין עשרות זאבים / סיפורו המחריד של אסיר מוסלמי / עונש מוות בהינף־יד /

סדרי בית הכלא

עבור האסירים שעברו את שבעת מדורי החקירות, היה בית הכלא כעין "גן עדן", כי מכאן לא הובלו לשרשרת העינויים המלוים אותם בעת החקירות. החייל הוביל אותי לאחד התאים, עשר מטר ארכו ואמתיים רחבו, ועל רצפתו ישובים למעלה מחמשים איש.

הסדר בבית הכלא היה כדלהלן:

החל משעות הבוקר ועד הצהריים שכבו כמחצית האסירים בחלק האחד של הקיר, בעת שמחציתם ישבו מולם על חבילותיהם. בשעות אחרי הצהרים התחלפו; אלה שישבו על חפציהם עברו לצד האחר ונשכבו לחלץ קצת את עצמותיהם, ואילו האחרים חזרו לשבת ליד חבילותיהם. כל זה נעשה, מאחר שהמקום היה צר מהכיל את כולם כשהם שרועים. בשעות הלילה שוב חזרו מחצית האסירים לשכב בצד האחד של התא — בעוד המחצית השניה נאלצים לשבת ולהשעין את רגלם על גופות האסירים השכובים. בחצות הלילה התחלפו שוב, כאשר חלק האסירים עברו לשבת, ואילו עמיתיהם השתרעו על הרצפה.

באשמורת הבוקר, בשעה 4:00, עוררו את האסירים והובילום לחצר בית הכלא למשך חמש־עשרה דקות. כאן בחצר עמדה חבית מלאה מים, אשר בדרך כלל היו קפואים. האסירים היו שוברים את השכבה העליונה הקפואה, ובמים אלה רחצו את גופם. כתום חמש עשרה הדקות החזירו אותנו שוב אל החדר.

יהודי בודד בין עשרות זאבים

הייתי היהודי היחידי בין האסירים וכולם הסתכלו עלי כעין נטע זר. איש מהם לא החליף אתי מלה וגם לא ניסו להציע לי מקום לשבת. כך נאלצתי לעמוד על רגליי הכושלות שעה ארוכה, עיף ויגע, עד אשר נפלתי ארצה מתעלף.

"פתחו את הדלת! אחד האסירים מת!" — החלו האסירים לדפוק על הדלת ולהקים קול צעקה בראותם אותי נופל ארצה.

הגיע אחד הסוהרים. האסירים החלו סוחבים אותי ברגליי על הרצפה, כאשר ראשי נחבט ונסרך על הקרקע, והניחוני על רצפת החצר. כאשר שבה אלי הכרתי, הרגשתי כאבים איומים בבני מעיי. היתה זו תוצאה של ארבעה ימי רעב, ארבעה ימים ולילות, בהם לא בא שום אוכל לפי.

החזירו אותי אל התא. למזלי, העבירו משם אסיר למקום אחר, וכך "שוחרר" עבורי מקום לחלץ קצת את עצמותיי השבורים. כאשר הביאו את מנות האוכל, קבלתי אף אני מנת־לחם שהכילה 300 גרם לחם, במקום 600.

חששתי לאכול את הלחם השחור והדביק. מתוך הנסיון ידעתי, כי טעימה קלה של לחם כזה עלולה לגרום ליסורים קשים, אך הרעב גבר עלי ולא יכולתי להמשיך יותר. החילותי לטעום חתיכות קטנטנות מהלחם כדי להשקיט מעט את רעבוני. אכלתי רק מחצית המנה, אך מן היסורים לא נצלתי; מחצית המנה הספיקה לגרום לי כאבים חזקים לבני מעיי החולים.

למחרת, אחר עבור לילה של כאבים וחוסר מנוחה, החילותי לקשור קשר עם האסיר שישב לימיני. התברר, כי הוא מוסלמי ומתגורר לא הרחק מהעיר בה ממוקם בית הכלא שלנו. אותו היום הביאו לו בני משפחתו חבילה עם מצרכי אוכל.

"כפי הנראה, הנך מתגורר הרחק מכאן", אמר לי, "רואה אני שאיש אינו דואג עבורך ולא מביאים לך איזה מאכל. אולי בני המשפחה אינם רוצים להכיר אותך יותר? גם מקרים כאלו קוראים אצלנו. בינתיים אתה יכול לסעוד יחד אתי מהמאכלים שקיבלתי היום!"

— "בבקשה לאכול!" הושיט לי חתיכות בשר צלוי שהוציא מחבילתו...

הודיתי לו על טוב לבו, והוספתי כי בתור יהודי דתי נבצר ממני לאכול דבר מבושל — פרט ללחם.

— "מבין הנני היטב ללבך", אמר לי בתור הזדהות, "אני מוסלמי, ולמרות היותי קומוניסט נוהגים אצלנו לפי אמונת האיסלם. אולם, דומני, שכאן בבית הסוהר אין ברירה אחרת וצריך לאכול ממה שיש".

"כן, אבל כוחי בכך שבכל מקום, גם בבית הסוהר, עלי להישאר יהודי למרות כל הקשיים שבדבר!" עניתי.

סיפורו המחריד של אסיר מוסלמי

במשך הזמן התיידדנו והלה החל לשפוך בפני את לבו. וכה היה ספורו:

— "הנני חבר המפלגה הקומוניסטית ובעל משרה גבוהה. ניהלתי עסק רציני בו עבדו הרבה עובדים. בחלומי הקשה ביותר לא תיארתי לעצמי כי ישליכו אותי מאחורי סורג ובריח. באותו לילה שבאו לאסרני, לא ידעתי כלל על מה ולמה נטפלים עלי; לא היה שום ספק בלבי שאך טעות קרתה. כך הייתי באשליות עד שהחלו החקירות. כאן, בחקירות, אחרי כל עינויי התופת שעברו עלי — נשברתי כליל. נאלצתי לחתום על כתב־אשמה בו נאמר, כי אני והעובדים שלי ניהלנו פעילות חתירה משך שנים כדי לחתור תחת הפרוייקט שניהלתי. כעת, ידידי, לבי קשה עלי מאד; אנשים חפים מפשע יסבלו כעת בגללי ושוב לא יזכו לראות את בני משפחותיהם. יתר על כן, אחרי שהודיתי וחתמתי כבר על הכל, הבהרתי לחוקר שכל מה שחתמתי נגד האנשים האלה, הכל שקר וכזב, ועשיתי זאת לאחר שלא יכולתי לסבול יותר את הענויים שעינו אותי. אולם, החוקר אמר לי, שהכל מאוחר מדי וכי פסקי־הדין נגד כל אלה כבר בוצעו הלכה־למעשה. לילות רבים לא ישנתי וחלומות קשים ביעתוני; הרגשתי שדעתי נטרפת עלי".

משך כל עת סיפורו ניגב את דמעותיו בשרוולו המלוכלך, ואחר נתקף בדומיית־אלם והתעטף בשתיקה. הרגשתי עליו, שזה זמן מחפש הזדמנות לגולל מעליו את סיפורו, ורק כעת נזדמן זאת לפניו.

לאחר שתיקה ארוכה פנה אלי ושאל אותי: "נגד כמה אנשים אתה העדת וחתמת?"

— "נגד אף אחד!", עניתי, "בענין שלי לא ערבתי איש מבלעדי!"

— "כל זה במילא לא יעזור לך", אמר לי בלב כבד, "אלה יוציאו את גזר־דינם ללא משפט וללא חקירות. אבל לפחות אין לך נקיפות מצפון ולב, לאחר שלא עירבת איש בעניניך; מצפונך לפחות נקי!"

"מאמין הנני בהשם", עניתי לו, "הוא רואה את צרותינו ומצוקתנו, והוא אשר יוציאנו מכל הצרות הללו. תמיד צריך לצפות ולקוות, ואסור לאבד את התקוה. ה' יעניק לנו את הכוחות הדרושים לסבול את כל הסבל הזה. בסופו של דבר הוא יעניש היטב את כל הנוגשים והמעיקים".

שחוק של עצב נראה על מצחו, ובבחנו אותי היטב, אמר:

— "מקנא הנני באמונה שלך ובבטחונך החזק; אמונה זו מהווה חסיון אמיתי למצב בו הננו נמצאים. אמונה זו עוד תהיה בעזרך שתזכה לראות את אויר העולם. לעומתך, מרגיש הנני שלא אוכל להחזיק מעמד זמן רב; מצפוני מעיק עלי במאד. נוסף על כך אינני יכול להתמודד עם השאלה המציקה לי ביותר: למה? מדוע? על מה ולמה מענים אנשים כה רבים החפים מכל פשע?!"

עונש מוות בהינף־יד

כעבור ימים מספר, סיפר לי גם שכני שמשמאל, רוסי בן 70, את מסכת יסוריו. לפי סיפורו היה מזכיר ארגון מפלגתי של פרוייקט רציני, אותו ניהל משך שנים רבות. ביום בהיר אחד נקרא להתייצב בנ.ק.וו.ד. שם אילצוהו לחתום על מסמך שיצא כאילו מתחת ידו וביזמתו. במסמך זה חתם על "הודאה", כי החל מצעירותו כבר שטם את השלטון הסובייטי ובמשך שנים רבות ניהל פעילות חתירה כדי לחתור תחת הפרוייקט שבניהולו. במסמך זה גם חתם, שכל זאת עשה לפי הוראת המנהל הראשי.

"בנייר זה כתבתי, כאילו, כי עבודה שפלה זו ניהלנו במשך 60 שנה. בטוח הייתי, כי בעת שיביאו כל זאת לפני שופט בית משפט, יבחין מיד שכתב זאת אדם בלתי שפוי, כי הרי איך יכלו שני בני אדם לנהל פעילות חתירה במשך ששים שנה — כאשר השלטון הסובייטי עצמו אינו קיים יותר מעשרים שנה, והמנהל־הנאשם טרם הגיע לגיל חמשים! אולם, טעות גדולה טעיתי; שום משפט לא נערך ומעולם לא הובאתי בפני שופט. על סמך השקרים שלי החליטו שלשת אנשי הנ.ק.וו.ד. — ה"טרויקע" — בהינף־יד וללא שום משפט, להטיל עונש מוות על המנהל האומלל!"

"כאשר נודע לי הדבר", נאנח המספר עמוקות, "החילותי לדפוק על דלת התא וביקשתי שיקראו את החוקר, שיעבור שוב על כל הניירות והמסמכים, ויווכח בעצמו כי חתמתי על כתב־אשמה מזוייף נגדי ונגד המנהל שלי. אולם, במקומו של החוקר הביאו את הנצילניק של בית הסוהר, אשר אמר לי, כי מבית הקברות אין כבר דרך חזרה. כן איים עלי שבאם לא ארגע, יעבירו אותי למקום שם מאשפזים משוגעים כמוך!" — — —

החל מאז, שוב לא צעק ולא ביקש מאומה, אלא ישב על מקומו ודיבר אל עצמו. בטוחני, שבסופו של דבר יצא איש זה מדעתו. — — —

פרק אחד־עשר

"מלאך המוות"

גזרי־דין קולקטיביים / מעלליו המזוויעים של "מלאך המוות" / מחצית ימיו של אזרח בבתי־סוהר ומחנות־רכוז / סיפורו של קומוניסט מאוכזב /

גזרי־דין קולקטיביים

י״ח טבת תרח״צ (22.12.1937). יום זה היה עבורנו, קבוצה של עשרים אסירים, כעין ״תשעה־באב״. הביאו אותנו מבית הסוהר המרכזי, סידרו אותנו בשורות, והורו לנו לחכות. בעודנו עומדים, נכנס קצין הנ.ק.וו.ד. והחל קורא את גזרי הדין שגזרו עלינו. כל פסקי־הדין היו כמעט דומים:

— עשר שנות גירוש ועבודות־פרך!

השינוי היחידי היה בשמות, כאשר בכל פעם קראו בשם אסיר אחר שהיה צריך לחתום על אישור שהקריאו בפניו את גזר דינו.

תדהמה וחלחלה אחזה את האסירים, וכמה מהם אף התעלפו. את שמי קראו בסוף וגם גזר־דיני היה דומה: עשר שנות גירוש למחנות־עבודה עם עבודות פרך! הייתי היחיד שלא הוזלתי דמעה. כל ״הטכס״ הזה של הקראת פסקי הדין לא נגע ללבי. לנגד עיני ראיתי רק את דמותו של אבי ז״ל ואת שלשת המלים שהדהדו באזני: אל תפחד מהם!

בתום הקראת גזרי הדין הובילו אותנו אל הקומה הראשונה, שם פתחו את דלת אחד התאים, בגודל 21 מטר מרובע, ודחפו אותנו לשם. לפנינו היו שם 98 אסירים, וביחד אתנו הגיע מספר האסירים ל־118. מאחר שנכנסתי אחרון נאלצתי לעמוד על יד הדלת, מחוסר מקום.

כאשר ראה ״ראש האסירים״ כי אין עבורי מקום בתא, אמר לי לשבת על ה״פאראשע״ — חבית ברזל עם מכסה מעליו, אשר שימש לצרכיהם

של 118 האסירים במשך כל שעות היום והלילה. בגלל הריח הנורא שבקע מהחבית הסתחרר ראשי והתעלפתי. לאחר שעוררו אותי מעלפוני, העבירוני ליד החלון שבקיר.

כרגיל בבתי הסוהר, היו השמשות שבורות לגמרי, וקור נורא חדר דרך החלון. המקום התפנה זה עתה, לאחר שהאסיר שישב שם לפני, הצטנן בצורה קשה והעבירוהו לבית החולים של הכלא. לא עברו אלא ימים מספר נפח האסיר את נשמתו — כפי שקרה עם שאר האסירים שהועברו לטיפול בבית החולים של הכלא — — —

אני כשלעצמי הספקתי כבר להכיר היטב את בתי הכלא הסובייטיים והתנאים האיומים ששררו שם. אך המראות שראיתי כאן שברו את כל תחזיותיי.

כל מטרתו של בית סוהר זה היתה לשבור את האסיר, פיזית ורוחנית; לשלול ממנו כל סימן של צלם־אנוש, להרוס אצלו כל תקוה ולהלבישו בדמות של חיה, למצב שאין כל שווי לחייו.

בשעה 5:00 לפנות בוקר עוררו אותנו מהשינה והוציאונו מהתא למשך 30 דקות. במחצית השעה היה על כל האסירים להתפנות לצרכיהם, מאחר שהחבית היתה קטנה מהכיל את צרכיהם של כל האסירים במשך עשרים וארבע שעות היממה. נוסף לכך, הורקת החבית היתה אפשרית רק פעם אחת ביום, בעת שהוציאו אותנו מהתא. במשך 30 דקות אלו היינו נאלצים להתרחץ, אך היות וברזי המים היו מעטים, נאלצו האסירים לעמוד בתור, ורק חלקם הצליחו להתרחץ.

מעלליו המזוויעים של "מלאך המוות"

בשעה 6:00 החל המיפקד. נצטוינו להסתדר בשורות־שורות, 10 איש בכל שורה, ובשורה האחרונה רק 8 אסירים. לאחר מכן הגיע אחד הסוהרים, ספר במקצועו, אשר ספר את כולם ורשם את המספר על קרש.

לאחר מכן הגיע איש הנ.ק.וו.ד. אשר כינויו אצל האסירים היה "מלאך המוות". נוהג היה לעמוד ליד הדלת שעה ארוכה מול פני האסירים, בוחן היטב את כולם, ואחר מכן היה מצביע בידו על אחד האסירים. נפחד ונרעד היה אסיר זה שואל: "א־נ־יז" כלומר, האם הכוונה עליי? ואז הגיעה

התשובה: "לא". אחריו שאל האסיר הבא בתור אותה שאלה: א־נ־י? — עד שהגיעה התשובה החיובית: "כ־ן!"

אסיר אומלל זה הפך והיה ל"קרבן היומי". אותו "מלאך המוות" היה לוקח אותו אליו, ממנו לא חזר כבר האסיר בחיים. כאשר התמזל מזלו וחזר — לא נשאר ממנו אלא חופן עצמות וחסר צלם־אנוש.

כל זה ארך דקות ספורות בלבד, אך בשביל האסירים היו אלו רגעים נצחיים. המתח והפחד היה כה גדול, אשר שעה ארוכה לא הצליחו האסירים לחזור אל עצמם. אחדים מהם היו לא אחת נתקפים בשבץ־לב מרוב פחד!

בשעה 9:00 חילקו את מנת הלחם, אשר היתה שחורה ודביקה. מנה זעומה זו אמורה היתה לספק אותנו למשך כל שעות היום. לאחר מכן הביאו את ה"בלאנאדע" — קערה עם מים מלוכלכים, מהולים עם כמה חתיכות כרוב שחור או סלק — בהם היו מאכילים בדרך כלל את הבהמות והחזירים.

לפנות ערב שוב הסתדרנו בשורות; האחראי ספר אותנו אחד־אחד והתכוננו לשינה. מאחר שהמקום היה צר מהכיל את כולם, הונהג שם סדר מיוחד, עליו היה ממונה האחראי על החדר: בראשונה היו נשכבים עשרים אסירים ליד הקירות. בשורה השניה הסתדרו על הרצפה עשרים אסירים, כאשר רגליהם של העשרים הראשונים מונחות על גופי האסירים שבשורה השניה, ואילו 38 האסירים שנותרו נדחקו באמצע החדר. דחוסים היינו כדגים בחבית, ולא היתה שום אפשרות של תנועה כלשהי.

אחר חצות העיר אותנו האחראי על החדר; התהפכנו כולנו על "משכבנו" והותר לנו לישון עד השעה חמש לפנות בוקר.

כאשר אחד האסירים לא חש בטוב, מעיו דחקו והיה נאלץ לצרכיו — לא היתה לו שום אפשרות לגשת לחבית. גם אם קיבל הרשות לעשות זאת, לא היה מסוגל לפסוע על גופות האסירים. החום ששרר במקום היה ללא נשוא; ריח זיעתם של האסירים התערבב בריחות הנוראים שבקעו מתוך חבית הצרכים, והחנק שהעיב בחלל החדר לא ניתן לתיאור.

אחד מחברי־לגורל היה איש מבוגר, בשם דוידוביץ, אשר מחצית

משש שים וחמש שנותיו "בילה" בבתי סוהר; בראשונה בתור אסיר של שלטון הצאר, ולאחר מכן נענש גם על מעלליו בצעירותו.

מחצית ימיו של אזרח בבתי־סוהר ומחנות־ריכוז

ההיסטוריה הארוכה שלו היתה מעניינת ביותר, הן בתקופת שלטון הצאר והן בדימוקרטיה הסוציאליסטית.

והרי סיפורו:

"בשנת 1928 אסרה המשטרה החשאית — ה"צ'עקא" של אותם הימים — נצ'לניק אחד שהיה אחראי על אחד מבתי הסוהר בו בילה (דוידוביץ) שנים ארוכות. ראש המשטרה הוציא על הנצ'לניק פסק־דין מוות, בתואנה שהיה מענה אסירים פליליים במסגרת תפקידו.

"באותה תקופה עבד במשטרה מי שהיה פעם אסיר באותו בית סוהר, בו עבד הנצ'לניק, והכירו אישית. התיישב האיש וכתב מכתב לראש המשטרה החשאית, בו הוא מעיד כי אותו נצ'לניק שנגזר דינו למוות, התנהג דוקא בצורה אנושית לאסירים ולא הרע לאיש מהם. ראש הצ'עקא ענה לו, כי מוכן הוא להתייחס לדבריו אם אדם נוסף יאשר את דבריו.

"כאן התחילו הצרות שלי", נאנח דוידוביץ, "הנצ'לניק ביקש ממני לשמש עד־שני, המעיד עליו שהתנהג בהגינות כלפי האסירים. לבקשתו, אשרתי שכל הדברים נכונים, כפי שהיו באמת. אולם, ראש הצ'עקא, על אף שהבטיח ששתי העדויות יספקו לו, הערים קשיים ולא הסתפק בעדויות אלו. בסופו של דבר הגיע הענין לפסק דינו של סטאלין עצמו.

"כאשר קיבל סטאלין את כל המידע על הנצ'לניק ועל פעילותו נגד שלטון הצאר, פקד לשחררו מיד ממאסרו, לקבל אותו כחבר־נאמן של השלטון, ולמנותו בתור חוקר רשמי".

"כעבור מספר שנים", ממשיך דוידוביץ את סיפורו המחריד, "אסרו אותי ונזרקתי לכלא. לאחר שהכניסוני לחדר החקירות, נדהמתי לראות מולי לא אחר אלא... אותו נצ'לניק, אשר בגלל עדותי ניצל ממוות בטוח!"

"הרגשתי עצמי בטוב, כי הרי הוא חב לי את נפשו. אך לביש־מזלי נחלתי אכזבה מרה; הוא הפעיל נגדי כל האמצעים כדי שאודה על פעילותי נגד השלטון. אמרתי לו: הרי מי כמוך יודע שכל האשמות הללו מצוצות

מהאצבע ואין להם שום אחיזה במציאות. אם כן, אפוא, מדוע אתה כה לוחץ עלי לחתום על עבירות שלא עשיתי מעולם?!"

"אותי אל תנסה לדובב ולספר סיפורים", ענה בציניות, "את העבודה הזאת אני מכיר לא מהיום ולא מאתמול. באם אומרים לך שאתה אשם, אל נא תנסה להתכחש להאשמות ולהתחצף. עליך לחתום על מה שמאשימים אותך ולא להתחמק. כל זה הוא לטובתך, כי בין כה תצטרך לעשות זאת במוקדם או במאוחר, ומאומה לא יעזור לך!"

"בסופו של דבר", נאנח המספר עמוקות, "הוביל אותי למצב שחתמתי על מה שהאשימו אותי, וגזרו עלי עשר שנות גירוש ועבודות פרך במחנות עבודה. בתום עשרת השנים שחררו אותי. אולם, לא עברה מחצית השנה, עצרו אותי שוב והפעם גזרו עלי חמש שנות גירוש "בלבד". בתום חמשת השנים הללו שוחררתי, ובשמחה רבה עשיתי את דרכי חזרה הביתה לבני משפחתי המתייסרים שנים כה רבות בבדידות ובחוסר כל".

"ויהי, בעודני יושב ברכבת ומתכנן לעצמי את צעדיי בחופש, שוב עצרו אותי מלאכי החבלה וגזרו עלי עשר שנות גירוש נוספות — והנה אני יושב יחד אתך" — — —

"בודאי נגזר עלי לבלות את כל שנותיי בבתי כלא ובמחנות עבודה", גמר הלה את סיפורו בעינים דומעות, "די לעלות פעם אחת על הרשימה והגלגל מסתובב כבר אוטומטית. הרי יודע אתה מה שאומרים כאן ברוסיה: נאדא טאלקא טשעלאוויעקא, אדיעלא ווסעגדא נאידיאטסא. כלומר, צריך רק לתפוס את האדם; אשמתו כבר תימצא אחר כך"...

סיפורו של קומוניסט מאוכזב

מפעם לפעם, בשעות הפנאי, היו האסירים מספרים בינם לבין עצמם את הביאוגרפיה שלהם. אחד מהם היה ערבי ממשפחה עשירה בקהיר. לדבריו, גמר בית ספר לבלט ועבד בתיאטרון, דבר שגרם לברוגז בינו לבין הוריו המיוחסים, אשר נבצר היה מהם להבין מדוע בחר דוקא בעבודה זו. כעסם גבר, כאשר נודע להם שבנם גם חבר ופעיל במפלגה הקומוניסטית המחתרתית במצרים. ואמנם, כעבור זמן לא רב תפסוהו והענישו אותו בחמש שנות מאסר. הוריו העשירים ובעלי הקשרים, החלו להפעיל את קשריהם ולהוזיל מכספם במקומות המתאימים, וכך הצליחו להביא

לשחרורו. אולם, תנאי מפורש התנו, שעליו לעזוב את מצרים מיד, ללא שום התחכמויות.

מהכלא העבירוהו ישירות לאניה סובייטית שעגנה אז בנמל קהיר, וכך התמזל מזלו להגיע בעקיפין לארצו של סטאלין, אליה כה התגעגע ועבורה כל כך עמל.

עם הגיע האניה לנמל אודיסה — זה היה בשנת 1936 — הובל אחר כבוד היישר אל ...משרדי הנ.ק.וו.ד. שם נזרק לכלא למשך ששה חדשים עד "לבירור ענייניו". בתום מחצית השנה שוחרר וקיבל תעודה מיוחדת, מסוג התעודות הניתנות לאזרחים המוגדרים כ"אזרחים שאינם בטוחים". השלטונות לא הרשו לו להתגורר בעיר הגדולה אודיסה וגרשוהו להרי אוראל, שם היה עליו להתייצב בפני שלטונות הנ.ק.וו.ד. אחת לעשרה ימים. כאן במקומו החדש הוא מצא עבודה בתיאטרון והחל להשלים עם גורלו.

כל זה קרה בשנת 1936.

שנת 1937 (תרצ"ז), ידועה בטיהורים הגדולים שנערכו בשירות המפלגה הקומוניסטית; מאות אלפים מחבריה הנאמנים של המפלגה נשלכו למרתפי הנ.ק.וו.ד., גורשו למחנות־עבודה מרוחקים או נפחו את נשמתם. בין אלה נמנה גם אותו מוסלמי, אשר הואשם, כי בשנת 1930 נשלח אל המפלגה הקומוניסטית המצרית במטרה להלשין על חבריה בפני השלטונות המצריים, ולהרוס את המפלגה מבפנים. לדבריהם, גם מעצרו למשך חמש שנים במצרים היה משום העמדת־פנים גרידא מצד המשטרה המצרית, ולחזק את מהימנותו בעיני המפלגה הקומוניסטית, למען תימצא האמתלא להעבירו לרוסיה, שם התעסק בריגול לטובת מצרים.

בחקירתו הכחיש, כמובן, את כל האשמות, אך בסופו של דבר חתם על כתב־האשמה, כפי שעושים כל האסירים המנסים תחילה להתחכם, ו"הודה" על מה שהאשימוהו. למזלו קיבל "רק" עשר שנות גירוש ועבודות־פרך, ובתור "קינוח" לקה בלבו והיה שבור ורצוץ לגמרי. הוא חי בפחד מתמיד שהתיק שלו ייפתח מחדש, ואז יגזרו עליו עונש מוות. הוא הריץ הרבה מכתבים אל "שמש העמים", סטאלין ימ"ש, בקוותו כי "המגן על האנושיות כולה", ירחם עליו ויוציאו לחפשי.

לילה אחד קיבל התקף־לב. השכבנו אותו על יד החלון הפתוח שיוכל לנשום קצת אויר וטיפלנו בו להקלת מצבו. רק בשעות הבוקר הגיע הרופא אשר הזהירו ממחשבות מסוכנות והתרגזויות, כי לבו חלש מאד. הרופא אף גילה לו, כי בתא השני נמצאים אסירים פי־שנים מיכולת קיבולו, דבר הגורם שאסירים רבים חולים ואף נופחים את נשמותיהם. לדבריו, כבר העמיד לא אחת את שלטונות הכלא על כך, אך עד כה ללא תוצאות. בטרם יצא הרופא מהחדר הבטיח לחולה־הערבי כי למחרת ידאג לו לתרופה להקל על מצבו.

למחרת בבוקר, בעת המיפקד, הגיע "מלאך המוות" הידוע ו"הזמין" את הערבי להתלוות אליו. הוא כבר לא היה זקוק לתרופה; עוד בטרם הספיק להתקרב אל "מלאך המוות" — נפל ארצה ונפח את נשמתו. לרופא שהוזעק אליו לא נותר אלא לקבוע את מותו — — —

כעבור כמה ימים התברר, שחלה כאן טעות מרה: "מלאך המוות" התכוון לאסיר אחר, ערבי אף הוא, מהתא השכן, ובטעות "הזמין" את האסיר הערבי שהיה אתנו, וכך בא עליו מותו בחטף.

פרק שנים־עשר

אור בלילה החשוך

סודו של ספר יהודי / "קשרי מכתבים" עם אסירים חסידים / פגישה מרגשת בחצר בית הכלא /

סודו של ספר יהודי

כפי שכבר צויין, שרר בבית הכלא משטר חזק. אך למרות זאת מצאו להם האסירים דרכים משלהם למצוא קשר עם עמיתיהם בתאים האחרים, ואף גם עם העולם הגדול.

במשך זמן שהותי בכלא, רכשתי אף אני את הנסיון של חיי האסירים בכלא. ידוע ידעתי, כי בין האסירים, במיוחד בין אלה שתפסו בעבר משרות בכירות, ישנם החושבים שעל־ידי הלשנות על אסירים אחרים, יימצאו חן בעיני הממונים עליהם וכך יקילו עליהם את תנאיהם הקשים. היו גם שלא עשו זאת מתוך רצון ונחת אלא שהכריחום לעשות זאת; הללו הוזמנו אל ראשי ומפקדי בית הסוהר אשר רמזו להם ברמזים שקופים, כי אם לא יראו סימני חרטה, ישתדלו להקל על סבלם על־ידי "שילוחם אל הירח". כלומר — מוות ביריה.

לאחר שיחה כזו הפכו, ברובם, למלשינים נאמנים. מכאן, שהאסירים נאלצו למדוד כל מלה שיצאה מפיהם. על כך כבר אמר החכם מכל אדם: החיים והמוות ביד הלשון.

"קשרי מכתבים" עם אסירים חסידים

יום אחד הגיע לתא שלנו סַפָּר אחד ואמר, שהוא מוכן לספר ולגלח את האסירים תמורת תשלום. הוא אף הוסיף, כי מי שאין לו כסף יצטרך להמתין עד שיגיע תורו להתרחץ בבית המרחץ, שם מספרים את האסירים

ללא תשלום, אך התור ארוך מאד, היות ומספר האסירים כיום פי עשר ממספרם אשתקד.

מאחר שלא היתה ברשותי פרוטה אחת, לא חלמתי על תספורת. רק לאחר שהספר גמר את עבודתו, ניגש אלי ואמר לי בלחש: ר' יהודי, אותך מוכן הנני לספר בחנם, ללא תשלום!

נדהמתי; לפי מראה פניו לא ניכר היה כלל כי יהודי הוא. לאחר שביקשתי ממנו להסתפר, אך בל יגע בזקני ופאותיי — גילה לי בסוד, כי בין האסירים בקומה השניה נמצאים עוד שני יהודים דתיים.

"אולי תוכל למסור ליהודים אלה דרישת שלום ממני, ולברר את זהותם? אולי מכירים הננו האחד את השני?", בקשתי ממנו.

"כעת לא אוכל לעשות זאת", ענה לי, "מאחר שעלי לגמור עבודתי בין האסירים, בהתאם להוראות הקפדניות של שלטונות בית הכלא, אשר גם לוקחים ממני כמעט את כל מה שאני מרויח כאן". אולם, גילה לי בסוד, בחדר השרותים שבחצר, שם היו מעבירים אותנו מדי ערב, ישנה פינה חשוכה עם חור בקיר. עלי לשים שם פתק כתוב בשפת האידיש, והוא כבר ידאג למסור להם את הפתק.

לא ידעתי אם אוכל לסמוך עליו, אך בסופו של דבר החלטתי לשמוע בעצתו ולהכניס שם את הפתק. סוף סוף, הרי יהודי הוא.

חיכיתי לתשובה בחוסר סבלנות. בתוך כך קראו אותי למשרד בית הכלא; בטוח הייתי כי אין זה אלא מעשה הספר היהודי, אשר אינו אלא סוכן שלהם, ומכיון שתפסו את הפתק שלי מתכוננים הם לרקוח נגדי מרקחת שלמה.

למזלי הרב התברר לי כי טעיתי. וה' ימחול לי אשר חשדתי בו על לא עוול בכפו.

הובלתי לחדר הנהלת החשבונות, שם שאל אותי מנהל החשבונות לשמי המלא. הוא סיפר לי, כי הגיע עבורי סכום של מאה רובל, ועלי לחתום על קבלתם. כן אמר לי באידיש, כי הכסף נשלח אלי מאשתי. הוא התחיל לברר אצלי באיזה מקצוע עסקתי עד שנעצרתי, וכאשר אמרתי לו כי הנני מנהל חשבונות במקצועי, הבטיח להשתדל למצוא עבורי עבודה

בהנהלת חשבונות. הוא סיפר לי, שקיבל שנתיים מאסר לאחר שמצאו אצלו חשבונות מזויפים במקום עבודתו, והיות שיש לו קשרים טובים בין ראשי החברה, הרשו לו להמשיך בעבודתו כמנהל חשבונות בעיר מגוריו; שם נתנו לו חדר קטן, ובמשך כל הזמן עובד בהנהלת החשבונות ואף עומד בקשר עם משפחתו.

בתקופה יותר מאוחרת נודע לי, כי ההצעה אודות הנהלת חשבונות עבורי נדחתה על ידי ההנהלה, אשר ראו בי פושע חמור. הדבר נודע לי על־ידי אותו ספר אשר גם סיפר לי, כי מנהל החשבונות שהשתדל עבורי, הסתכן מאד בכך, ואף נגרמו לו מזה הרבה אי־נעימויות. אכן, אי אפשר להעריך לבו של יהודי.

כעבור מספר ימים מצאתי פתק בפינה החשוכה של חדר השרותים. היה זה מענה לפתק שלי.

התברר, כי אמנם שני אסירים אלה היו ידידיי משכבר הימים: הרב ר׳ יעקב, ור׳ שמואל ל״ט. כעבור יומיים שמתי פתק שני, בצירוף 30 רובל, באותו מקום. כך נוצר קשר תכוף בינינו, באמצעות פתקים, למרות הסכנה.

פגישה מרגשת בחצר בית הכלא

ביום כ״ד טבת — יום ההילולא של כ״ק אדמו״ר הזקן, רבנו שניאור זלמן נ״ע — הוציאו אותנו לטיול היומי שארך חמש עשרה דקות. בעת הטיול נאלצנו ללכת בעיגול, כל אחד במרחק־מה מחברו, כאשר עיניו מושפלות למטה, למען לא יווצר חלילה קשר בין האסירים.

שלא כתמיד, הוציאו הפעם את האסירים משני תאים גם יחד. ויהי, בעודנו ״מטיילים״ בחצר, נדהמתי לראות את ידידי ר׳ יעקב. מרוב התרגשות, שכחתי באותן הדקות על החוקים הנוקשים, וקראתי בהתרגשות: יעקב! אף הוא ענה לעומתי: אליעזר! למרבית המזל, לא הבחין הסוהר בצעקותינו.

אותו היום לא יכולתי להתאושש ולחזור אל עצמי. מכיר הנני היטב את ר׳ יעקב כאיש תוסס ומלא שמחה, ובעליזותו הגדולה היה ״מדביק״ את כל מי שסובב אותו. תמיד מצא לו איזה מלה טובה לזולת, לעודדו ולחזקו, או להגיש לו עזרה ממשית. הפעם לא הכרתיו; גופו היה כחוש

וצנום, ארשת של עצבון אפפה את פניו וכולו קדורנית. ניכר היה עליו, כי אך בקושי עומד הוא על רגליו.

למעשה, היתה זו הפעם האחרונה שראיתי את חברי היקר והלבבי, איש טהור־לב אשר כל חייו היו מוקדשים לטובת הזולת — — —

פרק שלשה־עשר

סופם הטראגי של קבוצת יהודי פולין

יהודים מפולין מבריחים את הגבול / מאיגרא רמא לבירא עמיקתא / היהודים מואשמים בעוון ריגול / הקבוצה מובלת לבית המרחץ — וסופם הטראגי /

יהודים מפולין מבריחים את הגבול

היה זה בערבו של יום כ״ה טבת תרח״צ. שכני לתא התעלף לפתע והעבירוהו לבית החולים של הכלא. קשה היה צערם של האסירים, בידעם כי העברת האסיר לבית החולים מהווה עבורו תחנה סופית, משם אין דרך חזרה. לאחר שחזרנו מהטיול היומי הרהרתי לעצמי, כי למרות הצער שבדבר קצת יוקל עלי, כי הרי התפנה מקום ולא נראה באופק שמישהו אחר יבוא במקומו. כעבור זמן קצר נוכחתי שטעיתי; עוד בטרם חזרתי למקומי כבר היה המקום תפוס על ידי אחר. תחילה לא זיהיתי אותו בגלל החשכה, ורק לאחר ששכבתי לישון הבחנתי בשכני החדש.

״א־נ־י י־ה־ו־ד־י״, לחש לי הלה באוזן שאף אחד לא ישמע את קולו, ואחר המשיך: ״אני יהודי מפולין, מעיר לודז׳, שם השארתי מאחורי אשה וחמשה ילדים. במקצועי הנני אורג, ובביתי היה לי בית־אריגה בו יצרתי סחורות עבור בתי חרושת שונים. פחות או יותר הייתי מתפרנס בכבוד, כל זמן שהזמנות־עבודה היו מצויות. ברם, בתקופה האחרונה פחתו ההזמנות עד שפסקו ונשארתי מחוסר עבודה.

בשנת 1934 החלו להתפשט בלודז׳ שמועות שונות אודות המצב הכלכלי היציב ברוסיה. סופר לי אודות יהודי־אורג מלודז׳ אשר הבריח את הגבול לרוסיה, וכיום הוא מנהל בית־חרושת לטקסטיל; השלטונות העניקו לו דירה יפה ומרווחת, מרויח טוב מאד ואף הביא אליו לרוסיה את בני

משפחתו. מפיצי השמועות גם הדגישו, שכל ההוצאות הכרוכות בהעברת בני משפחתו כוסו על־ידי השלטונות.

מה עשה?

הוא, ועוד קבוצת יהודים, התקשרו עם אחד ממבריחי הגבולות ועברו באופן בלתי ליגלי לרוסיה. תחילה האיר להם המזל פנים, והסתדרו יפה בעבודה בבית חרושת לטקסטיל במינסק. אולם, כל זה — למספר חדשים בלבד. בשנת 1935 הזמינו את כולנו אל הנ.ק.וו.ד. ושם נאמר לנו, כי אסורה עלינו המשך השהייה במינסק. הם נתנו לנו כרטיסי נסיעה, ופקדו עלינו לנסוע לעיר זו בה הננו נמצאים כעת. כאשר הגענו לכאן, הכניסו אותנו תחת משטר קפדני; אסרו עלינו לצאת מגבולות העיר, כי בעיר זו לא היה אף בית־חרושת לטקסטיל. למרות זאת, מרבית חברי הקבוצה שלנו הסתדרו פה ושם, והתרגלנו למצבנו החדש. כך עברו עלינו הימים עד לאותו יום מר בחודש יולי 1937.

מאיגרא רמא לבירא עמיקתא

בשנה ההיא אסרו את כל יהודי פולין השוהים ברוסיה. הם בודדו את כולנו, הפרידו בינינו והחזיקו אותנו בתאים מבודדים. לביש־מזלי הביאו אותי ראשון לחקירה. אינני צריך לתאר לכם איך מבוצעת חקירה וסדר ניהולה. חמשה ימים ברציפות חקרו אותי. אינני זוכר כבר כמה מכות היכו אותי ובאיזה מכשירים; מה שזכור לי, שלמחרת היום מצאתי את עצמי בבית החולים של הכלא. עד אז שרוי הייתי ללא הכרה. אינני יודע מה קרה אתי מעת שהתעלפתי ועד שמצאתי את עצמי חבוש כולי בגבס; ראשי היה עטוף כולו בתחבושת, והידים והרגלים בגבס מבלי יכולת לזוז.

רופאה אחת ניגשה אלי ואמרה לי: עליכם לדעת, כי אסור לכם להניע אף אבר, ביחוד הידים והרגלים; אחרת הנכם בסכנה גדולה. באם תזקקו לעזרה כלשהי, עלכם לצלצל בפעמון שלידכם ואחת האחיות תבואנה לעזור לכם.

עוד באותו היום, ואני כולי חבוש מבלי יכולת לזוז, והנה החוקר עומד ליד מיטתי, ואומר לי בחיוך ציני וכעין השתתפות בצער: "הלא ביקשתי ממך בטוב לחתום על מה שהגשתי לך, וכך היית חוסך לעצמך את כל

הבעיות הללו. דע לך, כי בר־מזל גדול הנך בהשוואה לחבר שלך אשר העיפו אותו כבר אל הלבנה!״

בעוד שהחוקר עומד לידי ומדבר אלי, הגיעה הרופאה אשר פנתה אל החוקר:

— ״אני מבקשת ממך לעזוב כעת את החולה במנוחתו. הוא שרוי עדיין במצב של סכנה, וכאשר יתאושש מעט ויחזור לכוחותיו אודיע לך ותוכל להמשיך לטפל בו״.

לאחר שהחוקר הלך, פנתה אלי ואמרה: ״עליכם להיזהר מאד שלא לזוז. הראש פגוע מאד, וכל תנועה בלתי זהירה מהווה עבורכם סכנת־חיים!״

לאחר מכן גחנה ואמרה לי בלחישה:

״אני יהודיה, אם כי אינני יודעת את שפת האידיש. אני מוכנה לעזור לכם בכל מה שרק אוכל — אם כי במצב שלכם אינני יכולה, לצערי, לעזור הרבה. אני חוזרת ומזהירה: אסור לכם לזוז כלל ללא עזרה של אחות או שלי. אני מצדי אשתדל להאריך את שהותכם כאן, כי זהו כרגע האמצעי היחידי שביכלתי לעשות למענכם. היכו אתכם כנראה בברזל כהה. אינך הראשון במצב כזה, לצערי הנני עדה תמיד למחזות מעין אלה!״

כך עברו עלי במקום זה חדשיים ימים. לאחר שהתאוששתי וחזרתי מעט לכוחותיי, שוב הגיע אלי החוקר ופקד על הרופאה לחתום על פקודת־שחרור מבית החולים ולהעבירני אל הנ.ק.וו.ד. הרופאה החלה להתחנן על נפשי, להשאירני תחת פקוח של רופאים היות וטרם חזרתי לכוחותיי ואינני מסוגל להתהלך על הרגלים.

״אני ארפא אותו כבר״, ענה החוקר בציניות, ״אצלי כבר ירוץ על רגליו״ לא רק ילך!״ — — —

היהודים מואשמים בעוון ריגול

נמסרתי לידיו של החוקר. בעינים דומעות נפרדה ממני הרופאה ולבה כואב. עוד באותו ערב העבירו אותי אל החוקר אשר הגיש לי את כתב־האשמה לחתום עליו. לא חתמתי. הפעם, לא הרים עלי החוקר יד ולא הוציא הגה מפיו. הוא הזמין חייל שהעבירני לחדר אחר וסגר אחריו את

הדלת. קור נורא שרר בחדר אשר כל חלונותיו היו שבורים, והכפור אפף את כל גופי.

ויהי, בעודני מכווץ כולי ומנסה להתחמם מעט — החלו לפתע לזרום עלי מים מתקרת החדר. טמפרטורת המים התחלפו כל כמה דקות; תחילה היו אלה מים קרים מאד ואחר מכן מים רותחים, וחוזר חלילה קר — חם — קר — חם. לפתע נפסקה כליל תשפוכת המים, והנה שוב מקלחות חמים וקרים. הרגשתי שקופא הנני מקור, והנה הנה מגיע הקץ — — —

אינני יודע כמה זמן הייתי בחדר. מה שזכור לי, שבסופו של דבר נפתחה הדלת והחוקר שעמד ליד הדלת אמר לי: הנה הגיע סופך! אם תשכיל לחתום — אוציאך מיד מכאן. אחרת, כאן יהא סופך!

לאחר שחזרתי להכרתי, מצאתי את עצמי בחדר חם, והבגדים שעלי היו כבר יבשים. כנראה שבמשך השעות האלו, בהן לא ידעתי מהקורות אותי, חתמתי על כתב האשמה והצליחו לסחוט ממני מה שחשקה נפשם.

ישבתי ועשיתי חשבון נפש לעצמי: חתמתי על מה שהאשימו אותי ואת חבריי, וכך הבאתי עלי ועל חבריי קללה גדולה. מי יודע מה עלולים הם לעולל לחבריי שנאסרו יחד אתי עקב חתימתי!

עברו עלי עוד שבועיים בתא המבודד במשרדי הנ.ק.וו.ד. לאחר מכן הובילוני לבית הכלא והכניסו אותי בחדר אחד יחד עם עוד 35 יהודים מפולין. מקבוצה זו כבר חסרו שנים־עשר יהודים. אומללים אלה לא יכלו לעמוד בכל שרשרת העינויים והיסורים בעת החקירות, ונפחו את נשמתם, הי"ד — — —

על פניהם של היהודים הבחנתי רוגז רב. הרגשתי שמסתכלים עלי כמלשין ומוסר. לטענתם, בכל מערכת החקירות נצרו את לשונם ולא חתמו על שום אשמה, למרות כל העינויים. והנה הראו להם פרוטוקול בו הנני מודה ומאשר, כי יחד עם 47 יהודים הגענו מפולין לרוסיה בתור מרגלים, כדי לרגל ברוסיה ולהעביר מידע סודי צבאי לשלטונות פולין. רק אז, לאחר שראו את חתימתי נשברו, ואף הם "הודו" אחד אחד על כל השקרים והאשמות שהעלילו עליהם".

עד כאן סיפורו של אותו יהודי.

אותו לילה לא חטפתי תנומה כלשהי. יהודי זה, בעל הסיפור, שאל אותי ללא הרף — האם אמנם אשם הוא בזה שהודה; מצפונו העיק עליו מאד ולא היה מסוגל להירגע.

למחרת בבוקר, בעת עריכת המיפקד, הגיע "מלאך המוות" ושאל: איזה אסיר הגיע לכאן אתמול. האחראי על החדר, ה"סטאראגע", הצביע על אותו יהודי. הוא פקד, איפוא, עליו להתלוות אליו.

חיוורון נורא התפשט על פניו של היהודי, וכולו היה חיוור כסיד. מרוב פחד וחרדה החל להתרפק עלי וצעק: הצילו!

מובן שנבצר היה ממני להצילו ונאלץ להתלוות אל "מלאך המוות". באשר למעשה — אין ספק אצלי שתוך כמה שעות כבר נפח את נשמתו — — —

השם יקום דמו.

הקבוצה מובלת לבית המרחץ — וסופם הטראגי

כעבור מספר ימים הגיע תורנו להתרחץ בבית המרחץ. כאן עבד אסיר אחד, אשר בטרם נכנסנו להתקלח, היינו מוסרים לידו את הכסף והסיגריות שהיו ברשותנו, כדי שאסירים אחרים לא יוכלו לגונבם. מפעם לפעם הייתי מעניק לו חבילת סיגריות וכך הצלחתי לרכוש את אימונו. בעת שהותי שם, נצלתי איזו דקה פנויה לחטוף עמו שיחה, וכה סיפורו המזעזע:

— "בליל אמש העירוני באמצע הלילה ופקדו עלי ללכת למקום העבודה, מאחר שזה עתה הביאו קבוצות אסירים לבית המרחץ. היו אלה אנשי קבוצת היהודים שהגיעו לכאן מפולין.

"בעת שהתרחצנו, הגיעו פלוגת חיילים למקום. הללו הפסיקו את זרימת המים ונכנסו לחדר המקלחות. בידי כל אחד מהם היה שק אשר זרקו על אחד המתרחצים, ולאחר שקשרו אותם היטב, זרקום על מכונית־משא צבאית. החיילים פקדו עלי לחכות עד שיחזרו, ואילו הם נסעו עם המכונית למקום מרוחק קצת.

"בעודני יושב ומחכה, הגיעו לאזני הדי יריות של נשק אוטומטי, ואחרי כמה דקות שוב שרר שקט. כולם חוסלו עד אחד! — — —

"בחזרה הגיעו החיילים בגפם, ללא האסירים היהודים — — —

עם חזרתם, התנפלו על בגדי היהודים שנמסרו לידי לשמרם; הוריקו את כל מה שהיה בכיסים ואף את הבגדים לקחו אתם".

"אין זו הפעם הראשונה שהם עושים דברים כאלה" — הפטיר הגוי לאחר גמרו את סיפור הזוועה שבפיו.

השם יקום דמם.

פרק ארבעה־עשר

המסע לצפון

בית מרחץ סובייטי מהו? / "שונא אחד פחות" / דיקנא קדישא / החוקים האכזריים במשלוח האסירים / פגישות מזעזעות / המסע הנורא לצפון רוסיה /

בית מרחץ סובייטי מהו?

בית הסוהר שלנו, אשר נבנה לאכלס בו אלף איש — נדחסו בו, בשנת 1937, למעלה מעשרת אלפים אסירים! מסיבה זו שרר מחנק נורא בתאים, והלכלוך עבר על גדותיו. לבית המרחץ הובילו אותנו פעם בשלשה שבועות בלבד.

בית מרחץ היה, למעשה, אחד המכשירים לענות בו את האסירים. וכל כך למה?

בדרך כלל היו מוציאים אותנו לפתע מהתאים ומובילים אותנו לבית המרחץ. כאן, בבית המרחץ, היינו עומדים בתור שעה שלמה במקום פתוח ומצטמררים מקור. לאחר מכן נכנסו בחדר גדול, אשר חלונותיו היו שבורים. בחדר זה הצטופפנו יחד, זקנים עם צעירים, בריאים וחולים, ומספרים את שערות ראשנו. לאחר מכן נאלצנו להתפשט; את הבגדים העליונים העבירו למכבסה, ואילו הבגדים התחתונים לקחנו אתנו. בחדר הגדול היו ספסלים עם קערות, אך מקום לשבת כמעט ולא היה, וגם קערה היה קשה מאד להשיג. והיה אם התמזל מזלך והשגת קערה — הורע מזלך בהשגת קצת מים.

סבון להתרחץ — מאן דכר שמיה. עם תום "הרחיצה" היינו צריכים להשתמש במים המלוכלכים לכבס את בגדי הלבנים. בחדר גדול זה היה תמיד קר, וחלק ניכר מהאסירים יצאו מהמקום כשהם מצוננים וחולים. לאחר מכן החזירו לנו את המלבושים העליונים כשהם רטובים, ונאלצנו

ללבשם על גופנו מבלי תת כל אפשרות לייבשם. כך חזרנו לתאנו, כאשר בגדי הלבנים הרטובים בידינו, והבגדים הרטובים על גופנו. כאשר נסינו לתלות הכבסים לייבש בתא, היה מופיע רופא בית הכלא אשר פקד להורידם. "זה לא היגייניי!" הוא אומר לנו. וכאשר שאלו פעם האחראי על התא, איך והיכן נוכל לייבש את הבגדים? — השיב: "הכי טוב לייבשם כשהם על הגוף". "והרי אפשר לחלות מזה?!" שאלו שוב האחראי. "לא נוראי" — היה עונה בציניות — "כך ייעלמו עוד כמה שונאים של השלטון!" — — —

מובן שהרופא הוא שנצח, ואת הבגדים הרטובים נאלצנו לייבש על גופנו.

התוצאה היתה: 33 אסירים מהתא שלנו חלו וקיבלו חום גבוה, והעבירו אותם לבית החולים, ממנו לא חזרו לעולם — — —

מה היה טיבו ומעמדו של רופא זה?

באחד הימים נקראתי להתייצב בפני ועדה של קציני הנ.ק.וו.ד. אשר התעניינו אצלי במה עסקתי לפני מעצרי. כאשר עניתי שמקצועי בהנהלת חשבונות, העמידו אותי במבחן ושאלוני מספר שאלות בחשבון. תשובותיי מצאו, כנראה, חן בעיניהם, כי פנו אל האחראי של בית הסוהר שיכין את תעודותיי והתיק שלי, היות ובכוונתם לקבלני לעבודה במשרדם.

לאחר מכן פנו אלי ואמרו לי: "אתה תעבוד בהנהלת החשבונות שלנו ותוכל להתגורר לא הרחק ממשרדנו. אם בני המשפחה שלך יסכימו, יוכלו להצטרף אליך".

אותו שעה נכנס רופא בית הכלא. כאשר נודע לו אודות ההצעה, התנגד לכך נחרצות. הוא אמר שלא יתן לי להצטרף אליהם, מאחר שהנני חולה קשה על הלב ולא אוכל לעמוד בנסיעה קשה כזו.

"שונא אחד פחות"

עברו ימים מספר ושוב נקראתי למשרד. הפעם היו שם רק הנצ'לניק והרופא. הוא בדק אותי היטב, ואחר הפטיר: "גאדין". כלומר, הוא בסדר. למשמע דברו פנה אליו הנצ'לניק, שלא היה אוהב ישראל במיוחד, ושאלו:

"הרי רק לפני ימים אחדים קבעת שהוא חולה קשה ולא יוכל לעמוד בפני נסיעה קשה, וכיצד שינית כעת את דעתך מן הקצה אל הקצה?"

"מה יכול כבר לקרות? יהיה שונא אחד פחות! סוף סוף מדובר כאן ביהודי!" ענה הרופא בצחוק גדול.

גורלי נחתם.

החזירו אותי לתאי. במשך הימים הבאים הזמינו את כל האסירים שבתא להתייצב בפני ועדת הקצינים. שרוי הייתי במצב של "חדוא תקיעא בלבי מסטרא דא, ובכייה מסטרא דא"; איש מאתנו לא ידע איזה גורל מחכה לנו במקומנו החדש. כך, שמחד גיסא שמחנו שנפטרים הננו סוף סוף מהגיהנום הנורא כאן, ומאידך לא ידענו מה מצפה לנו בעתיד.

איך שלא יהיה, ברור היה לנו, כי לא נלקק שם דבש. לילות ארוכים לא ישנתי וכל אחד מאתנו תוהה בקשר לעתידנו.

ימים אחדים אחרי חג פורים העבירו אותנו למרתף קטן מתחת לבית הכלא. היה זה חדר ללא חלונות וללא טיפת אויר. בצדו של החדר נצבו חביות מים מלוכלכים, ובהם ירקות ותפוחי אדמה רקובים. ניכר היה, שהמקום שימש פעם למחסן של ירקות. גם על הקירות היו מדפים.

מיד עם כניסתנו למקום, תפסתי שתי מקומות על המדפים, עבורי ועבור חברי שמואל, שישב בתא הסמוך, ואשר לראשונה יכולתי להיפגש אתו. המדפים עצמם היו קצרים וצרים; לא רק שלא ניתן היה לשכב עליהם, אלא גם הישיבה היתה צריכה להיות כפופה. מאידך, הייתי מאושר בחלקי, כי אסירים אחרים שלא הצליחו לתפוס מדף כלשהו, נאלצו לשבת ולשכב על הרצפה הקרה והטחובה. במקום זה החזיקו אותנו תשע יממות.

למחרת, קראו אותי למשרד. מנהל החשבונות נתן לי 100 רובל, אותם שלחה לי אשתי. בהזדמנות זו אמר לי, כי מכינים אותנו ל"עטאפ" — מסע למקום הגירוש — למחנה מרוחק מאד, שם נצטרך לעבוד עבודות פרך קשות.

גם בתשעת הימים האלה ערכו לנו מדי בוקר מיפקד כללי, לוודא שלא חסר מאתנו איש, ונתנו לנו את מנת הלחם היומית. בעת עריכת המיפקדים, לא נפקד בואו של "מלאך המוות" בעריכת הסלקציות. מדי

יום ביומו היה "מזמין" אליו אסיר אחד, אשר לא חזר לעולם. הוא פשוט נורה במקום.

יחד אתנו במרתף היה יהודי, מהנדס במקצועו, אשר תפש משרה בכירה במפעלים סובייטים. הוא נאסר בשנת 1935 וגורש למשך שלש שנים בקזחסטאן. בשנת 1938 נאסר שוב ונשפט לעשר שנות גירוש ועבודות פרך. שרוי היה בפחד מתמיד שגם בזה לא יסתיימו סאת צרותיו, וכי עוד ירצחוהו נפש וישלחו אותו "אל הירח". ואמנם, ניבא וידע מה ניבא; ביום השלישי להימצאנו במרתף, בעת המיפקד, הזמינו "מלאך המוות" אליו. נתקף היסטריה החל זועק ומתחנן על נפשו, אך כל תחנוניו היו לשוא. בדקות הספורות שנשארו לו לחיות, נפרד מאתנו וביקש ממני להגיד קדיש לעילוי נשמתו.

אסון זה השפיע עלינו בצורה קשה, ומשך תקופה ארוכה לא יכולתי להתאושש ממראה־האימים וחרדתו הנוראה בטרם הוצא להורג. הי"ד.

דיקנא קדישא

בתוך כך החילונו להתכונן ל"עטאפ" (משלוח האסירים). ביום השמיני לשהותנו במרתף הגיע אלינו ספר אשר ספר את שערות ראשם וזקנם של כל האסירים. גם אותי, ואת חברי שמואל, גזז את שערות ראשנו, אך לא הרשנו לו לנגוע בשערות הזקן והפיאות. ה"רופא", אשר בדק את הנקיון שלנו, הורה, לבל ירשו לאסירים להיכנס לבית המרחץ, ובלי האישור על רחיצת האסיר בבית המרחץ, לא הרשו להצטרף ל"עטאפ".

אנחנו עמדנו על שלנו ולא הרשינו לגזוז לנו את הפיאות והזקן. הפעם הרשה לנו הרופא להיכנס לבית המרחץ. היינו מאושרים ובטוחים שסוף סוף "ירד" מאתנו, אך מהר מאד התברר לנו כי טעינו. כאשר אך הספקנו לפשוט את בגדינו ונכנסנו למרחץ, מיד עטו עלינו כמה חיילים אשר תפסו אותנו והובילו אותנו אל הספר, אשר גזז לנו את שערות הזקן בכח — —

הרופא עמד לו בצד וצחק במלוא הפה בראותו איך מתעללים בנו בחצר בית הכלא. במקום עמדו כבר מאה חיילים מזוינים, מלווים בכלבים אימתניים. היתה זאת פלוגה מיוחדת, "קאנווייי", אשר תפקידה ללוות אותנו בדרכנו הארוכה עד למחנות־הגירוש.

נצטוינו לעמוד בשורות־שורות, ארבעה אסירים בכל שורה, ופקדו עלינו להתפשט. החיילים החלו לחטט בבגדים באם לא הסתרנו שם משהו; הם חיטטו בכיסים ובדקו כל קפל וקמט. הזמן לא העיק עליהם ועשו את עבודתם בדיוק רב. משך שעתיים שלמות עמדנו כולנו עירומים בכפור הנורא עד שגמרו את חיטוטיהם. באם מצאו אצל אי־מי איזו כוס או צלחת, כף, מזלג או סכין — החרימו אותם מיד, גם אם נמצא אצל מישהו תמונות מבני משפחתו, קרעום והשמידום במקום. בתום החיטוטים, עבר אחד החיילים — חובש במקצועו — בכל השורות ובדק את כל אחד מאתנו, ורק לאחר בדיקה זו הורשינו ללבוש את בגדינו.

בתום כל אלה התחילו בבדיקת הפרטים האישיים של כל אחד מהאסירים. השאלה האחרונה היתה, על איזה האשמה נאסרנו וכמה שנות מאסר נגזר עלינו. בתיק שלי ושל שמואל, כמו בתיקים אחרים, לא היו רשומים האשמות. המלה היחידה הרשומה היו האותיות ק.ר. כלומר, קונטר־רבולוציה. אסירים אלה היו נחשבים כמסוכנים ביותר, ללא תיקון.

העמידו אותנו בקבוצות של ארבעה אסירים בכל קבוצה, כאשר בין קבוצה לקבוצה מרחב ניכר. מסביב לכל קבוצה הועמדו חיילים מלווים בכלבים, וביד כל אחד מהם נשק מוכן לפתיחה באש. כן היו ביניהם חיילים רכובים על סוסים וחרב פיפיות בידם.

החוקים האכזריים במשלוח האסירים

כאשר היינו כבר מוכנים למסע, עמד מפקד ה"קאנוויי" והחל משנן באזנינו את החוקים הכרוכים ב"עטאפ":

— "מי שלא יישמע לפקודות החיילים", הזהיר אותנו, "יירה במקום. אסיר שינסה לצעוד צעד כלשהו מחוץ לשורה, ימינה או שמאלה, ייחשב הדבר כנסיון בריחה והוא יירה ללא שום אזהרה נוספת!"

אחר פנה אל החיילים ושאל אותם. "היודעים אתם את מי הנכם מובילים היום?"

— "את שונאי העם!" התפרצה התשובה מפיהם במקהלה.

— "ומה תהיה תגובתכם כאשר מי מהאסירים ינסה לברוח?" שאל שוב.

— נירה בו ללא שום אזהרה!" ענו חיילי המקהלה.

פגישות מזעזעות

בתום "הטקס" נפתחו שערי בית הסוהר והמסע יצא לדרכו. בדרך חיכו לנו מאות איש, אנשים נשים וטף, בני משפחותיהם של האסירים וקרוביהם. במקום פרצה מהומה גדולה, והיללות שבקעו מפיותיהם של נשי האסירים, בניהם ובנותיהם, מילאו את חלל האויר: "מה אתם רוצים מבעלינו?", צווחו הנשים. "מדוע הנכם מענים את אבינו?!" יללו בניהם ובנותיהם. "שחררו את קרובי משפחתנו!" זעקו קרובי המשפחה. הצווחות והצרחות, הזעקות והיללות, מילאו את חלל האויר — בעוד שהחיילים הרכובים על הסוסים גירשום ולא נתנום להתקרב אליהם. החיילים האחרים החלו מאיצים באסירים: מהר! מהר! לא להתעכב יותר!

כך התערבו צווחות נשי האסירים בדמעות בעליהן; קול זעקת הבנים והבנות בקולות קתי־הרובים שהונחתו על גבי האומללים; אגמי דמעות בני המשפחות עם קולות שקשוק החרבות; תחנוני הבאים להיפרד מיקיריהם — בקולות פרסי הסוסים השועטים.

יגעים ומתנשפים צעדו האסירים בכוחותיהם האחרונים מרחק של קילומטרים אחדים, עדי הגיענו לתחנת הרכבת, שם חיכתה לנו רכבת־משא בת עשרות קרונות. מסביב לקרונות הוצבו חיילים מזוינים לבל ינסו קרובי האסירים להתקרב.

הקרונות עצמם היו מיועדים להובלת בהמות ובעלי חיים אחרים, והיו מכונים "וואסעם לאשאדע, סאראק טשעלאווק". כלומר, שמונה סוסים או 40 אסירים. בשני צדי הקרון הותקנו מדפים עליהם יכלו לשכב 7 איש, ובסך הכל עשרים ושמונה מדפים. מאחר שהיו מכניסים 40 איש בכל קרון, נאלצו שתים עשרה הנותרים לשכב על רצפת הקרון.

המסע הנורא לצפון רוסיה

היה זה בסוף חודש שבט תרצ"ח (פברואר 1938), עת הקור ברוסיה עדיין בשיאו. בכל קרון היה תנור ברזל האמור לחמם את הקרון ונוסעיו, אך למעשה היה מחמם לעתים רחוקות בלבד. במרכז הקרון, ברצפה, פרצו

פתח קטן עבור צרכיהם של האסירים, ולמעלה, ליד גג הקרון, הותקן חלון קטן מסורג בסורגי ברזל.

לאחר שכל האסירים ישבו כבר ברכבת, נסגרו הדלתות והמסע החל. לא יכולנו לעצום עין מחמת הקור הנורא, קול חריקות הרכבת בנסיעתה וטלטוליה הרבים.

לפנות בוקר נעצרה הרכבת. עם פתיחת דלת הקרון נכנס אחד החיילים אשר החל לדחוף את האסירים לצד אחד של הקרון בברוטאליות מרובה.

לא ידענו כלל מה הוא רוצה מאתנו, ולשם מה הדחיפות הללו. הוא צעק והשתולל כחית־פרא, ומרוב פחד רצנו הלוך וחזור כמו מטורפים. לפתע החלה הרכבת לזוז והחייל עדיין בקרון. הוא נתקף כנראה פחד מפני האסירים, ולא העיז לצאת פן יתקיפו אותו אחדים מהאסירים. הוא דרך את כלי־נשקו ופקד עלינו להתיישב בצד אחד של הקרון. כך ישבנו דחוסים ודחוקים שעות רבות מבלי לזוז, עד שהרכבת עצרה שוב — ורק אז יצא החייל הנפחד. עם צאתו, נכנסו שני חיילים אחרים, אשר אף הם פקדו עלינו לקום ממקומותינו ולעמוד בצד ימין של הקרון. רק אז גילו לנו, שמטרתם היחידה לספור את האסירים ולא להציק לנו.

בתום הספירה הכניסו לקרון חבית מים. מי שהצליח לתפוס קערת מים היה מאושר, שכן כמות המים לא הספיקה עבור כולם. כן הביאו לנו ככרות לחם שלמות, ככר של 2 קילוגרם עבור 4 אסירים, שהיו קפואות כאבן.

מאחר שלא היה לנו סכין, לאחר שהחרימו אותם בעת צאתנו מבית הסוהר, נאלצנו לשבור הלחם בידים לחתיכות. מסיבה זו לא ניתן היה בשום אופן לחלק את הלחם בצורה שווה לארבעת האסירים, וכאן החלו מריבות וסכסוכים בין האסירים המורעבים. לאחר מכן הביאו "מרק", אשר איש לא היה מסוגל לטעום ממנו, ואלה אשר ניסו לעשות זאת הקיאו יותר ממה שאכלו. לעת ערב זרקו לנו קצת גחלים לחמם את התנור, אך לא היתה שום אפשרות להדליקם. כך המשכנו לשבת קפואים במקומותינו.

אתנו בקרון היו שני גנבים, אשר מאחוריהם שנים רבות של בתי סוהר ומחנות־עבודה. הצעיר שבהם, בשם מישקא, היה מסביר לנו שעלינו להיות מאושרים ששניהם נמצאים בחברתנו, כי מאחוריהם נסיון רב להסתדר

בכל מצב שהוא. ואמנם, הללו חיטטו ומצאו זוג ערדליים שחיממו בהם את התנור אשר הפיץ חום בקרון, וכך הוטב לנו קצת.

רכבת במסעה לסיביר

אני, יחד עם חברי שמואל, התחזקנו והתעודדנו יחד כל העת, והיינו מתחלקים שווה בשווה עם המעט שהיה לנו. החלטנו לפתח קשרים טובים עם שני הגנבים, והענקנו להם מפעם לפעם מצרכי מזון כלשהם. תמורת זאת הבטיחו לעזור לנו עם בואנו למחנה, שם יש להם מכבר קשרים טובים. הרכבת היתה נעצרת בדרך כלל בשדה פתוח, הרחק מהתחנות. הם עשו זאת כדי שהאסירים לא יראו את משלוחי האסירים האחרים אשר באותן השנים נסעו ברבבותיהם ממקום למקום.

ה"משלוח" שלנו נסע הרחק־הרחק לתוך צפון רוסיה, ולכן סבלנו מאד מהקור הנורא שהלך וגדל. כאשר ביקשנו מהמפקד לתת לנו יותר גחלים לחמם את התנור, ענה:

— "עליכם להיות מאושרים במה שיש לכם. גם המעט שאני נותן לכם, עלינו לגנוב בתחנות שבדרך, כי לא נתנו לנו כלל גחלים לחימום!"

ביום השני כבר לא קבלנו כלל גחלים. הקור היה חזק כל כך שקפאנו כמעט במקומותינו. כאשר הגיעו החיילים בבוקר לספור את האסירים, לא היינו מסוגלים לקום ממקומנו. הם קראו למפקד אשר התנפל עלינו באגרופיו ברוגז רב. אחריו התנפלו עלינו החיילים בקתות־הרובים שלהם. התחלנו לצעוק מכאבים, ובכוחותנו האחרונים התייצבנו למיפקד.

— "באם תחזרו על כך פעם נוספת, אצווה על חיילי לחסל אתכם"! רעם המפקד.

בתנאים כאלה, נסענו תשע יממות שלמות. ביום התשיעי לפנות ערב, הגיעה הרכבת לתחנתה הסופית. כאשר נפתחה הדלת, חדר לתוך הקרון קור אדיר וזרם של פתיתי שלג.

היה זה עבורנו מעין "קבלת פנים" לקראת בואנו למחנה.

פרק חמשה־עשר

גיהנום קר

"קבלת פנים" במחנה / שודדים בלתי רשמיים / תכנית בריחה ראשונית / 8000 אסירים במחנה / הצלה ברגע האחרון /

"קבלת פנים" במחנה

קבלת הפנים שלנו במקום החדש — מכות וצעקות. העמידו אותנו בשורות והורצנו לאחד הצריפים, אשר שימש כבית מרחץ. כאן חילקו אותנו לקבוצות של מאה־מאה, כאשר הקבוצה הראשונה נכנסה למרחץ, ואילו שאר הקבוצות נשארו לעמוד בחוץ על השלג. כעבור זמן ניכר הגיע התור שלנו, והוכנסנו לבית המרחץ. בחדר הראשון ספרו לנו את שערות הראש והזקן, כדי שיהא ניכר שאסירים הננו, ובכך למנוע כל סיכוי של בריחה. לאחר מכן הכניסו אותנו לחדר אחר, שם ציוו עלינו להתפשט מבגדינו שנמסרו לחיטוי. משם העבירו אותנו לחדר אחר, ובו חבית עם מים חמים ומסביב לקירות ברזים של מים קרים. החבית עם המים החמים הספיקה בקושי עבור חלק קטן של האסירים, ואילו כל השאר נאלצו להתרחץ במים הקרים. מכאן הועברנו לחדר האחרון, אשר שמשות חלונותיו היו שבורות לגמרי והקור היה נורא. נשארנו לעמוד זמן רב ערומים ורטובים, עד אשר הביאו את הבגדים שלנו מהמכבסה. סוף סוף יצאנו מבית המרחץ. נשארנו לחכות בחוץ כמה שעות נוספות. בתום כל השלבים בבית המרחץ, העבירו אותנו למחנה בשם "פערעסילאטשני", כלומר: מחנה־מעבר, בו עמדו חמשה צריפים גדולים. מאות האסירים שהיו ב"עשאלאן" שלנו נדחסו בשנים מהם. הצפיפות היתה כה גדולה שלא היתה שום אפשרות לאיש להתהפך על משכבו. בשני צדי הקירות היו שלש קומות של מדפים, וכל אחד תפס לו מקום על אחד מהם. בצריף עצמו שרר קור נורא, כי לא היה מחומם, וגם מים ושרותים לא היו שם. האסירים פשוט התחממו מהצפיפות הנוראה ששררה ביניהם. מרוב עייפות

נרדמנו, וכך עבר עלינו הלילה הראשון במחנה החדש אשר כונה בפינו "הגיהנום הקר".

עיירה בסיביר הקפואה אליה גורשו אסירים רבים

שודדים בלילי רשמיים

באשמורת הבוקר העירו אותנו, ונתנו לנו מנת־לחם ראשונה. אותה שעה הגיעו לצריף ששה גברתנים חסונים; שלשה מהם נעמדו ליד הדלת ושמרו שאיש לא יוכל לצאת, ושלשת האחרים הבהירו לנמצאים, כי עליהם להשאר כל אחד על מקומו היות והגיעו לבדוק את בגדי האסירים.

השלשה החלו לפתוח את המזוודות והחבילות ולקחו מכל הבא לידם: כסף, בגדים חמים וכדומה. בעוד השלשה מחפשים ומחטטים, הגיחו לפתע אנשים אחרים אשר החלו לקלל את השלשה והנחיתו עליהם מכות נמרצות, באמרם שאין אלה אלא פושעים אשר באו לגנוב את רכוש האסירים. הם היכו בהם עד זוב דם וזרקו אותם מהצריף. "אנחנו הנציגים האמיתיים!" צעקו, והתחילו הכל מחדש — לחפש ולחטט בכל מקום אפשרי; מה שלא הצליחו הקודמים למצוא, עשו זאת האחרונים.

אולם, כאשר ראינו מה טיבם של ה"קאמענדאנטים", החלו כמה

אמיצי־לב מהאסירים להתנגד. גם האסירים האחרים הצטרפו אליהם, והיכו בהם מכות נמרצות עד אשר החלו לצעוק: הצילו! הצילו! — — —

לשמע צעקותיהם הגיעו כמה חיילים ויחד אתם האחראי על המחנה. אולם, במקום להעניש את הגנבים ולגנות את פשעיהם, החל האחראי לצעוק לעבר האסירים:

— "שונאי העם! האם שוכחים אתם היכן הנכם נמצאים? כבר ביום הראשון מכים אנשים ישרים חפים מפשע?! אתם נמצאים כאן במחנה־עבודה ותשלמו על כך ביוקר!"

לאחר מכן נודע לנו שלא היינו הקרבנות הראשונים. מה שכן היינו הראשונים — שלא איפשרנו להם לבזוז אותנו, וקיבלו מאתנו שיעור רציני. למעשה, היתה מעין שותפות בין פושעים אלה לשלטונות בית הכלא. הללו היו בוזזים את האסירים, אך בביזה לא שלחו את ידם אלא העבירום לידי השלטונות, ובתור שכר טרחא היו מקבלים מהם בקבוק וודקה. היתה זאת כנופיה מיוחדת של פושעים, אשר תמורת עבודה בזויה זו היו מעניקים להם "פריבילגיה" — שלא נשלחו אף פעם לעבודות מפרכות.

למחרת התייצבנו בפני ועדת רופאים. רופא בדק את כל האסירים ורשם בשאלון של כל אחד שתי אותיות: "ט, ט" — "טיאזשאלי טרוד" (עבודת פרך). למעשה לא היתה שום תועלת בבדיקת הרופא, כי ממילא רשמו כך בכל השאלונים. עם תום בדיקת הרופאים הועמדנו בפני ועדה אחרת אשר התענינו אצל כל אחד במה הועסק לפני מעצרו. אלה שהצביעו על מומחיות במקצועות מסוימים היו מסדרים אותם במקום בהתאם למקצועם.

תכנית בריחה ראשונית

בהגיע תורי ונשאלתי על מקצועי, אמרתי שאני מנהל חשבונות. העבירו אותי לשלחן מיוחד, שם ישב אחד בגיל העמידה אשר שאל אותי אודות עבודתי. בעודנו מדבר עמי לחש לי באוזני, לחכות עד שיגמור עם כל השאר, כי ברצונו לשוחח אתי. בתוך כך, בעת שנשארנו לשעה קלה לבד, אמר לי:

— "רואה אני שכבי יהודי שומר מצוות. מבין הנני ללבכם, אך במקום זה יהיה קשה לכם להסתדר בעניני דת. אשמח לעזור לכם בכל מה שאוכל

— אף שמסוגל הנני לכך מעט מאד. להיפגש עם רעיתכם לא ירשו לכם, וגם לא רצוי שהיא תשלח לכם חבילות מזון כי שלטונות המחנה ישימו עליהם את ידם. אשתדל להתקשר עם רעיתך, ואשמח לעזור לכם בכל מה שאוכל. היום יעבירו אתכם למחנה, שם תצטרכו לעבוד עבודות קשות שלמעלה מכוחכם. בכל מקרה, עליכם לזכור היטב את הדרך להגיע אלי לכאן. אם יעלה בידכם לברוח, תמיד תוכלו למצוא הכתובת אלי, וייתכן שיעלה בידי להחביא אתכם. כמה ימים לאחר בריחתכם ינסו לחפש אתכם בכל הדרכים המובילים למחנה, אך לאחר מכן אתן בידכם תעודות מתאימות שתוכלו להגיע למוסקבה, שם, אני מקוה, תמצאו כבר את הדרך להסתדר ולהמשיך. אולם, עליכם לזכור היטב, שבכל מקרה אינכם מכירים אותי ומעולם לא דיברנו; עבור שיחה זו הם מסוגלים לחסל את שנינו. אל נא תשאלו שאלות!״

כאשר הבחין בפליאתי וחוסר האימון מצדי, הפטיר: ״אבי הוא גם יהודי דתי!״ — והלך לדרכו.

נשארתי המום ולא יכולתי להוציא הגה מפי. לעת ערב, שוב העמידו אותנו בשורות־שורות, מוקפים בחיילים מזוינים בליווי כלבים, והעבירו אותנו ממחנה למחנה. על אף החשיכה ששררה במקום, עשיתי לעצמי סימני־דרך כדי לזכור את הדרך המובילה אליו.

אחרי חצות הלילה הגענו למחנה החדש. הוכנסנו לצריפים ארוכים וצרים, אשר משני צדיהם היו מותקנים ״מדפים״ דו־קומותיים. אורך כל צריף היה שמונה מטר ומיועד לעשרים איש. באמצע הצריף עמד שולחן ותנור־חימום לחמם את הצריף.

בלילה זה לא הצלחנו לחטוף תנומה כלשהי. עוד בטרם נסינו לעלות על יצועינו לישון, הגיעו נציגי שלטונות בית הכלא והחלו למלא שאלונים אישיים של כל אסיר. הם התעניינו לא רק על הפרטים האישיים של האסיר, אלא גם על קרוביו ומקום מגוריו. הם לא הסתפקו גם בכך, ואף שאלו על צבע שערו וצבע עיניו...

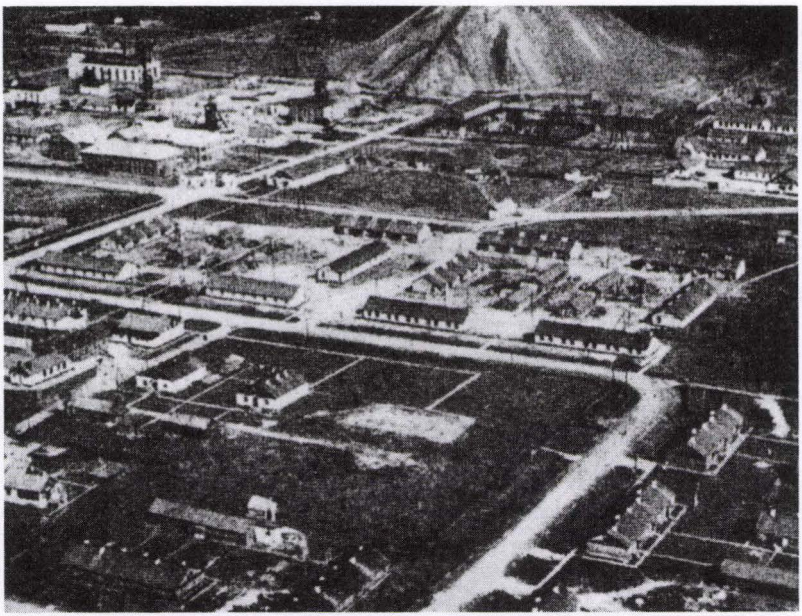
בתום תהליך זה החלו לחלק אותנו לבריגדות, כאשר לכל יחידה מונה ״בריגאדיר״, שהיה אחראי שלנו בעבודה ולשאר דרישותינו. התמזל מזלנו,

בע״ה, ושנינו — אני ושמואל — הועברנו לאותה בריגדה ולאותו בריגדיר. מיד לאחר מינויו, אסף את כל האסירים ואמר לנו:

— ״עליכם לדעת, כי ביחידה שלי צריכים לעבוד טוב ובזריזות. אני מקוה, שתמורת עבודתכם המעולה, לא רק שאשתחרר מכאן מהר אלא אף גם אצא מכאן עם ״ציון לשבח״.

8000 אסירים במחנה

השעה 5:00 לפנות בוקר. בטרם הסתיים ה״טקס״, הגיע לצריף ה״נאריאדטשיק״ אשר החל לקלל ולחרף אותנו. אחרי לילה של חוסר שינה עמדנו כולנו בחוץ בקור הנורא, רעבים וצמאים, למעלה ממחצית השעה, עד שכל הבריגדות היו מוכנות לצאת לעבודה. רעדנו מקור ולבנו מר לנו מאד.

מחנה־עבודה ענק

לפתע החל אחד מאנשי הליווי לזמר לנו "מארש" עליז. שיר כזה בתנאים כאלה, מסוגל היה לתכנן רק מוח של שד. כעבור שנים נודע לי, שגם במחנות העבודה הגרמניים היה סדר כזה. אך מי למד ממי — זאת לא אדע.

באיזור שלנו היה רק חלק של המחנה. במחלקה שלנו היו לערך שמונת אלפים אסירים. שעבדו בעשרה מקומות בשני משמרות. קבוצה אחת עבדה משעה שש בבוקר עד שש בערב, והאחרים — משעה 6:00 בערב עד 6:00 בבוקר. שמונת אלפי האסירים התחלקו לעשרה טורים, וכל טור היה מחולק לבריגדות. מעל כל טור היה ממונה "נאריאדטשיק", אשר תפקידו היה להאיץ את האסירים לעבודה.

הנאריאדטשיק שלנו היה גוי צעיר, סטודנט בית ספר לאמנות, אשר נשפט לעשר שנות מחנות־פרך. הוא הפעיל מרץ רב להאיץ בנו לעבודה, בקוותו בכך למצוא חן בעיני אדוניו, אשר ישחררוהו בהקדם. כאשר מצא, למשל, אסיר שוכב על "משכבו" אחרי השעה 5:00 לפנות־בוקר, היה מנחית עליו מכות נאמנות וסוחב אותו ברגליו. גם חולים קשים, שהיה בידם אישור רפואי לשחרור מהעבודה, היה מוריד ממשכבם וסוחבם לעבודה.

וזאת לדעת — להשיג אישור רפואי לא היה מן הדברים הקלים כלל ועיקר. שני רופאים בלבד מונו עבור כל האסירים, ולכל רופא סמכות לשחרר רק עשר אסירים ביום. כאשר היה זקוק לשחרר אסיר נוסף, גם כאשר היה חולה מסוכן, לא היה לו שום סיכוי לקבל תעודת שחרור לאותו יום.

הובלנו למקום העבודה. כאן הגיע האחראי הראשי אשר בחן את כולנו, ואחר פנה אל הבריגדיר ואמר: למעלה ממחצית האנשים הם מבוגרים וזקנים; ניכר עליהם שמעולם לא עבדו עבודה פיזית. העבודה אצלי היא קשה ואנשים אלה לא יוכלו לעמוד בה. רצוי שתבקש העברת אנשים למחלקה אחרת, שם העבודה פחות קשה.

— "אל דאגה", ענה לו הבריגדיר קצרות, "אצלי יעשו כולם גם שתי נורמות" — — —

הביאו לנו גרזנים ופטישים, אתים ומעדרים, ויצאנו לדרך. לאחר

צעידה ארוכה ומייגעת הגענו לשפת נהר. במקום נשבו רוחות חזקות, והקור חדר לעצמות. הבריגדיר מדד חלקת־שדה ענקית, אותה עלינו לחפור וליישר, במשך היום.

החילונו לעבוד כמטורפים, אך כל מאמצינו היו לשוא; לא ניתן היה לחפור את האדמה הקפואה במכשירים הפרימיטיביים שבידינו. היינו כולנו שטופים זיעה מחמת העבודה הקשה; אדים חזקים בקעו מגופנו והמלבושים נדבקו לבשר.

הבריגדיר, אף שראה במו עיניו את הקשיים שלנו, האיץ בנו כל הזמן וצעק: מהר, מהר! הלילה רד! השעה כבר תשע והפועלים טרם הצליחו לעשות את הנורמה. הבריגדיר התמלא כעס וחימה, אך כוחותינו לא עמדו לנו. רבים היו הפועלים שהתיישבו על הארץ, קפואים ומעולפים־למחצה. בסופו של דבר הרשה לנו לעזוב את המקום בדרכנו חזרה למחנה.

הצלה ברגע האחרון

בהגיענו לשער המחנה, עמדו כבר כל שאר הבריגדות, וחיכו עלינו מלאי כעס על שנאלצו לעמוד שעות רבות בקור הקשה, מורעבים וצמאים, בגללנו. בכעסם כי גדול רצו להתנפל עלינו ולהזיקנו, אך למזלנו עמד שם הנצ'לניק, אשר הבחין מיד שעומד להתרחש כאן קטסטרופה. הוא הורה, אפוא, להכניס אותנו לצריף מבלי לערוך חיפוש בכלינו.

בדרך כלל היו עורכים חיפוש בכלי האסירים פעמיים ביום; בבוקר לפני היציאה לעבודה, אז חיפשו וחיטטו בכלינו אם לא לקח אי מי חתיכת לחם, דבר האסור בתכלית האיסור; ובערב — אם לא הכניס מישהו לכליו חתיכת לחם, סכין, וודקה, מכתב או כסף. החיפוש בבוקר היה קצר יותר, כדי שלא להתעכב מלהגיע מוקדם לעבודה. לא כן בלילה נמשך החיפוש זמן רב; שום דבר לא בוער להם, יש להם מספיק זמן...

הגענו עד הצריף שלנו. להיכנס פנימה לא הורשה לנו כי עלינו להתייצב לפני כן למיפקד. בעת עריכת המיפקד היו האסירים נעמדים בשורות־שורות לאורך כל הצריפים. הנצ'לניק, ועמו הנארדיאטשיק הבכיר, היו הולכים משורה לשורה וסופרים את האסירים, ולאחר מכן פנו למשרדיהם לסכם את המספרים. והיה אם החשבון לא התאים — התחיל הכל מחדש. במרבית המקרים החשבון אמנם לא התאים, וכזאת קרה ביום הראשון

בחזרנו מן העבודה. עמדנו כולנו בשדה הפתוח, קפואים, מורעבים ועייפים, מבלי לזוז מהמקום. כעבור מספר שעות הסתיים המיפקד, ועברנו לבית התבשיל לאכול. גם כאן ליוו אותנו חיילים מזוינים, כי עדיין היינו בתקופת הקליטה וההסתכלות — תקופה של שלשה שבועות. במשך תקופה זו אסור היה לנו לצאת מהצריף ללא ליווי החיילים; לבא במגע עם אסירים שבצריפים האחרים או מבריגדות אחרות.

ארכו של המחנה היה בערך קילומטר. באורך זה היו כשלש שורות של צריפי האסירים, ובתווך עמדו הצריפים שהיו מיועדים לשימוש שלטונות המחנה, כמו: המשרדים, מטבח, מחסני מזון והלבשה, מרחץ, מכבסה. כן היתה שם חנות מזון — בה כמעט ולא ניתן לרכוש משהו...

מתבשילי המטבח הטריפה לא טעמנו, אני ושמואל, מעולם. גם מהחנות לא יכולנו לקנות מאומה, כי עדיין היינו בתקופת הקליטה אשר בתקופה זו אסור לנו לנוע לבד בשטח המחנה. הנצ'לניק "ריחם" עלינו ושלח אלינו נער לומר לנו שהוא יקנה כבר עבורנו איזה אוכל. שלמנו לו חמש רובל וביקשתי ממנו לקנות עבורנו דג מלוח, סוכר וטבק, אך מאז לא ראינו יותר את הנער. נאלצנו, אפוא, להסתפק בלחם יבש ומים.

למחרת שאלתי את הנצ'לניק היכן הנער שהפקדתי בידו אמש חמש רובל? כתשובה, עשה את עצמו כאינו יודע מכלום. להיפך, הוא תמה עלינו איך העזנו לתת כסף בידו של נער שאיננו מכירים. בתוך כך הזהיר אותנו לבל נדבר יותר על כך, כי מעשה זה הוא נגד החוק ואנו עלולים עוד להיענש בגלל זה...

עבורנו היה זה שיעור נוסף...

פרק ששה־עשר

שבת ראשונה במחנה

נאומו המפחיד של הנצ'לניק / התחמקות מעבודה בשבת / "איני מקנא בכם" / העונש המחריד על המגדל / טוב לבו של קומנדנט יהודי / "האם אתם עדיין חיים?" /

נאומו המפחיד של הנצ'לניק

ליל ששי, ערבו של השבת הראשונה במחנה, אחרי יום עבודה קשה ומפרכת. שוכבים הננו, אני ושמואל, על "יצוענו" ואיננו יכולים לחטוף תנומה. מחשבותינו נתונות אודות שבת־קודש הממשמש ובא, ועל מצבנו בכלל. גם לפי החוקים הסוביטיים, יש לאזרח סובייטי זכות לחופש לפחות יום אחד בשבוע. אבל כאן במחנה, החוקים אינם קיימים; כאן צריך לעבוד שלש מאות ששים וחמשה ימים רצופים ללא הרף — פרט לשני ימים בשנה: ה־7 בנובמבר וה־1 במאי.

מה, אם כן, נעשה בשבת קודש?

החלטנו לערוך בקשה לנצ'לניק אוטשאסטקא. במכתבנו הבהרנו, כי יום השביעי בשבוע הוא יום קדוש עבורנו, היהודים, ואסור לנו לעשות בו שום עבודה. אולם, שלא לעורר רוגזם של אסירים בעלי אמונות אחרות, ביקשנו ממנו שיסגיר אותנו במשך יום השבת בצינוק, שם מועברים אסירים שעברו על חוקי המחנה.

ביום ששי בבוקר כתבתי את הבקשה, ולפני צאתנו לעבודה מסרתי את המכתב למזכירו של הנצ'לניק. אותו היום הגיע אלינו הנצ'לניק של המחלקה השלישית, אשר נשא בפנינו נאום ובו הסביר לנו, כי עצם העובדה שנשארנו בחיים, עלינו להודות על כך לשלטון החסד של מוסקבה, כי בעצם היינו צריכים לעמוד בפני כיתת־יורים מיד, בתור שונאי המהפכה הפרוליטארי.

"שלטון העם", קרא בפאתוס, "נתן לכם את הצ'אנס האחרון כדי לטהר עצמכם, ואת זה יכולים אתם להוכיח אך ורק באמצעות מסירות בעבודה שלכם. באם תִצליחו למלא את כל הנורמות שהוטלו עליכם, יתיחסו אליכם בטוב, תוך מירב הסכויים לחזור לבתיכם ולמשפחותיכם בתום עשר שנות הגירוש, ולחיות חיי אושר ושלווה ככל שאר האזרחים הסוביטיים המאושרים החיים במולדתנו הסוציאליסטית. אולם, אלה שלא יעבדו כיאות, יש בידינו האמצעים לגרום לכך שלא יראו לעולם את בני משפחותיהם. עליכם לדעת, כי רק בשלשת הימים הראשונים לבואכם כאן, אנו נותנים לכם מנה שלמה בת 600 גרם לחם, מבלי להתייחס לאופן עבודתכם, אך אחרי שלשת הימים האלה, הדבר תלוי בעבודתכם; אלה שלא ימלאו את הנורמות שהוטלו עליהם, לא יקבלו את מכסת המנות המגיע להם ועלולים לגווע מרעב!"

נאומו הטיל פחד גדול על האסירים שהחלו לעבוד למעלה מכוחותיהם. עוד בטרם הורו מחוגי השעון על חצות היום — כבר עשינו מחצית מהנורמה היומית. הבריגדיר שלנו היה במצב רוח מרומם, ומיהר לספר לממונה עליו אודות התוצאות הטובות. גם משלטונות המחנה החלו להגיע למקום לראות את הפלא במו עיניהם. הללו לקחו אתם את הבריגדיר, והשמועה על הצטיינות אנשי הבריגדה נפוצה בכל המחנה.

היינו לסמל ודוגמא עבור כל האסירים. אולם למרות כל החגיגה סביבנו, ביצוע מחצית הנורמה הקשה כה עייפה אותנו, שנאלצנו להפסיק את העבודה מיד לאחר שהבריגדיר עזב את המקום...

התחמקות מעבודה בשבת

הגיע הלילה, ליל פניא דמעלי שבתא. שנינו, אני ושמואל, נטלנו ידינו ועמדנו להתפלל מנחה וקבלת שבת.

בתוך כך אספו את כלי העבודה והתכוננו לחזור לצריפים. חיכינו לבריגדיר, בלעדיו אסור לנו לחזור. הבריגדיר הגיע במצב־רוח מרומם. העובדא שמלאנו רק את מחצית הנורמה, ואילו את המחצית השניה לא עשינו כלל — לא עניינה אותו; מספיק לו הרישום במשרדי השלטונות על הצטיינות אנשי הבריגדה שלו שהיו לפתע גבורי היום בכל המחנה.

בהגיענו למחנה, קידם את פנינו שלט ענק בו מציינים אותנו לשבח בגלל העובדא שביום השני לבואנו כבר מילאנו את הנורמה שלנו למעלה ממאת האחוזים. ליד השער חיכו לנו הנצ'לניקים אשר קידמו את פנינו והציגו אותנו בפני כל הבריגדים בתור דוגמא וסמל.

בתום המיפקד עשינו קידוש על לחם ומים ושכבנו לנוח. היה זה הלילה הראשון שיכולנו לישון בשקט. בבוקר קמנו יחד עם כולם, ואילו אני ושמואל הלכנו לבית המרחץ שם הסתתרנו בין העצים.

לאחר שכולם הלכו לעבודה, חזרנו לצריף והתחבאנו על מיטותינו. האחראי שבדק את הצריף מצא אותנו מיד. הוא התחיל לצעוק ולקלל: "אם אתם חולים ולא מרגישים טוב", זעק, "הייתם צריכים להודיעני והייתי מתאמץ לקבל עבורכם אישור מהרופא. כעת, לאחר שעשיתם זאת בכוונה להתחמק מהעבודה, הבאתם צרות לא רק עליכם אלא גם על ראשי"!

הוא קלל אותנו קללות נמרצות, ואמר כאילו לעצמו: "מה אעשה כעת אתכם? אביאכם למקום עבודה יותר קל, שם תבקעו עצים עבור המטבח. זה ייראה כאילו השאירו אתכם כאן למטרת עבודה אחרת במחנה, ואמנע מלמסור אתכם לנצ'לניק!"

"איני מקנא בכם"

ראינו כי אין בפנינו ברירה אלא לספר את האמת. הודינו לו על טוב לבו ורצונו לעזור לנו, אך הבהרנו לו ברורות כי אנו יהודים דתיים, אשר אסור לנו לעבוד בשבת וחג, ולכן לא התייצבנו היום לעבודה. כן אמרנו לו, שכבר כתבנו על כך לנטשלניק.

צמרמורת אחזו למשמע הדברים. "אם כך", קרא בצער, "אין בידי לעזור לכם. הכנסתם את עצמכם לצרה. אין לי ברירה ועלי להעביר אתכם להנהלה. אני ממש לא מקנא בכם"...

הוא הביא אותנו למשרדי ההנהלה, שם ישב הנצ'לניק ומספר קצינים. לאחר שסיים את ספורו אודותינו, הסתכלו הללו עלינו כאל יצורים מהירח. על אף שלעגו לנו וחירפו אותנו, יכולתי להבחין, כי לא רק שאנו מושכים את תשומת לבם, אלא במידה מסויימת אף רוחשים לנו כבוד.

היה זה כנראה המקרה הראשון מסוג זה, בו נתקלו בעשרות שנות עבודתם.

"חבל שרק היום קבלתי את הבקשה שלכם", אמר אלינו הנצ'לניק, "אילו היתה הבקשה מתקבלת אתמול, הייתי כבר דואג שהיום תצאו לעבודה. מה חושבים אתם שבאתם כאן לסמוך על שולחן חותנתכם? כאן זה מחנה־עבודה ולא בית הבראה! עליכם לדעת, כי באפשרותנו לנקוט נגדכם אמצעים כאלה שתקנאו כבר במתים. עצם פנייתכם אלי בצורה קולקטיבית, מראה על קשירת קשר בתוך המחנה; בגין מעשה כזה הנכם עלולים להיענש בעונש מוות!"

בתום דבריו הקשים, פנה שוב אלי: "אותך עוד ניתן להבין, כי אתה כבר יהודי מבוגר וחונכת בחינוך פאנאטי. אבל בחור זה — מצביע הוא על שמואל — הרי נולד לאחר המהפכה, ומאין הפאנטיזם הזה אצלו?! זוהי בודאי תוצאה מההשפעה ההרסנית שלך — פונה שוב אלי — מה זאת אומרת שאינכם רוצים לעבוד בשבת? גם בביתכם בחופש לא עבדתם בשבת? ייתכן שכל זה נובע מצדכם מחמת קושי העבודה, אבל עליכם לדעת, שלפחות חודש שלם צריך לעבוד באופן רצוף ולא להתחשב בקושי העבודה. רק בתום התקופה זו, כאשר התנהגותכם תהיה נכונה, נוכל להשתדל אודות עבודה יותר קלה עבורכם".

"כעת", סיים את נאומו הארוך, "היות ומצאתם אותי במצב רוח טוב, אני מציע לכם לחזור לעבודה יחד עם כולם. בשקט, וללא רעש, נביא אתכם אל הבריגדה שלכם, והיות וזוהי הפעם הראשונה מצדכם לא נעניש אתכם עבור מעשיכם האוילי".

הודיתי לו על טוב לבו. הבהרתי לו כי אין אנו מחפשים עבודות קלות, וכי מוכנים הננו להמשיך גם בעבודות קשות. בקשתנו היחידה היא, לשחרר אותנו מעבודה בשבתות, היות ויום השבת הוא יום קדוש עבורנו, ומעולם לא עבדנו ביום זה!

תשובה זו הוציאה אותו משיווי משקלו; הוא התמלא כעס וקצף ויצא מהחדר. אחרי דקות אחדות הגיעו שני חיילים מזוינים אשר הביאו אותנו אל הבריגדה שלנו ומסרו אותנו לראשי המחלקה.

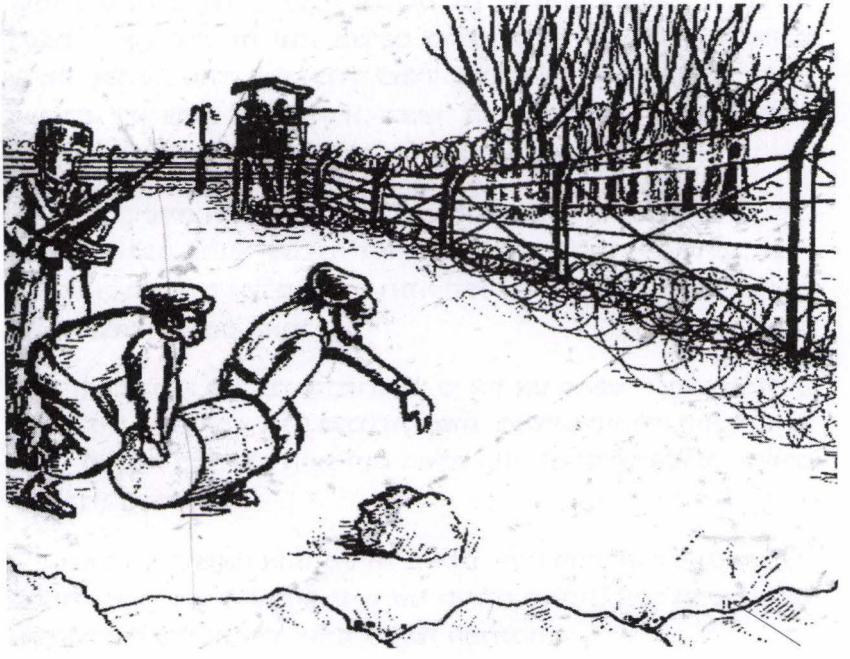
הנצ'לניק הראשי היתה "מהנדסת סארוזשעניע", אשה יהודיה צעירה.

מנהל העבודה, הנציג מטעמה, "סטארשי פראראב", היה גוי רוסי; ואילו האחראי היה אף הוא יהודי.

אשה זו החלה להסביר לנו, שכדאי לנו לעבוד בשתי השבתות הראשונות. היא גם הבטיחה שתעשה כל שביכלתה כדי להעסיק אותי במחלקת הנהלת החשבונות ותדאג לסדר גם לשמואל עבודה יותר קלה, כדי שנוכל להסתדר מבלי לעבוד בשבת. היא פשוט התחננה בפנינו לבל נאלץ אותה למסור אותנו לידי ה"סטארשי פראראב" אשר ישברו את עצמותינו. אולם, כאשר כל זאת לא שכנע אותנו לצאת לעבודה, התמלאה כעס והלכה לדרכה.

העונש המחריד על המגדל

מנהל העבודה פקד על נציגו היהודי להפשיט אותנו מבגדינו ולהעמידנו ערומים־למחצה על ה"ווישקע" עד סוף היום.

מגדל־שמירה

"ווישקע" זו מהי?

ובכן, מדובר במגדל־שמירה המותקן על עמודי עץ, בגובה 7 מטר, ומשמש כמגדל־פקוח עבור החיילים הזקיפים, השומרים על האסירים לבל יברחו. החיילים היו לבושים, כמובן, בבגדים חמים ומיוחדים עם בטנה חמה על הרגלים, נגד הקור. כן גם התחלפו כל 3 שעות מחמת הקור החזק. הועלינו על ה"ווישקע"; הרגשנו את הקור החזק כאילו חותכים את גופנו בסכינים. על צוארנו תלו שלט, עליו היה כתוב המלה "סובוטא" (שבת).

לא אחת ניגש הבריגדיר אל המגדל וצועק אלינו: "טפשים! רדו מהמגדל והתחילו לעבוד. הרי עלולים אתם לגווע מכפור! האינכם רואים, כי היהודים שלכם עזבו אתכם ומסרו אתכם בידי ה"פרא־ראב"!!

טוב לבו של קומנדנט יהודי

בעוד שהקור חודר לעצמותינו יותר ויותר, הגיע לפתע חייל בריצה ולחש משהו לבריגדיר. מיד אסף הבריגדיר את כל האסירים ויצאו משם במהירות. בטרם לכתו, לא שכח להורות לנו לבל נזוז ממקומנו עד אשר יחזור. מאוחר יותר הגיע הקומנדנט היהודי כדי להורידנו משם. בכוחות עצמנו לא יכולנו לרדת, כי היינו כבר קפואים למחצה.

"נס קרה לכם", אמר לנו, "לא הרחק מכאן נפרץ סכר המים, וכל אנשי הבריגדה שלכם הועברו לשם כדי לעצור את הזרם. נצלתי את המקרה ובאתי לשחרר אתכם מכאן. אילו הייתם נשארים עד הערב — לא היה כבר את מי להוריד!"

הוא הביא אותנו אל חדרו ונתן לנו תה חם ולחם. "עלי לחזור מיד לסכר", אמר לנו, "אני אסגור אתכם מבחוץ ואם אי מי ידפוק בדלת, תתנהגו כאילו אין כאן איש. מצדי, עוד אחזור להעלות אתכם למגדל, כדי שאיש לא יבחין בירידתכם".

שתינו את התה החם וחיממנו קצת את גופנו. לאחר מכן עשינו קידוש על פת הלחם שנתן לנו, ושכבנו לנוח. כנראה שנפלה עלינו תרדמה עמוקה, כי לא שמענו כלל את צעדי הקומנדנט בהתקרבו לחדר. בהיכנסו, החל לשוחח אתנו והוא פתח בשיחה: "הקדמתי את שובי לכאן כדי לשוחח אתכם מעט. התחננתי אצל מנהל העבודה שלא יעמיד אתכם על המגדל,

אך הוא אנטישמי מהסוג הגרוע ביותר. משום מה מוסכמת אצלו ההנחה, שיהודי חייב לגרום צרות לחבריו היהודים. אני כשלעצמי נולדתי למשפחה יהודית מהומיל; למדתי ב״חדר״ ויודע אני קצת יהדות. הנני מהנדס־בניה ועבדתי בהומיל. פעם ביקשני המנהל להביא לביתו חומרי בניה, כדי לערוך שיפוצים בביתו. העמסתי משאית מלאה בחמרי בניה והבאתי אל ביתו. בדרך, עצרו אותי שוטרים וביקשו ממני אישור על הסחורה שהובלתי. הסברתי להם כי אני מוביל זאת לאור הוראת המנהל שלי. מיד התקשרו אליו טלפונית, והלה לא רק שהכחיש וכפר בכל, אלא אף הורה לעצור אותי! הובלתי לבית הכלא, העמידו אותי ל״משפט״ וגזרו עלי עשר שנות גירוש ועבודות־פרך. שנים עבדתי עבודות־פרך, ולאחר מכן מינו אותי כאחראי לעבודות בניה״.

״האם אתם עדיין חיים?״

השעה הלכה והתאחרה, ונאלצנו לעלות שוב על ה״וישקע״ (מגדל). תלינו על צוארנו את השלט (סובוטא) ועלינו על המגדל. הקור שוב חדר לעצמותינו והזמן נמשך עבורנו כאין־קץ. בסופו של היום הגיע אלינו הבריגדיר.

— ״האם אתם עדיין חיים?״, פנה בתדהמה לעברנו, ״אי אפשר להיפטר מכם! בטוח הייתי שקפאתם כבר מזמן למוות, ועדיין אתם אומרים שהנכם אנשים חלשים ואין לכם כח לעבוד״?! — — —

ירדנו מהמגדל והחילונו לרוץ כדי להתחמם מעט; יחד עם כל הבריגדה חזרנו אל המחנה. ליד השער כבר חיכה לנו הנדריאדטשיק, אשר העביר אותנו לצינוק, לאחר שנענשנו לחמשת ימי שהייה בצינוק. מובן שזה לא פטר אותנו מלצאת לעבודה, אך קבלנו רק מחצית ממנת הלחם — 300 גרם לחם.

כאשר הוכנסנו לצינוק, בחנו אותנו הפושעים שהיו שם מכף רגל ועד ראש. המלבושים שלי מצאו כנראה חן בעיניהם. הללו החלו לכרכר סביבי ולנהל אתי משא־ומתן אודות חליפין... בין אלה היה אחד בשם וואסקע, אותו הכרתי עוד מה״משלוח״ (עטאפ) הקודם. הוא בא אלי בטענה, כי זה מזמן הבטחתי לו להתחלף עם הבגדים, ומדוע הנני מנהל כעת משא־ומתן

אודות החליפין עם אחרים?! ראיתי, כי אסור לי לשחק עם אנשים אלה וכי הם חושבים על כך די ברצינות.

חשבתי לעצמי, במקום להתחלף עם אחרים, עדיף לי לעשות זאת עמו וסגרתי אתו עסק. הבגדים שלי היו גדולים מדי עבורו, בדיוק כפי שהבגדים שלו היו קצרים מדי עבורי, אך שמחתי שגמרתי אתו כך; אחרת, הייתי יכול להשאר ללא בגדים לגמרי...

למחרת הובלנו לעבודה עם הבריגדה. עבדנו מעבר לכוחותינו, אך לא יכולנו לגמור את הנורמה. במחנות העבודה היה כעין חוק עבודה קולקטיבית. כלומר, גם אם אסיר אחד לא גמר את הנורמה שלו, סבלה כל הבריגדה, וכולם היו נאלצים לחכות עליו. הלילה רד והחשיכה היתה מוחלטת. השעה כבר 8:00; כל האסירים כבר גמרו את הנורמות שלהם, ורק אני ושמואל לא גמרנו. האסירים החלו גועשים־רועשים שעליהם לעמוד ולקפוא מקור בגלל שני היהודים העצלים, ואילו אנו כמעט ונפלנו מהרגלים מקושי העבודה. לבסוף פקד הבריגדיר, שכל האסירים יעזרו לנו בעבודתינו, כי השעה מאוחרת, ובגללנו לא תוכל כל הבריגדה לגשת למיפקד־האסירים. בגלל האיחור הרב הגיעה הבריגדה למחנה בשעה 10:00 בלילה. הנצ׳לניק החל להשתולל ולצעוק, כי בגללנו נאלצו לעכב את המיפקד למשך שעתיים, הוא איים, כי באם המחזה ישונה, ישלח את כל הבריגדה לצינוק.

״הכל בגלל הסובוטניקים!״ הצטדק הבריגדיר. בשבת אינם רוצים לעבוד כי הם אנשים קדושים, ואילו בשאר הימים, סתם לא בא להם לעבוד. צריך לשבור את עצמותיהם עד אשר יתחילו ללמוד איך עובדים!״

הבריגדה התייצבה למיפקד, אך אותי ואת שמואל הובילו לצינוק. כעבור שעות מספר הגיע שלוחו של הנצ׳לניק אוטשאסטקא, ובשורה בפיו: משחררים אתכם מהצינוק!

כאשר חזרנו לצריף, נתן לי האחראי על הצריף את הבגדים שלי, אותם החלפתי אתמול עם וואסקא, מנוקים ומגוהצים. וואסקא אף ביקש מהאחראי למסור לי, כי גנב לא ישכח לעולם את האסיר שעושה לו טובה...

פרק שבעה־עשר

פסח ראשון במחנה

קבלת חבילת מצות לפסח / סדר ליל פסח / איך מתחמקים מעבודה בחג / "כל הצרות שלנו בגלל שני היהודים" /

קבלת חבילת מצות לפסח

ערב פסח תרח"צ נקראתי להנהלה. נציגו של הנצ'לניק אוטשאסטקא הודיע לי, כי אשתי שלחה לי חבילה עם בגדים חמים, מאה רובל וחבילות מצות. הוא נתן לי את הבגדים והכסף, ואת המצות השאיר אצלו.

"בגלל שאינך עובד בשבתות, מחכים לך צרות צרורות", אמר לי בעת שנתן לי הבגדים והכסף. "אני מייעץ לך לטובתך שלא תיגע במצות ותכתוב לנצ'לניק שיחזירם. רק אז אוכל לחשוב אודות העברתכם לעבודה יותר קלה במשרד".

הודיתי לו על טוב לבו ועצתו, אך ביקשתי ממנו לתת לי גם המצות, כי בכל שמונת ימי חג הפסח לא אוכל לאכול חמץ. כן ביקשתי ממנו להרשות לי להפגש עם רעיתי.

"אני בורג די קטן כאן", אמר לי נציגו של הנצ'לניק, "אך מחובתי להזהירך שאתה גורם לעצמך ולחברך רעה גדולה. במחנה מתלחשים כבר שאתם מסיתים את האסירים למרד. הרי יודע אתה היטב, שישנם כאן מספיק אמצעים איך להיפטר מאלמנטים בלתי רצוים. ישלחו אתכם למקום כלשהו ובדרך כבר יקרה משהו אתכם אשר איש לא ידע היכן נעלמתם... ובאשר לפגישה עם אשתך, הדבר לא יתאפשר לך, כי הרי הנך נשפט עבור פשעים חמורים!"

בסופו של דבר נתן לי את המצות מבלי לדבר מלה נוספת. יצאתי ממנו מאושר; סוף סוף יהיה לנו מצות לפסח.

בערב פסח יצאנו לעבודה. הבריגדה שלנו היתה עסוקה בפירוק מסילות־ברזל ישנים. חלק מהאסירים התעסקו בחפירות סביב המסילות, וחלק אחר בהעברתם עד למספר מטרים מהמקום. בחלקי נפל לסחוב את אדני המסילות.

"אתה אדם בריא ומבוגר", אמר לי הבריגדיר, "ויכול הנך לסחוב את האדנים; כל אחד חייב לעבוד לפי הכוחות שלו!"

העבודה היתה באמת קשה מאד, כי אדני המסילות היו שקועים שנים רבות בתוך האדמה הרטובה, ולכן היו כבדים מאד. הדרך עצמה היתה גם בעליה חדה, כך ששני אנשים נאלצו לסחוב אותם. בצהרי היום הגיע קצין הנ.ק.וו.ד. הוא בדק היטב את העבודה שלנו והגיע להחלטה כי אין היא מתנהלת בקצב הרצוי. הוא פקד, אפוא, שכל אחד יסחב אדנים ומסילות לעצמו ללא עזרת חברו.

מאחר שמרבית האסירים לא יכלו לעשות זאת בכוחות עצמם, הניח כל אחד את המסילה על גב חבירו. אחרים כרעו תחת המשא הכבד ולא יכלו לסחבם בעליה הקשה. התוצאה היתה, שהעבודה לא התקדמה והתוצאות היו אף פחותות מקודם.

כאשר ראה הבריגדיר שלא יסיימו היום את הנורמה, ביקש מקצין הנ.ק.וו.ד. להרשות לנו לסחוב את המסילות בשנים. אחרת לא יוכלו לגמור את הנורמות. הלה התמלא כעס על בקשת הבריגדיר, ואף איים עליו באקדחו הטעון. מרוב פחד הוא נסוג אחורנית ולא ההין שוב לפתוח את פיו.

"אני אלמד אתכם כבר איך לעבוד!", זעם, "מי שלא יגמור עבודתו עד שעה מסויימת — יירה במקום! כך יהיו פחות שונאים למהפכה, ואילו האחרים ילמדו איך לעבוד!"

נבהלנו מאד מאיומיו והתאמצנו לעבוד בשארית כוחותינו. לבסוף, בשעה 3:00 אחר הצהרים כבר הועברו כל המסילות למקום המיועד. כאשר הגיע מנהל־העבודה וראה שגמרנו כבר את הנורמות המבוקשות, התפעל מאד, ואף הרשה לנו לנוח עד אשר הבריגדות האחרות יגמרו את הנורמות שלהם.

סדר ליל פסח

בערב, כאשר כולם הלכו לאכול, עמדנו להתפלל תפילת מעריב של החג. פרסנו על מיטתנו שק של מלט והחילונו בעריכת סדר ליל פסח.

מצות היו לנו; ארבעת הכוסות שתינו במחשבה, מרור היה לנו מספיק במחנה, ואילו את האפיקומן גמרנו לאכול זמן רב לפני חצות...

בלילה, כאשר אף אחד לא ראה, כיבדנו את הבריגדיר במצה. הוא הודה לנו על המתנה והיה מרוגש מאד שלא שכחנוהו. באותה הזדמנות חיפשנו יחד אתו איזה מוצא, איך להתחמק מחר מהעבודה, ביום החג.

תשובתו היתה, כי עלינו לצאת יחד עם כולם לעבודה, אחרת יצטרך להגיש דו״ח נגדנו, ואילו במקום העבודה ימצא כבר איזה פתרון שלא נצטרך לעבוד.

מקום העבודה השתרע על שטח של קילומטרים אחדים, והועסקו שם אלפי אסירים וגם מספר רב של ״אנשים משוחררים״, דבר שעזר לנו לא אחת להתחמק לשעה קלה מעבודת הפרך.

היו שם משאבות מים וגם חדרים מחוממים עבור אנשי השררה. אסיר שהצליח, היה מנסה להתחמק ולקפוץ לחדר זה כדי להתחמם קצת מהקור. אבל האנשים שבחדר היו מגרשים אותו משם, כי באם היו מוצאים שם אסיר כלשהו היו סובלים מזה רבות, ואילו האסיר היה מקבל מכות־רצח.

איך מתחמקים מעבודה בחג

ביום ראשון של פסח התחמקנו מהבריגדה, והבריגדיר העמיד פנים כאינו רואה. הסתובבנו בשטח אך הקור חדר לעצמותינו. תוך כדי חיפוש אחר מקום בו נוכל להסתתר ולהתחמם מעט, נכנסנו לאותו חדר שם היתה המשאבה. אנשי החדר חרדו לנפשם, ואחר כמה דקות גרשונו משם. התחבאנו בחדר פתוח ועזוב, וכמעט שקפאנו שם מקור. לעת ערב, כאשר האסירים גמרו את העבודה, יצאנו ממחבואנו והצטרפנו אליהם. הללו קיבלו אותנו בצורה בלתי־ידידותית. אחרי המיפקד הלכו כולם לחדר האוכל, ואילו אני ושמואל התפללנו תפילת ערבית של החג — יום טוב שני של גלויות. שוב ערכנו את סדר ליל פסח, ובתומו הלכנו לישון.

בבוקר החל הבריגדיר להיכנס אתנו בשיחה: "הרי ידוע לכם כי אין סודות במחנה. כבר הגיעה לאזני הנצ'לניק השמועה שהתחמקתם אתמול מהעבודה בגלל החג שלכם. מתהלכים גם שמועות, שישפטו אתכם עקב התחמקותכם הקולקטיבית מהעבודה. הרי יודעים אתם היטב, כי עבור עון כזה אפשר גם לשפוט אתכם לתליה. אמנם אין ברצוני להכריח אתכם לעבוד בחגים שלכם, אך מאידך אין ברצוני לשבת יחד אתכם על כס המשפט. עשו כפי הבנתכם — אך בלעדי. אין ברצוני שיהיה לי כל קשר עם זה!"

אותו היום היה לנו קשה מאד, אך לא עבדנו. מורעבים וקפואים הסתובבנו בשטח. רק עם רדת החשיכה הצטרפנו לבריגדה והתחלנו לעבוד. כאשר חזרנו למחנה, חיכה לנו ליד השער הנאריאדטשיק אשר לקח אותנו אתו.

"באם הנך רוצה להקריב את חייך", החל להוכיח אותי, "ניחא, זהו הענין שלך. אבל מדוע הנך סוחב את הצעיר הזה לאסון! הרי הוא נולד כבר תחת השלטון הסובייטי! הרי זה מגביר את הבעיה שלך, כי הנכם נשפטים בתור קולקטיב על התחמקות מעבודה. כעת מחכה לכם הנצ'לניק סידאראוו, אשר אני מביא אתכם אליו. אני מייעץ לכם, ואבקש שתשמעו לעצתי; אינני מאחל לכם חלילה רעה כלשהי, הנצ'לניק בכלל לא מעונין במשפט נגדכם כי זה מטיל צל על תפקידו ועל הקריירה שלו. הוא מסוגל לשלוח אתכם לעולם הבא ללא כל משפט, והוא כבר עשה זאת לא פעם, לכן אני מציע לכם להיות זהירים מאד ולהתבונן איך להתחמק מהסכנה המאיימת עליכם!"

הגענו למשרדו של נצ'לניק המחלקה. פרט לסידאראוו היה שם אחד מהנ.ק.וו.ד. בדרגת סגן אלוף. הוא דיבר בשקט ולאט כאילו היה מונה מעות.

— "איזה אופי נושא פרשת ההתחמקות שלכם בימי שבת וחג של היהודים?", שאל.

— "רק אופי דתי", עניתי.

"אנחנו התעניינו הרבה אודות ענין זה, ואמרו לנו, כי לפי ההלכה היהודית מותר לעבוד בשבת באם זה כרוך בפקוח נפש. אם כן, ברור לנו

שהתחמקותכם מעבודה בצורה קולקטיבית, נושא אופי פוליטי טהור. ברצוני רק להזהירכם, כי בשביל פשעים כאלה עלולים להעניש אותכם בעונש מוות. לעומת זאת, ברצוני לתת לכם עוד צ׳אנס אחד: אם תתחייבו שמהיום ואילך תעבדו בנאמנות בכל ימות השבוע, כמו כולם, נשתדל להעביר אתכם לעבודה יותר קלה!״

דומיה שררה בחדר, והוא חיכה למענה שלי. בראותו כי אין כל תגובה מצדי, הפר שוב את הדממה ואמר: ״נו, מה אתה אומר על כך?״

תשובתי היתה חד־משמעית: ״בשבתות וחגים לא אעבוד בשום פנים ואופן״!

כזו היתה גם תשובתו של שמואל.

— ״מאמין הנני שעוד תחשבו על כך״, ענה הפולקוביניק קצת כעוס, ״בינתיים לכו לישון״.

למחרת, העבירו אותנו למקום עבודה חדש. העמידו אותנו, ששה בני אדם, ליד משאית, נתנו מעדרים בידינו ופקדו עלינו לחפור את האדמה ולהעמיס את העפר על המשאיות. האדמה היתה לחה ודביקה, והמעדרים שבידינו שקעו בתוך האדמה הטחובה. היו דרושים מאמצים מרובים כדי להוציאם ממעבה האדמה. אחרי עמל ויגיעה רבה הצלחנו להעמיס משאית אחת, במשך שעתיים שלמות. נהגי המשאיות, אשר מקבלים את שכרם לפי קבלנות, לפי מספר המשאיות, התרגזו, כי בגללנו יהיו רווחיהם קטנים ביותר. הם קראו אחר קצין הנ.ק.וו.ד. והתלוננו בפניו שאנו משחקים עם העבודה ומעכבים בכוונה את המשאיות.

״כנראה שלא מספיק לכם העונש של 10 שנות עבודה״, צעק איש הנ.ק.וו.ד., ״בשביל עבודה כזו עלולים לשלוח אתכם לעולם שכולו טוב!״ בתוך כך, הוציא אקדח מכיסו והחל לאיים עלינו, כי אם לא נעבוד כדרוש יירה בנו במקום!

״כל הצרות שלנו בגלל שני היהודים״

המשכנו לעבוד בכוחותינו האחרונים, ואחדים מאתנו נפלו ארצה מתעלפים.

לפתע, החל אחד מחברי הבריגדה שלנו, שונא־ישראל ידוע, להכריז:

— "כל הצרות שלנו הן בגלל שני היהודים האלה. בזה שאינם רוצים לעבוד בימי שבת, כולנו נענשים בעבודות קשות. באם לא ניפטר מהם במהירות, נמות כולנו ככלבים!" — — —

דבריו פעלו במהירות, והאסירים התנפלו עלינו. אין ספק שהיו הורגים אותנו, אותי ואת שמואל, אילולא התערבותו המיידית של הבריגדיר, אשר פחד כי בסופו של דבר הוא אשר ישא באחריות למעשה.

כאשר חזרתי לצריף ראיתי, כי איש מהאסירים אינו מדבר אלינו. כולם השתדלו לשמור מרחק מאתנו והסתכלו עלינו ברוגז רב. ידעתי היטב את "חוקי" המחנות והבנתי, כי ביום מן הימים יחסלו אותנו מבלי לדעת היכן נעלמו עקבותינו. הדרך היחידה היתה לברוח מכאן בכל המהירות כל עוד לא מאוחר. אבל איך עושים זאת?

פרק שמונה־עשר

הבריחה והכשלון

התחמקות מהמחנה בעזרת החשיכה / אנו נתפסים / "קליריקלים ושונאי המהפכה" / הצלה בדמותו של קצין הנ.ק.וו.ד. /

התחמקות מהמחנה בעזרת החשיכה

אותו לילה לא עצמנו עין; מחשבותינו לא הרפו בעדנו מלחשוב אודות בריחה. המחנה היה מחולק לשתים: מחנה למגורים ומחנה עבודה. ביציאה מהמחנה שמרו עלינו חיילים בלווי כלבים. היציאה ממחנה־העבודה נשמרה על־ידי חיילים־זקיפים שהוצבו במגדלים מסביב למחנה. אחת היציאות היתה מיועדת לנהגי משאיות שכירים. מדי ערב, בתום העבודה, כאשר נהגי המשאיות נסעו לדרכם, היה נוצר, בדרך כלל, תור ארוך של מכוניות אשר נבדקו ע"י שלשה חיילים שעמדו שם על המשמר.

החלטנו, אפוא, לנצל את הדקות בהן החיילים עסוקים עם המשאיות, ואז לנסות. משם, תכננו, ללכת לאותו נצ'לניק־יהודי אשר בתחילת בואנו לכאן הבטיח לנו להחביא אותנו באם נצליח לברוח.

למחרת, יצאנו כרגיל עם הבריגדה. אותו היום קבלנו עבודה קלה יחסית, והמצב רוח בבריגדה היה די טוב. כעבור כמה שעות ביקשנו מהבריגדיר לתת לנו הפנייה לרופא, מאחר שאיננו חשים בטוב.

שחרור מלא אמנם לא קבלנו אותו היום, כי לא סבלנו מחום, אך לעבודה לא יצאנו. הלכנו עד לנקודת השמירה, שם שררה מהומה רבתי, כפי שציפינו מראש: חיילי המשמר התקוטטו עם נהגי המשאיות אשר נאלצו להתעכב שם שעות מרובות, עם משאיותיהם, בתור ענק.

הצלחנו לחמוק מהמקום. אותה שעה כבר רד הלילה וכך מצאנו מחסה בחשכת הלילה. נסיתי בכל כוחי להזכר באותה דרך, דרכה באנו לכאן. הלכנו מספר קילומטרים עד שהגענו לפרשת־דרכים; דרך אחת הובילה

לעיירה שם התגורר מכירי, ואשר אצלו ציפיתי לקבל עזרה, והדרך השניה הובילה למפקדה של המשטרה החשאית. באיזה דרך עלינו ללכת? — על דבר גורלי זה שכחתי.

אנו נתפסים

לפתע, בעודנו עומדים ותוהים לאן פנינו מועדות, ראינו דמות אדם. הלב החל לפעום בחזקה. כאשר התקרבנו וראינו שהוא לבוש מלבושי אסיר נרגענו מעט, כי היו במחנה אסירים בעלי אישורים רשמיים לצאת מהמחנה, כדי למלא שליחויות שונות.

הוצאתי מכיסי חבילת "מאכארקע" — טבק — אשר מצרך מעין זה היה במחנה משום יקר־המציאות. אמרנו לעצמנו, כי התנהגותנו כלפיו תהיה בהתאם להתנהגותו אתנו. ברם, בעוד הננו מתכננים לעצמנו מה לעשות עם ה"מאכארקע" — ראינו את האסיר השולף לנגד פנינו את אקדחו, והוא קורא אלינו: "רוקי, ווערך" (ידים למעלה)! התברר, כי אסיר זה אינו אלא איש הנ.ק.וו.ד. אשר היה מוסווה בלבוש אסיר, וכך עלה בידו לעקוב אחר בורחים מהמחנה.

על שאלתו מה מעשינו כאן, עניתי לו, כי תעינו בדרכנו ואנו מחפשים את הדרך המובילה למחנה. מובן, שלא קיבל את התנצלותנו, ובמקום להראותנו את הדרך למחנה — הוביל אותנו ישירות לזרועות... הנ.ק.וו.ד.

הנצ'לניק של הנ.ק.וו.ד. שמח מאד על עבודתו הנאמנה של ה"אפאראטיוניק" — איש הנ.ק.וו.ד. אשר תפקידו לחפש אחר אסירים בורחים — וציווה עליו ללכת לאכול ולנוח מעט.

"התחשק לכם לברוח?!", פנה אלינו הנצ'לניק לאחר שנשארנו אתו לבד בחדר. "בבקשה להתפשט כי רצוני לראות מה הסתרתם מאחורי הבגדים שלכם"! בד בבד התקשר והזמין חייל לחדרו. מנסיוני ידעתי, כי באם מצווים להתפשט — פירושו של דבר: מכות רצח. אך מיד התאוששתי ונזכרתי על דברי אבא: בל ישלוט עליך פחד כלשהו מהם!

נשארנו עומדים ערומים. החייל חיפש וחיטט בבגדים שלנו, הוציא מהכיסים מספר מצות, 16 רובל וחבילת טבק. כאשר ראה את הטלית־קטן שלנו, הכיפות והמצות — התרתח מכעס: "רואה הנני כבר מי אתם,

קליריקלים ושונאי המהפכה. אלמד אותכם לקח כזה, אשר שוב לא תנסו לברוח מהמחנה! אל לכם לפחד, לא אחסל אתכם! אטפל בכם בצורה כזו שבעצמכם תבקשו כבר את המוות!

"קליריקלים ושונאי המהפכה"

לפי פקודתו הגיעו ה"מאנעווראווי גרופע". כאשר ראיתי את הפרצופים האלה, אחזתני צמרמורת. היו אלה כנופיה של אנשי המחלקה המיוחדת, סדיסטים ואכזרים, אשר התמחו בעינוי אסירים שנתפסו בנסיון בריחה, או שעברו על חוקים אחרים של המחנה. אסירים רבים יצאו מתחת ידיהם נכים לכל ימי חייהם, ולעתים קרובות לא היו מרפים מהם אלא אחרי שנפחו נשמתם. במקרה זה היו מעבירים את האסיר הזה לבית החולים, שם ערכו פרוטוקול רשמי, כי האסיר מת עקב אסון בעבודה.

"אתם רואים את היהודים הללו?" פנה הנצ'לניק אל אנשי הכנופיה, "אלה הם רבנים, קונטר־רבולוציונרים, אשר נתפסו בעת בריחתם מהמחנה. מה נראה לכם, לאחר הטיפול שלכם עדיין יהיה להם חשק לברוח?"...

היינו שרועים על הרצפה ומחכים לפסק הדין הנורא. אותו רגע נפתחה הדלת ולחדר נכנס איש לבוש במעיל וכובע פרווה. מאוחר יותר נודע לנו, שהוא היה קצין גבוה מטעם האו.ג.ב. מיד עם הכנסו, קפץ הנצ'לניק מכסאו, הצדיע לעברו, ואחר הזמין אותו לשבת.

— "מה קורה כאן אצלכם?" שאל הקצין כאשר ראה אותנו שרועים על הרצפה ללא בגדים.

— "תפסנו את שני האסירים האלה בנסיון לברוח מהמחנה", השיב.

— "ומה מעשיהם של אלה כאן?" המשיך הקצין לשאול, בהצביעו לעבר חיילי הכנופיה, ופקד עליהם מיד לצאת מהחדר.

הצלה בדמותו של קצין הנ.ק.וו.ד.

לאחר שיצאו, שאל הקצין את הנצ'לניק בהתרגזות "מה קורה פה? מדוע שוכבים אנשים אלה ערומים על הרצפה הקרה? האם זה מחנה פשיסטי? רואה הנני שאמנם נכונים הדברים שמספרים על האמצעים

הנוראים שאתם נוקטים נגד אסירים! על שני האנשים האלה לקום מיד ולהתלבש, ואז נוכל להמשיך בחקירתנו!״

החילונו להתלבש. כאשר הרמתי את הטלית־קטן שלי, אותו קרע הנצ׳לניק לפני כן מרוב כעס, הבחנתי, כי האורח מסתכל על זה במבטים חזקים ומפליאים.

— ״כעת תספר מה שקרה אתם!״ פנה האורח אל הנצ׳לניק.

— ״הם ניסו לברוח מהמחנה״, ענה הנצ׳לניק, ״האיש שלנו תפס אותם והביאם כאן אלי״.

— ״ומה מצאו אצלם?״, המשיך הקצין להקשות.

— ״16 רובל ומצה״, ענה הנצ׳לניק.

— ״משהו לא מובן בעיניי״, אמר הקצין האורח, ״אסירים בורחים מהמחנה בלי מסמכים, ללא אוכל וללא כסף?!״

— ״האם יש לכם כסף או מזון בצריף?״, פנה ושאל אותנו.

— ״כן, עניתי, ״יש לנו מצה בצריפנו, כי עדיין נשארו ארבעה ימים מחג הפסח, וכן יש לי זכות של 50 רובל בחשבון שלי אצל הגזבר״.

— ״מדוע רציתם לברוח? אנא ספר מדוע זה קרה״ — פנה אלי הקצין.

הסתכלתי היטב בפנים שלו וראיתי בתווי־פניו דמיון רב ליהודים גרוזיניים. מחשבה זו נתנה לי הרבה עידוד; אולי באמת?...

— ״אני נמצא בצריף יחד עם בחור צעיר זה״, עניתי לו בהצביעי על שמואל, ״הננו יהודים דתיים אשר שומרים היטב על כל מה ששייך לתורת ישראל. היום הוא יום חג ליהודים, חג הפסח, בו אסור לנו לעבוד, לכן עזבנו את הבריגדה שלנו, אך בדרך למחנה טעינו בדרכנו ולא מצאנו את הדרך חזרה. כאשר ראינו ממרחק דמות אדם, קראנו לו וביקשנו ממנו להורות לנו הדרך למחנה. בהזדמנות זו גם הצעתי לו טבק לעישון. אולם, במקום למלא בקשתנו, שלף נגדנו אקדח והוביל אותנו כאן, תוך האשמה שרצינו לברוח״.

״ככה?״ קרא הקצין, ״הנכם עושים לעצמכם חגים במחנה?! עזבתם

את העבודה מבלי לבקש אישור? אם כן ארשום לכם מרשם כזה אשר ירפא אתכם מעצלנותכם!"...

בו במקום רשם פקודה חד־משמעית, כי בגלל התחמקות מהעבודה ללא אישור, יש להעניש את שני האסירים היהודים בחמשה ימי מאסר; בימים אלה גם אסורה עליהם היציאה לעבודה.

חייל הוביל אותנו חזרה למחנה. בדרך גם התנקם בנו והכה אותנו בקת הרובה שלו.

פרק תשעה־עשר

גיהנום של שלג

תוצאותיו של נסיון הבריחה / מול רובה טעון / סכנת קפאון למוות /

תוצאותיו של נסיון הבריחה

ליד השער פגשנו את הבריגדיר, הנאריאדטשיק והנצ׳לניק אוטשאסטקא.

— ״עד כה חשבתי שאתם אנשים ברי־שכל״, אמר לנו הנצ׳לניק אוטשאסטקא, ״אך מהמעשה שלכם היום, מנסיון הבריחה, נוכחתי שאין לכם דעת צלולה, ולכן גם אתייחס אליכם כאל אנשים לא נורמליים. אולם, יחד עם זאת, אני מזהיר אתכם בפעם האחרונה: חידלו מההתחכמויות שלכם והתחילו לעבוד כמו כולם. אחרת, מרה תהיה אחריתכם!״

העבירו אותנו לצינוק. האסירים ידעו כבר על נסיון הבריחה שלנו, דבר שהגדיל את חשיבותנו בעיניהם. הם הסתכלו עלינו כאחד מהם ולא נגעו בנו לרעה. בגלל חג הפסח לא נגענו, כמובן, במנת האוכל שהבאנו עבורנו אותו ערב — אף שהאסירים התרגזו עלינו על שלא לקחנו את הלחם עבורם.

למחרת הוציאו אותנו מהמעצר. הצלחנו להיכנס לצריף, לטעום חתיכת מצה, ויחד עם כל הבריגדה יצאנו לעבודה. מכל המעבר הזה — נסיון הבריחה, הביקור במפקדה והרעב — היינו כה עייפים וסחוטים, שלא יכולנו לגמור את הנורמה שלנו.

לפליאתנו הגדולה, איש לא אמר לנו איזה מלה רעה; גם הבריגדיר לא אמר לנו מאומה, אלא חיפש עצה איך להתפטר מאתנו. לעת ערב החזירו אותנו לצינוק. אתנו נותרה חתיכת מצה אחת שהיתה אמורה לספק לנו עבור ארוחת החג.

למחרת, ביום ששי, שביעי של פסח, אמרתי לבריגדיר שהיום אצלנו יום חג ולכן לא נצא לעבודה.

— "לעזאזל עם החגים שלכם!", ענה בכעס, "הסתלקו מכאן שאף אחד לא יראה אתכם. אך זכרו לבא בזמן, בעת שנחזור למחנה. אני לא אחכה לכם. אם לא תבואו היום, זה יהיה כבר הסוף שלכם. גם אני אתפטר מכם. מחר לא אוציאכם כלל מהצינוק".

מול רובה טעון

למחרת, בשבת, אמנם לא הוציאו אותנו משם. כאשר כולם יצאו לעבודה ואנו נשארנו לבדנו, עשינו קידוש על כמה חתיכות מצה. אחרי כמה שעות הגיע הנאריאדטשיק של הכלא ופקד עלינו להתלוות אליו. בחוץ המתין לנו חייל אשר הביא אותנו לבית בודד עם גינה מסביב. הוא הוביל אותנו אל החצר ואמר:

— "יש לכם שעתיים לנקות את המקום מהשלג. כאן גר קצין גבוה ועליכם להראות לו מה שבכוחכם, כדי שיהיה שבע רצון מכם!"

— "לצערנו לא נוכל לעשות עבודה זו", עניתי לו, "באם היה מותר לנו לעבוד בשבת, הרי לא היינו יושבים בצינוק!"

— "אצלי לא תוכלו להתחכם", הזדעק החייל. "פשטו מיד את בגדיכם!" פקד עלינו וכוון נגדנו את הרובה שלו. הורדנו את בגדינו ושמנו אותם על השלג. "לשכב!" פקד שוב החייל.

סכנת קפאון למוות

נפלנו על הארץ, ושכבנו על השלג ערומים למחצה. הקור חתך את אברי הגוף, והחייל הסאדיסט עמד מולנו עם רובה טעון מוכן לירי.

— "כאן תקפאו למוות!" הפטיר החייל האכזרי. הרגשתי, כי הפעם כאן זה הסוף שלנו. באתי, אפוא, לידי מסקנא שממילא אין לנו מה להפסיד. אזרתי אומץ, קמתי ממקומי וכזאת עשה גם שמואל. לקחנו את בגדינו והתלבשנו. החייל, בראותו את מעשינו החל להשתולל ולאיים עלינו כי יירה בנו.

— "אתה לא תירה!", אמרתי לו, "אנו נמצאים כאן במקום סגור ולא

תוכל לתרץ את עצמך כי רצינו לברוח. עליך לדעת, כי אם תיגע בנו לרעה תקבל על כך עונש מוות. בשבילי זה היינו הך, כי ממילא לא אחזור כבר למשפחתי!" — — —

לשמע דבריי התרתח מזעם, אך כפי הנראה, עשו עליו רושם וגם פחד. הוא החל להתנפל עלינו ולהכותנו בקת הרובה, אך מיד נרתע; הוא נזכר, בודאי, בסעיף החוק האומר שיש להתרחק מאסיר שלשה מטרים כדי שלא יוכל לחטוף ממנו את רובהו. כך עמד מולנו משך זמן ניכר, כולו רצח וזעם.

מאחר שלא היה יכול להמשיך ולסבול את הקור הגדול, אף שהוא עצמו היה לבוש בגדים חמים, החזיר אותנו חזרה לצינוק, באמרו, שיכתוב דו"ח מפורט על מה שקרה אתנו. כאשר חזרנו לצינוק נדמה היה לנו כי נכנסנו לתוך ארמון. אחרי כל מה שעבר עלינו בקור ובכפור הנורא, היה דומה עלינו הצינוק כבית חם. ברכנו ברכת "הגומל" על שהקב"ה הציל אותנו מהסכנה; התפללנו מנחה וערבית והלכנו לישון.

פרק עשרים

גבורתו של יהודי צעיר

אכזריותו של רופא / ביקור הממונה הראשי / עמידתו המפליאה של חברי שמואל /

אכזריותו של רופא

לאחר כשלון נסיון הבריחה, הורע מצבנו פי כמה. בימי שבת הסתובבנו בשטח הפתוח בקור הגדול, והיינו נפוחים מקור. איש לא הסכים להכניס אותנו לחמם מעט את גופנו הקפוא, בחששם פן יחשדו בהם בשיתוף פעולה.

במחנה היה רופא יהודי, אסיר, אשר עבד בבית החולים של המחנה. היתה לו הסמכות לשחרר אסירים חולים מהעבודה, אך מעולם לא הסכים לשחרר אותי ואת שמואל מהעבודה גם כאשר היינו חולים באמת. במחנה ידעו כולם שהננו יהודים דתיים, ופחד שלא יחשדו בו שהוא עומד בקשר אתנו. "אתם בעלי־בית על חייכם", אמר לי, "אבל מדוע אתם מאמללים בחור צעיר זה?! הרי הוא כמעט ילד וטרם נהנה מהחיים! הוא חלש מדי ולא יוכל לעמוד בסבל העבודה הקשה והרעב. דעו לכם כי זה יהיה על מצפונכם הבלעדי, מאחר שהוא נמצא תחת השפעתכם המוחלטת. עליכם להשפיע עליו שיעבוד בשבת, וכך יציל את חייו!"

הרופא־היהודי לא היה מסוגל, כנראה, להבין שדוקא באמצעות שמירת השבת והמצוות נזכה לחיים ולהיות משוחררים לנפשנו.

ביקור הממונה הראשי

בימות החול בדרך כלל הייתי עובד קשה, שלא לפגר אחר האחרים. רציתי להקהות בכך את ההנחה של האסירים כי היהודי אינו עובד בשבת בגלל עצלות. אך שמואל היה אדם חלש ולא היה מסוגל לכך. אולם,

חלישותו היתה פיזית בלבד, כי רוחנית היה ממש גבור, והיתה לי פעם הזדמנות להווכח בכך:

יום אחד הטילו על הבריגדה שלנו לנפות כמויות גדולות של חצץ. היינו לוקחים את ובו חופן מלא של חצץ ממקום גבוה, כדי שהחול יתנפה ובנפה ישארו אבנים קטנים בלבד. העבודה היתה קשה מאד. גם האסירים שהיו רגילים בבית לעבודה פיזית קשה, התייגעו קשות ולא יכלו לגמור את הנורמה. נוסף לכך, היה הבריגדיר מאיץ בנו ללא הרף לעבוד, כי הנורמה היתה גדולה.

אני עבדתי למעלה מכוחותיי, שלא לפגר אחר האחרים, אך שמואל לא היה מסוגל גם להרים את האת.

באמצע היום עצרה מכונית במקום העבודה, וממנה יצא אדם נמוך קומה ושמנמן. הוא היה לבוש במדי הנ.ק.וו.ד. אך בלי סמלים, כך שלא ניתן היה לקבוע את דרגתו. לבסוף התברר, שהוא היה האחראי הראשי של המחנה; סדיסט ורוצח, אשר לא רק האסירים פחדו ממנו, אלא גם כל אנשי צוות המחנה.

שעה ארוכה עמד ובדק איך אנו עובדים. כל הנצ'לניקים, בדרגים הקטנים יותר, עמדו סביבו והסתכלו עליו בפחד ואימה. בהגיעו לכאן הפיל חיתתו על כולם, וכל אחד מאתנו עבד בזריזות ומהירות. מסביב שרר שקט מתוח, ובחלל האוויר נשמעו רק קולות האבנים הקטנים שנפלו לתוך הנפה.

לפתע התקרב אל שמואל, הוציא ממנו את האת והתחיל לעבוד כמו שד. איש מאתנו לא היה מסוגל להתחרות בו. כעבור כמה דקות נעצר, החזיר את האת לשמואל ואמר לו: "ראית איך צריך לעבוד? כאן זה לא בית הבראה!...

עמידתו המפליאה של חברי שמואל

כולם נשארו כמאובנים; היחיד שנשאר קריר ושָלֵו היה שמואל. ללא פחד ומורא עמד ואמר לו:

— "אדון נצ'לניק! מחתיכת לחם זעום שאנו מקבלים למשך כל היום,

ומשינה של כמה שעות בלבד במשך היממה על קרשים קשים, אי אפשר לעבוד כך זמן ארוך!"

למשמע דבריו, בטוחים היו כולם שגורלו של שמואל נחרץ, וכי מחכה לו עונש כבד. על חוצפה מעין זו לא חשב איש. גם הנצ'לניק עצמו לא ההין להפריע את הדממה. הוא הסתכל על שמואל כאילו תשובתו הפליאה אותו, ותו לא. ללא אומר ודברים נכנס לתוך המכונית ונסע משם — — —

כחלוף ההתרגשות הכללית, החלו כולם מבכים את גורלו של שמואל, אשר לפתע היה בעיני כולם לגבור ואישיות חשובה.

אני כשלעצמי לא הייתי רגוע מכל הסיפור. הייתי משוכנע, כי רוצח זה לא יעבור על כך בשתיקה. נוסף לכך, הבריגדיר עצמו אמר לי: האם חושב אתה שאין הם יודעים שגם ידך במעל זה?! שניכם יכולים להתכונן לעבור לעולם שכולו טוב, שם לא תצטרכו כבר לעבוד בשבת...

עברו ימים, ולהפתעת הכל לא קיבל שמואל שום עונש. אף אחד לא היה מסוגל להבין למה ומדוע, אך אנו ידענו, כי ההשגחה העליונה — היא שהצילה את שמואל!

פרק עשרים ואחד

עבודות פרך ליד הביטון

העברה לבריגדה אחרת / אסירים מתחשמלים למוות / רצוא ושוב / מרד בצריף / הבריגדיר, נכד של יהודי חרדי /

העברה לבריגדה אחרת

ביום י״ד כסלו תרצ״ט הגיע המנהל הראשי ובישר לנו שאנו מועברים לבריגדה אחרת, של עבודות ביטון. הוא תיאר לנו את העבודה החדשה

אסירים בעבודת־פרך

בצבעים ורודים; שם נעבוד רק שמונה שעות ביום, וגם האוכל יהיה משובח יותר.

לפי הנוהלים והחוקים של המחנה, עלינו לעבוד 10 שעות ביממה, אך למעשה עבדנו 12 ואף 14 שעות. אם נצרף גם את זמן ההליכה המרוחקת לעבודה, הלוך וחזור, והזמן של המיפקדים והחיפושים — לא נשאר לאסירים אלא 4-5 שעות לישון. בקיצור, הובטח לנו כי מקום העבודה החדש, בו נצטרך לעבוד רק 8 שעות ביום, מהווה עבורנו מציאה של ממש...

בשעה 6:00 בבוקר היינו כבר מוכנים לצאת. הקור חדר לעצמות וכולם חיכו לצאת לעבודה. עובדי הביטון נחשבו כ"יחסנים" ולכן הוציאו אותנו ראשונים.

הגענו למקום העבודה. היה זה בור ענק של 100 מטר מרובע ועומק 30 מטר. הירידה לשם היתה באמצעות סולם־חבלים. לתוך הבור נשפכו כמויות ענק של ביטון באמצעות צנורות ענקים ואנו היינו צריכים לפזר את הביטון לכל שטח הבור. לאחר שהביטון הגיע כבר לגובה 30 סנטימטר, דחסנו אותו בעזרת מכונה חשמלית, אשר רעידותיה החזקות סחטה מהעובד את כוחותיו האחרונים. בנוסף לכך, המכונה עצמה היתה כבדה ביותר, וכדי להעבירה ממקום למקום בבור עצמו היו זקוקים למאמצים עילאים.

אסירים מתחשמלים למוות

לפי הנוהלים, אלה שעבדו ליד המכונה היו צריכים לקבל מעילי גומי ומגפים של גומי, כדי לגונן עליהם נגד זרם חשמלי, אשר לא אחת גרם למקרי מוות. כפי שהתברר לנו מאוחר יותר, נהרגו שני אסירים שעבדו כאן לפנינו. במקרה כזו היה רושמים פרוטוקול — אקט — שאסיר פלוני מת מוות טבעי, והכל על מקומו בא בשלום. המכונה המשיכה להסתובב...

עקב תשפוכת הביטון ללא הרף, לא היה סיפק בידי האסירים לנוח אף רגע. בתום שמונה שעות עבודה היינו כבר עייפים כל כך, שבקושי רב יכולנו לעלות על סולם החבלים.

בשער נפגשנו עם אסירים שעבדו כאן לפנינו, אשר הכירו היטב את "המציאה" בעבודות מעין אלו. הם צחקו עלינו במלוא הפה כאשר ראו אותנו שמחים שנעבוד רק שמונה שעות במקום זה.

כאשר הגענו לצריף שלנו, נפלנו על "מיטותנו" ללא כח. היינו עייפים עד כדי כך, שבעת המיפקד התירו לנו לשבת ולא לעמוד, כי לא היינו מסוגלים לעמוד על הרגלים. לעומת זאת זכינו, שראשי הבריגדה ציינו אותנו לשבח, על שהננו הנחשונים לגמור את הנורמה שלנו ב־150 אחוז! אחד מהם גם ציין בנאומו, כי הבריגדות העובדות בעבודות־ביטון וממלאות את הנורמה בלמעלה ממאה וחמשים אחוז, מדווחים על כך למרכז הראשי של הנ.ק.וו.ד. במוסקבה, והללו ישתחררו מהמחנה לפני הזמן שנגזר עליהם.

למעשה היה זה שקר אחד גדול; אסירים אלה אולי השתחררו לפני הזמן — עקב שילוחם לעולם שכולו טוב...

רצוא ושוב

שש שעות ישנו בלילה זה, אך קשה היתה הקימה. היינו סחוטים ושבורים ופשוט לא הרגשנו את הידים והרגלים מרוב עייפות. בשעה 5:00 עוררו אותנו והתכוננו לצאת לעבודה. הפעם לא אילצו אותנו לרדת לבור, אלא העמסנו ביטון־מוכן על עגלות בעלות גלגל אחד ושתי ידות. את העגלות המלאות דחפנו על קרש רחב שהיה שטוח על עליה תלולה, ומשם שפכנו את הביטון לתוך משאיות. מיד לאחר מכן ירדנו בריצה עם העגלה כדי להעמיס עגלה חדשה של ביטון. חמשים עגלות מלאות ביטון נסעו על אותו קרש בבת־אחת, כאשר כל אחד מאיץ בחבירו למהר את דרכו.

היתה זאת עבודת פרך אמיתית; משקל כל עגלה היה למעלה ממאה קילוגרם, וכל אחד רץ עם עגלתו הלוך וחזור, בעליה ובירידה. הזיעה ניגרה מכל הגוף, סחרחורת מסביב לעינים וכאבים ליד הלב. אחדים מאתנו נפלו יחד עם העגלה המלאה, וזה גרם שכל העגלות נאלצו לעצור. באסיר זה לא היה במה לקנאות, כי האחראי מיהר להנחית מכות נמרצות על אומלל זה, עד אשר הצליח לקום בכוחותיו האחרונים ולהעלות את עגלתו על הקרש. או־אז הבנתי אל נכון את המשמעות של עבודות פרך של בני ישראל במצרים.

שני אסירים מהבריגדה שלנו התעלפו אותו היום מקושי העבודה. כאשר שלחו לקרוא את הרופא להגיש להם עזרה ראשונה, מיאן האחראי להזמינו, באמרו שאין זה אלא כסות עינים, כדי להתחמק מהעבודה.

למעשה נשארו השנים שרועים כדומן על פני האדמה, מבלי יכולת לזוז ממקומם, עד שהתכוננו לחזור מהעבודה. עם חזרתנו, העמסנו אותם על הקרשים, ועל אף עייפותנו הגדולה וחוסר יכולת לשרך את רגלנו, הבאנו אותם עד למחנה, ומשם העבירו אותם אל בית החולים. אך היה כבר מאוחר מדי; שניהם כבר נפחו את נשמתם — — —

מותם השאיר עלינו רושם מדכא. שבורים היינו פיזית ומוראלית גם יחד. אחדים מהאסירים אמרו, כי אין טעם להמשיך ולהתענות בתנאים איומים כאלה, כי במוקדם או במאוחר גם גורלנו יהיה כמוהם. למחרת בבוקר, כאשר עוררו אותנו, מצאנו אסיר אחד מת מתחת למיטתו; לא יכול היה להמשיך שאת את כל היסורים האלה ואיבד את עצמו לדעת — — —

מרד בצריף

בצריף פרץ כעין מרד, ואיש מאתנו לא יצא לעבודה. לפי פקודת הבריגדיר, הגיעו חיילים אשר החלו לגרש אותנו מהצריף תוך מכות וקללות. הגענו לעבודה באיחור רב. בעבודה פקדו עלינו לעמוד בצוותא ואסרו עלינו לזוז מהמקום. כך נשארו לעמוד שעה ארוכה עד אשר הגיע קצין הנ.ק.וו.ד.

— "מה שעשיתם היום", החל הקצין את נאומו, "פירושו של דבר — ארגון מרד קולקטיבי. בשביל פשע כזה, ברשותנו להעמיד אתכם למשפט ולהענישכם בעונש מוות. אך היות שהנהלת המחנה לוקחת בחשבון את התנאים הקשים, וכן בהתחשב בעבודתכם הטובה עד כה — החלטנו להתנהג כלפיכם בסלחנות. היום עליכם לעבוד ברציפות שתי נורמות. אנו מאמינים, כי בעבודתכם המסורה תוכיחו שהתנהגותכם היום היתה מקרית בלבד, ושוב לא תישנה!"

אותו היום האיר לנו המזל פנים. בגלל איחורנו, התפרסה בריגדה אחרת במקום עבודתנו, ואותנו העבירו במקום־עבודה אחר. במקום זה, האחראי היה יהודי שהכיר אותי היטב, והלה הואיל בטובו לתת לי עבודה קלה. הוא אף הרשה לנו להיכנס למשרד, שם שכבנו לישון על הרצפה.

למחרת בבוקר נתן לנו אישור שעבדנו שתי משמרות וכי גמרנו את הנורמה שלנו במאתיים אחוזים. היתה זאת הפעם הראשונה והיחידה שגם

הבריגדה וגם הבריגדיר היו שבעי רצון ממני. הם הבינו, כי הם נהנו בזכותי...

הבריגדיר, נכד של יהודי חרדי

במשך הזמן התידדתי עם הבריגדיר יותר ויותר. הוא לקח אותי לעבוד בלשכתו, ואף הגיש לי לאכול לחם וסוכר. באחת ההזדמנויות גם סיפר לי את השתלשלות האירועים, דרכם הגיע למשרה זו.

וכך היה סיפורו:

— "סבי היה יהודי דתי שומר מצוות. אבי נפטר בגיל צעיר ואני גדלתי בבית דודי המהנדס, אשר חינך אותי ולימד אותי מקצוע, עד שגם אני הפכתי להיות מהנדס־בניה. לא הייתי אמנם יהודי חסיד, אך נשארתי יהודי דתי וקיימתי מצוות. בחגי ישראל הייתי מבקר בבית כנסת, ואף תרמתי תרומות הגונות לקופת בית הכנסת.

באחד הימים הגיע פקודה לסגור את בית הכנסת על מסגר. יהודי העיר החלו להחתים אנשים שונים על בקשה לביטול הגזירה. גם אני הייתי בין החותמים. הבקשה עצמה לא עזרה והגזירה לא בוטלה — אך אותי אסרו והאשימוני בניהול תעמולה נגד המלוכה על־ידי החדרת רוח של פאנטיות בין בני הדור הצעיר. לאחר שהעמידו אותי למשפט, גזרו עלי עשר שנות גירוש למחנות־עבודה.

בתום מועד גירושי, הציעו לי להישאר ולהמשיך בעבודתי, מאחר ואין להם איש מקצועי שימלא את מקומי. ידעתי היטב, כי באם לא אסכים להצעה, יכריחו אותי בכח להישאר, על ידי שפיטה מחדש של עשר שנות מאסר חדשים, או אפילו עשרים שנה. העדפתי, אפוא, להישאר ולעבוד בתור אסיר משוחרר.

הוא השתתף מאד במצבי והבטיח לי לעשות כל מה שיוכל כדי שיעבירו אותי לעבודה קלה במשרד.

פרק עשרים ושנים

עבודה במשרד

הצעת עבודה משרדית / תכנית בניה לשנה / קנאה בין האסירים / התייצבות בפני ועדה רפואית /

הצעת עבודה משרדית

היה זה ביום שבת קודש; כרגיל, הושיבו אותי בצינוק על סירובי לעבוד בשבת. באמצע היום הגיע הנאריאדטשיק והורה לי לחזור לצריף. כאן, בצריף, חיכה עלי הנצ'לניק של מחלקת ההנדסה אשר אמר לי, כי לפי הוראת הועדה הסניטרית שחררו אותי מעבודת הביטון והעבירו אותי לעבוד במחלקה שלו. מובן ששיקר בדבריו, מאחר שעבורי היתה הוראה קבועה ומיוחדת, שבאם לא אסכים לעבוד בשבת, יש להעביד אותי בעבודות קשות ומפרכות.

הבינותי, כי היה זה מעשה ידיו של המהנדס היהודי, אצלו עבדנו לפני ימים אחדים שתי משמרות. מאוחר יותר התברר, כי לא עשו זאת למען טובתי; פשוט זקוקים היו לשלוח באופן דחוף למוסקבה תוכנית מסוימת, ולא היה להם איש מקצוע שיוכל לעזור להם בזה.

ביום ראשון יצאתי לעבודה רגילה יחד עם כל הבריגדה. כאשר הגענו למקום העבודה, שלח אותי הבריגדיר למשרד מחלקת ההנדסה, וביקשני לחזור בערב עם אישור מהנצ'לניק, שעבודתי במשרד היא רק זמנית.

תכנית בניה לשנה

בשעה 8:00 הגיע הנצ'לניק של מחלקת ההנדסה, מיכאיל אלעקסאנדראוויטש. הוא הסביר לי, כי באופן רשמי אסור לתת לי עבודה כלשהי במשרד, מאחר שאני שפוט על אי רצוני לעבוד בשבת. אולם, היות ותוך שלשת השבועות הבאים חייבים להכין תכנית בניה לשנת 1939, והוא

אין בכוחו להכין זאת לבדו במועד שנקבע, לכן הוא מציע לי לעבוד במשרד. "גם המנהלת הסכימה שאעסיק אתכם כאן במחלקה", אמר לי, "אך כל זה בתנאי מפורש: במידה והדבר יוודע לראשי המחלקה השלישית של הנ.ק.וו.ד. הנכם לוקחים את מלוא האחריות עליכם, וכי המנהלת אינה יודעת מזה כלל. אי לכך, עליכם להיות זהיר שלא יראו אתכם כאן. אני אסגור אתכם בחדרי, ואל תרשו לאיש להיכנס כאן. אני כשלעצמי לא אוכל לעזור לכם בעבודה זו, כי עסוק הנני בעבודות אחרות!"

הוא נתן בידי חבילת ניירות ומסמכים הקשורים בהכנת התכנית, ויצא מהחדר. בניירות עצמם לא היה שום סדר והכל היה מבולבל; נאלצתי לעמול הרבה עד שהצלחתי לסדרם בסדר מסודר. עבודתי התמקדה בעיקר, בהכנת תכנית כלכלית — איזה סכומים דרושים לתכנית הבניה במשך השנה, וכן הסכומים הדרושים להוצאות חדשיות.

בעבודתי החפשית בבית, בתור מנהל חשבונות, כבר רכשתי קצת נסיון בהכנת תכניות דומות, אך לא בסדר גודל כזה. בנוסף לכך, עבודה מעין זו לא עבדתי זמן רב, כך שהיא לא היתה קלה כלל עבורי.

הייתי שקוע מאד בעבודה ולא הרגשתי שהשעה כבר מאוחרת. גם לא יכולתי לדעת את השעה, כי אסור היה לאסירים להחזיק שעון ברשותם. לעומת זאת, הזהיר אותי הבריגדיר, כי לכל המאוחר, בשעה 8:00 בלילה, עלי להיות במקום העבודה, כדי שהבריגדה לא תצטרך לחכות עלי, כי הרי לפי הנוהלים הקיימים, באם היה חסר אסיר אחד, לא הרשו לכל הבריגדה להיכנס למחנה.

קנאה בין האסירים

כאשר הגיע הנצ'לניק והודיע לי שהשעה כבר תשע, קפצתי מרוב פחד. הוא עצמו היה שבע רצון מעבודתי ואף רצה לכבד אותי בכוס משקה, אך לצערי נאלצתי לסרב. התחלתי לרוץ למקום העבודה כאילו עדר של זאבים רצים אחרי. למזלי הרב, איחרו כל אנשי הבריגדה, וכולם חיכו לבואם.

יחד עם זה הזהיר אותי הבריגדיר, כי באם אאחר פעם שניה ויצטרכו לחכות עלי, עלולים האסירים לחסל אותי. יש לציין, כי ביום הראשון כבר היו מרוגזים עלי מחמת קנאה על שזכיתי לעבוד בעבודה קלה. בצריף לא

דיבר אתי איש מרוב כעס, ובינם לבין עצמם התלחשו: "יהודי זה יושב לו במשרד מחומם, ואילו אנחנו נאלצים לצאת לעבודה בקור המקפיא!"

מובן, כדי שלא ירגישו כי ידו של הבריגדיר בדבר, עודד אותם הבריגדיר אף הוא, ואילו אני נאלצתי לשתוק ולהבליג...

אותו לילה ישנתי מספר שעות בלבד. בבוקר קמתי יחד עם כולם ויצאתי אתם לעבודה. הייתי מאושר שאינני זקוק לצאת לעבוד בעבודת הביטון. במשרד הייתי לבד ואין איש אתי. מעבידי, מיכאיל אלעקסאנדראוויטש, הודיע לי עוד לפני כן שלא יוכל לבא היום למשרד, מאחר שהוא עסוק בענינים אחרים.

ויהי, בעודני יושב במשרד ועסוק בעבודתי, הגיעה לפתע המנהלת לחדרי.

— "מה אתה עושה כאן? מדוע לא יצאת לעבודה יחד עם הבריגדה שלך?" — שאלה בטון של גערה, כאילו אין היא יודעת מכלום. השומר שהיה במשרד נבהל מגערתה ויצא מהחדר. רק לאחר שיצא, ביקשה ממני להראות לה מה שהכנתי עד כה. לאחר שבדקה את העבודה השתפכה על פניה ארשת של שביעות רצון.

— "איזה בית־ספר גמרתם?", שאלה אותי בפליאה.

סיפרתי לה את האמת, שבכל ימי למדתי בישיבה, ואילו הנהלת חשבונות למדתי תוך כדי עבודה מעשית. לאחר שהביעה התפעלותה מדבריי, אמרה:

— "אני לתומי חשבתי שאלה שלומדים בישיבה, אינם שייכים כלל לעניני העולם ואינם יודעים מאומה מהקורות סביבם. אל נא תחשבו שאין לי מושג על יהדות; הוריי אמנם לא היו אנשים דתיים אבל סבי היה שוחט". "הייתי עוזרת לכם ברצון", המשיכה בדבריה, "אך לגביכם ישנה הוראה מיוחדת מהנצ'לניק של הנ.ק.וו.ד. בגלל שאינכם רוצים לעבוד בשבת."

"האם באמת כל כך חשובות הסיבות שבגללן אינכם עובדים בשבת?", המשיכה לשאול, "בטוחני, שאם לא הייתם עומדים כל כך בעקשנות,

הייתי יכולה במשך הזמן להשתדל עבורכם לעבוד רק במשרד, ביחוד כאשר כה זקוקים כאן לאחד עם ידע כמוכם!"

הודיתי לה על טוב לבה. יחד עם זה הבהרתי לה, כי ענין העבודה בשבת הוא עבורי ענין של חיים ומוות, ובשום פנים לא אוכל לוותר על שמירת קדושת השבת!

— "אני באמת מעריכה אתכם על אמונתכם. ומכיון שכך, תמשיכו לעבוד כאן לפי הצורך בעבודתכם" — אמרה לי. היא נפרדה ממני ויצאה מהחדר.

בשעה 7:00 בערב הגיע מיכאיל אלעקסאנדראוויטש. כאשר סיפרתי לו על ביקור המנהלת היה שבע־רצון, כי הוא חשש שלא תאפשר לי לעבוד במשרד.

התייצבות בפני ועדה רפואית

אותו היום הגעתי למשמרתי בשעה המיועדת. הבריגדיר היה שבע־רצון, כי באותו יום רשמו שהבריגדה שלנו עשתה את הנורמה שלה במאה וחמשים אחוזים, דבר שלא התאים למציאות. הוא הבין, כי בזה עליהם להודות לי על כך.

באותו ערב, לאחר המיפקד, הביאו אותנו למחלקה הסניטרית להתייצב בפני ועדה רפואית. ועדה זו היתה אמורה לסווג את האסירים ולהחליט לאיזה עבודה מתאים כל אסיר ואסיר. אולם, כרגיל בבתי הסוהר הסובייטים, היתה זו רק פיקציה רישמית.

כאשר הגיע תורי הסתכלה עלי הרופאה, חברת הועדה, במבט של חמלה, אך בשאלון שלי רשמה אותי בין הראשונים המסוגלים לעבודה קשה, מפני שכך עלה ברצונו של הנצ'לניק.

כך נפל בגורלי לעבוד עבודת־פרך.

בין־לבין הייתי מאושר; המשכתי לעבוד במשרד ובמשך כל שעות היום הייתי לבד בחדר. המעביד שלי, מיכאיל אלעקסאנדראוויטש, היה חוזר בערב למשרד שיכור כלוט, וכך היה בודק את עבודתי במשך היום.

בימי ששי עבדתי עד למועד כניסת השבת. מעבידי ידע שלא אעבוד

בשבת, וכדי לחסוך לי בעיות הציע לי לבוא למשרד, בו אוכל לנוח ולישון במשך כל היום.

בשבת בבוקר, כאשר אמרתי לבריגדיר שהיום הנני יוצא לעבודה כרגיל, היה שבע־רצון מאד. "סוף סוף גברה עליו התבונה" הרהר לעצמו... גם אני הייתי שבע־רצון. היתה זאת השבת הראשונה שלי במחנה שלא ישבתי בצינוק.

הסתגרתי במשרד והתפללתי תפילת שבת־קודש. מיד לאחר שגמרתי תפילתי הגיע מיכאיל אלעקסאנדראוויטש, והביא לי פת לחם וקצת משקה.

בתום "סעודת השבת" שכבתי לנוח ולישון. אחר־הצהרים, בהגיע שעתא דצלותא דמנחה, התפללתי תפילת מנחה ואכלתי סעודה שלישית.

במוצאי שבת, הגיע מעבידי ונתן לי אישור אל הבריגדיר, שבאותו היום עבדתי כיאות. אכן, שבת כזו לא היתה לי זה עידן ועידנים. אולם, אושר זה לא ארך זמן רב; לקראת יום ראשון הבא, נאלצו שלטונות בית הסוהר להעביר כבר את התוכנית לרשויות המתאימות במוסקבה. לקראת מועד זה הייתי צריך להכין הכל סופית.

ביום ששי לפנות ערב, מסרתי את כל התכניות מוכנות ומזומנות, לידי המנהלת. היא היתה שבעת־רצון מאד מעבודתי, ולאות תודה העניקה לי מעיל חם עם פרווה וקילוגרם סוכר. שני הדברים היו בעלי ערך עצום במחנה ולא ניתן להעריכם בכסף.

בשבת שוב העבירו אותי לצינוק.

פרק עשרים ושלשה

בין גזלנים

עבודה קשה ומפרכת / שיסוי כלבים / "האם אתה נמצא כאן בבית כנסת?" / מכת־עץ באמצע השינה / סיפורו של בריגדיר אכזרי שגדל בבית יהודי /

עבודה קשה ומפרכת

ימי האושר שלי במשרד הגיעו לקצם. יחד עם כל הבריגדה שלחו אותי לעבוד עבודות־ביטון. הבריגדיר האכזר העמיד אותי בעבודה הכי קשה — על יד מכונת־הויברטור. כבר סופר לעיל אודות הקשיים הנוראים בעבודה ליד מכונה זו, אשר בנוסף לעצם העבודה הקשה כרוך היה הדבר בסכנת התחשמלות, מחמת זרם החשמל במכונה מיושנת זו. בעת פעולתה, זעזעה המכונה את כל אברי ושרירי גופי עד לכוחותי האחרונים. אך בחסד ה׳ עלי הצלחתי להשתלט על המכניקה של המכונה, ובמשך היום גמרתי עד מאה וחמישים אחוז מהנורמה שלי.

אולם, הבריגדיר האכזר רשם בדו״ח שלו שגמרתי רק קרוב למאה אחוז, ואילו את יתר חמישים האחוזים שלי זקף לאחד האסירים שרצה בכבודו. את מנת הלחם היומית קבלתי פחות מכל השאר, כי הייתי נענש בקביעות על אי עבודתי בשבתות ובמועדי ישראל. מסיבה זו גם לא הרשו לי לקנות מאומה מהכספים שהיו זקופים לזכותי. נאלצתי להבליג ולא לעורר מהומות, כדי לא להכביד על מצבי הקשה גם בלאו הכי. כך עבדתי במשך השבוע, ולקראת סוף השבוע הייתי כה סחוט ויגע שלא יכולתי לעמוד על הרגלים.

שיסוי כלבים

ביום חמישי בערב העירו אותי משנתי ופקדו עלי להתלבש. ליד הצריף חיכו עלי שני חיילים מזוינים, מלווים בכלבי ענק. הם ציוו עלי ללכת

קדימה והם הלכו אחרי. לא היה לי כל מושג להיכן הם מובילים אותי ומה רוצים ממני. לאחר שיצאנו מהשער, החלו להאיץ בי לרוץ מהר. הם שיסו בי את הכלבים וצעקו עלי כל העת: מהר, מהר!

כך רצנו ורצנו שעה ארוכה עד שהגענו לבנין בעל שתי קומות. על הבנין לא היה שום שלט ולא ידעתי כלל מה טיבו. רק מאוחר יותר נודע לי, שזה שייך למחלקה השלישית.

הכניסו אותי לחדר גדול, בו ישב ליד השלחן אדם בגיל העמידה. הוא בחן אותי במבטים חודרים ואמר לי לעמוד ליד הדלת. הוא לא הוציא הגה מפיו ונתן לי לעמוד כך, בעוד שהוא מעלעל כל העת בדפי התיק שלידו, עד שנעצר. כעבור כמה דקות דומיה, שבר את השקט ואמר לי:

— "אתה בודאי חושב שאנו לא יודעים שעבדת במשרד והמשכת לשחק עם השבתות שלך. רצינו להראותך בזה כי אפשר לעבוד אצלנו גם בחדר מחומם עם תנאים טובים, ולא רק בעבודות מפרכות. אני חייב להודות, כי היינו שבעי רצון ביותר מהעבודה שלך במשרד. ניכרים הדברים שאתה יודע ושולט היטב בעבודה מעין זו".

"כעת", המשיך לדבר אלי רכות, "יש לך הזדמנות לחיות כאדם נורמלי, על ידי המשך עבודתך במשרד. נעביר אותך מהמחנה למקום בו נמצאים אנשי הצוות, שם תקבל מיטה חמה, סדין, כר ושמיכה טובה. אך כל זאת בתנאי אחד — שתפסיק עם השגעונות שלך בכל הקשור לשבת שלכם. אני נותן לך ארכה של כמה ימים כדי להתיישב בדעתך. בשבת הבאה, אם תצא לעבודה עם הבריגדה שלך כבכל יום, והתנהגותך תהיה בסדר — נעביר אותך, אחרי כמה שבועות למשרד". "הלא תראה", סיים את דבריו, "כי גורל חייך תלוי כעת בידיך!"

"האם אתה נמצא כאן בבית כנסת?"

— "אני מבין היטב לדבריך", עניתי לו, "אך תורתנו הקדושה מונעת מאתנו לעבוד בשבת, ולכן יכול הנני למסור לך כבר את תשובתי" — —

—

הוא לא חלם, כנראה, על תשובה מעין זו. כל כולו היה אדום מכעס,

והחל לצעוק אלי: "האם אתה שוכח היכן אתה נמצא? אתה חושב שהנך נמצא בבית כנסת?!"

הוא ניגש לשלחן, לחץ על כפתור הפעמון, ומיד נכנסו שני חיילים. "הכניסו את המחוצף הזה לבור", פקד עליהם, "שם יישאר עד לפקודתי הבאה!"

מה טיבו של "בור" זה?

היה זה מעין בית־כלא בתוך המחנה. למקום זה הכניסו פושעים חמורים, רוצחי־אדם, שעליהם לרצות תקופות מאסר ארוכות. באם שלטונות המחנה היו מעונינים להפטר מאסיר בעייתי כלשהו, היו מושיבים אותו ב"בור" זה, ותמורת בקבוק וודקה לא היו חסרים פושעים שירצחוהו נפש — — —

הגענו לצריף של עץ שהיה מגודר בגדרי־תיל. בכל הסביבה היו פזורים בתי־כלא ועליהם זקיפים מיוחדים. לאחר שהקצין פתח את הדלת, התפרצו לעברי כנופיית כלבים והחלו נובחים בקול מאיים. הקצין רשם את הפרטים האישיים שלי והכניסני לצריף. מאחורי נסגרה דלת הברזל.

הייתי כבר ב"בור".

היה זה כעין מרתף גדול, אשר בקירותיו הארוכים היו מותקנים "מיטות" ברזל בשתי קומות. באמצע החדר עמד תנור, בו בערו ענפי עץ גדולים, אשר חימם היטב את החדר — למרות שבחוץ שרר כפור אימים. אמרתי לעצמי, כי הנני כעת בבחינת שה אחת בין שבעים זאבים. מנסיוני למדתי להכיר את הפסיכולוגיה של פושעים כאלה ואיך שצריך להתנהג אתם. ידעתי היטב, כי על ידי פחד או בקשת רחמים לא אוושע; האמצעי היחידי הוא, להראות שהנך גם כן בן־אדם.

מכת־עץ באמצע השינה

היתה שם "מיטה" אחת פנויה ליד התנור. פשטתי את בגדיי הרטובים ושמתי אותם ליד התנור לייבשם. קראתי קריאת שמע שעל המיטה ועליתי על המיטה לישון, כאילו הייתי כבר תושב קבע. מאחר שהייתי עיף ויגע מהעבודה הקשה של היום, ובמיוחד מהריצות הקשות בליווי החיילים אותו ערב, נרדמתי מיד.

כעבור זמן קצר הרגשתי לפתע כאב חזק. כאשר התעוררתי ראיתי, כי היה זה אחד האסירים אשר הכה אותי בבול עץ.

"מה קרה אתך?", שאלתי אותו בכעס, "מדוע הנך מעורר אותי במכות?!"

"זה זמן שאני עומד לידך ומעורר אותך", ענה לי, "ואילו אתה עושה את עצמך כלא שומע. רד מיד ממיטתך ונוכל לשוחח!"

"יהיה לנו עוד זמן מספיק לשוחח; בינתיים עדיין חושך בחוץ וברצוני להמשיך לישון!" עניתי לו והסתובבתי לצד אחר, משל אין הוא מתכוון אלי כלל.

"כנראה שאינך יודע היכן אתה נמצא", התערב פושע אחר, "שמעתי שאתה יהודי מאמין. אני מציע לך לרדת מיד מהמיטה והתוודה לאלקים שלך, ייתכן שלא תזכה לצאת מכאן חי!"

"אם כן", עניתי בקרירות, "הרי ודאי שיש לי זמן. אל תגעו בי, איפוא, ואוכל לעלות לעולם הבא כשהנני נינוח!"

דבריי השאירו כנראה רושם עליהם. מצדי המשכתי לשחק כאילו הנני ישן, אך מיד קבלתי שוב חבטה עצומה ברגלי מבול־עץ. התיישבתי וקראתי ברוגז: "מיהו כאן ה"באטקא"?!" (כלומר, מי כאן ראש החבורה?).

— "מי אתה שעלינו להציג אותו בפניך?!", נענה אחד מהם, אשר הוא עצמו היה אותו "באטקא".

— "אינני יחסן גדול מכם", עניתי, "אך היות ואומרים לי לומר ווידוי, לפחות ברצוני לדעת איזה חטא עשיתי שמגיע לי עונש מוות!"

— "אתה מתחיל למצוא חן בעיני", ענה לי ה"באטקא" בפנים שמחות. "נאמר לי שאתה יהודי מאמין אך שונא פוליטי של המולדת. אולם, כאשר ראיתיך אתמול נכנס לכאן והחל תולה את בגדיך הרטובים להתייבש מבלי לחשוש פן ואולי נגנוב את בגדיך — עשית עלי רושם כאחד מאתנו. כעת אינני מבין כבר מאומה!"

— "מדוע אינך מבין", עניתי, "בודאי הבטיחו לך משהו תמורת

חיסולי, ולאחר מכן יענישו אותך על כך בעונש מוות. בצורה כזו הם רוצים להתפטר מכולנו, כך שאחד יהרוג את השני!״

סיפורו של בריגדיר אכזרי שגדל בבית יהודי

שוחחנו כך שעה ארוכה, עד שבאמת החלו להתחשב בי כאחד מהם. בתוך כך זרחה השמש ושני אסירים הלכו להביא אוכל. לאחר שחזרו, הופתעתי כאשר ראש החבורה הגיש לי שתי מנות לחם ומנה סוכר.

— ״קח לך זאת״, אמר לי בהגישו לי את האוכל, ״הרי היום שבת אצלך ויהיה לך מה לאכול״. אחר המשיך ואמר: ״בודאי הנך מתפלא מאין יודע הנני זאת — הבה ואספר לך:

״בכפר שלנו התגוררה משפחה יהודית. אני הייתי אז ילד קטן. בכל שבת באתי לשם כדי לחמם את התנור, לכבות המנורה, לרעות את הסוסים ועוד. כך, שהייתי אוכל ומבלה שם בשבתות. לעולם לא אוכל לשכוח את לילות השבת אצלם — השלחן הערוך, נרות השבת שעמדו על השלחן, המאכלים הטעימים והשירים היפים ששרו״ — — —

אותו היום, שבת קודש, לא הופיע איש ב״בור״. כל האסירים שחקו בקלפים ואילו אני שכבתי על מיטתי ליד התנור החם.

איש לא נגע בי לרעה. התפללתי תפילת שבת, אכלתי ״סעודת״ שבת ושרתי זמירות שבת בקול. למעשה, שבת זו בין הפושעים והרוצחים, היתה בשבילי השבת הטובה ביותר מכל שבתות השנה במחנה.

בתום סעודתי ביקשו ממני לספר להם על מה ולמה נעצרתי ונשפטתי. בעיקר רצו לדעת איך הצלחתי לברוח. אגב, הסיפור שלי עם הבריחה עשה עליהם רושם עצום והשפיע עליהם במידה ניכרת לבל יגעו בי לרעה.

שבועיים ימים הייתי ב״בור״. בשלחם אותי לכאן התכוונו שלטונות המחנה, שהאסירים־הפושעים יענו אותי ואף יחסלוני. אך למעשה קרה ההיפך, ושבועיים אלה היו עבורי ימים של מנוחה. אך כל זה נגמר מהר; את הפושעים שלחו משם באחד המשלוחים, ואני נשארתי לבדי ב״בור״.

בין לבין, עבר הנצ׳לניק של המחלקה השלישית למקום אחר, ואילו ממלא מקומו פקד להחזיר אותי לבריגדה שלי.

פרק עשרים וארבעה

"עבודה קלה"

"דאוואי! דאוואי!" / מהומה ומרד בין האסירים / בבריגדה מיוחדת של חולים / דרישת שלום מחבר ותיק / סדר ליל פסח בעת שמירת לילה / שחרורו הסופי של שמואל /

"דאוואי! דאוואי!"

לאחר שבועיים "ימי מנוחה" בבור הטחוב, יצאתי שוב לאויר הצח לעבוד בעבודת־ביטון. אותו היום עבדנו 12 שעות במקום 8, כפי שבאמת אמרו לנו אז. ניקוי המכשירים בתוך העבודה והחזרת מגפי־הגומי גזל מאתנו שעה נוספת, כך, שחזרנו למחנה מאוחר מאד ומיד נפלנו על מיטותנו עייפים וסחוטים.

אותו לילה לא הצלחנו לישון. בשעה שתים לפנות בוקר הגיע אלי הנאריאדטשיק, אשר עורר את כולנו מהשינה. הוא הסביר לנו, כי מאחר והבריגדה של פועלי אדמה לא גמרו כל מה שהוטל עליהם לפי התכנית, הצטוינו לצאת ולעזור להם. אולם, כל אחד מאתנו היה עיף כדי כך, שלא היה לנו הכוחות לקום. כך, שאף אחד לא נענה לפקודה ואיש לא קם ממיטתו. בכעסו הגדול שלח אלינו את האחראי הראשי אשר החל לחרף ולקלל אותנו. בראותו שגם זה לא עוזר, החל לאיים עלינו, כי בעיניו נראה הדבר כמרד מאורגן ועלולים הננו לשלם על כך בחיינו. "אני מצדי מזהיר אתכם", אמר בכעס, "ואילו אתם תעשו מה שאתם רוצים. עליכם לדעת שגורל חייכם תלוי בידכם. הם עלולים לחסל את כולכם כמו כלבים!"

בסיימו את דבריו, יצא מהמקום בכעס. דבריו הטילו אימה על כולנו, והחילונו לרדת אחד אחד מהמיטות. כאשר הגענו למקום העבודה, מצאנו שם אלפי אסירים. התברר, כי הגיעה ממוסקבה ועדה גבוהה של ראשי המחנות, והיו צריכים להראות בפניהם את הישגי האסירים שבמחנות.

אל הבריגדה שלנו התייחסו כאל יחסנים; העמידו אותנו במרכז והצביעו עלינו כדוגמא בפני כולם. באמצעות מכשירי ההכרזה הפנימיים הודיע הנצ'לניק של המחנה: הבריגדה של עבודות הביטון הוכיחה את עצמה כדוגמא של פטריוטיזם. מיזמתם־שלהם הגיעו לעזור להגשים את תכנית העבודה, וזאת — אחרי יום מפרך של 12 שעות־עבודה בביטון!

אחריו עלה על הבמה הבריגדיר שלנו אשר הכריז בפני כולם:

— הבריגדה שלנו מתחייבת לעבוד עד שנגיע למלוא הנורמה; ואחר כך, למחרת, להמשיך לעבוד כרגיל בעבודות הביטון!

חברי הועדה הגבוהה מחאו כפיים לכבודו. הבריגדיר ועוד כמה נצ'לניקים עמדו על גבינו והאיצו בנו כל הזמן: דאוואי! דאוואי! (מהר! קדימה!) למרות הכפור הנורא, ניגרה הזיעה מגופנו. כך עבדנו למעלה מכוחנו עד שהועדה עזבה את המקום. רק אז הרשה לנו הנצ'לניק לנוח מעט. כך עברו השעות עד אשמורת הבוקר — כאשר שוב נאלצנו לצאת לעבודה הרגילה בביטון...

בהגיענו למקום העבודה, חיכה לנו אדם מיוחד אשר הביא לנו לחם ו"בלאנאדע". עדיין היה חושך והשמש טרם זרחה. כל האסירים התנפלו על האוכל כמטורפים, עוד בטרם רחצו את ידיהם המזוהמות מהעבודה. לא נתנו לנו לנוח אפילו כמה דקות. הבריגדיר האיץ בנו להתחיל מיד. היינו כולנו עייפים ומנומנמים, וכמעט שלא היתה שום תועלת בעבודתנו אותו היום. למחרת היינו נאלצים לעבוד הכל מחדש. אולם, למרות כל זאת החזיקו אותנו במשך 12 שעות שלימות. כאשר חזרנו ממקום העבודה לצריף היינו כה עייפים וסחוטים — אשר אחד מהאסירים נפל מתחת לגלגלי המשאית ונהרג במקום!

מהומה ומרד בין האסירים

אסון זה, שהתרחש לנגד עינינו, זעזע את כולנו והיינו בהלם. בין האסירים פרצה מהומה, כעין מרד של ממש. מרביתם החלו צועקים בקול שאינם רוצים שוב לצאת לעבודה.

הבריגדיר ידע היטב כי התנהגות כזאת של האסירים, לא רק עלולה להעמיד אותם בפני כיתות־יורים, אלא הוא עצמו גם עלול לקבל עונש כבד.

כדי לקדם את פני הרעה, פנה מיד אל הנ.ק.וו.ד. וסיפר להם אודות התנהגות האסירים. למזלנו הצילה אותנו העובדא, שרק יום אחד לפני כן העמידו אותנו בתור סמל ודוגמא של הצטיינות לעיני הועדה הבכירה ממוסקבה, שעדיין שהו במחנה.

התחכמו, אפוא, אנשי ההנהלה ועוד באותו לילה פיזרו את אנשי הבריגדה שלנו בין בריגדות אחרות שעבדו ביערות.

העבודה ביער היתה קשה אף יותר מעבודות הביטון. הדרך מהמחנה עד למקום העבודה היתה מרחק של 7 קילומטר, בשלגים עמוקים. כך, שעם בואנו למקום העבודה היינו כבר עייפים ביותר. החיילים סימנו מקום מסוים ביער שם מותר לנו לנוע, ומי שיצא בטעות מתחום מוגדר זה, היו יורים בו ללא אזהרה מוקדמת. בעיניהם נחשב הדבר כנסיון בריחה.

לכל אחד מאתנו היתה מכסה של עצים, אותם היו צריכים לגזום במשך היום. והיה אם אחד מהאסירים לא מילא את המכסה שלו, היו מעכבים את כולם עד לשעות המאוחרות של הלילה. בעת העבודה היינו מתחפרים בתוך השלג העמוק, ולא אחת גם קרה שבתום גיזום העץ לא הספיקו העובדים לברוח מהמקום, והעץ הענק היה נופל על האדם שנפל מת על המקום. במקרה הטוב ביותר הוא נפצע פצעים אנושיים "בלבד", ונשאר נכה לכל ימי חייו.

אנו כשלעצמנו היינו נאיבים בחשבנו לתומנו שמנהלי המחנה עשו זאת כדי להתנקם בנו בגלל המרד שלנו. אולם, כעבור שלשה ימי עבודה ביער, לאחר שהמשלחת ממוסקבה חזרו לעירם, הגיע אלינו הבריגדיר באמצע שינת הלילה, ועורר את כולנו בצעקות וצריחות. מנומנמים ועייפים גירשו אותנו אל משרדו של הנצ'לניק, שם עמדנו משך זמן ניכר נפחדים וקפואים עד אשר הגיע לשם הנצ'לניק.

בנאומו בפנינו החל לומר, כי במשך הימים האחרונים לא הוגשמה תכנית העבודה שהוטלה עלינו. אולם, מנהל העבודה נכנס לתוך דבריו ואמר, כי דוקא הבריגדה שלנו הגשימה את תכנית העבודה בלמעלה ממאה אחוז... הבריגדיר קטע את דבריו של הנצ'לניק ואמר:

— "גמר העבודה נחשב רק לאחר שהעצים שגזמו מנוקים גם מענפיהם, ומועברים אל המחסנים מוכנים למשלוח!"

למעשה הוא לא צדק כלל בדבריו, כי ניקוי העצים לא היו שייכים כלל לנורמה היומית. אך בשביל הנצ'לניק היתה זו סיבה מספקת להעניש אותנו בהרעבה. הם פשוט החלו לתת לנו רק מחצית מהמנה היומית — 300 גרם לחם בלבד. וגם בזה לא תם העונש; הנצ'לניק נכנס לפתע כאשר כולו אדום מכעס, וזעק:

— "כל מה שקרה אתכם בימים האחרונים אין זה מקרה כלל; כל זה נובע מכך שאנו מתנהגים בליברליות מוגזמת, כלפי אנשים שיש להם החוצפה שלא לכבד את החוקים הסובייטיים ואינם רוצים להתפטר מהקלריקליזם שלהם. "הסובוטניק הזה", הצביע הנצ'לניק עלי, "ייענש בצורה כזו, שאף אחד לא יהין ללכת בדרכיו!"

לאחר שגמר את דבריו פקד על החייל, בהצביעו עלי, להעביר אותי מיד לצינוק.

הצינוק הפיל את חיתתו על כל אסיר. בדרך כלל היו עצורים שם הפושעים החמורים ביותר, ולעתים תכופות מתו שם אסירים מרעב וצמא. אפילו הרופאים והשומרים עצמם פחדו להיכנס שם. הנצ'לניק שלח אותי לשם, בידעו כי כאן יהיה הסוף שלי.

כאשר הגעתי לצינוק היה כבר מאוחר בלילה, ושכבתי לישון באחת הפינות. הייתי כה עיף, שלא שמעתי גם את הרעש הגדול של האסירים ששחקו בקלפים. גם בבוקר ישנתי שינה עמוקה כל כך, אשר בעת שהביאו לכל אחד את מנת הלחם, לא שמעתי. לפי הנוהג, מי שישן בעת חלוקת הלחם איבד את מנתו, והזכות בידי האסירים האחרים לקחתה. עבור אלה ששהו שם זמן רב היה זה ענין של חיים ומוות. אולם, להפתעתי הגדולה ריחמו עלי האסירים־הפושעים, עוררו אותי מהשינה ונתנו לי את מנת הלחם.

נטלתי את ידי ועמדתי להתפלל, דבר שעשה עליהם רושם עצום. הם פשוט ישבו על מקומותיהם בשקט כדי שלא להפריע לי בתפילתי. בתום התפילה אכלתי מחצית ממנת הלחם, ואילו המחצית השניה עטפתי בניר ושמתי על החלון. הפתעתם גדלה עוד יותר, מפני שאף אחד מהאסירים לא היה מרשה לעצמו להוציא מתחת ידו את הלחם, בידעו כי זה ייעלם תוך שניות אחדות. אך איש מהם לא נגע בלחם שלי.

הצינוק היה צר וטחוב מאד. מעולם לא אוורו את המקום ואף פעם לא הוציאו את האסירים לנשום מעט אויר בחוץ. נוסף לכך הציק לנו גם הרעב, מאחר שנתנו לכל אחד 300 גרם לחם ליום בלבד בתוספת מים קרים.

כעבור מספר ימים התעלפתי. האסירים החלו דופקים בדלת ולצעוק שאסיר מת. הגיע אחד הסוהרים אשר העביר אותי לבית החולים, שם השכיבוני על המיטה והזריקו לי זריקה. הייתי מאושר.

בבריגדה מיוחדת של חולים

בבית החולים עבדה רופאה יהודיה, וכאשר הבחינה בי הזמינה אותי לבדיקה במרפאה שלה. לאחר שבדקה אותי אמרה:

— "בבית החולים כאן לא אוכל להחזיק אתכם זמן רב, כי לפי התקנון מיועד בי"ח זה רק לחולים עם חום גבוה. אך, למזלכם, מחר אמורה להגיע לכאן ועדה רפואית מיוחדת לבדוק כמה עשרות חולים המחלימים ממחלתם, ומהם ירכיבו בריגדה מיוחדת אשר יתעסקו אך ורק בעבודות קלות, וגם יקבלו אוכל טוב יותר. בריגדה זו תהיה נתונה למרותי ואני אחראית עליה. הדבר היחיד שאוכל לעשות עבורכם כעת, להשתדל לשלב אתכם בבריגדה זו".

שמחתי להצעתה והסכמתי כמובן מיד. כך שולבתי בבריגדה החדשה — או כפי שהם קראו לה "קומאנדו" — וסוף סוף הגעתי לעבודה קלה יותר.

בתפקידי החדש הייתי שליח במחלקה הסניטרית. בבוקר, בתום המיפקד, הייתי מגיע למחלקה ויושב בפרוזדור המרפאה של אותה רופאה יהודיה. עבודתי העיקרית היתה, להביא לכאן חולים ולהחזירם.

כן התעסקתי בשליחויות אחרות. כל זה היה בשעות לפני הצהרים, ואילו אחר הצהרים הייתי חפשי לנפשי. מיזמתי שלי הייתי מביא מים לאסירים בצריף שלי; פשוט ריחמתי עליהם שיהיה להם מים לשתות.

פעם שלחה אותי הרופאה לצריף, להביא אליה חולה שלא היה מסוגל להגיע בכוחות עצמו. הוא היה מאלה שכינו אותם "דאכדיאגעס". חולים אלה היו אפסי־תקוה, מסוג ה"מוזלמנים" שהיו משתמשים בהם הנאצים

במחנות ההשמדה. אלה היו אסירים שנשפטו מראש למות מרעב וצמא, לאחר שכוחותיהם עזבו אותם.

דרישת שלום מחבר ותיק

כאשר באתי לקחת את החולה מצאתי איש צעיר שנראה היה כשלד־אנוש. תוך כדי שיחה התברר, שהוא היה בן־עירי. הוא אמר לי, שאין לו כבר כוח ורצון ללכת גם לרופא. מאחר שלא היה מסוגל ללכת בכוחות עצמו, סחבתי אותו על גבי ובכל הדרך הייתי צריך לעמוד ולנוח מספר פעמים. תוך כדי הליכה סיפר לי בקצרה על סבלותיו.

הוא היה צלם במקצועו, אך היות והיה חבר המפלגה הקומוניסטית העבירו אותו לנהל קולחוז (קיבוץ). באחת השנים לא הצליחו היבולים, וסכנת רעב ריחפה על כל חברי הקולחוז. את מעט התבואה שהצליחו לקצור בשדות חילקו בין האיכרים, ולא נשאר מה להעביר למחסני המזון הראשיים של השלטונות. מאחר שהוא היה המנהל והאחראי, הטילו עליו את האשמה, אסרוהו וגזרו עליו ארבע שנות עבודת פרך במחנה עבודה.

עם זאת היה "מאושר" בחלקו, כי אחרים נשפטו לעונשים יותר גבוהים. בהיותו איש חלש בטבעו, לא היה מסוגל אף פעם למלא את הנורמות שהוטלו עליו, ולכן הענישוהו בקבלת 300 גרם לחם ליום בלבד. כך הלך ונחלש עד אשר הגיע למצבו הנוכחי. הוא התחנן אלי שאעזור לו להשאר בחיים.

הצגתי את החולה בפני הרופאה בתור בן־עירי, אוהב יהודים, וביקשתי ממנה שתעזור לו בכל מה שתוכל. לפי פקודתה אשפזו אותו בבית החולים, ורשמו עבורו דיאטה מיוחדת שהכילה אוכל משובח. היא גם הבטיחה לי שתשתדל עבורו שיעסיקוהו במחלקה הסניטרית, שם היו זקוקים לאדם שיביא את הרפואות ממחסן התרופות המרכזי אל המחנה. בעבודה זו היתה גם אפשרות לקבל אישור שנקרא "פראפוסק 2". תעודה זו אישרה לנושאה לנוע מחוץ למחנה ללא שמירה. האסירים בעלי ה"פראפוסק" היו נחשבים כאריסטוקרטים שבין האסירים, והם היו עסוקים רק במשרדי המחנה. מאחר שהוא היה איש מפלגה נאמן וגם נשפט בעונש קל יחסית, היו לו מירב הסיכויים לקבל פראפוסק כזה.

כעבור מספר ימים בישרה לי הרופאה, כי אשרו עבורו פראפוסק

ושלחה אותי אליו למלא כל מיני פרטים. החולה הודה לי מקרב לב על מה שעשיתי עבורו והבטיח לי שלעולם לא ישכח זאת, והוא מקוה לגמול לי טובה תחת טובה.

ואמנם עמד בהבטחתו.

כך עברו עלי חדשיים ימים כאן, בסלאבא־קאמאנדא. אולם, עדיין ריחפה עלי הסכנה פן יעבירוני שוב לבריגדה שלי. בחסד השם עלי התמזל מזלי, ובאותו זמן שוחרר אסיר שהיה שומר לילה במחלקה הסניטרית. הרופאה נצלה את ההזדמנות ושלבה אותי במקומו בתור שומר לילה.

באחד מימי ניסן קראה אחרי הרופאה וסיפרה לי, כי באחת המחלקות של המחנה בשפת הנהר הימני הגיע משלוח של אסירים, ביניהם הבחינה בחברי שמואל. "הוא לא נראה בחור בן שמונה־עשרה אלא כמו זקן חולה ותשוש", אמרה לי בצער, "הבעיה היא שהמשלוח ממשיך הלאה, לקאלימא!"

מחנה "קלימא" היה מהמחנות האיומים ביותר, אשר כל באיה לא ישובון. הנסיעה לבד מהאזור שלנו עד למקום, ארכה שלשה חדשים! בטוח הייתי, כי חברי שמואל לא יהיה מסוגל לעמוד בנסיעה קשה כזו, ובדרך לשם יוציא את נשמתו.

ביקשתי מהרופאה לייעץ לי מה לעשות כדי להצילו. היא יעצה לי לבקש מהנצ'לניק של המחלקה הסניטרית, שיזמין את שמואל בפני ועדת רופאים אשר יבדקו אותו, והם בודאי יחליטו כי אדם זה תשוש מדי ולא יוכל להישאר בחיים בנסיעה ארוכה ומתישה זו.

למחרת בערב, בעת שהייתי בשמירת לילה, ראיתי את הנצ'לניק במחלקה שלנו. הוא הכיר אותי היטב ויחסו אלי היה די טוב. ניגשתי אליו ובקשתי ממנו בתחנונים להעמיד את חברי שמואל בפני ועדת רופאים. הוא התרגז למשמע בקשתי ואמר לי, שכבר מאוחר מדי ואין הוא יכול לעשות מאומה בנדון.

— "יוצא, אפוא, שאתה חותם על פסק־דין מוות נגד בחור בן 18", אמרתי לו, "כי במצב שלו לא יוכל להגיע לקאלימא בעודו חי!"

למשמע דבריי התרגז עוד יותר ואמר: "מה אוכל לעשות? הרי אינני

יכול לשחרר אסיר, ומה גם יהודי. כדי לשחררו עלי לעכב את כל המשלוח; לארגן ועדה מיוחדת ויחד אתו לשחרר עוד כמה אסירים. אולם, למרות כל הצרות שכבר סבלתי מכם, בכל זאת אבדוק מה אוכל לעשות בנדון".

כעבור ימים מעטים קבלתי דרישת־שלום חיה משמואל. היה זה ידידי החדש, בן־עירי הצלם, אשר עמד בהבטחתו. בעזרתו העברתי לשמואל קצת מצרכי מזון ושמרנו על קשר.

סדר ליל פסח בעת שמירת לילה

ערב אחד, היה זה ימים ספורים לפני חג הפסח, בא אלי הצלם עם כמה ארגזים של סחורה, ונתן לי ארגז אחד. "זה מתנה בשבילך!" אמר לי כאשר מסר לי את החבילה.

כאשר פתחתי את החבילה נדהמתי לראות חבילת מצות שנשלחה עבורי מהבית. אולם, הייתי עדיין במצב ענישה כזה שאסור היה עלי לקבל חבילה כלשהי מבחוץ, מה גם פריט דתי כמו מצות. מה עשה חברי הצלם? הוא שיחד את עובד הדאר, אסיר אף הוא, אשר שחרר את החבילה והביאה לי. את הארגז שרפתי מיד שלא להשאיר כל עקבות, ואילו את המצות החבאתי בארון ריק שהיה בחדר התרופות, שם הייתי שומר לילה. מחצית המצות השארתי בצד עבור חברי שמואל. הצלם גם הבטיח לי, כי מחר בעת שיעביר חלק מהתרופות למחנה שעל יד שפת הנהר, ינצל את ההזדמנות ויעביר לשמואל את המצות.

ארזתי היטב שתי מצות, שלא יהיה ניכר מה נמצא בפנים, ושמתי אותם במשרד הרופאה. בבוקר, כאשר הגיעה לעבודה, קראה לי לבוא למשרדה. עם בואי, הודתה לי מאד עבור 2 המצות שנתתי לה. "זה שנים רבות שלא ראו עיני מצות", אמרה לי בהתרגשות, "זה מזכיר לי את העבר, את בית הוריי ובית זקנתי".

בליל התקדש החג, ערכתי סדר ליל פסח בעת מילוי תפקידי כשומר לילה של המחלקה הסניטרית.

שחרורו הסופי של שמואל

ביום ג' דחול המועד פסח עוררו אותי לפתע משנתי. כאשר פקחתי את

עיני לא יכולתי להאמין למראה עיני — לנגדי עמד חברי שמואל כולו קורן מאושר — — —

הוא הראה לי אישור רשמי, כי בגלל חוסר הוכחות משחררים אותו. על אף שאני עצמי נשארתי בשבי, שמחתי מאד על הבשורה, ושמחתנו גדלה מאד. ראינו במוחש מה שאמרו חז"ל: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים. וכי אסור לאבד את הבטחון בקב"ה.

משך ארבעה חדשים נשארתי במחלקה זו, עד אשר הגיע הקץ ל"אושר". בוקר אחד קראה אותי הרופאה למשרדה ואמרה לי:

— "לצערי הרב הנני נאלצת לבשר לך בשורה בלתי נעימה. האמת היא, כי פליאה היתה בעיני העובדה, שה"או.ג.ב." (המשטרה החשאית־אזורית) הפסיקה להתענין אודותיכם. כעת נתחוור לי הכל, הנצ'לניק של האו.ג.ב. לא היה זמן ניכר בתפקידו, ורק כעת חזר. כאשר נודע לו שהנכם מסודרים בעבודה קלה כזו, פקד להחזיר אתכם עוד היום לבריגדה שלכם. חושבני, שכדאי לכם לחשוב שוב אודות עבודתכם בשבת. הרי זה בשבילכם ענין של פקוח נפש. במקרה זה אולי אפשר לעבור על ההלכה?!"

הודיתי לה מקרב לב על כל מה שעשתה עבורי ועל השתתפותה הכנה בצערי. "מבלי הבט על כל הסכנות", אמרתי לה, "אמשיך להתנהג בשבת כפי שנהגתי עד כה. אמשיך לבטוח בה' אשר כולנו בידיו".

פרק עשרים וחמשה

הבריגדיר "המאיר"

"צריך לשלוח אותך לעולם שכולו טוב" / מול איומי אקדח / הבריגדיר האכזר מתנהג אלי ברחמים / אולם מיוחד בתוך המחנה /

"צריך לשלוח אותך לעולם שכולו טוב"

באחד הלילות בחודש אלול תרצ"ט (ספטמבר 1939) העירו אותי משנתי. היו אלה שני חיילים שפקדו עלי להתלוות אליהם. למעלה משעתיים הלכתי ברגל, כאשר אני הולך קדימה והם אחרי, עד אשר הגענו לבנין בן שתי קומות. אחד החיילים הכניסני לחדר גדול, שם קיבל אישור שמילא את תפקידו בהביאו אותי הנה, והלך לדרכו. באחד החדרים ישבו ששה בני אדם מטעם האו.ג.ב. ולפי הסמלים שעל בגדיהם נראו כקצינים גבוהים.

— "מה מצב בריאותכם?" שאל אותי אחד מהם.

— "תודה להשם", עניתי. "מה שמפליא אותי, שאנשים אצילים כמוכם שוכחים לתת לי כסא לשבת. זה עתה הלכתי ברגל מרחק של 10 קילומטר עד שהגעתי אליכם, כאשר החיילים מאיצים בי כל הזמן לרוץ. הלא תבינו, כי אחרי ריצה כזאת מגיע לי לפחות כסא לשבת!"

— "אצלנו קבוע כלל גדול", ענה הקצין הבכיר שביניהם, "כי שונא שאינו נכנע יש להכחידו. אתה נמצא כבר במחנה זמן רב, ועדיין מחזיק אתה בפרינציפים הקונטר־רבולוציונרים שלך. מעשית, היו צריכים כבר מזמן לשלוח אותך לעולם אחר, אך החלטנו לנסותך עוד פעם אחת ויחידה. פשוט ברצוננו לעזור לך להיות אדם ככל השאר. אך יחד עם זאת ברצוננו להבהיר כמה דברים: ראשית, מהו לדעתך תוכן היהדות, ומדוע אתם, יהודים דתיים, יוצאים נגד המלוכה?"

שתיקה. לא עניתי.

מול איומי אקדח

הוא חזר שוב על שאלתו — ושוב לא עניתי. בראותו כך, התמלא כעס, שלף אקדח מחגורו ובכוונו אותו מולי אמר:

— "אם תמשיך לשתוק — שוב לא תוכל כבר לדבר לעולם!"

המשכתי לשתוק. בחדר שררה דומיה. דומית־אלם. אחד מהם, אשר עד כה לא השתתף כלל בחקירתי, כאילו כל הענין לא נוגע לו, כתב משהו על פתק והגישו לחוקר. הוא קרא את הכתוב בעיון, ואחר החזיר את האקדח לנרתיק.

— "מדוע לא אמרתם לי מיד שאינכם מתייחסים לדברים כשפונים אליכם בלשון נוכח?", החל לדבר אלי רכות, "עליכם לסלוח לי על כך. אך יחד עם זאת הנני מזהיר אתכם שוב, כי עליכם לענות על שאלותנו!"

— "תסלחו לי", אמרתי, "אמנם צריך אני לענות לכם. אך, יחד עם זאת, עליכם להתנהג אתי לפי החוק. לכן הנני מבקש, שהחקירה תתנהל באופן חוקי ולרשום פרוטוקול מדויק מהחקירה".

על כך ענה הבכיר שבהם, זה שרשם את הפתק:

— "היות ונכונה לנו להיום עוד עבודה רבה, נדחה את החקירה להזדמנות אחרת. אך יכולני להבטיח לכם, כי באם לא תתחילו לעבוד בשבת, נשלח אתכם לבריגדה של ה"ליכטיגער". אנו מניחים, כי אחרי כמה חדשים בבריגדה זו, תחסך מכם העבודה לא רק בשבת, אלא גם בימות החול!"

בתום דבריו קרא לחייל ופקד עליו להחזיר אותי למחנה.

הבריגדיר האכזר מתנהג אלי ברחמים

מי היה "ליכטיגער" זה?

מדובר באחד הרוצחים הגדולים ביותר ברוסיה, וכמוהו גם אנשי הבריגדה שלו. בדרך כלל התנהגו הפושעים בדרכים שלהם; לפי "וואראווסקאי זאקאן". כלומר, חוקי הגנבים. אחד מהעקרונות שלהם היה — לא לעבוד במחנה, מבלי הבט על כל העונשים שהטילו עליהם.

איש זה, הבריגדיר, או כפי כינויו "דער ליכטיגער", לא התנהג לפי

חוקי המחנה, אלא הנהיג חוקים ונוהלים משלו. אנשי הבריגדה שלו עבדו במרץ רב, ולכן העניקו להם תנאים ופריבילגיות מיוחדים, שלא היו לבריגדות אחרות. הפריבילגיה החשובה ביותר שהעניקו להם היה — הרשות לגזול ולחמוס מהאסירים כל מה שחשק לבם. בימים שבהם קבלו האסירים חבילות של מצרכי מזון או כסף מקרובי משפחתם, הגיעו אנשי הבריגדה בלילות וחמסו את הכל, החל מכסף ושוה כסף — ועד מצרכי מזון שונים. באם חייו של האסיר היו יקרים בעיניו — אסור היה לו להתלונן בפני איש. כמובן, שגם הנהלת המחנה קיבלה את חלקה מהביזה...

עם רוצחים ופושעים אלה הייתי צריך לא רק לעבוד, אלא גם לגור אתם ביחד!

למחרת, בשעה 5:00 לפנות בוקר, העבירו אותי לצריף של הבריגדה החדשה. כאשר נכנסתי, נפערו עיני מרוב תדהמה: היה זה אולם מפואר ובו חלונות גדולים. במקום מיטות הברזל המיושנות, עמדו משני צדי האולם מיטות נוחות ומהודרות, כאשר בכל מיטה מזרון, סדין, כר ושמיכה של צמר. בסוף האולם היה חדר מיוחד שקירותיו היו צבועים בצבע אדום. היו שם שולחן וכסאות מפוארים ועל השולחן מכשיר פטיפון. על הקיר היה שלט בו נאמר: "שמור על השקט והנקיון של הצריף. זהו הבית שלך!"

ראש האסירים, אשר קיבל את פני עם הכנסי, הביא אותי אל אחת המיטות ואמר לי: "כאן המקום שלכם. בשעה 5:00 לפנות בוקר עליכם לקום, להתרחץ ולסדר את המיטה. יש לשמור על הנקיון בצריף ולא לירוק על הרצפה. מצרכי מזון או כלים עליכם להחזיק בארון הקטן שליד המיטה שלכם".

כעבור כמה דקות נכנסו לצריף 88 אסירים, חברי הבריגדה. מבט קל על פניהם הראה לי את טיבם של ברואים אלה. אחד מהם, איש גברתן וגבוה, בעל שערות אדומות ומבטים חדים, ניגש אלי, הושיט את ידו ואמר לי:

— "שמי אלכסנדר "המאיר", ואני הוא הבריגדיר כאן. החל מהיום אתם אחד מחברי הבריגדה. עליכם לדעת, כי אצלי חייבים לעבוד טוב

ולמלא אחר כל הוראותיי. אנו אנשים קשים אשר מענישים עבור כל דבר פשע — אך בכל כללי הצדק".

"אתם איש קונטר־רבולוציונר", המשיך ואמר, "ואילו אני בעד הממשלה. לפי דעתכם, הנכם איש ישר ואילו אנו גנבים ורוצחים. אבל כאן, בבריגדה שלי, חייבים לשכוח מכל מה שקורה בחופש. כאן כולנו אסירים, כולנו שווים, ויש להתנהג בינינו כמו אחים. באם אחד מאנשי הבריגדה יכנה אתכם קונטר־רבולוציונר, או שאתם תקראו לאחד האסירים גנב או רוצח, תקבלו שניכם את העונש המתאים. הלא תדע, כי היד שלי מכה טוב מאד!" — הראה לי את אגרופו באמרו את המלים האחרונות — — —

"כעת", המשיך ואמר לי, "הנני הולך להביא לחם עבור הבריגדה. עבורכם אקח לחם לבן. ידוע לי היטב שפרט ללחם ומים אינכם טועמים מאומה, מה עוד שבני המעים שלכם חלשים. הלא תדעו שהגיע עבורכם חבילה, אך היות ואינכם עובדים בשבת רשמו עליה לבל יתנו לכם את זה אלא למכור את תכולתה לאסירים במחירים ממשלתיים. אך אל דאגה; לי לא ימכרו את הסיפורים שלהם; עוד הערב תקבלו את החבילה שלכם, וכל מה שבחבילה תוכלו להחזיק בארון שלכם. יכולים אתם להיות בטוח, שאף אחד לא יקח מכם מאומה!"

כאשר חזר הבריגדיר, קיבל כל אחד מנת לחם של 1200 גרם. אני קבלתי רק 800 גרם — אבל לחם לבן. האחראי הביא 4 דליים גדולים עם מים חמים, וכן 4 קומקומים קטנים עם תה. כולם התיישבו מסביב לשלחן ואכלו לחם ותה.

לאחר הסעודה יצאנו החוצה, שם עמדו כבר כמה בריגדות, מסודרים בטורים ושורות. הבריגדיר קרא את שמות חברי הבריגדה, והאחראי בדק אם לא חסר איש. בשעה 6:00 בבוקר ניתנה האות וכלנו יצאנו לעבודה. משני צדי שער המחנה עמדו חיילים, אשר בדקו וספרו שוב את האסירים.

הגענו אל מקום העבודה. ירדנו אל הבור בסולם־חבלים, שם יצקנו ביטון ליסוד עבור בנין גדול. העבודה היתה קשה מאד, ובמשך שש שעות רצופות, ללא הפסקה, סחבנו מיכלים כבדים עם מלט. בשעה 12:00 הכריזו על הפסקה, אך לא יצאנו מהבור אלא הורידו לנו סירים של דייסא עם בשר. כולם, יחד עם הבריגדיר, התיישבו לאכול ארוחת צהרים אך אותי

לא ניסו להזמין; הם ידעו כי אינני אוכל מאכלי טריפה. בתום הארוחה שוב עבדנו משך ארבע שעות ורק אז חזרנו למחנה.

אולם מיוחד בתוך המחנה

בצריף קיבל האחראי את פנינו בברכת "ברוך הבא". הכל היה נקי ומצוחצח והשלחנות ערוכים כבמסעדה יפה. כל הכלים, צלחות כפות וכוסות, היו מסודרים להפליא על השלחן, ושני אסירים חילקו את האוכל.

הגישו לשולחן דגים מלוחים עם כרוב ותפוחי אדמה, דייסא עם בשר, ולקינוח סעודה חילקו כוסות תה. נטלתי ידיי, ברכתי על הלחם והתיישבתי לאכול מנת־לחם לבן ותה.

האסירים העריכו את התנהגותי; שמעו את ברכת המזון שלי לאחר האוכל ולא פצחו פה. כנראה שהיתה זאת הוראה מפורשת של הבריגדיר לבל יפריעו לי, לא ללעוג עלי ולא להעליבני.

לאחר שנחנו על מיטותנו, הגיעו שאר אנשי הבריגדה מהעבודה. הם נכנסו בפראות וריצה לתפוס להם מקומות, כי בסך הכל היו 300 מקומות בחדר האוכל עבור 400 אסירים.

כעבור שעה נשמעה הסיסמא להתכונן למיפקד. כל הבריגדות נעמדו בשורות, והחל לספור את האסירים. בדרך כלל היו שני מיפקדים בכל יום, בבוקר לפני היציאה לעבודה, ובערב. לא אחת קרה, שאחד האסירים ברח והשומרים הבחינו בצעדי אדם ביציאה מהמחנה. או אז היו מעוררים את כל האסירים באמצע שנתם ומגרשים אותם מהצריף. במקום היתה מתעוררת מהומה, רבים מהאסירים לא הספיקו להתלבש, וכך נאלצו לעמוד בחוץ בבגדים תחתונים בלבד, בכפור הנורא, עד אשר גמרו למנות את האסירים של כל הבריגדות, ורק אז יכלו לדעת מיהו האסיר החסר.

באם הכל עבר כשורה, היו מתכנסים אנשי הבריגדה שלנו בחדר האדום, לאחר המיפקד, להדליק את מכשיר הפטיפון ולבלות. חלק מהם רקדו לפי צלילי התקליט, חלק ישבו ושוחחו — עד השמעת האות שהגיע הזמן לישון. בכל אלה לא נטלתי, כמובן, חלק, אלא התפללתי תפילת ערבית, קראתי קריאת שמע שעל המיטה ועליתי על יצועי לישון. הייתי מאושר שאני יכול לנוח ולישון קצת.

מפעם לפעם היו אנשי הבריגדה שלנו יוצאים לערוך "מבצעי לילה". זה היה קורה, בדרך כלל, בימים שבהם קיבלו האסירים חבילות מזון וכסף מקרוביהם. הללו היו מתפצלים לשלשה איש לכל צריף, כאשר אחד מהם עומד לשמור ליד הדלת, ואילו שני חבריו נכנסו לצריף עם סכינים בידיהם. הם היו מעוררים את האסירים האומללים ופקדו עליהם להוציא את חבילותיהם וכספם. כן הוציאו דברים יקרי הערך מהחבילות. במידה ואחד האסירים התנגד, היו מגרשים אותו ערום מהצריף. בתום "עבודתם", העבירו את כל שללם לבריגדיר אשר ערך ביניהם את חלוקת הביזה.

בוקר אחד הביא לי האחראי את חלקי בכסף ובבגדים. הודיתי לו על טוב לבו והבהרתי לו, כי לא אוכל לקחת מאומה מאחר שאני לא השתתפתי במבצעים הליליים. הוא לקח את דברי ברצינות, ומאז שוב לא ניסו להתחלק אתי בביזה שלהם.

כעבור שלשה ימים מיום שהותי בבריגדה, פנה אלי הבריגדיר אחר ארוחת הערב ואמר לי: "בואו אתי ונלך לצנזור לקחת את החבילה שהגיעה עבורכם".

פרק עשרים וששה

וידויו של בריגדיר

הבריגדיר עוזר לשחרר את החבילות / מחצית המצרכים מתחלק עם האסירים / סיפורו המחריד של הבריגדיר / תפילות ראש השנה במחסן סגור /

הבריגדיר עוזר לשחרר את החבילות

הצנזור היה נציג האו.ג.ב. אשר בדק את החבילות והמכתבים של האסירים שהיתה להם הרשות להתכתב עם קרוביהם בערי החופש. הצנזור היה עובר על כל מילה במכתב, פותח את החבילות מחטט ומחפש בכל פריט קטן. באם מצא ככרות לחם, היה חותך את הלחם לחתיכות, פן ואולי הסתירו שם משהו, וכך עשה גם לנקניקים. סיגריות היה חותך לחתיכות, ומצרך כמו תה לא מסר כלל.

הבריגדיר שלי פנה אל הצנזור ובקשו שיתן לי את החבילה שהגיעה עבורי.

— "הלא תדע", ענה לו הצנזור, "אודות הוראתו המפורשת של הנצ'לניק, שכל עוד אין אסיר זה עובד בשבת, אינו יכול לקבל מכתבים או חבילות".

— "אבל אסיר זה נמנה כעת על הבריגדה שלי, ובעינינו אני הוא האחראי!" ענה לו הבריגדיר.

הצנזור התקשר אל הנצ'לניק של האו.ג.ב. ולהפתעתי הרבה, הרשה לו לתת לי את החבילות שהגיעו עבורי. במשרד הדאר היו אותה שעה שתי חבילות שלי. הצנזור פתח את החבילות והחל לחטט בתכולתם. הוא ערבב את הכל, חתך ושבר כל מה שמצא לנכון, עד שקשה היה לאספם ולהחזירם בצורה מסודרת. הבריגדיר הלך לצריף והורה לכמה אסירים שיבואו לעזור לי בהעברת החבילות לצריף.

מחצית המצרכים מתחלק עם האסירים

בהגיענו לצריף, שמתי על השולחן כל מה שהיה בחבילות, סידרנו אותם היטב ושמו הכל בארון שלי. בקשתי מהאחראי להכין את השלחן בחדר האוכל; מחצית המצרכים שמתי על השלחן וכולם אכלו ושתו לרויה.

בעת הארוחה לא היה הבריגדיר במקום, וכאשר הגיע כיבדתי גם אותו במצרכים שונים. אך הוא סירב וצחק בקול: "אנשיי מביאים לי בלילה אחד יותר ממה שקיבלתם בשתי החבילות גם יחד!"...

הוא שאל אותי באם המצרכים שנתתי לאסירים, היה זה מרצוני הטוב, או שהם דרשו זאת ממני. "אל לכם לפחד", אמר לי, "אצלי לא יעיז איש לעשות לכם רעה". כן אמר לי, שהחליט להקדיש עבורי מקום מתאים, שם אוכל להתפלל ללא הפרעות.

ליד הצריף שלנו היה חדר מיוחד, מחומם, שם היו האסירים מייבשים את בגדי העבודה שלהם. אנשי הבריגדה שלנו היו היחידים שקבלו בגדי עבודה מיוחדים. היה זה אחד הפריבילגיות שהבריגדיר פעל עבור אנשיו. כן ציוה על האחראי, שכל אימת שאני יהיה בחדר, אסור לאיש להפריע בעדי.

למחרת, ביום ששי, הודיעו לנו שנתחיל את העבודה בשעות הערב. הייתי מודאג מאד בקשר לשבת. בבריגדה הקודמת כבר לא היתה לי בעיה בשבתות, כי הייתי ניגש לאחראי וזה הכניס אותי לצינוק במשך השבת. כאן היה הבריגדיר טיפוס שונה לגמרי, ואתו חששתי לעשות עסקים.

בינתים עמדה השמש לשקוע והתפללתי תפילת מנחה. אותה שעה קרא לי הבריגדיר ואמר לי: "בשבת זו לא תצטרכו להיות בצינוק. אנשיי אסור להם להיענש. בלילה תצאו יחד עם כולם למקום העבודה ואל לכם לדאוג. אתם לא תעבדו בשבת!"

לא השכלתי להבין איך יסדר לי הבריגדיר את הדבר, אך ראיתי כי ממילא עלי להיכנע להוראותיו. התפללתי קבלת שבת ותפילת ערבית, קידשתי על מים מתוקים, ומאחר שעדיין היה לי לחם וחמאה, אכלתי "סעודת שבת" ונתתי שבח והודאה להקב"ה על השגחתו ונפלאותיו עמדי.

לאחר מכן הצטרפתי לכל האסירים ביציאה למקום העבודה.

הבריגדיר הזכיר לכולם: עליכם לזכור שאנו עובדים לפי תנאים מיוחדים; כל האסירים עובדים 12 שעות ואילו אנו עובדים רק לפי הנורמה, לפי מספר המטרים שאנו צריכים לצקת את הביטון. העבודה היא אמנם קשה, אך איננו מתייסרים 16-15 שעות בקור ובכפור. כי לנו יש תנאים מיוחדים ופריבילגיות מיוחדות. והכי חשוב — אנו בעלי־הבתים במחנה בלילות, ובידינו לקחת מהאסירים כל מה שלבנו חפץ. לכן עלינו לעבוד היטב ובזריזות כדי למלא את כל הנורמות, אחרת נצטרך להתייסר כמו כל שאר האסירים!"

כאשר כולם החלו בעבודה, לקחני הבריגדיר והביא אותי לחדר בו היו מאכסנים מטאטאים שבהם היו מנקים את הביטון. "היכנסו לחדר זה", אמר לי, "ואני אסגור אחריכם מבחוץ. זכרו, אסור לכם לתת כל אות־חיים, כדי שאיש לא ירגיש בנוכחותכם בחדר, אחרת — שנינו בצרות!"

בבוקר, כאשר פתח הבריגדיר את דלת החדר רעדתי מקור. הוא הביא אותי אל הבריגדה, ויחד עם כולם חזרתי למחנה. בצריף שלנו היה חם מספיק; כולם אכלו ארוחת בוקר והלכו לישון אחרי לילה קשה של עבודה מפרכת. אני עמדתי להתפלל ואחרי התפילה קידשתי והתיישבתי לאכול "סעודת" שבת. לחם קבלתי אותו בוקר, ובחבילות שקיבלתי היה לי חמאה וסוכר. בצריף היה גם תה חם. בקיצור: שבת זו היתה בשבילי אחד השבתות השקטות בה לא נאלצתי לבלות בצינוק.

סיפורו המחריד של הבריגדיר

בתום ארוחתי, בטרם הספקתי לברך ברכת המזון, התיישב לידי הבריגדיר והחל לנהל אתי שיחה אינטימית ארוכה:

— "עליכם לדעת, שלפני בואכם לכאן, קרא אותי הנצ'לניק של המחלקה השלישית ואמר לי, כי שולח הוא אלי אסיר יהודי אשר נשפט על חבלה וחתירה, וכי הוא ממשיך במעלליו גם במחנה על־ידי אי הסכמתו לעבוד בשבת. הוא, הנצ'לניק, הורה לי איך להתעסק אתכם, כדי להתפטר מכם מה שיותר מוקדם. הוא אמר לי שלא אכפה עליכם לעבוד בשבת, כי בין־כה זה לא יעזור. לעומת זאת, עלי לתת לכם עבודה קשה כזו שלא יהיה בכוחכם למלאתה, כך שבזה תפריעו לכל שאר האסירים אשר יתקוממו

נגדכם. אז יעמידו אתכם למשפט חדש עבור מעשי חתירה נגד השלטון, ואז יגזרו עליכם גזר־דין מוות. אולם — ממשיך הבריגדיר לספר — הנצ'לניק לא ידע כי אצלי הנכם מרגישים בטוח יותר מבכל מקום אחר. אל נא תתפנקו, כי לא ארשה לכם לעשות איזו מעשה לא טוב. אתם בודאי מתפלאים על שהנני כה מתייצב לימינכם, הבא ואספר לכם את הרקע לכך ואז יובהר לכם הדבר״.

״אינני יהודי״, המשיך ואמר הבריגדיר כאילו היה קורא מחשבותיי, ״אבל יש לי קשר ושייכות: אני נולדתי כילד הרביעי אצל איכרים עניים ברוסיה הלבנה. באותן השנים שרר רעבון חמור באזורנו ותושבי האזור החלו נודדים למקומות אחרים כדי למצוא פת לחם להשקיט רעבונם. המשפחה שלנו נשארה בבית, כי הסוסים שלנו התפגרו מחוסר אוכל, ואבי אמר שאין ביכלתו לנדוד עם עולליו הרכים״.

״אני הייתי הצעיר שבילדים״, ממשיך לספר, ״ואמי לא יכלה לראות בשוויון נפש איך אני גווע מרעב. מה עשתה? הלכה למכירים שלה בעיירה, וביקשה מהם להחזיק אותי בביתם תקופה של כמה חדשים עד שיחלוף הרעב. אולם, תוך תקופה קצרה מתו אבי ואמי, ואני נשארתי אצל אותה משפחה. היתה זאת משפחה יהודית, ושם ראש המשפחה היה יעקב רימר. חמשה ילדים היו להם והצעיר שביניהם, לייב'לע, היה בגיל שלי, ילד בן שנתיים. כך גודלתי בבית זה כאחד מבני המשפחה ושנינו חיינו כמו שני אחים.

״עשר שנים הייתי בביתם והמשפחה אשר גידלה אותי כבן שלהם. מעולם לא הרגשתי יחס שונה ביני לבין שאר הילדים. יחד עם חברי לייב'לע למדתי להגיד ברכות השחר, ליטול ידים לפני הסעודה ועוד.

״השינוי היחיד היה בשבת, כאשר בתור ילד שנולד להורים לא יהודים, יכולתי לכבות את האור, לתת אוכל לבהמות ולחלוב את הפרה.

״כאשר הגעתי לגיל 10, נודע לקרובי־משפחתי שאני חי ונמצא בביתו של יעקב רימר. הללו ביקשו ממנו להעביר אותי מיד אליהם, ולא — יגישו נגדו משפט שרוצה לכפות על ילד נוצרי להתגייר. יעקב המסכן התמלא חרדה, והעביר אותי אליהם בניגוד לרצוני.

״מכל מה שסיפרו לי הבנתי, כי באותן שנות הרעב, בעת שאמי התחננה

אצל קרובי משפחתי לקבלני תחת חסותם — מיאנו, ואיש מהם לא רצה לגדל אותי. מסיבה זו שנאתי אותם ולא רציתי ליצור קשר אתם. לאחר שהועברתי אליהם, למרות רצוני, שאלתי אותם האם אמת הדבר שלא רצו לקבלני באותן השנים הקשות".

"לשם מה הנך נזכר בסיפורים ישנים", ענתה לי דודתי, "הרי היתה אז תקופה קשה של רעב!"

"אם כך", עניתי להם, "אני הנני זר בעיניכם והבאתם אותי לכאן כדי לעבוד עבורכם. ברצוני, אפוא, להודיע לכם מראש, כי אינני מעוניין להיות אצלכם בשום פנים ואופן!"

"כאשר שמעו דודיי את דבריי הבינו כי לא ירוו נחת ממני, ולכן הסכימו שאחזור לביתו של יעקב היהודי.

"זה היה בשנת 1917 עם פרוץ המהפכה הקומונטיסטית. ליעקב היה בית פרטי משלו. כן היה בעל מקצוע טוב; ילדיו הגדולים עזרו לו, ומצבו הכלכלי היה די טוב. בעיני הבולשביקים הוא היה "בורז'ווי", ולכן הגיעו הקומוניסטים יום אחד לביתו וגירשו את כל המשפחה. רק בי לא נגעו לרעה, כי ידעו שאין אני ילד שלהם, וכי אינני יהודי. מאחר שנשארתי ילד ללא שום פקוח, הכניסו אותי במעון ילדים, שם סבלתי מרעב וכפור. אנו הילדים שנאנו מאד את אנשי המעון.

"כידוע, מצב של רעב עלול להביא לאסונות הכי גרועים. כמה ילדים התארגנו בקבוצה לחפש אוכל ולהשקיט את הרעב. בלילות היינו יוצאים דרך חלון, ופרצנו לחנויות לבזוז מוצרי מזון; את שלל־האוכל שהבאנו היינו מחלקים בין הילדים. דבר זה נמשך זמן ניכר, עד שהמשטרה עלתה על עקבותינו ואסרו אותנו. כולנו הועמדנו בפני משפט וגזרו עלינו שלש שנות מאסר במחנה מיוחד של ילדים פושעים.

"המשטר במחנה הילדים היה נורא. ארבע שעות ביום עבדנו וארבע שעות למדנו. מעולם לא קבלנו אוכל לשבעה, והאוכל שהוגש לנו היה באיכות גרועה מאד; את המוצרים הטובים גנבו ראשי המוסד לעצמם, כך שאנו קבלנו רק את הפירורים והנמושות.

"כך עברו עלינו כמה חדשים קשים, אך סבלנו ושתקנו. בסופו של דבר לא יכולנו להבליג יותר. כמה נערים תוססים, ביניהם הייתי גם אני,

החליטו לשלוח פטיציה לשלטונות במוסקבה. כתבנו את האמת על חיינו הקשים במעון, וביקשנו שיחליפו את אנשי הצוות באנשים ישרים ואחראים.

"התשובה לא איחרה לבא: "כל הילדים שחתמו על הבקשה יועברו מיד למחנה־עבודה של מבוגרים עם עבודות פרך!"

"תחילה עבדתי קשה במחנה החדש, אך במשך הזמן משכו אותי לסביבתם של האסירים הפושעים. למדתי את שפתם, ומאוחר יותר גם את הנסיון שלהם. ידעתי כבר, למשל, כי המלה "קארמאנשטשי" פירושו כייס; "דאמאשניק" — גנב שגונב בלילות בבתים פרטיים; והדרגה הכי גבוהה היא "מעדוועזאטניק" — מפצח קופות, אשר לא יכול היה לעשות איש בודד אלא כמה פושעים ביחד, מזוינים בנשק. במקרה זה היתה המטרה הראשית — שומרי המשרד שם נמצא הכספת, אותם היו צריכים לחסל מיד.

"במחנה הילדים למדתי מסגרות, ודוקא הצטיינתי בזה. כמובן, שזה עזר לי הרבה ב"מקצועי החדש". הגנבים נודע להם אודות מומחיותי במסגרות ולכן היו מכינים עבורי "עבודות" בפיצוח כספות, פריצת מנעולים, הפסקת זרם החשמל של מערכת האזעקות וכדומה. למטרה זו סידרו אותי במחנה בין עבודות חשמל ומסגרות.

"לאחר ששחררו אותי מהמחנה היתה לי כבר הכתובת לכנופיות הגנבים. תחילה החזיקו אותי בדירה מיוחדת. הם הצליחו להשיג עבורי תעודה שאני תלמיד הטכניקום, כדי שלא לעורר עלי שום חשד. בדירה זו היתה לי מעבדה בה יכולתי להכין מכשירים עבור חבריי, כמו: מפתחות מיוחדות לפצח קופות ולנתק מערכות אזעקה. הדבר היחיד שלא יכולתי להתרגל אליו היה "עבודה רטובה", כלומר, לרצוח אנשים.

"אולם, במקצוע זה היה גם הרצח לבלתי נמנע, וגם לזה הגעתי. זה קרה באחד הימים כאשר פצחנו כספת בבנק. תוך כדי העבודה עבר שם שיכור, אשר נכנס לבנק דוקא כאשר עמדנו כבר לפני סיום "העבודה", והוא ראה את כל מעשינו. במקרה היה אצלי בקבוק וודקה; קראתי אותו הצדה וכבדתי אותו בלגימה טובה. כאשר אך החל לשתות, התנפלתי עליו

ועוד בטרם הספיק להוציא צווחה — היה כבר מונח על הרצפה חנוק — — —

"בעיני חבריי הייתי לפתע לגבור. הם התפלו מהזריזות שבצעתי את הרצח. הייתי היחיד מכל בני החבורה שלא אבדתי עשתונותיי, ועשיתי הכל בשקט ובהצלחה.

"אחרי סיפור זה מינה אותי ראש החבורה למטרות "אחראיות", היינו "להוריד" את המשמרות, אשר בשפת הגנבים קוראים לזה "רצח". לעבודה כזו דרוש הרבה יזמה והמצאות, ואני הצטיינתי בשניהם.

"משך שנה שלימה עבדנו ללא הפרעות. מפעם לפעם החלפנו מקומות, אך בכל מהלכינו הצלחנו. כל בני החבורה התעשרו והיה לנו כסף רב. וכאשר יש הרבה כסף מתחילים לשתות, להשתכר. אחד מבני החבורה התאהב בבתו של בעל הבית של הדירה בה התגורר. פעם, בעת שהיה שתוי היטב, רצה לעשות רושם על בעל הבית שלו, וכדי שירצו לתת לו את בתם לאשה, עמד והראה להם מזוודה מלאה בשטרות כסף, כמותם לא ראה האיש בחייו.

"באותם הימים היתה סערה גדולה בעיר עקב מקרי שוד רציניים שבצענו. כאשר ראה את הכסף הרב שבידיו, התעורר אצלו החשד שאיש זה נמנה על חבורת השודדים הרצחנית. הוא התקשר מיד למשטרה, הודיע להם על המקרה, והללו באו מיד לעצרו. בחקירתו סיפר והלשין על כל בני החבורה ואסרו את כולנו. הועמדנו בפני משפט וגזרו על כל אחד מאתנו עשר שנות גירוש למחנות עם עבודות פרך.

"העבירו אותנו למחנה מרוחק בסיביר, שם שרר כפור נורא ושלגים מרובים. קרוב לאלפיים איש התגוררו שם באוהלים של בד.

"היינו הראשונים במקום. תפקידנו היה לגזום את עצי היער ולבנות עבורנו בתים. האסירים היו מאזורים שונים ברחבי ברית־המועצות אשר גורשו לשם בעקבות פשעים שונים, ומרבית האסירים היו פוליטיים. הכנופיה שלנו, של גנבים ושודדים, היתה מורכבת מחמשים איש. היינו יחסנים ולכן קבלנו את צריף־העץ הראשון שהקימו — בעוד שאסירים אחרים קפאו מקור באהלי הבד. אצלנו שרר חום גבוה מהתנור שדלק אצלנו יומם ולילה, 24 שעות ביממה. בני הכנופיה שלנו לא עבדו וכל

האסירים, כולל שלטונות המחנה, פחדו מאתנו. תחילה עשו השלטונות את הרושם שאינם יודעים שאיננו יוצאים לעבודה, אולם תכנית העבודה של עקירת עצי היער היתה מחושבת לפי מספר האסירים. בנוסף לכך, על כל אסיר הוטלה נורמה מדי גדולה, ששה מטרים מרובעים ליום, אשר אף אחד מהאסירים לא היה מסוגל לעשות זאת, והנה חסרים כאן כוח אדם של חמשים איש! כעבור זמן קצר בלבד כבר חסרו לתכנית אלף מטרים מרובעים של עצים.

"באחד הימים קרא אותי הנצ'לניק ואמר לי: "יודע אני שאתה הנך אישיות חשובה אצל הגנבים. ברצוני, לכן, להציע לך, למנותך בתור בריגדיר ואתה תשפיע על חמשים איש מהצריף שלך שיצאו לעבודה מסודרת.

— "אינני יכול לקבל הצעתך", עניתי לו, "כי אנו עומדים על העקרון שלנו שלא לעבוד במחנה. יותר מזה, גם אם אסכים, יתנגדו לכך חבריי בכל התוקף".

"כאשר שמע הנצ'לניק את תשובתי, אמר לי ברוגז רב: "ראה, אני רציתי להסתדר אתכם בטוב, אך אם לא תעשו זאת ברצון, תיאלצו לעשות זאת באונס!"

"עוד בטרם הספקתי לדבר על כך עם חבריי, התפרצו לצריף למעלה ממאה חיילים. הם כבלו את כולנו באזיקים והקצין הבהיר לנו: "אתם תשארו כך כבולים, עד אשר תבטיחו שתתחילו לעבוד!"

"האזיקים החלו לוחצים וחותכים בבשר החי. הכאבים הלכו ותכפו והחילונו לזעוק מיסורים. לבסוף לא יכולנו לשלוט בעצמנו, יצאנו מהצריף כשהננו כבולים עד אשר הגענו למשרד הראשי. אמרנו לאחראים: "אם לא תורידו מאתנו את האזיקים, נחסל לא רק את הנצ'לניק, אלא גם את כל מי שיזדמן לידינו!"

"האיומים עזרו. הם לא רצו להסתכן והורידו את האזיקים מידינו. בשעות המאוחרות של אותו לילה, בעת שישנו את שנתינו הערבה, הרגשנו לפתע שפיכת מים מעלינו. עוד בטרם הספקנו לברר מה קורה, כבר היינו כפותים בידים וברגלים. חיילים מזוינים הוציאונו ערומים ורטובים

החוצה, זרקו אותנו לתוך משאיות והסיעו אותנו למשרדי ההנהלה לשם חקירות.

"מספר ימים ארכו החקירות, בהם האשימו אותנו בנסיון לרצוח את הנצ'לניק של המחנה. ששה הועמדו למשפט וגזרו עליהם פסק־דין מוות. גזר הדין בוצע מיד וחוסלו בידי כיתת יורים. כל השאר נשפטו לעשרים וחמש שנות מאסר ועבודות פרך במחנות. הפעם לא הסתכנו שלטונות המחנה, אלא פזרו אותנו בכל מיני מחנות.

"נמצא הנני במחנות זה 14 שנה", ממשיך הבריגדיר לספר לי, "מהם נסיתי שלש פעמים לברוח, אך בכולם נכשלתי. בפעם השלישית תפסו אותי והועמדתי למשפט. הפעם קבלתי עונש מוות על תנאי; היינו, באם אעבוד כדרוש והתנהגותי תהיה טובה, לא יבצעו את העונש".

"אז קרא אותי הנצ'לניק והציע לי את המינוי של בריגדיר. הוא מסר לרשותי 85 אסירים, כולם גברתנים ופושעים מועדים, אשר כבר חיסלו לא בן־אדם אחד ולא שנים. מעל כל אלה תלוי ועומד אותו עונש כפי שהטילו עלי — מוות על תנאי.

"הנצ'לניק הגיע אתנו לידי הסכם: באם נעבוד כדרוש, יעניקו לבריגדה שלנו תנאים מיוחדים לעומת אסירים אחרים. הפעם קבלתי את המינוי".

"כעת הלא תבינו מדוע הננו שונים מכל האסירים האחרים שבמחנות", סיים הבריגדיר את סיפורו המרתק.

תפילות ראש השנה במחסן סגור

לאחר אתנחתא קצרה, המשיך הבריגדיר לבשר לי בחיוך על פניו: "כפי שכבר סיפרתי לכם, שלחו אתכם לבריגדה שלי כדי להביא לחיסולכם הסופי. אולם, לי יש עקרונות וחוקי צדק משלי. תוכלו לחשוב אודותי מה שאתם רוצים, אך אינני שוכח לעולם מי שעשה לי פעם איזו טובה; למזלכם הנכם מזכירים לי את היהודי יעקב רימר, ולא ארשה לעולם שמישהו יעשה לכם איזה רעה. יכולים אתם להיות רגועים; אעזור לכם כל אימת שהדבר יהיה בידי!"

נפרדתי מהבריגדיר כולי מזועזע. עייפות השתלטה עלי ועליתי על יצועי לישון, אך לא יכולתי לעצום את עיני. שעות ארוכות חשבתי אודות

קורות־חייו של הבריגדיר, אותו שמעתי ממנו זה עתה — עד שנשמעה הסיסמה לקום ולצאת לעבודה.

היה זה ערב ראש השנה. שוב הועמדתי בפני בעיה קשה: האם לבטוח על הבריגדיר שלי — או לפנות לדרך הישנה אליה התרגלתי כבר זה מזמן: לצינוק! בדרך למקום העבודה אמרתי לבריגדיר, שהחלטתי ללכת לצינוק למשך שני ימי החג, כדי שלא לסבך אותו. הוא הרגיש את עצמו נעלב ואמר לי: "תוכלו לסמוך עלי, אני אסדר זאת כבר". כאשר הגענו למקום העבודה, ביקשני לחכות עד שיארגן את העבודה בין האסירים, ולאחר מכן הביאני לחדר שם מאוכסנים אלפי המטאטאים. הוא סגר עלי את הדלת מבחוץ, ואמר לי לבל אפתח אותה לאיש. "יודע הנני שהיום הוא יום גדול אצלכם", אמר לי, "אבל תוכלו להיות רגוע כאן בשני ימי החג שלכם. אף שאני עצמי גוי, לא יהודי, — אבקשכם לבקש גם עבורי להתברך בשנה טובה!"

לאחר שאיחל לי שנה טובה, סגר בעדי את הדלת והלך לו.

ישבתי להתפלל תפילת ראש השנה בלב נשבר. עבורי היו עוד שמונה ימי ראש־השנה שאצטרך לבלות במחנות. בתום תפילתי אכלתי צנימים בתור "סעודת החג", אותם לקחתי מהחבילה שקיבלתי. בתום ארוחתי התיישבתי על המטאטאים ואמרתי תהלים. כך עבר עלי כל הלילה. לפנות בוקר הגיע אלי הבריגדיר, פתח את הדלת והצטרפתי לכל הבריגדה בחזרה לצריף. בתום המיפקד התפללתי תפילת החג והלכתי לישון. התעוררתי בעת שהיינו צריכים לצאת לעבודה.

גם היום נכנסתי לאותו חדר בו שהיתי אמש, להתפלל. הפעם היה לי יותר קל על הלב; חשבתי לעצמי: הנה עזר לי הקב"ה אשר גם במחנה־עבודה אוכל לחוג יום קדוש זה כמו יהודי. אותו לילה דוקא ישנתי טוב בחדר, והתעוררתי רק לפנות בוקר כאשר הגיע אלי הבריגדיר לקחת אותנו למחנה.

לפנות ערב אמר לי הבריגדיר, כי הערב אמורה להגיע חוליית בקורת מטעם שלטונות המחנה, לכן עלי להשתדל לעבוד בכל הכוחות כדי שלא להיות שונה מכולם.

באמצע הלילה הגיעו שני נצ'לניקים מלובשים בבגדים אזרחיים. הם עברו בכל המחלקות ושוחחו עם הבריגדיר והאסירים. כאשר התקרבו אלי, סחבתי אותה שעה עגלה עם מלט ועשיתי זאת בצורה טובה ובזריזות. הם השתהו לידי כמה דקות ובדקו את צורת עבודתי. השנים העיפו מבטים אחד אל השני, אך לא אמרו מאומה.

פרק עשרים ושבעה

"כל נדרי" במרתף חשוך

יום הכפורים במרתף / פרעות בערים ועיירות יהודיות / העברה למחלקת ההנדסה / פרידה מרגשת /

יום הכפורים במרתף

יום הקדוש, יום הכפורים, מתקרב והולך והדאגה לא נתנה לי מנוח. ללכת לצינוק לא יכולתי, כי דבר מעין זה היה מוכיח, שהבריגדיר לא הצליח לכוף עלי עבודה בשבתות וחגים. כן עלול היה הדבר לשבש את סדר חיי הסבירים שהסתדר לי בבריגדה. גם בחדר המטאטאים לא יכולתי להיות, כי עבדו שם אסירים באריגת מטאטאים. כך עברו הימים, ויום הקדוש מתקרב והולך.

בערב יוהכ"פ, כאשר היינו צריכים לצאת לעבודה, הבחין הבריגדיר על פני שאינם כתמול שלשום. הוא הרגיש שלבי עלי דוי ואני פשוט שבור. כאשר אמרתי לו במה מדובר, האדים מכעס. פחדתי כי הנה עומד הוא להנחית עלי מכות נאמנות מתוך כעסו. ראיתי עליו שהוא מחזיק את עצמו בכל הכוחות לבל יעשה לי רעה.

— "מדוע לא אמרתם לי זאת לפני כן?" אמר לי ברוגז, "האם עלי לזכור אודות החג שלכם? הרי זה היום הקדוש ביותר בשנה שלכם! זכורני, כאשר הייתי ילד בביתו של יעקב רימר, היה שוהה כל הלילה בבית הכנסת!"

לאחר שהתהרהר קצת אמר לי: טוב, לא אעזוב אתכם לנפשכם; חייבים לעשות משהו עבורכם.

הגענו למקום העבודה. נשארתי לעמוד בחוץ עד אשר גמר לחלק את העבודה בין האסירים, ואחר אמר לי: בואו אתי! אחרי כמה מאות מטר הליכה, הגענו למבנה שבנייתו טרם נגמרה. הוא הכניס אותי למרתף חשוך,

שם היו מים רבים בגובה מטר מהרצפה. כן היו שם בולי־עץ גבוהים, ברוחב מטר בין בול־עץ למשנהו, ומפעם לפעם נפלו אבנים מהתקרה לתוך המים. מפאת החשיכה נאלצנו לעמוד שם שעה ארוכה עד שהעינים החלו להתרגל מעט אל החושך.

"עלו על אחת הקורות", אמר לי הבריגדיר, "אך הזהרו שלא להתנענע בעת התפילה, כי עלולים אתם ליפול לתוך המים ואין איש שיציל אתכם משם. אולם, היות ואתם כל כך דבקים באמונה שלכם, אני בטוח שהשם יציל אתכם מאסון. אני מבקש מכם לבל תעזבו את המקום עד בואי!"

הבריגדיר הלך לדרכו ואני נשארתי לבד. נשארתי לעמוד על בול־עץ ברוחב שלשים ס"מ, וקשה היה לי מאד לשמור על שיווי משקל. כאשר נוכחתי שלא אוכל בשום אופן להישאר כך במשך כל הלילה, החילותי לקפוץ מבול־עץ אחד לשני, עד אשר הגעתי לקיר ויכולתי להשען עליו. ליד הקיר גם לא נפלו כל כך הרבה אבנים כפי שהיה באמצע המרתף. התעייפתי מאד מהקפיצות וגם מהפחד מנפילת האבנים לידי. כך עבר עלי זמן עד שנחתי קצת והגעתי לכוחות — רק אז החילותי להתכונן לתפילת "כל נדרי".

בתוך כך החלו לעבור מול עיני גורלם של היהודים האנוסים, אשר קורות חייהם קשורים קשר בל יינתק עם תפילה קדושה זו, מתקופת האינקוויזיציה בספרד — ועד לימי נעוריי בבית אבא, אשר כל זה היה חרות היטב במוחי ולבי.

פרעות בערים ועיירות יהודיות

נזכרתי בסיפור שקרה בעירנו בשנת תרע"ה (1915). הייתי אז ילד קטן ולראשונה ביקרתי בבית הכנסת, בעת התפילה. בתקופה ההיא התפרצו גלי־גלים של פוגרומים על ערי ועיירות ישראל. העתונים ניהלו הסתה פרועה ואנטישמית, בהאשימם את היהודים בכל הצרות שנערמו אז על אזרחי רוסיה. "בעי זשידאוו, ספאסאי ראסיו" — הכה ביהודים והצל את רוסיה — זו היתה הסיסמא שצצה וצעקה בכל פינה ומכל קיר בערי ועיירות האימפריה הרוסית הענקית. מדי יום הגיעו ידיעות אודות רצח זקנים, נשים וטף יהודים.

בעיר שלנו התכוננו לפוגרום. ברוח זו של פחד ורעדה, אשר השפיע גם

על ילדים ותינוקות, הלכו יהודים לתפילת כל נדרי בליל יום הקדוש. לאחר שכל באי בית הכנסת היו כבר לבושים בבגדי לבן, עטופים בקיטלים וטליתות, והש״ץ התכונן כבר להתחיל ״כל נדרי״ — קם ממקומו יהודי אחד, בעל הדרת־פנים וזקן לבן, דפק בידו על הבימה ואמר:

— ״יהודים! כולנו שרויים בסכנה גדולה. הגויים מתכוננים לערוך בנו פוגרום ולהתנפל עלינו. הפורעים אגרו נשק רב, ואנו אין לנו גם במה להתגונן נגדם. הנשק היחיד שלנו הוא ה״כל נדרי״; הקב״ה הוא המגן היחידי שלנו, אשר צריך לרחם עלינו על נשינו וטפינו. רק הוא יכול להצילנו מידי הפורעים האכזריים. לכן, הבה נתפלל בהתלהבות, בתפילה ובתחנונים לפני הקב״ה!״

כעת, בעמדי על בול־העץ ומתכונן לתפילת ״כל נדרי״, הרגשתי שהנני בסכנה לא פחותה מכפי שהיו היהודים בעירנו לפני 34 שנה. אז הייתי עוד ילד קטן וטרם השכלתי לדעת את הסכנה הגדולה שהיינו שרויים בה. כעת הכל אחרת; הסכנה מרחפת עלי כל שניה וכל רגע. עם כל תזוזה בלתי נכונה עלול הנני ליפול לתוך המים ולהיטבע. נוסף לכך, באם מישהו ירגיש בנוכחותי כאן, עלול למסור אותי, להעבירני למאסר ולהעניש אותי במשפט מוות. האבנים אשר היו נופלות למים מעל לראשי, התערבבו בזעקותיהם של אותם יהודי־עירי בליל יום הקדוש. יללות אלו התערבבו בבכיות שלי — ואז התחלתי בתפילת כל נדרי — — —

בתום תפילתי התחלתי לומר פרקי תהלים. לילה זה היה נדמה לי כנצח. כך עבר עלי הלילה, עד אשמורת הבוקר, אז שמעתי את קולו של הבריגדיר הקורא אלי:

— ״היכן אתה נמצא? צא!״

כאשר שמעתי את קולו הרגשתי כאלו אני מתעורר משנתי — אף שכל הלילה לא עצמתי עין. רק אז התחלתי להרגיש כי כוחותי עוזבים אותי. אך איך אפשר לצאת החוצה בחשיכה מוחלטת כזו? בסופו של דבר הביא הבריגדיר שני שקי ניר של מלט, הדליקם, ולאורם יכולתי לטפס בין בולי העץ בכוחותי האחרונים, עד אשר הצלחתי לצאת מהמרתף הנורא.

בקושי רב יכולתי לעמוד על הרגלים. הבריגדיר תמך בידי, וראיתי דמעות נוצצות בעיניו. ״רבונו של עולם!״, הרהרתי לעצמי, ״איזה לילה של

נסים! לילה נורא כזה של סכנות — לא חיללתי ח"ו את היום הקדוש הזה, ואף יכולתי להתפלל בלילו; וכעת מה אני רואה — דמעות בעיניו של הבריגדיר! איש זה, אשר שמו בלבד השאיר בין שומעיו פחד ורעדה לא רק אצל אסיריו, אלא גם בעיני שלטונות המחנה. האיש אשר שלח כבר אנשים רבים לעולם האמת, והוא עצמו ראה לא אחת את המוות לנגד עיניו — איש זה בוכה כעת בראותו את מצבי בו הייתי שרוי בליל כל נדרי!"

"אנא סלח לי", אמר לי בעת שחבק אותי בחזקה, "פשוט לא היתה לפני שום דרך אחרת עבורך. לא מצאתי שום מקום אחר היכן להסתיר אותך. גם אני מאמין כעת שהשם ריחם עליך!"

כאשר נכנסתי לצריף, נפלתי מרוב תשישות. הבריגדיר ביקש מאחד האסירים לעזור לי להחליף בגדים; השכיבוני במיטה, כיסו אותי בשמיכות מחמת הצמרמורת שאחזתני, והזמינו רופא. הוא הזריק לי זריקה חזקה ואישר לי לשהות במיטה יומיים. הייתי מאושר, כי יכולתי להתפלל בשקט, בשלוה וגם לנוח.

בערב, כאשר כולם יצאו לעבודה, הבדלתי ואכלתי את ארוחתי. בלילה זו ישנתי טוב מאד, עד שלא שמעתי את האסירים חוזרים בבוקר לצריף. היתה זאת הוראתו המפורשת של הבריגדיר להתנהג בשקט, שלא להפריע לי.

אחרי יומיים נאלצתי לצאת לעבודה, אך הרגשתי חלש מאד. הבריגדיר הרגיש בזה וסידר לי אדם מיוחד שיעזור לי בעבודה הקשה. האיש פשוט הציל אותי.

העברה למחלקת ההנדסה

כעבור יומיים אמר לי הבריגדיר, שקיבל פקודה להעביר אותי למחלקת ההנדסה, שם קיבלה אותי מהנדסת יהודיה — המנהלת הראשית של עבודות הבניה. היא שמחה מאד כאשר ראתה אותי במחלקה שלה, והסבירה לי שמדובר שוב בתכנית כלכלית לשנת 1940. הפעם, הסבירה לי, כבר הכינו את כל התכנית; תפקידי יהיה רק לבדוק את התכנית, ולתקן את הדרוש תיקון. לפי החישוב שלה, זה אמור לקחת עשרה ימי עבודה.

כאשר הסברתי לה שמחר חג הסוכות, ובאמצע יהיה גם שבת, כך

שישארו לי רק חמשה ימי עבודה — היתה עצבנית מאד. הבטחתי לה, שאעשה כל שביכלתי שהתכנית תהא מוכנה בזמן, ובעזרת השם אצליח בזה.

"יש לי אימון בכם", אמרה לי, "וגם אני שמחה שתוכלו לחוג את חג הסוכות כמו בן־אדם". היא איחלה לי, שאזכה לחוג את החג הבא בחופש.

הסתגרתי בחדרי ועבדתי בצורה אינטנסיבית משך כל הלילה. שמחתי לראות שהתכנית נעשתה בצורה די טובה, וכי אוכל בע"ה למלא את מה שהוטל עלי במועד הנקוב.

לפנות בוקר יצאתי לעבודה יחד עם כל הבריגדה. בדרך אמר לי הבריגדיר, כי הנצ'לניק של המחלקה השלישית יודע שאני עובד במשרד, אך הסכים לכך, כי דרוש שם איש מקצועי — מבלי להתחשב בזה שלא רצה להסכים לשחרר אותי מהבריגדה. רשמית נחשב הדבר אצל ההנהלה, שאני ממשיך לעבוד בעבודה פיזית בבריגדה שלי.

הייתי מאושר שהקב"ה עוזר לי שלא אצטרך להתחבא במרתף או ללכת לצינוק בחג. בערב, כאשר יצאתי לעבודה, לקחתי אתי לחם וחמאה כדי לאכול סעודת יום־טוב. כולם יצאו לעבודה ואני הלכתי למחלקה הטכנית, שם סגרתי את עצמי שאיש לא יוכל להפריע לי.

על השלחן עמד כד מים לשתיה. נטלתי ידים בכלי שהיה אתי וערכתי סעודת יום טוב כאילו הייתי בבית. "רבונו של עולם", הרהרתי לעצמי, "מה גדלו ניסיך! איש בביתי אינו יכול לתאר לעצמו עד כמה מאושר הנני בשעה זו, ואשר לא חסר לי מאומה הערב — פרט להיות משוחרר מהמחנה". בתום הסעודה התיישבתי לומר תהלים ועליתי על יצועי לישון. כך עבר עלי הלילה השני של חג הסוכות.

בבוקר, כאשר באנו לצריף, חיכתה לנו בשורה חדשה: החל מהיום אנו עוברים לעבוד בשעות היום, ולא בלילה. אני הייתי שבע־רצון מזה, כי העבודה ביום קלה בהרבה.

אחרי שמחת תורה נוכחתי, כי לא אוכל לגמור העבודה שקבלתי על עצמי במועד הנקוב. הצעתי למנהלת למצוא דרך שלא אצטרך לחזור בליל שלישי לישון בצריף, כך אוכל לעבוד רצוף עד יום רביעי בערב, ולסיים את העבודה.

לאחר שקיבלתי את האישור נשארתי לעבוד שני יממות רצופות, וביום חמישי בבוקר כבר מסרתי את העבודה. המנהלת היתה שבעת־רצון מאד והבטיחה לי שתעשה כל המאמצים לקבל עבורי עבודה יותר קלה. נפרדנו תוך איחולים לבביים לשחרורי המהיר.

פרידה מרגשת

כעבור מספר ימים נקראתי אל הנהלת המחנה, שם בשרו לי שהנני עובר לעבודה אחרת במחנה עצמו, בתור שומר על שלשה מחסנים. הלכתי לצריף וסיפרתי לבריגדיר על העברתי לבריגדה אחרת, ושאצטרך גם לעבור לצריף אחר. הוא התרגש מאד לשמע דבריי, ואמר לי:

— "צר לי מאד שלא תהיה יותר במחיצתי — אף שהנני שמח שלא תצטרך יותר לעבוד עבודות פיזיות קשות ולשבת בצינוק כל יום שבת. והעיקר, שתהיה יותר מרוחק מהמחלקה השלישית".

הוא קרא לכל חברי הבריגדה שלנו, אשר נעמדו כולם סביב השולחן, והחל בנאום פרידה מרגש:

— "רואים אתם את האיש שחי אתנו תקופה קצרה; הוא יהודי וגם דתי. ישנם הרבה אנשים אצלנו שחושבים עלילות שונות על יהודים. על איש אציל זה יכולתם להווכח שהכל שקר וכזב. הבה נאחל לו כולנו שישתחרר במהרה מהגיהנום הזה, ויחזור לחיות חיים נורמליים!" — —

בריגדיר זה, אשר כולם חשבוהו לסאדיסט ורוצח, עשה לי הרבה טובות בתקופת היותי במחיצתו, אך על נאום־פרידה נרגש כזה לא ציפיתי כלל וכלל!

פרק עשרים ושמונה

מול כנופיות גנבים

שומר מה מליל / קבלת פנים חמוצה / פרובוקציה ראשונה נגדי / "אצלי אין זכויות מיוחדות" / פענוח תעלומת גניבות הלחם /

שומר מה מליל

הלכתי לצריף של הבריגדה החדשה שלי. ניגשתי לאחראי הראשי וביקשתי ממנו לסדר לי מיטה לישון. לאחר שסיפרתי לו שהנני בא מהבריגדיר "המאיר", הסתכל עלי בעינים מפליאות: מבריגדה זו הנך בא אלינו? בטוחני שנפלה כאן טעות. זה לא יכול להיות; הבריגדה שלנו מטפלת רק בחדרי המשרדים של המחנה.

הסברתי לו שהטילו עלי תפקיד להיות שומר על שלשה מחסנים, וכי ציוו עלי לעבור לצריף שלו. הוא סרב להאמין לי והלך לשאול את הנצ'לניק הראשי. לאחר שחזר, כבר דיבר אלי בצורה אחרת; הוא סידר לי מיטה לישון וארון מיוחד לאחסן בו את בגדיי וחפציי.

צריף זה גם היה מסודר יותר מצריפים אחרים — אם כי עדיין לא הגיע לרמת "לוקסוס" כזו שהיתה לי בבריגדה הקודמת. משני צדי הצריף עמדו מיטות עשויות מקרשים, דו־קומתיים, ועל הקרשים מזרונים, כר ושמיכה.

למחרת בבוקר, בתום המיפקד, קראו לי לבא למשרד של ה"טשיס" — מחלקה המספקת אוכל וביגוד למחנה. הוא שאל אותי שאלות פורמליות, כמו: גיל, מצב בריאות ומדוע נשפטתי לגירוש. כאשר שמע על סיבת מעצרי, התפלא מאד על ששולחים אותי לכאן לעבוד בעבודות הקלות.

— "כאן, במקום זה תהיה לכם עבודה קשה ואחראית", הסביר לי, "תצטרכו לשמור על שלשה אובייקטים: המחסן בו מחלקים את מנות

הלחם; מחסן הבגדים ומחסן המצרכים. עליכם לדעת, כי יהיו לכם הרבה בעיות עם גנבים מומחים, אנשים מאד נמרצים, אשר בכל שעות היממה יוזמים ומתכננים את הגניבות. במידה ותהיה גניבה כלשהי באחד המחסנים, אתם תהיו האחראים ויעמידו אתכם על כך למשפט!״

בטוח היה, כי אחרי נאומו המפחיד, לא אתרצה לקבל את התפקיד. אולם, בראותו שאני בכל זאת מסכים לקבל את העבודה, רשם לי אישור לקבל מעיל ומגפים חמים.

— ״את המעיל״, הסביר לי היטב, ״מותר לכם ללבוש רק בלילה בעת העבודה, וביום עליכם להחזירו למחסן. רק את המגפיים מותר לכם לקחת כדי לייבשם״. כן שלח אותי לבקר במקום, לבדוק את העבודה ולתת לו תשובה סופית למחרת.

ראיתי, כי הנצ׳לניק אינו מעונין כלל שאקבל על עצמי את עבודת השמירה. בלילה עשיתי היכרות בצריף עם האנשים של הבריגדה החדשה. היו אלה אסירים שהיו עסוקים בעבודות שונות במחלקה: אפיה, מטבח, מכבסה, בית מרחץ, מחסנים, תיקונים קלים, ניקוי חדרי המשרדים וכדו׳. הם קיבלו אותי בצורה מאד לא־ידידותית. הייתי היהודי היחידי ביניהם, ובעיקר, הייתי איש זר העלול להפריע להם. זו היתה גם הסיבה שהנצ׳לניק רצה להניע אותי מלקבל את העבודה.

קבלת פנים חמוצה

למחרת בבוקר באתי למקום כדי להכיר את בעלי־הבתים החדשים שלי. במחסן הלחם עבדו שמונה איש; עבודתם העיקרית היתה, לחתוך את ככרות הלחם לפרוסות. כפי שתיארתי לעצמי מראש, קיבלני האחראי בצורה בלתי־ידידותית. ״אל תהיה כמו השומר הקודם אשר הגיע תמיד לבקש לחם״, אמר לי בכעס וזלזול. ״אצלי אין לחם מיותר; כולם מקבלים רק מה שמגיע להם״...

הרגעתי אותו והסברתי לו שידאג קודם כל לעצמו, ובאשר אלי — אל נא ידאג עבורי.

מסביב למחסן הלחם ארבו תמיד כנופיות הגנבים. המחסן עצמו היה

סגור שלש שעות במשך היממה. הם עבדו עד השעה 11:00 בערב, ובשעה 2:00 אחרי חצות הלילה כבר הביאו לחם טרי מהמאפיה.

"קבלת פנים" דומה היתה לי מהאחראים על שני המחסנים האחרים, אשר נמצאו בצריפים הקרובים. האחראי על מחסן המצרכים, אסיר אף הוא, ניהל אתי גם "שיחה ידידותית" ויעץ לי איך לסגת אחורנית מכל הענין הזה...

— "תמיהני על אדם בגילך שקיבל על עצמו עבודה מסובכת כזו", אמר לי. "מזה זמן שהם מחפשים שומר, אך איש לא רצה לקבל עליו תפקיד זה, וכעת מצאו אותך. אתה בן־אדם בודד ויחידי על שלשה מחסנים, ורק מקל מותר לך להחזיק. ואילו הם, הגנבים, מגיעים לכאן בקבוצות ובידיהם חרבות מושחזים. אצלם לחסל בן אדם, זה כמו אצלך לשתות כוס מים. "אם תשמע לי", סיים את דבריו, "אל תעשה שטויות, כל עוד לא מאוחר — עליך לרדת מעבודה זו!"

הודיתי לו על עצתו הטובה והבהרתי לו: אל תחשבו שהנני טיפש כל כך. עברתי כברַ הרבֵּהַ בְּמחנות; עד היום עזר לי ה' והציל אותי מכל הצרות, ואני מקוה שגם להבא ישגיח עלי ויעזור לי!

עד ליום בואי, התגורר האחראי על מחסן הבגדים, יחד עם עוזרו, בחדר קטן במחסן. עם בואי אמרתי להם, שהחל מהיום עליהם לישון רק בצריף. "בלילה, בעת שאני בתפקיד, לא אתן לכם להיכנס למחסן, אלא אם כן תבואו יחד עם הנצ'לניק", אמרתי.

— "האם רצונך להפחיד אותנו עם הנצ'לניק?!" אמר לי בכעס, תוך רמז שהבנתי היטב.

— "אינני מבקר", עניתי לו, "ואותי לא מעניין הענינים שלכם. אולם, בשעות הלילה כאשר אני האחראי, איש לא ייכנס כאן. עם הגנבים הבאים מבחוץ אסתדר כבר!"

הבנתי כי הנני נמצא בין זאבים, ובאם המהלכים שלי לא יהיו מחושבים ולא אעבוד בחכמה הדרושה, עלול הנני להיות מחוסל. אמנם העבודה לא גרמה לי שמחה מרובה, אך בכל זאת הייתי מאושר שסוף סוף נפטרתי מעבודות קשות ומפרכות; והעיקר — מלבלות את השבתות בחדרי צנוק.

פרובוקציה ראשונה נגדי

בשעות היום ישנתי היטב, ובשעה 9:00 בערב הלכתי בפעם הראשונה לעבודתי החדשה. עם בואי, כבר היה מחסן המצרכים סגור. במחסן הלחם, ישב האחראי וערך את החשבונות, וכאשר ראה אותי קרא לעברי בכעס: כאן אסורה הכניסה לאנשים זרים; אם יש לך איזה ענין עבורי, עליך לדפוק על החלון מבחוץ ואענה לך!

הבנתי מיד כי נוכחותי מיותרת כאן ואף עלולה להפריע. הלכתי למחסן הבגדים אשר זה עתה סגרו. בדקתי את שלשת המנעולים שעל הדלת וראיתי כי מנעול אחד פתוח לגמרי. ביקשתי מאחד האסירים, שעבר שם במקרה, לקרוא לאחראי. הלה הגיע מיד, אך לא ידע שאני הוא זה ששלח לקרוא לו. הוא ניגש לבדוק את המנעולים והראה לי שאחד המנעולים נשאר פתוח.

— "הלא תראה", קרא, "איזה פנים יש לשמירה שלך"! הוא החל לעורר מהומה רבתי ובמקום התאספו כל מיני אנשים. אמרתי לו בלשון רכה, אך תקיפה: בגלל זה — אני הוא ששלחתי להודיע לך לאחר שראיתי את המנעול פתוח! דע לך, כי הפעם אני מוותר לך, ואם יקרה דבר כזה שנית — שוב לא תוכל לדרוך כאן כף רגלך. אל תשכח שאתה אסיר כמוני! כעת לך וסגור המנעול, ואינני רוצה לראותך כאן יותר!

אלה שהיו נוכחים במקום הצדיקו את דבריי. הוא היה מרוגז, אך לא העז שוב לפתוח את פיו. כך התחיל הלילה הראשון בעבודתי החדשה...

בשעה 5:00 לפנות בוקר, עם הנתן האות לקום מהשינה, הגיעו אסירים רבים לקבל לחם ו"בלאנאדע" — מרק של מים — שנתנו לארוחת בוקר. המיפקד החל מיד, אך לא יכולתי לעזוב את העבודה ולהשתתף במיפקד, כי המחסנאים טרם הגיעו לעבודתם.

מיד אחרי המיפקד הגיע אלי אחד האסירים ואמר שהקומנדנט — המפקד — קורא לי. ביקשתי מהשליח למסור לו, שאינני יכול לעזוב את העבודה, כי המחסנאים טרם הגיעו. כעבור כמה דקות הגיע אלי המפקד בכבודו ובעצמו, והחל מקלל אותי על שלא באתי למיפקד. אמרתי לו, כי טענה זו עליו להפנות למחסנאים המאחרים לעבודה, ולא אלי. אינני יכול

להפקיר את המחסנים וכאשר תתרחש גניבה כלשהי, אני יהיה אחראי על כך.

לפנות ערב הזמין אותי הנצ'לניק. התברר, כי המפקד התלונן בפניו שנעדרתי מהמיפקד. הבהרתי לו, כי לפי החוק נאסר עלי לעזוב את משמרתי כל זמן שהמחסנאים לא קבלו לידם את מפתחות המחסנים. אין ברצוני להישפט למשך עשר שנים נוספות בתור שותף לגניבות. אינני משתמט מהמיפקד, אך על המחסנאים לבא לעבודתם לא יאוחר משעה 7:00!

היתה זאת פרובוקציה נוספת שלא הצליחה. אבל עוד תקוה אחרונה נותרה בידיהם — אי יציאתי לעבודה בשבת בבוקר. ואמנם, בלילה הכינו "עבודה חדשה".

"אצלי אין זכויות מיוחדות"

ביום ששי לפנות ערב התפללתי קבלת שבת ותפילת ערבית מאחורי הדלת, ואחר התפילה קידשתי על שתי פרוסות לחם. בשעה 9:00 הלכתי למחסן הבגדים, החזרתי את המעיל ויצאתי. המחסנאי כלל לא הרגיש בבואי ובצאתי, כי היה עסוק עם אנשים אחרים, ורק לאחר שעזבו הבחין כי המעיל שלי לא נמצא. הוא יצא לרחוב, שם פגש אותי פנים אל פנים, ומרוב התרגשות קרא בהתפעלות: האמנם באתם? אך מיד תפס את עצמו והוסיף: כוונתי שבאתם כל כך מוקדם.

— "אני הגעתי לכאן כרגיל בשעה היעודה", עניתי לו תוך העמדת פנים כאילו אינני מבין מאומה, "הרי השעה כבר 9:00!"

הוא סגר את המחסן ומיהר ללכת. בודאי רץ להזהיר את אנשיו לבל יבואו, כי התכנית שלהם השתבשה.

אותו ערב הסתובבו גנבים יותר מהרגיל. תחילה חשבתי שבשעות אלה אוכל לומר תהלים, אך הדבר לא עלה בידי, מאחר שנאלצתי משך כל הזמן לגרש את הגנבים. רק בשעות הבוקר, כאשר שמעתי את ההכרזה הקוראת לאסירים להתייצב למיפקד, הרגשתי מאושר.

באמצע היום העירו אותי מהשינה ואמרו לי כי המפקד קורא לי. מיד עם היכנסי אליו, שאל אותי בקול תקיף:

— "מדוע אינכם מסירים את הזקן והפיאות שלכם?"

— "יש לי על כך אישור מיוחד ממנהלת המחלקה הסניטרית", עניתי.

— "אצלי אין זכויות מיוחדות", ענה לי בכעס, "ידוע לכם היטב, כי לפי חוקי ההיגיינה במחנה, על האסיר לגזוז את כל שערות גופו, כולל הזקן והפיאות. מחר אינני רוצה לראות אתכם כאן עם זקן ופיאות — אם אינכם רוצים להכלא בצינוק!"

ידעתי היטב, כי למפקדים אין שום סמכות להעניש אסיר, מכיון שהם עצמם היו אסירים־לשעבר. המקסימום שמתאפשר להם לעשות הוא, לכתוב דו"ח לנצ'לניק. מסיבה זו לא נבהלתי כל כך מאיומיו.

בלילה השני לעבודתי במקום חיכה לי כבר סיפור חדש. בשעה 10:00, כאשר מחסן הלחם היה עדיין פתוח ושמונת העובדים עדיין שהו שם, שמעתי לפתע קול מהומה. פחדתי ללכת שם, כי טרם קבלתי את המחסן לרשותי ולא רציתי שיהיה לי קשר כלשהו עם כל מה שקשור למהומה. כעבור מחצית השעה, בעת שסגרו את המחסן, סיפר לי האחראי, כי הגיעו אליו שלשה אסירים, מצוידים בסכינים, וחמסו ככרות לחם. איך קרה כדבר הזה, אשר שמונת העובדים, שגם בידיהם היו סכינים מושחזים בהם חתכו את הלחמים, התירו לעצמם להיות מוטרדים על־ידי שלשה טירוריסטים — זאת לא יכולתי להבין, אך העדפתי לא להתערב בזה.

למחרת, לאחר המיפקד, הורה לי המפקד להיכנס אליו. מבלי לדבר מלה, הוציא מילקוטו "אקט" מוכן, בו נאמר, כי בלילה פרצו למחסן־הלחם, גנבו משם 5 ככרות־לחם וביקש ממני לחתום.

כאשר ראה את שלוותי התרתח מכעס, אך לא אמר לי מאומה וציוה עלי ללכת.

הלכתי לצריף שלי, התפללתי בשקט ואכלתי את פת לחמי. עוד בטרם עליתי על יצועי לישון, הגיע אלי שליח בשם הנצ'לניק לבא אליו מיד. כאשר אך נכנסתי למשרדו, החל לצעוק עלי: למה ומדוע לא הכנת עם בוקר דו"ח אודות הגניבה במחסן הלחם שקרה בליל אמש?!

"בעת שאני הייתי על המשמר זה לא קרה", עניתי לו. "אני שמעתי על

כך עוד בטרם נסגר המחסן. אינני מסוגל להבין, איך קרה ששמונה בני אדם הרשו לעצמם להיות מוטרדים על־ידי שלשה שודדים?! אולם, אינני מפקד ואין זה מתפקידי לחקור את המקרה ולכתוב דוחו״ת!״

הוא הבין אותי היטב ושחרר אותי לנפשי. לאחר המקרה כבר היתה לי מנוחה, אך בכל זאת חיפשו אמתלאות חדשות נגדי.

פענוח תעלומת גניבות הלחם

כעבור כמה ימים קרא לי הנצ׳לניק הראשי, קיבלני בסבר פנים יפות, כיבד אותי לשבת, ואמר לי:

— ״כאשר עברתי על הדוחו״ת שלכם נוכחתי, שהייתם מנהל חשבונות ראשי בחברה גדולה. קראתי לכם, אפוא, כעת כדי שתפתרו לנו ענין מסויים: במחסן הלחם חסר תמיד במשקל של הלחם. יודע הנני כי הם מורידים מכל אסיר 20 גרם ממנת הלחם שלו. לפי חישוב זה, צריך כל יום להשאר אצלם עשרות קילוגרמים של לחם. אולם, בעריכת החשבונות מתברר, שחסר תמיד בין שלשים לארבעים קילוגרם ליום. מאידך, אינני חפץ להעמידם לדין על גניבה, כדי שלא אפגע בעצמי בהאשמה שבמחנה שלי היו גונבים לחם כל יום!״

עניתי לו: כדי להגיע לשורש הדבר, יש לערוך חשבון יסודי ומדויק. הוא שלח את מנהל החשבונות שלו, וביחד התיישבנו לעבוד. לאחר בדיקת החשבונות אמרתי לו, כי הגעתי לידי מסקנא, שעוד בטרם מגיע הלחם למחסן, כלומר במאפיה עצמה, כבר מתחילות הגניבות ולכן ההיזק הוא כל כך גדול. לכן, אמרתי, הפתרון היחיד הוא להחליף את המחסנאים. ״אם הנצ׳לניק מסכים״, אמרתי לו, ״מוכן הנני להציע לעבודה זו אחד האסירים, אשר נשפט בגלל חוסר התענינות מספקת בפרוייקט שניהל. אולם, אסיר זה הוא אדם אמין ביותר, אשר לעולם לא ימעול בתפקידו״.

הנצ׳לניק הודה לי על עצתי וביקשני לשלוח אליו את האסיר.

המועמד שלי היה אסיר בשם חנא איזראלעוויטש. מדובר באותו יהודי אסיר, אשר היה מאפשר לי, ולחברי שמואל, להיכנס למחסן שלו ולנוח, בעת שניהל את עבודות הבניה. עבודה מעין זו היתה יכולה להיות עבורו

בבחינת אושר, אך הוא פחד לקבל את ההצעה, בחששו שהעובדים שיפוטרו בגללו עלולים לחסלו. שכנעתי אותו שאין לו מה לפחד, וכי ישים את מבטחו בה' אשר לא יאונה לו כל רע.

יחד הלכנו אל הנצ'לניק והוא הטיל עליו את המינוי החדש, וביום השני כבר קיבל תחת ניהולו את מחסן הלחם. עם הזמן החליף את כל העובדים שעבדו במחסן, והחל מאז שוב לא היה כל מחסור בלחם. מנות הלחם היו מדויקות במידתם הנכונה, וכולם היו שבעי־רצון.

גם העבודה שלי החלה להתנהל בצורה מסודרת. לאחר שנוכחו לדעת שאצלי קשה להתחכם ולנצח, הפסיקו להתנכל אלי. גם הנצ'לניק של ה"טשיס" פחד להתחיל אתי, והחל מאז היתה לי מנוחה.

החורף קרב והולך ויחד אתו הכפור הנורא. קשה היה מאד לעמוד 10 שעות רצופות בקור החזק, אף שהייתי לבוש במעיל חם. במשך כל הלילה רצתי בשטח הפתוח, הלוך ושוב, כדי להתחמם מעט. בתום העבודה נאלצתי שוב לעמוד בקור, בעת המיפקד והחיפוש אצל האסירים.

פרק עשרים ותשעה

סיפורו של נער

לא התגעל במאכלי טריפה / אפיית מצות בתוך לוע הארי / "מאפה זה אמור להציל את חייך?" /

לא התגעל במאכלי טריפה

באחד הימים, כאשר נכנסתי לצריף קפוא־למחצה מהקור, חיכה לי נער יהודי בן 15. הוא עמד בקושי על הרגלים ופניו היו חיוורות ורזות. מצער היה להסתכל על נער אומלל זה ולראות את פניו ששיקפו את צרותיו ומצוקותיו. ביקשתיו ליטול ידים ויחד התיישבנו לאכול.

— "זה עתה נודע לי עליכם, ולכן באתי לבקש מכם שתעזרו לי; פשוט גווע הנני מרעב!", אמר לי הנער בקול שבור.

לפי דבריו, הוא מעיירה קטנה ברוסיה הלבנה. אביו היה יהודי שומר מצוות שלא רצה לעבוד בשבת, ולכן לא רצו לקבלו לעבודה בשום מקום. הוא היה, אפוא, למלמד ולמד תורה עם ילדים במחתרת. כאשר נודע על כך לשלטונות הנ.ק.וו.ד. נעצר, הועמד למשפט וגורש למחנות־ריכוז בסיביר, ועקבותיו לא נודעו.

כעבור זמן מה הגיע אסיר משוחרר מאחד המחנות וסיפר, כי אסיר זה — אביו של הנער — לא רצה לעבוד בשבת, ולכן ירו בו וחיסלוהו. כדרכם, כדי לתת כיסוי לפשעים שביצעו, ערכו "אקטי" שרצה לברוח, ולכן נאלצו להרגו.

נער זה, מתתיהו שמו, היה המבוגר מכל חמשת הילדים בבית, ומכיון שנשארו ללא דואג ומפרנס, הלך לבית דודו במוסקבה. הוא למד שם מקצוע, ומפעם לפעם היה קונה חבילת חמאה ושולח לאמו, שמכרה את החמאה, ועל ידי כך יכלה לפרנס את עולליה הרכים.

יום אחד, כאשר עמד לשלוח חבילת חמאה לאמו, תפסוהו השוטרים עם החמאה שבידו. הם הפצירו בעדו לגלות אצל מי קנה את החמאה, ומכיון שלא רצה להלשין על המוכר עצרוהו, העמידו אותו למשפט וקיבל עונש של חמש שנות גירוש. מתברר, שהנער נמצא כבר במחנה זה חצי שנה, ואמו אינה יודעת כלל היכן הוא נמצא.

דיברתי עם חנא אודות גורלו של הנער, ויחד סידרנו לו עבודה במחסן הלחם. הוא היה חרוץ מאד וגם שומר מצוות; התפלל שלש פעמים ביום ולא נגעל במאכלי טריפה. בתום עבודתו היינו יושבים יחד ולמדתי אתו תורה.

לחנא היה במחנה יהודי מכר בשם אברהם מאסעיעוויטש. הוא היה איש משכיל, ומילא תפקיד ממשלתי בכיר. שונאיו קינאו בו ורצו להפטר ממנו. מה עשו? העלילו עליו שקיבל שוחד. די היה בכך כדי להעמידו למשפט, וגזרו עליו חמש שנות גירוש. בהיותו איש חרוץ, הטילו עליו את התפקיד לדאוג לאספקת מצרכי מזון במחנה. בצריף, ליד המחסן, היה לו חדר ששימש לו כמשרד ושם התגורר.

לעתים תכופות, כאשר היה נוסע בעניני עבודתו, התיר לי להשתמש בחדרו, ומאוחר יותר אף התגוררנו שם יחד. איש מאתנו לא הפריע האחד לחבירו; הוא ישן בלילה בעת שאני הייתי בעבודה, ואילו בשעות היום שהיה עסוק בעבודתו, אני ישנתי שם. מפעם לפעם היה מביא כמה יחידות תפוחי־אדמה, אותם היינו שמים על התנור שהיה בחדר, וכך היה לכולנו — חנא, מתתיהו ואני — "ארוחה" טעימה.

פעם הביא אברהם קילוגרם לחם לבן, ביצים וכוס שמן. "התדעו מה שעלה ברעיוני", אמר לנו בשמחה, "נכין פשטיד"א (קוג"ל) לשבת; שיצאו קצת עיניהם של השונאים!"...

הוא הביא סיר חדש שהלבנתי, ובערב שבת הכנתי פשטיד"א לכבוד שבת קודש. ביום השבת, בתום עריכת החיפושים והמיפקד, התיישבנו ליד השלחן ואכלנו מהפשטיד"א הטעימה, אשר הזכירה לכולנו את הבית והמשפחה. בהתאם להצעתי, החל אברהם להביא מידי שבוע את המצרכים הדרושים, ומאז היה לנו פשטיד"א בסעודות שבת.

יום אחד סיפר לי הנער מתתיהו, שפגש במחנה יהודי חלוש מאד, אשר

אינו מסוגל לגמור את הנורמה שלו, ולכן אין הוא מקבל אלא 300 גרם לחם, וכמעט שהוא גווע מרעב. כן נודע לנו, כי מלבדו ישנם עוד יהודים אחדים במחנה. החלטנו לארגן עבורם סידור כלשהו מיתרות הלחם שבמחסן, וכך נציל את היהודים האומללים האלה מחרפת רעב. כידוע, הלחם היה המצרך יקר־הערך היחידי במחנה, אותו לא ניתן להשיג גם בדמים מרובים.

כך עבר עלינו עוד חורף קשה במחנה.

אפיית מצות בתוך לוע הארי

קרבו ימי האביב ואתם ימי חג הפסח; נאלצנו להתארגן כדי למצוא מצות. עוד בשנת תרח"צ (1938) סידרתי, שישלחו לי חבילת מצות למחנה חדשיים לפני חג הפסח. קוה קיויתי שהמצות יגיעו אלי בזמן. אך לחנא היו ספיקות מרובים: קודם כל, מאין לכם הבטחון שהחברים שלכם נמצאים בחופש ושהם יוכלו לארגן לכם מצות? ועוד, מאין לכם שניתן בכלל להשיג מצות?!

הגיע חודש ניסן והמצות טרם הגיעו. יום אחד אמר לי חנא: "מה דעתכם שאנו נאפה לעצמנו את המצות לפסח!"

הסתכלתי עליו כמטורף. כאן, במחנה, בתנאים שלנו לאפות מצות? דבר מעין זה לא יכולתי אפילו לתאר לעצמי.

כאשר הרגיש חנא בספיקותיי אמר לי: "אתם תהיו הממונים על הכשרות, ואילו את כל השאר השאירו עבורי..."

למחרת, סיכם חנא עם הנצ'לניק על ביצוע שיפוצים במחסן הלחם. את הקירות סיידו, ניקו את מה שניתן היה לנקות ואף הכינו שולחנות חדשים. נוכחתי לדעת, כי חנא מתכונן באמת ובתמים לאפות מצות. לאחר שכל השיפוצים נעשו, קרא אותי חנא כדי לבדוק הכל סופית ולסגור את המחסן. הוא הביא אותי לאחת הפינות, שם היה חבוי שק קמח, ואמר לי:

"הלא תראו, לפני שטחנו את הקמח נוקו אבני הטחנה באופן יסודי. הקמח סודר בשק חדש לגמרי והובא מיד לכאן. האם זה כשר?", שאל.

"כן", עניתי, "אמנם הכל כשר, אך מדוע ללכת לסיכון כזה?"

"באם המצות יגיעו בזמן — מסופקני; אבל שאתם תאכלו מהמצות שאני אופה כאן, זה בטוח. היכנסו לכאן בעוד שעתיים, תוכלו כבר לראות משהו"... אמר לי בחיוך של שביעות רצון.

בשעה 2:00 בלילה נכנסתי במחסן הלחם. עמדתי נדהם; באחת הפינות מאחורי מחיצה של קרטון, ישבה אשה מבוגרת ולשה עיסה; הנער מתתיהו, תלמידי, עמד ליד השלחן, גלגל את פרוסות העיסה וחרר אותם בגלגל של שעון. חנא עמד ליד התנור והוציא ממנו מצות אפויות. לא האמנתי למראה עיני. "רבונו של עולם!", הרימותי עיני לשמים, "כמה כוחות ומסירות נפש הענקת לבניך כדי להסתדר בחייהם על בסיס האמונה — ולאפות מצות במחנה סובייטי"! — — —

"מאפה זה אמור להציל את חייך?"

למחרת, כבר היה בלשכתו של אברהם ארגז חדש, ובו 15 קילוגרם מצות, עטוף בסדין לבן. הייתי מאושר, אך לאכול את המצות לא היה לי חשק רב, כי לא הייתי כל כך משוכנע בהידורם. המשכתי לקוות ולצפות שהקב"ה יעזור לי ואקבל את המצות מהבית. חיפשתי אחר מכירי־מכבר, הצלם, וביקשתי ממנו לברר אם לא הגיעה עבורי חבילה מהבית. ידעתי היטב, כי החבילה עלולה להישאר במשרד הדאר גם עד אחרי פסח...

למחרת אמר לי, כי אכן הגיעה חבילה עבורי אך לא רצו לשחרר אותה. בדרך כלל, כל מכתב או חבילה המיועדת לאסירים, חייבת לעבור את הצנזור של המחנה. הצנזור הראשי היתה אשתו של חוקר הנ.ק.וו.ד. שהיתה ידועה כאכזרית גדולה.

הלכתי אליה ובקשתי ממנה בתחנונים לשחרר את החבילה שלי. אך תשובתה היתה ככל שאר תשובותיה לאסירים: אין לך מה לבא ולבלבל לי את הראש. כאשר תגיע חבילה עבורך, יודיעו לך על כך. איש לא יגנוב זאת ממך!...

עניתי, כי אינני חושד חלילה באיש אשר יגנוב את החבילה. דאגתי העיקרית על מיני־מאפה שישנם בחבילה. הסברתי לה, כי אני חולה־מעיים, ואסור לי לאכול שום דבר אחר, ולכן מבקש הנני ממנה להציל אותי מסכנת רעב.

לפנות ערב הזמינו אותי למשרד הצנזורה. שמחתי לא ניתנת לתיאור לאחר שראיתי את החבילה שהגיעה עבורי. היא פתחה אותה בנוכחותי והסתכלה בפליאה על המצות, אותם ראתה בפעם הראשונה בחייה.

כיבדתי אותה במצה. לאחר שטעמה ממנה אמרה: האם זהו המאפה האמור להציל את חייך? הרי אין לזה לא טעם ולא ריח; ללא מלח, ללא פלפל ובלי סוכר. האם בשביל זה הייתי צריכה לנסוע במיוחד לדאר המרכזי?!

בראותי את כעסה, החלטתי להגיד לה את האמת: אני יהודי דתי ובימי חג הפסח אסור לי לאכול לחם. באם לא אקבל את המצות, עלי לרעוב שמונה ימים רצופים, ולכן תעשי לי טובה גדולה ביותר אם תביאי לי את המצות. בסופו של דבר קיבלתי את חבילת המצות והודיתי לה על כך מאד.

בערב החג הלבנתי את התנור. אברהם הביא כלים חדשים, סירים של אלומיניום, כפות וכיורים. כן הביא אתו תפוחי אדמה. מרור לא היה חסר במחנה... מה שהתגעגענו אליו — קצת יין לארבע כוסות. מאחר שלא היה לנו יין, הרתחנו תה חם, המתקנו אותו והתיישבנו לערוך את ליל הסדר.

בליל התקדש החג ביקשתי מאחד העובדים במחסן־הלחם למלא את מקומי לכמה שעות. הצעיר שבחבורה, מתתיהו, שאל את ארבעת הקושיות וקראנו את ההגדה. לסעודה אכלנו מצה, תפוחי אדמה צלויים ושתינו תה מתוק.

לפנות בוקר חזרתי להחליף את העובד שמילא את מקומי, כדי שלא ירגישו בהיעדרי.

כעת, כאשר כותב הנני את השורות הללו, עומדים לנגד עיניי כל אלה שקשרו את גורלם באותו ליל סדר חד־פעמי, טראגי ועילאי. חנא כבר נמצא בגן עדן; מתתיהו, באם נמצא עדיין באותה ארץ, בודאי עורך את ליל הסדר בכל התנאים, היכן שהוא לא יהיה; גם אברהם מאיסעיעוויטש, שהוא כבר בפנסיה היום, עורך לו את הסדר אי־שם בשקט.

משתוקק הנני להפגש עוד פעם בחיים באנשים יקרים אלה. יהודים שהראו מסירות נפש מרובה כל כך לאמונה שלנו, בודאי לא ייקרעו לעולם מיהדות, ויישארו קשורים קשר בל יינתק עם עמנו המנוסה ביסורים.

פרק שלשים

יהודי פולין במחנה

גנבים במוסד ממשלתי / סיפורם של יהודי פולין / "חוצפה" שלא השתלמה / הגשת עזרה לאסירים היהודים / נער צעיר בין האסירים /

גנבים במוסד ממשלתי

זה היה שבוע לפני חג השבועות שנת ת״ש (1940), כאשר חילקו את שטח המחנה לשנים וגדרוהו בגדרי־תיל. השער קישר בין שני צידי המחנה, שם עמד מגדל ובו חיילים מזוינים משך כל שעות היממה, אשר שמרו לבל יעבור איש ממחנה אחד למשנהו. במחנה השני, החצוי, נמצאו בית המרחץ, הקלוב, המכבסה והמספרה.

כעבור כמה ימים הגיע משלוח (״עטאפי״) של מאה אסירים, והכניסו אותם בצריף. כאשר נכנסתי למחסן של חנא, בשעות הערב, סיפר לי, שהגיעה למחנה קבוצה גדולה של יהודים מפולין. לפי בקשת הדרג הבכיר של המחנה, הביא שם 654 מנות לחם. הוא עצמו, חנא, ראה את היהודים אך לא היה יכול לדבר אתם, כי ראש המחנה הוציא פקודה מפורשת שאסור לנו לקיים שום קשרים אתם. תוכלו לראותם מרחוק, בעת שיעבירו אותם, בעוד כשעה, לבית המרחץ.

נכנסתי לצריף שעמד ליד הגדר, משם יכולתי לראותם בדרכם לבית המרחץ. הם היו לבושים היטב, ומרביתם נשאו בידיהם מזוודות גדולות. כאשר נכנסו למרחץ השאירו בחוץ את המזוודות. הגנבים ״הריחו״ זאת מיד, וניגשו ל״עבודה״. הם הצליחו לחדור מתחת לגדרות־התיל והתנפלו על המזוודות לשדוד ולבזוז מכל אשר יכלו. למזלם, הבחין המפקד במעשה הגנבים, והורה להכניס את המזוודות לחדר.

כאשר יצאו האסירים היהודים מהמרחץ ולא מצאו את חפציהם, הקימו קול צעקה. אך המפקד הרגיעם ואמר להם להזהר להבא שלא

להשאיר את חפציהם הפקר לחסדי הגנבים. אנשי הקבוצה התפלאו לשמע דבריו, מאחר שנאמר להם טרם בואם לכאן, שהם מובלים למחנה ממשלתי, מאחר שהם אזרחי מדינה יריבה. אם כן, שאלו, איך מרשים לגנבים לשהות במוסד ממשלתי?

לאחר מכן הכניסו את כולם במבנה עץ גדול, המסוגל לקלוט למעלה מאלף איש. ראש המחנה, אותו כינו היהודים בשם "אדון גנרל", הרגיעם ואמר להם כי הם נמצאים כאן רק במחנה־מעבר, וכעבור מספר ימים יעבירו אותם למחנה מיוחד, שם יהיו להם תנאים משובחים ולא יצטרכו לעבוד כלל.

יהודים נאיבים אלה, אשר טרם הצליחו להכיר את המשטר הסובייטי, שאלו אותו: אדון גנרל, במחנה ההוא נוכל להשיג מצרכים, כמו: חמאה, סוכר, חלב, פירות והדומה?

— "הכל תקבלו שם", ענה הנצ'ילניק. "כאן תשארו עוד ימים ספורים בלבד. אך היות והספקתם כבר להכיר את הגנבים המסתובבים בשטח, ואשר נבצר מאתנו להשתלט עליהם, רצוי לטובתכם למסור להנהלה את חפצי הערך שברשותכם, כגון: זהב, כסף, מטבע זר, או בגדים חשובים. על כל אלה תקבלו אישור וקבלה; הכל ייזקף לזכותכם, ובהגיעכם למקום החדש תקבלו הכל בחזרה!"

דבריו עשו עליהם רושם ונתנו בו אמון. ואמנם, חלק מהם מסרו את שעוני הזהב שלהם, חליפות יקרות ושאר חפצי־ערך, אשר לעולם לא קיבלום חזרה...

איכשהו הצליח חנא להפגש עם חלק מהיהודים ולחטוף עמם שיחה. התברר, כי הם אזרחי פולין שברחו מאימת המלחמה לרוסיה, בלבוב — למברג. באחד הימים עצרו אותם על לא עוול בכפם, העמיסו אותם על רכבת־משא והסיעום למקום בלתי נודע. את בני משפחותיהם, נשיהם בניהם וטפם, העבירו למקום אחר ואיש מהם אינו יודע לאן. גם בני המשפחות לא ידעו לאן העבירו את בעליהן וראשי משפחותיהם.

ביניהם היו גם חברים במפלגה הקומוניסטית, אשר לא השכילו להבין, איך מסוגלים שלטונות המהפכה הקומוניסטית לעצור אנשים חפים מפשע ולגרשם למקום בלתי נודע ללא שום סיבה?!...

בין היהודים הללו היה גם רב ובחור־ישיבה. כעבור מספר ימים העבירו אותם מהמחנה שלנו למקום אחר. תחילה לא ידענו לאן הועברו, ורק אחרי מספר ימים נודע לנו הדבר.

סיפורם של יהודי פולין

כעבור מספר חדשים, בחודש אלול ת״ש, (ספטמבר 1940), חזרו יהודים אלו למחנה שלנו. מכל הקבוצה הגדולה חזרו פחות ממחציתם; כל השאר מתו במשך החדשים הללו. גם אלה שחזרו היו עייפים וסחוטים, מורעבים וכחושים. כאן אכלסו אותם שוב באותו מבנה, בו שהו לפני ששלחום מכאן. במבנה זה סודרו עבורם מיטות־קרשים בני שלש קומות, עליהם ישנו. לחנא היתה גישה אליהם, כי תפקידו היה לספק להם מנות־לחם. מתוך שיחה עמם שמע מהם מכל אשר עבר עליהם במשך החדשים הללו, מאז שהועברו מכאן ועד לחזרתם.

והרי סיפורם:

לאחר שהעבירום מהמחנה שלנו. נאלצו ללכת רגלי משך חמש יממות. הם היו מוקפים בחיילים מזוינים בליווי כלבים אימתניים, אשר האיצו בהם כל העת ללכת מהר, ומי שפיגר בדרכו שיסו בו את הכלבים. המזון היומי שקיבלו היה 600 גרם לחם ומים. החל מזריחת השמש ועד שקיעתה נאלצו ללכת וללכת, כאשר החיילים מאיצים בהם כל העת למהר בהליכתם. בלילות ישנו על השדה הפתוח תחת כיפת השמים.

כעבור חמש יממות הגיעו למחנה מסוים, בו ניצבו חמשה צריפים מיושנים ומלוכלכים. עייפים ויגעים נכנסו לצריף ושכבו לישון על הרצפה הקרה, מאחר וגם מיטות של קרשים לא היו שם. הדוחק היה גדול ושכבו שם כמו דגים בחביות. הצריפים היו מלוכלכים מאד, והמחנק בצריף היה נורא; רבים מהם התעלפו.

בשעות המאוחרות של הלילה הגיע הנצ׳לניק אשר קרא לכל הבריגדירים והסביר להם את חוקי המחנה:

— ״אצלנו, בברית המועצות, קיים חוק ברזל: ״מי שלא עובד — אינו אוכל!״ החל ממחרת יצאו כל הבריגדות לעבודה ביער. כל אחד מכם יצטרך לעבוד בגיזום 5 מטר עץ ליום. כל אחד יקבל 400 גרם לחם ליום,

ומי שלא יבצע את הנורמה שלו יקבל רק 300 גרם. כל זאת עליכם למסור לכל אנשי הבריגדות. אתם אחראים שכל אחד יעבוד במסירות ולמלא את מה שהוטל עליו״.

כאשר חזרו הבריגדירים לא היה להם אל מי לדבר; עייפים מהדרך הארוכה והקשה התנפלו על מיטותיהם ושקעו בשינה עמוקה. למחרת, בשעה 5:00 בבוקר, העירו אותם משנתם הכבדה והוציאו אותם למקום העבודה, לשם נאלצו ללכת רגלי דרך של 8 קילומטרים. במקום עצמו סימנו החיילים את אזורי העבודה, וכן את העצים העומדים לגיזום. הם הזהירו היטב את האנשים, שכל מי שינסה לצאת מהמקום המסומן — יירה ללא אזהרה מוקדמת.

כאן, במקום העבודה, מסרו להם הבריגדירים את כל מה שנצטוו אתמול על־ידי הנצ׳לניק.

״חוצפה״ שלא השתלמה

בין היהודים הפולנים היה בחור צעיר, קומוניסט. הוא ארגן במקום אסיפה, בה הסביר: אסרו אותנו וגירשו אותנו מבלי לתת לנו שום הסבר על מה ולמה. לפני ימים מעטים אמר לנו הגנרל שאנו עצורים על היותנו נתינים זרים, אזרחים פולניים. בגלל ההסכם ובריתידידות בין גרמניה ההיטלריסטית לבין רוסיה, הנמצאת במצב מלחמה עם פולין, נחשבים הננו כשונאי רוסיה ולכן נעצרנו. לפי החוקים הבינלאומיים, הננו נחשבים שבויי מלחמה, ובתור שכאלה אסור להם לכפות עלינו עבודות קשות. יש לנו זכות לקבל אוכל במידה מספקת וגם תנאים אנושיים. אי לכך עלינו לסרב לכל העבודות הקשות שהוטלו עלינו. ״מי שהוא בעד ההצעה הזאת, ירים את ידו ויצביע!״ — גמר הצעיר הקומוניסט את דברו.

כולם הרימו את ידם לאות הסכמה. לאחר מכן ביקשו מהחיילים להחזירם למחנה, אך מובן שהחיילים מיאנו. איש מבין הקבוצה היהודית לא ניגש לעבודה, ובמשך כל היום ישבו ביער בידים שלובות.

בערב, לאחר שחזרו למחנה, הסתדרו כולם למיפקד ולחיפוש, ואחר החל הנצ׳לניק לשאת את דברו:

— ״מה שעשיתם אתמול״, זעם, ״מצביע על מרד קולקטיבי, ובעד דבר

מעין זה מגיע לכם עונש מוות. אולם, למזלכם, הנכם אזרחי פולין. עליכם לדעת, כי אף אחד משונאינו טרם הצליח אצלנו להרוויח ולנצח. עליכם לדעת, כי באם תמשיכו בחוסר המעש שלכם, תקבלו רק 300 גרם לחם ומים, ותגיעו למצב שגם אם תרצו לעבוד, לא תהיו מסוגלים לכך. מאחר ואתם חדשים אצלנו, ללא נסיון, נסכים לתת לכם עוד צ׳אנס אחד: אם תצאו מחר לעבודה כרגיל, נחשב לכם את יום האתמול כיום של חופשה, ולא כפעולה של חתירה ומרד״.

אומללים אלו, חסרי הנסיון, לא ידעו כי שיח־ושיג להם עם שלטון שאין לו כל התחשבות עם החוק. אותו צעיר, קומוניסט, אזר אומץ והשיב לנצ׳לניק: הננו נחשבים כשבויי־מלחמה ואין לכם הרשות לכפות עלינו עבודה כלשהי. ואם חושבים אתם כי תאיימו עלינו ברעב, ניאלץ להתלונן עליכם בפני מרכז הצלב־האדום הבינלאומי!

להגיב בחוצפה כזאת טרם ההין איש במחנה סובייטי. דבריו הוציאו את הנצ׳לניק משיווי־משקלו, אך ניסה לשמור על איפוק. ״כאן במחנה זה״, קרא הנצ׳לניק בציניות, ״אני הוא בעל־הבית, ושום צלב־קרס לא יעזור לכם. איש לא יידע מתי הייתם כאן, ומתי נפחתם את נשמותיכם!״

החל מאותו היום קבלו רק 300 גרם לחם, בתוספת קערת ״מרק״ ובו כרוב מקולקל, במשך כל היום. הם רעבו מאד והיו מוכנים לתת את כל אשר להם בעבור פת לחם. תמורת קילוגרם אחד לחם, מוכנים היו לתת את החליפה או המעיל שלהם. אך כל זה עדיין היה עבורם כאין וכאפס.

באחד הלילות נכנסו לצריף שלהם כנופיית חיילים והניסו ממנו את כולם, כאשר על גופם בגדים תחתוניים בלבד. כאן העמידו אותם בשורות והתכוננו למיפקד. שלטונות המחנה הבהירו, כי נמצאו עקבות של אנשים שברחו מהמחנה. הבדיקות ארכו עד למחרת בבוקר. מובן, שאיש לא היה חסר ולא מצאו אף בורח אחד, וכל זה נעשה בתור פרובוקציה. כאשר חזרו לצריף, ראו את שברם הגדול: כל חפציהם היו פזורים בכל רחבי הצריף, והכיסים רוקנו מתוכנם. ואם עדיין נשאר אצל מי מהם איזה חפץ יקר־ערך, כמו: שעון, טבעת או מלבוש טוב, גנבו זאת מהם.

הבריגדירים פנו לשלטונות המחנה וביקשו שיחזירו להם את חפציהם,

אך כל דבריהם היו לריק. להיפך, בגלל "החוצפה" שלחו את כולם למאסר. כאן, היו כולם שווים, לאיש מהם לא היה מה להציע תמורת פת לחם...

חדשיים היו במקום זה, ובמשך ששים הימים נסתלקו מרביתם לבית עולמם. רק מאתיים איש נשארו, אותם הביאו כעת בחזרה למחנה.

עד כאן סיפורם של האסירים כפי שסיפרו לחנא.

הגשת עזרה לאסירים היהודים

האחראית על המחלקה הסניטרית של המחלקה שלנו היתה רופאה יהודיה. סיפרתי לה על מצוקת יהודי פולין הנמצאים כאן, וביקשתי את עזרתה. היא הקימה ועדת חקירה אשר הגיעה לידי מסקנה, שמרביתם אינם מסוגלים לעבודות קשות. כן רשמה עבורם תרופות חריפות לחזק את גופם החלוש ויצילו את חייהם.

הללו לא יצאו, אמנם, לעבודה, אך מאידך לא קיבלו יותר מ־400 גרם לחם ליום. הרגשנו, כי חייהם של יהודי פולין אלה תלויים במידה מסוימת בידינו. החלטנו, יחד עם חנא, לפנות למנהל המאפיה שיואיל לתת לנו עבורם 32 לחמים ליום, מחוץ לחשבון.

לקחת מידי יום כמות עצומה כזאת של לחם, מחוץ לחשבון, היה בזה משום סיכון חמור, ולכן אין פלא מדוע פחד האחראי להסכים להצעה דרמטית כזו. אולם, בסופו של דבר הסכים. השאלה שעמדה בפנינו — איך לחלק את הלחם ביניהם. אחרי לבטים שונים הוחלט, להכין 70 מנות של 600 גרם כל מנה. סיכמנו עם אותו בחור, בן־ישיבה, שהיה בין קבוצת היהודים הפולניים, להכין 3 רשימות, 70 שמות בכל רשימה, וכל אחד מהם יקבל אחת לשלשה ימים מנת־לחם מוגדלת מהרגיל. לבסוף התברר, שישנם 225 יהודים, כך שיחסר 5 מנות לכל אחד. לא עמדה בפנינו שום ברירה, ואמרנו לו שלעת־עתה לא יכלול ברשימה את אלה שנשאר בידם כסף או חפצי־ערך לקנות בהם לחם.

מאוחר יותר התברר, כי החלטה זו היתה מצדנו שגיאה חמורה.

יום אחד קבלתי הוראה להתייצב מיד בפני הנצ'לניק. עם היכנסי ללשכתו, סגר אחרי את הדלת ואמר לי בפנים כעוסות:

— "לא תיארתי לעצמי שתעשו דברים כאלה. אינני תוהה על חנא

חסר־ההשכלה. אך איש משכיל כמוכם, איך אתם מעמידים את עצמכם ואותו בסכנה גדולה?! אמנם אתם מעמידים פנים כאילו אינכם יודעים על מה אני מדבר, אך דעו לכם, כי למזלכם הגדול, אותו יהודי שהלשין, לא עשה זאת בכתובת הנכונה. אילו היה נכנס במשרד השני, שממול — כוונתו על משרדי הנ.ק.וו.ד — לא רק שלא הייתם מתעסקים יותר עם לחם, אלא גם מקבלים תוספת של עוד 10 שנות עבודות פרך במחנות! הבה נדבר כאדם אל אדם — סיים את דבריו בניחותא — אינני מעונין לפטר את חנא מתפקידו, כי מאז הגיע לעבודה במחסן הלחם יש לי מנוחה; שוב לא חסר לחם במחסן, והאסירים הפסיקו לבא אליו בטענות".

לבקשתי, גילה לי את שמו של אותו יהודי מלשין. הבטחתי לו לסדר את הענין בשקט ושוב לא ישונה מעשה זה.

כאשר סיפרתי על הארוע לאותו בחור־ישיבה, שהיה המתווך בינינו לבין היהודים מפולין, אמר לי, כי ברשותו של יהודי זה מצוי זהב, תמורתו הוא קונה כל יום לחם, ולכן לא הכליל את שמו ברשימה. הוא גילה את דעתו, כי לטובת הכלל ולפי ההלכה, הוא חייב מיתה בתור מלשין!

הרגעתי אותו והבהרתי לו, שלהרוג יהודי אין הדבר פשוט כלל, וביקשתי ממנו שישלח אותו אלי. כאשר הגיע אלי בשעות הלילה, היתה שאלתו הראשונה: "מאין נודע לכם הדבר"? הסברתי לו, כי אותו גוי, אשר בפניו הלשין עלינו, רחמנותו על היהודים הפולניים גדולה משלו! לשמע דברי התפרץ בבכי ונשבע לי, שאין ברשותו אפילו פרוטה אחת; זה יותר משבוע ימים שאין לו במה לקנות פרוסת לחם, וכי הוא רעב כל העת ללחם. כאשר ביקש מהבחור להכלילו ברשימה ולא הסכים — התרגז מאד והלך לספר על כך לנצ'לניק. הוא הביע בפניי חרטה עמוקה על דבר הפשע שעשה.

אמרתי לו: בטוח הנני שרק זכות אבות עמדה לו; וכי נגד מלשינים ישנו רק עונש אחד במחנה... אולם, היות וכולנו בני אברהם יצחק ויעקב, הנני משוכנע שעשה תשובה נכונה, ולכן נעזור גם לו.

במקצועו היה יהודי זה אופה ומבשל מומחה, ובמחנה היה מחסור תמידי באנשים מקצועיים אלה. ביקשתי מהנצ'לניק להעסיקו בתפקיד אפיה ובישול, ואמנם מילא בקשתי ומינהו לתפקיד זה.

נער צעיר בין האסירים

כאשר פגשתי אותו אחרי כמה שבועות, קשה היה להכירו; לא רק שנראה טוב ושבע־רצון, אלא גם עזר במזון לאסירים אחרים. הוא אף הציע לי, לתת לו כלי בישול כשר משלי, בו יבשל עבורי כל יום תפוחי אדמה ושמן — אך לא קיבלתי הצעתו; מעולם לא נצלתי את קשריי למטרות אישיות, ולכן, גם מנהלי המחנה רחשו לי כבוד והיו ממלאים בקשותיי, בידעם שכל מטרתי לעזור לזולת. מעולם לא חשדו בי בקבלת שוחד ממישהו להנאתי הפרטית.

בין היהודים הפולניים היה נער בן חמש־עשרה, אשר הוריו נשארו בפולין והוא ברח לרוסיה. נער פיקח וזריז היה, אך חלוש מאד. מקצוע לא היה בידו, וגם לא ידע את השפה הרוסית. ידעתי כי בצריף של האסירים אשר בידם "פראפוסק" — אישור לצאת מהמחנה ללא שמירה — דרוש יומנאי. דיברתי, אפוא, עם הנצ'לניק והוא הסכים להעסיק את הנער בעבודה זו.

אסירים אלה, אשר בידם אישורי־יציאה, עבדו במשרדי ההנהלה והורשו להתהלך חפשי בכל שטח המחנה, ומחוצה לו. הם היו "הסוחרים הראשיים" של אנשי האצולה במחנה. הללו נצלו היטב את האפשרויות שבידם; נהגו לקנות מצרכי אוכל שונים בחוץ ולמכור אותם בין האסירים במחירים מפולפלים. מעולם לא חסרו להם מוצרי מזון, כמו: תפוחי־אדמה, דגים טריים, בצל, סוכר, חלב ועוד, אשר כל אסיר מן השורה לא היה מעז גם לחלום על כך.

התפקיד שקיבל הנער היה, אפוא, עבורו אושר רב. תפקידו היה לשמור על הנקיון ולבשל עבור בעלי אישורי־היציאה מאכלים שונים מהמצרכים שהיו להם בשפע. מובן, שלעולם לא רעב ללחם... במשך הזמן התחבב על כל באי הצריף, וכך היתה היכולת בידו לעזור גם לאחרים.

רגילים היינו לקרוא לו "עמך". מדי ערב היה בא למחסן־הלחם ודופק על החלון. כאשר שאלו "מי שם?" — היה עונה: "עמך". חנא היה נותן לו ככר לחם, והוא היה מתחלק בו עם אסירים אחרים. תמיד דאג לאחיו היהודים מפולין, ומשיג עבורם מצרכי מזון שונים. באמצעות ה"פראפוסק'ניקים" — בעלי אישורי היציאה — עלה בידו להשיג חלב טרי עבור הרב החולה שבין יהודי פולין, וגם בישל עבורו מרק־גריסים, וכך נצלו חייו של הרב הישיש והחולה.

פרק עשרים וארבעה

הכרזת מלחמה על רוסיה

ארגון מנין בציבור / בעיצומה של מלחמה / הצלה ברגע האחרון /

ארגון מנין בציבור

הגיע חודש אלול. הרב שלח אלי את בחור־הישיבה בבקשה, לדבר עם הנצ׳לניק שיאשר לנו להתפלל בציבור בימים הנוראים. בידעי שאין שום סיכוי לקבל ממנו אישור לכך, יעצתי לו שלא לדבר על זה כלל, אלא לארגן להם מנין ולהעמיד שומר על יד הדלת, והיה כאשר יבחין באיש השלטונות המתקרב לצריף — יזהיר את המתפללים מבואו. ואכן כך עשו, ובמשך כל חודש אלול התפללו במנין. גם בשני ימי ראש השנה התפללו במנין, אך בתפילת ערבית התפללו בהתלהבות כה גדולה עד שקולם נשמע למרחוק.

הנצ׳לניק הנפחד, אשר קולות־התפילה הגיעו לאזניו, מיהר לצריף לבדוק מה פשר הקולות האלה. כאשר נכנס לצריף וראה את התלהבותם של האסירים בתפילתם, עמד נדהם; הוא לא הוציא הגה מפיו והלך לדרכו. מאוחר יותר ביקש מהם להנמיך את קול תפילתם הנשמע בכל אזור המחנה — — —

הרב ביקש ממני להשתתף אתם בתפילות הימים הנוראים, אך פחדתי לעשות זאת. בערב יום הכפורים ארגנו לעצמנו מנין יהודים לתפילה בחדר שלי. לסעודה המפסקת אכלנו לחם, תפוחי אדמה ותה. כן התפללנו שם תפילת כל נדרי ותפילות יום הקדוש. עם גמר הצום, שוב התכנסו כולם בחדרי, ושברנו את הצום בדג־מלוח ובקבוק משקה. סעדנו יחד ואיחלנו לעצמנו שנה טובה ומאושרת, בה נזכה כולנו לצאת ממיצר למרחב, משעבוד לגאולה ולהתראות בקרוב עם בני משפחותינו.

אותו ערב התבשרנו בשורה קשה: הרב של יהודי פולין נפטר לבית עולמו. ביקשתי מהרופאה הראשית שלא ינתחו את גופו, ועוד באותו ערב

עשינו לו טהרה והלבשנוהו תכריכים. לפנות בוקר יצאו אברהם וחנא לחפש קרשים להרכיב מהם ארון־קבורה, ועם הרכבתו העלו את הארון עם הנפטר על העגלה והעבירוהו לבית הקברות. כאן כרו עבורו קבר נפרד, הרחק מכל השאר, וקברוהו כדת וכדין.

לפני מותו נתן הרב את סידורו לאותו בחור־ישיבה, וביקש ממנו לתתו לי מתנה בשמו. הסידור היה ישן מאד, דפיו קרועים ורבים מהם מוכתמים מדמעות. שמרתי על הסידור כעל בבת־עיני, אך בסופו של דבר גילה זאת הנצ׳לניק ולקחו ממני. לא הבלגתי; ניגשתי למשרדו של הנצ׳לניק וביקשתיו להחזיר לי את הסידור. כאשר ענה לי שאסור להחזיק ספרי־דת במחנה, שאלתי אותו מדוע מותר הדבר לכמרים ולנזירים, ולי אסור? אף איימתי, כי אם לא יחזירו לי את הסידור אכריז על שביתת־רעב. כאשר ראה הנצ׳לניק כי מתכוון הנני לכל זאת ברצינות, החזיר לי את הסידור, בתנאי שאיש בלעדי לא יהנה ממנו.

קרבו ימי חג הפסח והגיע הזמן לחשוב אודות מצות לפסח. שלחנו מכתב למוסקבה בו ביקשנו שישלחו לנו מצות עבור היהודים מפולין. כעבור מספר שבועות הגיעו אלינו 30 חבילות מצות. ידענו, שכמות זו תספיק בקושי עבור שני ליל הסדר בלבד, והיינו מודאגים. החלטנו לרכוש עבורם תפוחי אדמה, למען לא יצטרכו לרעוב בשמונת ימי החג. אברהם מאיסעיעוויטש, אשר היה לו אישור־יציאה מהמחנה, ביקר בקולחוזים הסמוכים, קנה מהם חמש טונות תפוחי אדמה, והביאם בלילה למחנה; שלש טונות מסר לחנות שבמחנה, ושני הטונות הנותרים הכניס למבנה בו התגוררו היהודים מפולין — בהם החיו את נפשם בשמונת ימי החג.

בעיצומה של מלחמה

אחרי חג הפסח יצאה גזירה חדשה: להפריד בין האסירים הפוליטיים לבין האסירים הפליליים. הפוליטיים נפרדו משאר האסירים, ולמעלה משלשת אלפים אסירים נדחסו בשמונה צריפים. הדוחק היה נורא ואיום. גם המצב בכללותו הפך להיות יותר גרוע. הלחם עצמו, גם בעודו טרי היה דביק, ולמחרת הפך להיות קשה כאבן; פשוט לא ניתן היה לאכלו. גם המשטר הכללי במחנה הפך להיות גרוע יותר.

במחנה התקינו מערכת רמקולים על עמודים גבוהים, דרכם היו

מעבירים חדשות לאסירים. ביום י"ג סיון תש"א, 22 יוני 1941, נשמע לפתע קולו של קריין הרדיו. הוא מסר כי הגרמנים הכריזו מלחמה על ברית המועצות ומתקיפים קשות את ערי המדינה. כן סיפר, כי המטוסים הגרמנים מפציצים את הערים הגדולות ועושים שמות באוכלוסיה; וכי אזרחים רבים, אנשים נשים וטף, כבר נהרגו מההפצצות!

אותו היום קרא לי הנצ'לניק והבהיר לי, כי החל מהיום אסור לי להיות בין האסירים האחרים, היות ואני שפוט לפי סעיף 58, אלא בין האסירים הפוליטיים והקונטר־רבולוציונרים.

היתה זו הפעם הראשונה מזה זמן רב ששמעתי שוב את המלה "פאשיסט". לפני למעלה משנה, לאחר חתימת "ברית הידידות" בין רוסיה לגרמניה הנאצית, הפסיקו להשתמש במלה "פשיסטים", שלא לפגוע ב"ידידים החדשים" הגרמנים. אולם, כעת, עם פרוץ המלחמה, שוב החלו לכנות אותנו בכינוי גנאי זה.

הפסדתי בבת־אחת לא רק את מקום עבודתי הטוב, אלא גם את מקום מגורי. העבירו אותי לבריגדה של עבודות־בניה אשר עבדו בעבודת ביטון בשעות הלילה.

עלי הטילו תפקיד של הכנת קרשים ופיגומים למקום בו היו צריכים לשפוך את הביטון. את הקרשים עצמם הייתי צריך לסחוב על שכמי, במדרגות הארעיות והשבורות, עד לקומות העליונות. לזה קראו "עבודה קלה".

בליל שבת קודש הלכתי מעצמי למאסר, שם שהיתי עד סוף היום. במוצאי שבת קראו לי להתייצב במחלקה השלישית, שם קיבל אותי נצ'לניק חדש אשר לא הכיר אותי כלל.

— "נודע לי שאינכם עובדים בשבת", אמר לי. "גם התוודעתי למעלליכם בחופש נגד המהפכה. ברצוני שתדעו, כי אנו חיים עכשיו בתקופת מלחמה ואנו מנהלים מלחמה קשה נגד הפשיסטים הגרמניים. עם הסבלנות שלנו בעתות שלום לא נוכל להמשיך גם היום. עליכם לדעת, כי אם תעמדו בסירובכם לעבוד בשבת, ותמשיכו את הפעילות הבלתי־נסבלת במחנה, אמצא כבר את הדרך לשלוח אתכם אל הירח!" — — —

הצלה ברגע האחרון

גם בעבודה עצמה רבו צרותיי. הבריגדיר החדש והמרוגז אמר לי: "רחמתי עליכם ונתתי לכם עבודה קלה, אך שלמתי לי על כך במיטב; בעיתון של המחנה נאמר, שאינני בריגדיר טוב; אנשי הבריגדה שלי אינם רוצים לעבוד ומעדיפים לשבת בצינוק. אי לכך אתן לכם כעת עבודה כזו שאפילו אם תרצו לעבוד בשבת לא תוכלו!". הוא העמיד אותי בעבודה של מתיחת חוטים בין עמודי־ברזל בגובה של 30-40 מטר. בעת העבודה היינו קשורים בחבלים לעמודים כדי למנוע נפילה ארצה. כעבור מספר שעות של עבודה, ואנו קשורים לעמודים, החלו חודרים לבשרנו חוטי הקשירה, והכאבים היו איומים. בעת שפתחו את קשרי החבלים כדי לרדת למטה, נתקף האסיר לא אחת בסחרחורת, ופעמים רבות גם קרה שנפל ונהרג במקום מעוצמת הנפילה! אין אפוא, כל פלא, שאף אחד לא רצה לעבוד בעבודה זו. אך בפניי לא היתה שום ברירה אחרת, ונאלצתי להשלים עמה.

למזלי, הענישו אותי בחמשת ימי מאסר על סירובי לעבוד בשבת. השהות בצינוק היה אמנם די קשה, וגם רעבתי ללחם, לאחר שלא קבלתי יותר מ־300 גרם לחם ומים למשך כל היום, אך הייתי מאושר בהחלט על שלא עבדתי בימים אלה בעבודה נוראה זו.

בתום חמשת ימי מאסרי הוציאוני מהצינוק. בחוץ חיכה לי חייל מזוין ברובה, אשר מראה פניו העיד עליו כי יהודי הוא. הוא ציוה עלי ללכת קדימה, מלפניו, ובכל הדרך לא הוציא הגה מפיו. כך הלכנו ברגל חמשה קילומטרים. לפתע, בעודני הולך, ציוה עלי ליפול ארצה. נבהלתי מאד כי חששתי שהחייל מתכונן לירות בי. הסתובבתי עם פני אליו וראיתי כי אמנם עומד הוא דרוך עם נשקו ומתכונן לירות. הרמתי קול צעקה.

אותו רגע הגיע אלי בריצה איש בלתי מוכר, אשר חטף את הרובה מידי החייל מאחוריו, בהשאירו את החייל נבוך ונדהם. הוא הוביל את שנינו לבית חרושת קרוב שבדרך, אשר היה שייך למחנה. התברר, כי הוא היה המנהל של בית חרושת זה. המנהל מסר אותנו בידי חייליו וציוה עליהם לקרוא למפקד המשמר. משמר זה היה מורכב מחיילים מזויינים אשר תפקידם לשמור ולפקח על האסירים שעבדו בבית החרושת.

כאשר הגיע המפקד, ציוה עליו המנהל לערוך פרוטוקול בנוכחותנו, בו נאמר, כי בדרכו לבית החרושת, הבחין בחייל המתכונן לירות באסיר זה

ללא שום סיבה. הוא הורה להביא את החייל והאסיר אל מפקד המשמר. כאשר ביקש מהחייל לחתום על הפרוטקול, פרץ בבכי וסיפר כי הנצ׳לניק של המחלקה השלישית הורה לו להוביל את האסיר בדרך הארוכה, ולחסלו באמצע הדרך!

כאשר שמע את דבריו לקח את הפרוטוקול, החזיר לחייל את הרובה והורה לו לחזור לבסיסו. ״אני כבר אסדיר זאת עם הנצ׳לניק״, אמר. עלי ציוה להתעכב בינתיים בלילה ולחזור למחנה יחד עם שאר האסירים. כאשר הגעתי למחנה החזירו אותי לצנוק. מה שקרה לאחר מכן בין המנהל והנצ׳לניק ומה דיברו ביניהם — לא נודע לי.

כעבור מספר ימים פגשתי באקראי את החייל, והוא נבהל ממני מאד. הרגעתי אותו ואמרתי לו, שאין לו מה להיבהל, כי אין בדעתי לגמול לו רעה. התברר, כי אמנם יהודי הוא, כפי שנראה לי בעת שראיתיו לראשונה. התעניינתי מאד לדעת, למה ומדוע הסכים לירות באדם חף מפשע.

הוא סיפר לי כי הוא יליד פולין, ובשנת 1939 כאשר הגרמנים כבשו את פולין, הצליח לברוח לרוסיה ולקבל אזרחות רוסית. מאחר שהיה אז בן 18 נאלץ להתגייס לצבא ושלחוהו לשרת במחנה, במגדל השמירה. אותו היום קרא לו הנצ׳לניק ופקד עליו לרצחני נפש באמצע הדרך. הוא גם איים עליו, כי אם לא יבצע את הפקודה — עלול הוא עצמו להיות מחוסל. הוא נבהל מאד מאיומו והגיע אלי לצינוק. ״ממילא לא הייתי יורה בכם״, אמר לי, ״גם אם המנהל לא היה מגיע אלי אותו רגע!״

החייל נפל לתוך זרועותי ופרץ בבכי מר. גם הפנים שלי נרטבו מדמעות. הסתכלתי עליו ברחמנות גדולה; סך הכל ילד. הרהרתי לעצמי: ראה לאיזה מצב עלולים רוצחים אלה להגיע!

פרק שלשים ושנים

במחנה החדש

איומים ברצח / מתח בין האסירים / וידויו של חייל / תרגיל מוצלח / עזרה בלתי צפויה /

איומים ברצח

המלחמה נמשכת במלוא עוזה, והמצב במחנה הולך ומתדרדר. מנת לחם של 600 גרם הגיעה לסכום של מאה רובל. על הגניבות בין האסירים לא ניתן היה להשתלט. במחסן הלחם, באחריותו של חנא, גנבו לחם ללא מעצורים ולא ידע לשית עצה בנפשו איך לעצור מכה זו. הוא ביקש מהנצ'לניק להחזיר אותי לתפקיד השמירה. הנצ'לניק הסכים, בתנאי שבשעות הלילה עלי לישון בין האסירים הפוליטיים.

העבודה בתור שומר היתה הפעם קשה לעומת המצב הקודם. לפנות בוקר, עוד בטרם פתחו את שערי המחסן, כבר הגיעו כנופיות הגנבים המאורגנים, מזוינים בחרבות. הם איימו עלי במלים מפורשות, כי אם אפריע להם, יחסלו אותי ללא אומר ודברים. האסירים היו מורעבים, חייהם נעשו הפקר, וראיתי כי לא אוכל להשתלט עליהם. פניתי אל הבריגדיר הקודם שלי, הידוע בכינויו "המאיר", אשר יעזור לי במצבי, אך גם זה לא הביא לתוצאות מיוחדות.

בראש השנה תש"ג שחררו את אברהם מאיסעיעוויטש; את הבחור מתתיהו העבירו למחנה אחר, ובתום החגים שחררו גם את חנא. נשארתי, אפוא, לבד. האחראי החדש על מחסן הלחם לא היה מעונין בעבודתי, וגם אותי כשלעצמי לא עניינה יותר העבודה במקום; העבודה היתה קשה פי כמה ועלול הייתי לשלם על כך בחיי. שמחתי, על כן, כאשר העבירו אותי חזרה לבריגדה שלי, אשר עבדה ביער.

בשעה 6:00 בבוקר הובילו אותנו למקום העבודה תחת משמר מזוין

של שמונה חיילים. עד למקום העבודה היו צריכים ללכת רגלי דרך של 6-8 קילומטרים בשלגים הגבוהים. עם הגיענו למקום, כבר היינו עייפים ויגעים מהדרך. החיילים סימנו את מקום העבודה המדויק, ואסרו לנו לצאת משטח מסומן זה. הבריגדיר קבע את הנורמה של כל אסיר, אותה צריך לגמור במשך היום. העבודה היתה בגיזום עצי היער, והוא אשר החליט על הכמות שעל כל אחד לגזום. באם העצים היו צעירים ודקים, העבודה היתה קשה ביותר ולא ניתן כלל לגמור את הנורמה.

נמניתי בין אלה שאף פעם לא הספיקו את הנורמה בשעה היעודה. במקרה כזה היו מעכבים את כל הבריגדה עד שגמרו את כל הנורמות. נבצר מהם להבין שאני איש חלוש, אשר אינו מסוגל לעבוד פיזית קשה. האסירים רטנו כל העת. כי בגללי עליהם להשאר הרבה יותר זמן מהדרוש ולעבוד יותר קשה. האמת היא שצדקו בטענותיהם, אך מה יכולתי לעשות!! רק כאשר הגיע יום השבת וסגרו אותי בצינוק — רווח להם.

מתח בין האסירים

כאשר חזרנו לצריף, הרגשתי במתח השורר בין האסירים. נודע לנו, כי בבנין שבנינו לאחרונה במקום העבודה, קרס אחד הקירות. ראשי המחנה חשדו בנו שעשינו זאת בכוונה, בתור מעשה חתירה של האסירים הפוליטיים. איש מאתנו לא ישן כבר במשך כל הלילה.

למחרת לא הוציאו אותנו לעבודה. מסביב לצריפים עמדו חיילי משמר מיוחד, אשר לא נתנו לאיש לצאת. בשעה 12:00 בלילה פקדו עלינו לקחת את הבגדים ולצאת החוצה; הסתדרנו כולנו בטורים ומסביבנו חיילים מזוינים מלווים בכלבים מאולפים.

סך כל האסירים הגיע לשלשת אלפים. בין האסירים היו גם זקנים בני שבעים ומעלה, וכן אסירים חולים שגרשו אותם מבית החולים. אותו לילה לא היה כל כך קר, אך השלג הסמיך שלא פסק אף לרגע הרטיב את כל בגדינו. החילונו ללכת דרך ארוכה, וטורי האנשים השתרכו לאורך קילומטרים. כתוצאה מההליכה המהירה הזענו מאד, וההליכה הלכה וקשתה יותר ויותר. חלק מהאסירים נאלצו לזרוק את חבילותיהם הזעירות, בהם היתה שארית רכושם, כדי להקל מעליהם את משא הדרך.

עם עלות השחר, כבר היתה מאחורינו דרך הליכה של 10 קילומטרים,

אך עדיין לא ראינו את הסוף באופק. גם לא היה לנו כל מושג לאן מובילים אותנו. בתוך כך הפסיק השלג, והגשם תפס את מקומו. היינו רטובים עד לשד עצמותינו מהשלג והגשם, ומגופנו נזל מים ללא הפסק, דבר שהקשה עלינו את הדרך עוד יותר. הזקנים והתשושים נפלו בדרך, ובנו האיצו להגביר את ההליכה. עם אלה שנשרו בדרך נשארו שני חיילים. לאחר שהספקנו ללכת עוד כברת־דרך שמענו לפתע קולות יריה. הבינונו היטב פשרם של יריות אלה; שני החיילים חזרו אלינו, בגפם — — —

כעבור מרחק־הליכה של 20 קילומטרים הרגשתי שכוחותי עוזבים אותי; נפלתי ארצה ולא יכולתי להמשיך. השיירה המשיכה ללכת, ולידי נשאר חייל מזוין מלווה בכלב־פרא ועל צווארו שרשרת. החייל שיסה את הכלב להתנפל עלי, אך בעוד שהכלב החל לרוץ אלי, הפסיק את מרוצתו ברגע האחרון באמצעות קצה השרשרת שבידו. מרוב כעסו נעמד הכלב על שני רגליו האחוריות. כאשר ראיתי את עיניו הבוערות של הכלב, שיניו החדות ופיו הפתוח, מוכן ומזומן לטרוף אותי ולבלעני חיים — אגרתי את שארית כוחותי, קמתי ממקומי והחילותי לרוץ. החייל האיץ בי עד אשר הגענו לקצה השיירה הגדולה. היינו כבר קרובים ל״עטאפני־פונקט״, שטח גדול ומגודר בגדרות־תיל. שטחים מגודרים כאלו היו פרושים בדרך כלל בכל הדרכים, כל 25 קילומטרים, והיו מיועדים לאסירים לנוח מעט מעמל הדרך. עשינו מדורה מהעצים שהיו שם, התחממנו מעט לידה וייבשנו את בגדינו לאורה.

וידויו של חייל

בעודני יושב עייף ויגע, במצב של איבוד־הכרה חלקי, ניגש אלי אותו חייל שנשאר אתי בדרך ושאל אותי: האם אתה מכיר אותי? כאשר ראה את פליאתי, החל לספר לי:

— ״לפני שבע שנים הייתי גם אני אסיר כמותך, ויחד הועברנו מבית כלא אחד למשנהו. היינו רעבים מאד ולא היה לי הכח להמשיך. נתת לי אז כמה קוביות סוכר ובזה הצלת את נפשי ממות. כעבור זמן קצר שוחררתי. כעת, עם פרוץ המלחמה גייסו אותי שוב, אך היות ולא נתנו בי אמון לא העבירוני לחזית אלא למחנות־עבודה, כדי לשמור על האסירים. כאשר ראיתיך נופל, נשארתי בכוונה לידך כדי להצילך. הדרך היחידה שעמדה בפני להצילך היתה — לשסות בך את הכלב כדי שתקום; אחרת

היית מחוסל במקום נפילתך! לעולם אינני שוכח מי שעשה לי פעם טובה. כעת עליך להתחזק ולהתעודד, כי עדיין רבה הדרך לפנינו".

כעבור מספר שעות קבלנו מנה של לחם. שוב החלו לגרש אותנו החוצה והאיצו בנו להמשיך בדרכנו.

בשעות הערב הגענו למחנה, שם הכניסו אותנו בצריפים מלוכלכים וחשוכים. לא היה בכוחנו גם לפשוט את בגדינו הרטובים; רעבים וסחוטים נפלנו על הרצפה לישון.

אולם, לא עברו שעות ארוכות, שמענו קולות הקוראים לנו לקום לשם עריכת חיפוש. הסתדרנו בשורות, והחלו לחפש אצלנו סכינים, משחקי־קלפים, שעונים, כסף ושאר חפצי־ערך שאסור היה לאסירים להחזיק ברשותם. בדרך כלל, חיפושים כאלה היו עורכים חיילים, אך הפעם לא עשו זאת חיילים אלא גנבים. הם לקחו מהאסירים את כל מה שהיה ברשותם, ולאחר מכן הורשינו להמשיך לישון.

בשעה חמש לפנות בוקר העירו אותנו שוב וחילקו אותנו לבריגדות. בתור בריגדירים מונו אסירים־פושעים. בטרם צאתנו לעבודה הגיע הנצ'לניק והחל לשאת בפנינו דברים:

— "ידוע לנו שבעבודתכם הקודמת בהקמת בנין, ניהל אחד מכם פעולת־חתירה, וזאת — בשעה שכל העם מקריב את חייו כדי להציל את מולדתנו מהשונאים הפאשיסטים. אולם, השלטון הסובייטי, השומר על כללי הצדק, לא אבה להעניש את כולם בגלל חטאם של פושעים בודדים. מסיבה זו הבאנו אתכם למחנה זה, כדי שתוכלו להביע חרטה באמצעות עבודתכם המסורה. אני מקוה שהבנתם אותי היטב!"

בתום נאומו נתנו לנו מנות לחם של 300 גרם ו"בלאנאדע" — מרק כרוב שחור — דגים מלוחים וקצת תפוחי אדמה יבשים. בשעה שבע יצאנו לעבודה קפואים וחסרי־שינה.

הגענו למקום העבודה ביער. את העצים כבר גזמו האסירים שהיו שם לפנינו, והיינו צריכים לעקור את השרשים שעדיין נשארו באדמה. "קארטשאווקא פנעי" — היו קוראים לזה ברוסית. נתנו לנו מעדרים, אתים וגרזנים. תחילה היינו צריכים לחפור עמוק באדמה ואחר כך להוציא

משם את השרשים. מאחר שהשרשים היו עמוקים מאד באדמה, לכן היתה העבודה קשה מאד.

עבדנו ללא הפסק במשך כל היום. הלילה כבר רד ועדיין לא עשינו גם מחצית מהנורמה. תאורת־החשמל במקום לא היה בה כדי להאיר אלא שטח קטן, כך שהרוב עשו את עבודתם בחושך. אולם, למרות המאמצים המרובים לא הצלחנו להספיק את כל הנורמה. מורעבים וסחוטים שרכנו את דרכנו חזרה למחנה, ונאלצנו גם לסחוב כמה פצועים שנפצעו במהלך העבודה.

כאשר הגענו למחנה הוכנסנו בצריפים חדשים ונקיים, שם הוכנו עבורנו חביות עם מים חמים. שוב קבלנו מנת־לחם של 300 גרם בתוספת מרק־כרוב. בערב הגיע הנצ'לניק, כולו כעוס וזעוף, על שלא גמרנו את הנורמה שלנו. "היות וזה קרה ביום הראשון שלכם בעבודה, מוכן הנני לסלוח לכם. אך באם הדבר ישונה, תועברו כולכם למאסר בצינוק!", גער עלינו ויצא מהמקום.

תרגיל מוצלח

למחרת, שוב הובילו אותנו לאותו מקום עבודה. הפעם נשארנו לעבוד עד השעה 10:00 בלילה. אולם גם עד לשעה מאוחרת זו לא הספקנו לגמור את הנורמות. בראותנו את הסכנה, עלה במוחנו רעיון: במקום לשרש את השרשים מהאדמה, אשר דרוש לזה כח וזמן רב, חתכנו רק את השרשים שנראו בחוץ, ואת השאר כיסינו בעפר. בצורה כזו נחשב לנו כאילו גמרנו את כל הנורמות, ורק אז לאחר 14 שעות־עבודה רצופות הרשו לנו לחזור למחנה.

כאשר חזרנו, חיכתה לנו הפתעה גדולה: בכניסה למחנה תלה שלט בו נאמר, כי הבריגדה שלנו הצטיינה היום בעבודתה, ועשתה 150 אחוז מהנורמה. גם שכרנו היה בצדנו, והפעם קבלנו מנת־לחם של 500 גרם וארוחת צהרים טעימה. האסירים מהבריגדות האחרות סיפרו לי, כי בעת שקיבלו את מנת המרק בבקר נאמר להם, כי באם יחקו את הבריגדה שלנו ויעשו 150 אחוז מהנורמה, יקבלו גם הם מנה מוגדלת של לחם וארוחה מיוחדת בצהרים, היינו, כרוב ממולא בעיסה אפויה בתנור; "ארוחה" זו היתה הטובה ביותר שניתן היה לחשוב עליה במחנה.

ביום השלישי הגענו שוב למקום זה. אחד האחראים אמר לנו, כי היום תהיה העבודה יותר קלה מאחר שהעצים רכים וצעירים ושרשיהם קטנים יותר. לעומת זאת, הוגדל שטח העבודה והנורמה היתה יותר גדולה. הפעם עמד על גבינו אותו אחראי ולא מש מאתנו משך כל שעות העבודה. שוב לא יכולנו לעשות מה שעשינו אתמול, לכסות את המקום בעפר.

השעה היתה כבר מאוחרת בלילה ולא הספקנו לעשות אלא מחצית המכסה. חששנו מאד שהפעם נצטרך להמשיך בעבודה כל הלילה. לפתע פנה האחראי אל הבריגדיר והציע לו "עיסקה": אנו נעביר אליו את כל 65 המנות שעלינו לקבל, ולכן יפטור אותנו מהמשך העבודה, וגם ירשום בדו"ח שעשינו 150 אחוז מהנורמה.

ב"שוק השחור" של המחנה ניתן היה לקבל 50 רובל עבור כל מנת אוכל. תמורת הארוחות שלנו יכל האחראי לקנות שני ליטר וודקה, אותם מכר שוב לגנבים במחנה במחיר של 4000 רובל ויותר.

הפעם באנו מוקדם יחסית למיפקד. על השלט שבשער המחנה נכתב באותיות גדולות, כי הבריגדה שלנו עשתה היום מאתיים אחוז מהנורמה. בסעודה קיבל כל אחד מאתנו מנה נוספת, וכולם הסתכלו עלינו במבט של קנאה.

אולם, ידענו היטב כי עלינו לוותר על המשך ה"עיסקאות" הללו, אחרת נצטרך לעבוד כל יום מעבר לכוחותינו ואף נישאר רעבים.

עזרה בלתי צפויה

כאשר באתי לצריף אמרו לי, כי היה כאן אחד בשם יעקב העובד במשרד המחנה. הלכתי לאותו משרד, שם אמנם חיכה לי צעיר אחד לבוש בבגדים אזרחיים והתיישבנו לשוחח. הוא סיפר לי, כי היות ונודע לו שאינני עובד בשבת ולא אוכל ממאכליהם, בגלל שמירת שבת וכשרות, לכן הגיע הנה לעזור לי.

יעקב עבד במשרדי הנהלת המחנה, שם היו עשרים חדרים אותם נדרש לחמם מדי לילה. עבודה זו הוצעה לי והיתה אמורה ליפול בחלקי. בכל יום אצטרך לנסוע ליער לגזום עצים, לבקעם ולהביאם למחסן. לפנות בוקר,

בטרם המנהלים מגיעים, יש לחמם את התנורים שבכל החדרים. הסכמתי, כמובן, להצעה.

למחרת הלכתי למשרדו של יעקב. הוא הביא אותי לנצ׳לניק של מחלקת התכנון והציג אותי בתור אדם שאפשר לסמוך עליו. הנצ׳לניק הסכים מיד להצעה והורה למסור לי עגלה וסוס להביא את העצים מהיער, וכן יתירו לי להיכנס בלילה למשרדים.

הלכתי לאורוות הסוסים והצגתי בפני הממונים את האישור. הם הוציאו משם סוס, וכן הראו לי את מקום העגלות, שאוכל לרתום לעצמי את הסוס לעגלה. אולם, היות ולא היה לי כל מושג איך רותמים את הסוס לעגלה, החלו ללעוג עלי. הם לא היו מסוגלים להבין, איך אדם בגילי אינו מסוגל לעשות זאת... הבטחתי לאחד מהם חבילת טבק על מנת שיסדר לי את הסוס והעגלה — אף שלא ידעתי מהיכן אוכל להשיג את הטבק, שהיה יקר המציאות.

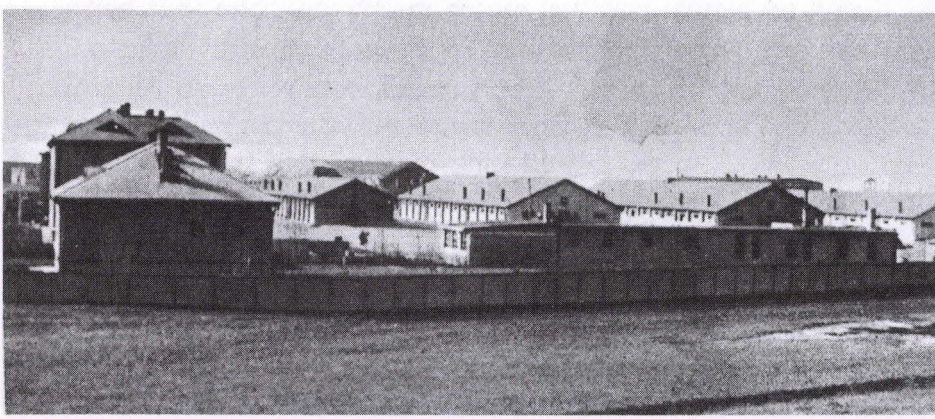
כעבור יומיים ידעתי כבר היטב גם מלאכה זו. אחר מספר ימים קרא לי הנצ׳לניק ואמר לי, כי היות והוא שבע־רצון מעבודתי, לכן נתן לי פתק לקבל מדי יום 800 גרם לחם. בתנאים ששררו במחנה, בפרט בעתות מלחמה, היה זה השכר הגבוה ביותר.

הייתי שבע־רצון מעבודתי החדשה. ביום נסעתי ליער להביא עצים, ובשעות הערב חממתי 20 תנורים. בהשוואה לעבודה ביער היתה עבודה זו משום ״גן עדן״ עבורי. אך מה בקשר לשבת?

בסמיכות למשרד היה מחסן קרשים, ושומר המחסן היה אסיר רוסי. בלילה, לאחר שחממתי התנורים ונותר לי מספיק זמן, היינו משוחחים אודות ענינים שונים, וכך התידדנו. ביקשתי ממנו למלא את מקומי בלילי שבת. אני הכנתי את העצים מבעוד יום, בערב שבת, והוא היה צריך רק להדליק את העצים ולסגור את התנורים. הבטחתי לו חבילת טבק כל שבוע, והוא הסכים להצעתי.

סיפרתי על כך ליעקב. הוא אמר לי, כי אין זה דבר קל להשיג כל שבוע חבילת טבק, אך הוא ישתדל להשיג זאת. בסופו של דבר סיכם עם הנצ׳לניק שאקבל ממנו כל שבוע חבילת טבק. כולנו היינו שבעי־רצון; הרוסי היה לו טבק לעשן, ואני יכולתי לשמור שבת. גם עזר לי הקב״ה והעבודה לא היתה כל כך קשה.

מחנות־עבודה

פרק שלשים ושלשה

בתור מסיק־תנורים

"אנשיי אינם מסיקי־תנורים" / גניבה מבוימת / "מתנה יפה": 15 ימי מאסר / ביקור פתע באמצע התפילה /

"אנשיי אינם מסיקי־תנורים"

בתקופה הראשונה היתה עבודה זו קלה יחסית והייתי, כאמור, שבע רצון ממנה. אולם במשך הזמן הלכה העבודה וקשתה יותר ויותר. בבוקר הייתי צריך לרתום את הסוס והעגלה ולנסוע ליער, שם נאלצתי לגזום את העצים, לנכש את הענפים ולהביא את העצים למחסן, כאן, במחסן, הייתי צריך לבקע את העצים ולחלקם בעשרים החדרים. בקושי נשאר לי זמן לרוץ למחנה ולקבל את מנת הלחם שלי — ולחזור מיד בריצה למשרדים להסיק את התנורים. לאחר לילה שלם בהסקת התנורים נשאר לי מעט מאד זמן לישון.

העצים עצמם היו רטובים, וזה לקח 4־3 שעות עד שהחלו לבעור. כל הלילה רצתי מחדר אחד למשנהו להוסיף נפט, לנפח ולהגדיל את האש, ורק בבוקר יכולתי לסגור את דלתות התנורים. מאחר שהקור בחוץ היה נורא, 40 מעלות מתחת לאפס, לא הספיקו החדרים להתחמם, וכאשר הגיעו העובדים לעבודתם עדיין שרר קור בחדרים. העובדים התלוננו עלי; כמובן שהם תמיד צדקו ואילו אני הייתי תמיד האשם.

כעבור מספר ימים קרא לי הנצ'לניק של מחלקת ההנדסה. הוא התנפל עלי על שהנני מסיק את התנורים בצורה גרועה, וכי אני עושה זאת בכוונה כדי לחתור ולפגוע בעבודת המשרד. הוא אף איים עלי, כי עלול אני להיענש על כך קשות.

הסברתי לו את סדר העבודה שלי: אינני מקבל עצים מוכנים להסקה, ועלי לנסוע בגפי ליער כדי לגזום את העצים, ומסיבה זו העצים רטובים.

זה מביא לכך, שהנני מתעייף ומתאמץ כל הלילה, ובסופו של דבר החדרים נשארים קרים. הצעתי לו, להעמיד בכל חדר תנור ברזל; לפנות בוקר אסיק את התנורים וכאשר יבואו אנשי המשרד, עליהם רק להוסיף מעט שביבי־עצים שאכין עבורם. אולם, הנצ'לניק לא הסכים להצעתי. "לא אוכל לעשות מאנשיי מסיקי תנורים!"... אמר בכעס עצור.

נאלצתי למצוא דרך אחרת. האחראי הראשי של המחסנים היה יהודי. הלכתי אליו וסיפרתי לו את צרותיי, תוך בקשה להעמיד במשרדו של הנצ'לניק הראשי תנור ברזל. עוד באותו ערב כבר הכנסנו בחדרו תנור ברזל והסתרנו אותו במחיצה. אספתי שביבי עצים, נשורת של חומרי בניה, ובמשך כל הלילה הסקתי בהם את התנור. בבוקר, כאשר הגיע לעבודה, היה החדר חם מאד. המזכירה, שהגיעה ראשונה לעבודה, התפלאה מאד. הראיתי לה את התנור החדש ואמרתי לה להוסיף מפעם לפעם מעט עצים, וכך יהיה להם חם במשך כל שעות היום. היא הסכימה ברצון לבקשתי.

כאשר חזרתי מהיער עם העצים הרטובים, קרא לי הנצ'לניק של מחלקת ההנדסה ואמר לי, כי הוא משחרר אותי מהתפקיד של מסיק התנורים, וכן הוא מעניש אותי בחמשת ימי מאסר בצינוק, על שלא מלאתי את תפקידי כדרוש, ובגלל זה כל אנשי המשרד אינם יכולים לעבוד מחמת הקור. ההוכחה הטובה ביותר שאכן ניתן להסיק היטב את החדרים — אמר — חדרו המחומם של הנצ'לניק הראשי. "הנכם עצלים ופשוט אינכם רוצים לחמם את כל החדרים!" אמר לי ברוגזה.

ביקשתי ממנו להיכנס יחד אתי במשרדו של הנצ'לניק, שם אראה לו את סוד החימום שבמשרדו. כאשר ראה את תנור הברזל, שוב לא דיבר מלה. הוא בטל את העונש של חמשת ימי המאסר וכן חזר מהחלטתו לפטר אותי מהעבודה. מאידך, הורה להכניס תנור ברזל בכל המשרדים והמשכתי בתפקידי בהסקת התנורים.

אולם, החל מאותו יום חיכו לי פרובוקציות חדשות. באחד מחדרי המשרדים התמקמה המחלקה הסניטרית של המחנה. במשרד זה עבד צעיר אחד, רוסי, אשר היה אחד האסירים במחנה הגנבים.

לגנב־לשעבר זה היו קשרים חזקים עם חבריו הקודמים במחנה —

פושעים וגנבים מהחמורים ביותר. הוא היה מספק לחבריו וודקה, תמורת בגדים וחפצי־ערך אחרים שהיו שודדים וגונבים מהאסירים.

גניבה מבויימת

ערב אחד, כאשר באתי כרגיל לחדר המחלקה הסניטרית כדי להסיק את התנור, נגלה לנגד עיני מחזה בלתי־יאמן: שלחנות הכתיבה היו שבורים, המגירות זרוקות, ועל הרצפה פזורים נירות ומסמכים. הבנתי מיד שזה מעשה־ידיו של המזכיר, בתור פרובוקציה נגדי. לא ידעתי מה לעשות; פחדתי להזעיק את אנשי המשמר, פן ינקמו בי הגנבים וינסו לחסל אותי.

הלכתי ליעקב וסיפרתי לו אודות הצרה החדשה. הוא עודד אותי ואמר לי שאין מה לפחד, וכי הוא יסדיר כבר את הענין עם הנצ'לניק של מחלקת ההנדסה.

חיכיתי בקוצר־רוח לאור היום. כאשר הגיע הנצ'לניק לחדרו, כבר שמע מיעקב על מה שהתרחש בליל אמש. הוא מסר על כך מיד לנצ'לניק הראשי, אשר אף הוא הגיע לראות את המתרחש. אחריהם הגיע מנהל המחלקה הסניטרית. הוא הסביר, כי בין הניירות שהיו במגירות השולחן היו ניירות סודיים. כן אמר, כי החזיק במגירה שלשה בקבוקי וודקה "למקרה חרום" עבור ראשי המחנה.

— זה בודאי פרי עבודתו של היהודי עם הזקן", אמר. "מתברר שהוא גנב פשוט, אשר גנב את בקבוקי הוודקה, ובהזדמנות זו גם דפדף בניירות הסודיים".

"זקן נחש; ככל שתיטיב עמו ימשיך לנשוך אותך!" פנה אלי הנצ'לניק הראשי. "אנחנו היטבנו אתכם והבאנו אתכם לכאן שלא תגוועו מרעב. אנו מספקים לכם 800 גרם לחם בכל יום וכן עבודה קלה. והנה, בתמורה, שלמתם לנו רעה תחת טובה. מה חשבתם, שהמאורע יעבור כל כך פשוט? הנכם עוטפים את עצמכם בדמות של קדוש, ולפתע התחשק לכם לשתות או לסחור עם הוודקה. בהזדמנות זו גם הוצאתם מהמגירה ניירות סודיים. עליכם לדעת, שמכאן לא תצאו חי אחרי מעשה נבלה זה!"

נסיתי להצטדק, אך זה עוד הגדיל את רוגזו. "אם היה לכם יותר

כבוד־עצמי, ופחות חוצפה, הייתם מחכים עד שיתנו לכם רשות לדבר", צעק. "החוצפה שלכם עוברת כבר כל גבול!"

אחר פנה אל הנצ'לניק של מחלקת ההנדסה, ואמר: "אתם ערבתם ליהודי זה על ישרותו; כעת תווכחו לדעת שאסור לערוב עבור אף אחד, במיוחד ליהודי. אתם לא יודעים כמה חוצפה ספונה ביהודים אלה; בכל מקום הם נדחקים למשרות הגבוהות, וגם במחנה מצליחים להתחמק מעבודה ולחיות על חשבון הזולת!"

מנהל המחלקה הסניטרית, אשר היה אנטישמי לא פחות מהנצ'לניק, רווה נחת מרובה מדבריו, ובטוח היה שהפרובוקציה שלו הצליחה. אותו רגע פקד עלי הנצ'לניק לעזוב את החדר ולחכות מאחורי הדלת. יצאתי מהחדר והשתדלתי להשאיר את הדלת פתוחה מעט, כי רציתי לשמוע מה הם מדברים. סוף סוף מדובר כאן על חיי, במלוא מובן המלה. למזלי, ואולי עשה זאת במכוון, דיבר הנצ'לניק של מחלקת ההנדסה בקול רם, כך שיכולתי לשמוע הכל.

"חבר נצ'לניק", התחיל לומר, "כבר הודעתי לכם לא אחת, כי אדם זה המחזיק את עצמו כקומוניסט אמיתי, חבר המפלגה שלנו, ומנהל מוסד כדוגמת המחלקה הסניטרית — הוא עצמו עושה דברים מכוערים, ובזה הוא משמש דוגמא לאסירים. סוד גלוי הוא, שהגנבים והרוצחים מתנפלים על האסירים החדשים שמגיעים למחנה, ובוזזים את כל אשר להם. אולי יכול להסביר לנו מנהל המחלקה הסניטרית, מדוע אשתו וגיסתו כבר נעצרו כמה פעמים ע"י המשטרה בעת שהתעסקו במכירת בגדי האסירים בשוק? בקבוקי וודקה אלה, המיועדים כביכול לראשי המשרד, מיועדים למעשה עבור האסירים במחנה. זה המחיר עבור גזילת ושדידת הבגדים מהאסירים, והמתווך בזה הוא מנהל המחלקה הסניטרית. אשמתו של היהודי, מסיק התנורים, היא בכך שהוא נאיבי. כאשר ראה כאן במשרד את בגדי האסירים, רצה לשאול את המנהל על טיבם. הללו נבהלו, כנראה, מהשאלה והחליטו להתפטר ממנו".

אותו רגע פרצה מהומה במשרד. אני כשלעצמי פחדתי כבר להמשיך לעמוד מאחורי הדלת והתרחקתי משם. כעבור שעות מספר, הורה לי הנצ'לניק של מחלקת הנדסה להתייצב בפניו.

— "מתחיל הנני להאמין שישנו בורא לעולם!", אמר לי בטון ידידותי מיד עם היכנסי לחדרו. "אינכם יכולים לתאר לעצמכם עד כמה הייתם קרובים למוות, אילולא העובדא שיעקב עדכן אותי מכל מה שקרה כאן אתמול. לא הייתי מוכן לכל העלילה הזאת. נוכחתי לדעת, שאתם איש קדוש באם הנכם מסוגלים לסבול כה הרבה על אמונתכם. עוררתי בלבי את האימון הגדול שלי בכם, ולכן כל כך סגרתי עבורכם. ואולי זוהי הזכות שלכם שנצחתי את המנוול הזה... בכל אופן, עליכם לתת שבח והודיה לה' על כל מה שעשה לכם באמצעותו של יעקב".

הודיתי לו מקרב לב על כל מה שעשה עבורי וחזרתי למחנה. הפקיד, שידע כבר על כל מה שנעשה אתי, אמר לי, כי עלי להקדיש ליטר וודקה על אשר נצלתי מהרוצחים הללו...

"מתנה יפה": 15 ימי מאסר

כעבור מספר שבועות הגיע אלי יעקב ואמר לי, כי סיפר לנצ'לניק של מחלקת ההנדסה אודות עבודתי הנפלאה בזמנו בהכנת המאזן השנתי, והלה ביקש שאבוא אליו, כי גם הוא זקוק למאזן דומה. כרגיל, הוא מפגר בהכנת המאזן, ורק שבועיים נותרו עד למועד הסופי בו חייב להעבירו למוסקבה. אמרתי לנצ'לניק שמוכן אני להכין את המאזן, אבל לשם כך זקוק הנני לעבוד על כך יומם ולילה. הנצ'לניק הסכים להצעתי והתחלתי בעבודה.

כעבור שבועיים, יום אחד לפני המועד הנקוב, בשעה 2:00 בלילה, היה כבר המאזן מוכן. מה שנשאר לי לעשות — להדפיס הכל מחדש במכונת כתיבה על הטפסים הרשמיים. הייתי עיף מאד, אחרי לילות כה מרובים ללא שינה. הכנסתי את דפי המאזן המוכן במעטפה וצירפתי פתק לנצ'לניק בו ביקשתיו למסור את המאזן להקלדה במכונת כתיבה, כי מחמת עייפותי הרבה אינני מסוגל לעשות זאת. את המעטפה השארתי על השלחן שלו, מתחת לזכוכית, והלכתי לישון.

כאשר התעוררתי, עמד לידי הפקיד אשר צעק עלי: "אי אפשר להעיר אותך! זה זמן שאני עומד ומעורר אותך, ואינך שומע! הנצ'לניק של מחלקת ההנדסה התקשר אלי וביקשני לקרוא אותך אליו מיד. אינני מקנא בך; הוא אמר לי שיש לו מתנה יפה עבורך — חמשה עשר ימי מאסר בצינוק!"

הייתי מבולבל לגמרי. כנראה שהמאזן לא מצא חן בעיניו, והרי היום הוא יום האחרון שאפשר לשלוח זאת למוסקבה במטוס של המחנה. אם נכונה השערתי — הרהרתי לעצמי — חיי כבר אבודים!

רצתי אליו כאילו נשאני הרוח. החיילים שעמדו על המגדל, כאשר ראו את ריצתי המטורפת, עכבו בעדי ושאלוני על סיבת הריצה המוזרה. הסברתי להם בקצרה והמשכתי לרוץ. עם בואי למשרדו של הנצ׳לניק, ראיתיו פוסע בחדרו הלוך וחזור, וכולו מלא כעס ורוגז; פניו היו אדומות ועיניו רצחניות. כה גדול היה כעסו, שלא היה מסוגל להוציא הגה מפיו. לבסוף נרגע מעט ואמר לי:

— ״הלא הזהרתיכם מראש, שבאם אינכם מסוגלים להכין את המאזן במועד, אל תקבלו זאת על עצמכם. מה אעשה כעת?״

תחילה חשבתי שמישהו ניסה שוב לעורר פרובוקציה נגדי והחביא את המאזן שהכנתי לו אמש על שולחנו. אך כאשר נכנסתי למשרדו וראיתי את המעטפה במקום שהשארתיה אמש, נגולה אבן כבדה מעל לבי. כאשר ראה הנצ׳לניק את המאזן ובדקו היטב — התפעל מאד. הוא התנצל בפני, ביקש את סליחתי והתקשר מיד אל הפקיד. הוא הודיע לו, כי מה שאמר לו אתמול היתה טעות מצדו, וכי עשיתי את העבודה בצורה טובה ומדויקת. הוא גם אמר, שהוא מאשר לי חמשה ימי חופשה, עד אשר יחזור ממוסקבה

— — —

נשארתי אותו היום במשרד עד אשר גמרו להעתיק הכל במכונת כתיבה, ובדקתי היטב באם הכל נעשה כראוי וללא שגיאות. נפרדתי מהנצ׳לניק ברוח טובה ואמר לי, שעם חזרתו ממוסקבה הוא כבר יצור קשר אתי.

בתום חמשת ימי החופשה הודיע לי הפקיד, כי הערב עלי לחזור לעבודה בהסקת התנורים. יצאתי לעבודה בשעה מוקדמת כדי לבקר אצל הנצ׳לניק של מחלקת ההנדסה. הלה קיבלני בספר פנים יפות ואמר לי שהמאזן נעשה בצורה נפלאה; לא היה צורך לשנות שום דבר, וכי גם קיבל פרמיה עבור העבודה המשובחת.

בתור הכרת תודה נתן לי מתנה יפה — שתי חבילות חמאה, שתי חבילות סוכר, 10 לחמניות לבנות ועוד מצרכים אחרים. הודיתי לו

ואמרתי, כי אינני יכול לצערי לקבל את המתנה. "הננו נמצאים כיום במצב חרום, בתקופה קשה של מלחמה, ומן הראוי שתתנו מצרכי מזון אלה לילדיכם", אמרתי לו.

— "זה מגיע לכם על עבודתכם הטובה, והנכם בהחלט זכאים לכך", אמר לי, "אך אל נא תקחו את זה אתכם לצריף, כי ידים זרות ישדדו זאת מכם. אקדיש לכם מקום בארון האישי שלי, שם תניחו את הכל, וכאשר תבואו לעבודתכם תוכלו לאכול מהם כמה שתרצו!" בסיום דבריו אמר לי: "הלא תדעו, כי החל ממחר אתם עוברים לעבוד במשרד שלי!"

למחרת, התחלתי אמנם לעבוד במשרד שלו. אך לצערי לא ארכה שמחתי אלא יומיים בלבד. ביום השלישי, ביום ה' בשבוע, אמר לי הנצ'לניק, שלמרות רצונו הטוב לא אוכל להישאר בתפקיד זה, כי אם יוודע הדבר לנצ'לניק הראשי, האנטישמי, כי אינני עובד בשבתות, לא רק שלא אוכל להשאר בעבודתי במשרד, אלא גם יגרש אותי מעבודתי בהסקת תנורים. ולכן — הביע דעתו — מוטב שאחזור לעבודתי הקודמת, שם גם אקבל 800 גרם לחם ליום".

כך המשכתי מדי יום לנסוע ליער לגזום עצים, לבקע אותם לחתיכות ולהסיק את התנורים בלילות.

הנה כי כן עבר עלי עוד חורף קשה במחנה.

ביקור פתע באמצע התפילה

חג פסח נוסף התקרב. כבשנים קודמות, קבלתי גם השנה חבילת מצות מהבית. חלק מהם נתתי לאסיר אחד, יהודי, אשר אסף עוד כמה אסירים יהודים, וביחד ערכו לעצמם ליל סדר פסח בצריף עזוב וחשוך. יעקב הצליח לקבל קצת תפוחי אדמה, ויחד אתו ערכנו לעצמנו ליל הסדר במשרדים.

יעקב סיפר לי, כי מאז ומעולם עזר לו ה' לאכול רק מצה בפסח ולא להיכשל ח"ו בחמץ. גם לאחר שהצבא האדום כבש את פולין והיה לחבר המפלגה, לא נכשל בחמץ. הוא הדגיש, כי זה לו הפסח הראשון במחנה ולא תיאר לעצמו כלל שגם כאן יזכה לאכול מצות. "אפשר לראות, כי אם האדם רוצה באמת לקיים מצוות ה' — הקב"ה עוזר לו!", אמר.

זה זמן רב שסבלתי במחנה מכאבי מעיים. אך במחנה־עבודה אין

לאסיר כל ערך; מדי יום ביומו מתו עשרות אסירים ממחלות שונות, מרעב או שנפלו חלל במהלך העבודה. למזלי, הסכים הרופא לבדוק אותי ואף שלחני לבדיקת רנטגן, כאשר תוצאות הבדיקה הוכיחו על נפיחות בבני מעיי.

ככל שחלפו הימים, עבודת גיזום העצים ובקיעתם קשתה עלי יותר ויותר. דיברתי על כך עם יעקב אשר פנה לנצ׳לניק של מחלקת ההנדסה לארגן לי עבודה קלה יותר. הנצ׳לניק אמר לי, כי הוא בהחלט מעונין להעסיק אותי במשרדו, כי הוא זקוק לעובד עם כישורים כשלי, אך מאחר שאיני עובד בשבתות אין הוא יכול לעשות זאת. הדבר היחיד שמוכן להשתדל עבורי — להעבירני למחלקה אחרת של המחנה הנמצא במרחק ניכר מאתנו. במחנה זה, הנצ׳לניק הראשי הוא יהודי ואולי יוכל לארגן לי עבודה קלה. במחנה ההוא יש גם בית חולים, שם יוכלו לטפל בי במחלת המעיים. אך צריך להתאזר בסבלנות עד אשר ישלחו לשם ״עטאפ״ — משלוח — חדש.

בלית ברירה המשכתי בעבודתי הנוכחית, גיזום עצים והסקת התנורים.

מדי יום, באשמורת הבוקר, בטרם הגיעו אנשי הצוות לעבודתם במשרד, הייתי מתפלל שחרית במשרדו של הנצ׳לניק הראשי, שם היה החדר מחומם היטב. בדרך כלל הייתי סוגר את הדלת מבפנים והוצאתי את המפתח. בוקר אחד, כאשר השמש שלחה את קרניה הראשונים והתחלתי בתפילה, שמעתי לפתע קול רשרוש של מפתח הדלת. עוד בטרם הספקתי להוריד את התפילין, נכנס הנצ׳לניק הראשי, האנטישמי. יצאתי מיד לפרוזדור, הורדתי את התפילין מהראש והיד, והחבאתי אותם בארון הברזל שם החבאתי גם את המצות. בטוח הייתי, כי הנצ׳לניק יטיל עלי עונש חמור, אך להפתעתי הגדולה לא שמעתי ממנו מאומה.

כאשר סיפרתי על כך ליעקב, אמר לי:

— ״נצ׳לניק זה עובד בדרך כלל בזריזות מרובה. ואם לא העניש אותך במקום, הרי ששיחק מזלך להתחמק מידי אגרופו הקשה. ייתכן שזוהי הפעם הראשונה בחייו שרואה יהודי עם תפילין, דבר שהשפיע עליו ועשה

את עצמו כאילו אינו רואה. בכל זאת אשוחח עם הנצ׳לניק של מחלקת ההנדסה ואבקשו להעבירכם בהקדם האפשרי לבית החולים.

יעקב סיפר לנצ׳לניק מכל מה שקרה אתי עם התפילין בחדרו של הנצ׳לניק הראשי, וביקשו להעבירני לבית החולים.

עוד באותו היום הגיע אלי יעקב ובשורה בפיו: הנצ׳לניק הראשי הסכים להעביר אותי, תחת משמר מיוחד, למחלקה המיוחדת של המחנה, שם קיים גם בית חולים. החל מאז הפסקתי את עבודתי הקשה ביער ובהסקת התנורים, וחיכיתי ל״משלוח״ למחנה החדש.

פרק שלשים וארבעה

בריגדות של דייגים

מול נסיון להוריד זקן / שכן טוב / מאות אסירים בעבודת דייג / בין גופות המתים /

מול נסיון להוריד זקן

ביום שלישי, ד׳ אייר תש״ב (21.4.1942), הגיע אלי חייל רכוב על עגלה וסוסים, והורה לי להתלוות אליו. לא ידעתי, כמובן, לאן פנינו מועדות, כי אסור לו לאסיר לדעת לאן הוא מובל. אך היתה זאת הפעם הראשונה בקריירה־הרב־שנתית שלי במחנות, שאמנם כן ידעתי — הנני מובל למחנה שם נמצא בית חולים, כדי לרפאות את בני מעיי החולים.

שעות ארוכות נסענו ונסענו, עד אשר הגענו לפרבר העיר, שם היה ממוקם המחנה. בשער, ערכו חיפוש בבגדיי, והמפקד הורה לגזוז את שערות זקני ופיאותי. התנגדתי, כמובן, ולא נתתי לנגוע בזקני. המפקד קרא לנצ׳לניק. כאשר הגיע, הסברתי לו כי אני יהודי ולפי ההלכה היהודית אסור לי להוריד את שערות זקני ופיאותי.

״אצלנו״, הגיב הנצ׳לניק על דבריי, ״חלים החוקים של המחנה ולא חוקי ההלכה היהודית. בגלל תנאים סניטריים, אסור לאף אחר להשאיר שיער בגוף, ואינכם יכולים להיות יוצא מהכלל!״

— ״שהיתי כבר בכמה מחנות, ובכל מקום היה לי אישור רשמי מטעם המחלקה הסניטרית להישאר עם זקן ופיאות!״ אמרתי לו, ואף הצעתי לו לפנות בנדון למחלקה הסניטרית.

בסופו של דבר הורה להכניס אותי למחנה. המפקד הוביל אותי לאחד הצריפים, אשר היה מלא על כל גדותיו עם אסירים חולים, ולא מצאתי מקום לשבת או לשכב. כעבור כמה שעות הגיע אלי יהודי אחד וביקשני

להתלוות אליו. הוא הכניס אותי בחדר מיוחד, אותו היינו נוהגים לכנות בשם "קאבינקע", שם עמדו שתי מיטות.

"שמי דוד גולודי", הציע הלה את עצמו בפני, "ואני הוא האחראי על המחסן שבמחנה. הנני מתגורר בחדר זה, וגם אתם תגורו כאן יחד אתי. אני עושה זאת לפי פנייתו הטלפונית של יעקב, אשר ביקשני לסדר לכם מקום נוח ועבודה נוחה. הכנסתי היום עוד מיטה עבורכם, ואתם תהיו יחד אתי. העבודה שלכם כאן לא תהיה קשה; עליכם יהיה לסדר כל יום דוחו"ת של המחסנים. אך באשר ללחם, לא אוכל לצערי לתת לכם אותה כמות שקיבלתם במחנה הקודם, כי אצלנו מקבל כל אחד רק 400 גרם ליום. במשך הזמן, כאשר תהיה לכם הכירות עם עובדי המטבח, אולי תוכלו לקבל שם מצרכים שונים, כמו תפוחי אדמה, דג מלוח, דגים, שמן. אני כשלעצמי איני לוקח מהמטבח מאומה, הגם שהנני האחראי על מחסן המצרכים המרכזי וביכלתי לעשות זאת ללא בעיות. אך איננני שוכח אף לרגע כי יהודי הנני, ואיננני רוצה שמישהו יוכל להראות עלי באצבע שלקחתי משהו מהמחסן!"

הודיתי לו במאד ואמרתי לו, שגם אני נוהג כך. איננני אוכל ממאכליהם המבושלים, ובגלל כן יכולתי לקבל תמיד מצרכים לא מבושלים, אך לא עשיתי זאת מעולם. בדרך כלל, כל מאכלי הוא לחם ומים.

דוד היה שבע־רצון מדבריי. התיידדנו מהר והוא החל להכיר לי את כל סדרי ומהלכי המחנה. בצריפי "בית החולים" לא היו מיטות רגילות, אלא מיטות של קרשים — כמותן היו בכל צריפי האסירים שבמחנות. החולים שכבו אחד ליד השני בצפיפות איומה. האוכל שהוגש לחולים, לא רק שלא היה שונה מהמאכלים שהוגשו לכלל האסירים במחנות, אלא במידה מסוימת גם יותר גרוע; מנת הלחם שלהם היתה פחותה ממנה רגילה, וגם ה"בלאנדע" — מרק כרוב — היתה פחותה. רק אלה שסבלו על הקיבה, היו מקבלים מעת לעת 200 גרם לחם נוספים, בתוספת כוס חלב חם.

לצוות הרפואי היה צריף מיוחד אשר היה מחולק לשנים: חלק אחד לרופאים, ואנשי הצוות בחלקו השני.

במחנה היו גם צריפים לאסירים יותר בריאים שעבדו ביערות. היו

אלה אנשים חלשים אשר מעולם לא הצליחו לעשות את הנורמה שלהם בגלל חולשתם, ובתור עונש קבלו מנה מופחתת של 400 גרם לחם, והדבר גרם להחלשתם. מסיבה זו נמצאו במחנה זה, אותו היו מכנים "המחנה לחולים".

יוצא מהכלל היו 3 בריגדות אשר אנשיהם היו בריאים ביותר. הללו עבדו ביער, ולא אחת עבדו מעל ומעבר לנורמה שהוטלה עליהם, והיו מגיעים לא אחת ל־200 אחוז מהנורמה שלהם. כגמול, היו מקבלים את האוכל הכי טוב שהיה במחנה.

שכן טוב

הנצ'לניק של המחנה היה יהודי. הוא עצמו היה אסיר במשך שלש שנים, ולאחר שגמר לרצות את עונשו, נשאר לעבוד במחנה מרצונו. לפני שגרשוהו למחנה, היתה לו, לדוד, משרה של מנהל בית חרושת גדול, ובמחנה זה נמצא כבר שנתיים. מיד עם בואו, הועידו הנצ'לניק בתור אחראי על המחסנים, ולכן לא התגורר מעולם בצריפים אלא באותו "קבינקה" האמורה, בו התגוררתי יחד עמו.

עיקר עבודתי היתה בהכנת דו"ח מדויק מכל מה שנעשה במחנה במשך יום העבר, ולדווח על כך טלפונית, ליעקב, אשר היה מנהל המחסן הראשי במחנה, שם עבדתי עד כה. בנוסף לכך, הייתי ממלא את פרטי השאלונים האישיים של כל האסירים שעבדו ביער. בשאלונים אלה היו רושמים את כל מה שהאסיר עשה במשך היום, ובכמה אחוזים מילא את המכסה היומית שלו. אחת לשבועיים הייתי מסכם את כל השאלונים, ובסוף החודש מסדר הן הדוחו"ת הפרטיים של כל אחד מהאסירים, והן את הסך־הכל של כל אנשי הבריגדה.

העבודה היתה רבה, והייתי עובד לא פחות משמונה־עשרה שעות ביממה, אך הייתי שבע־רצון במאד. התגוררתי, יחד עם דוד, בחדר מחומם ונקי; מיטתי היתה מסודרת בסדין, כר ושמיכה, אשר כל אלה היו משום יקרי־ערך במחנות. בשבתות לא הייתי צריך לעבוד כלל. אני מצדי הייתי משתדל לעשות את כל מה שהוטל עלי על צד הטוב ביותר.

למרות כל הנוחיות, המשכתי לסבול מאד על בני־מעיי. איכות הלחם היתה גרועה ביותר, כי רק 30־20 אחוז מהלחם היה מקמח חיטה, ואילו

70-80 אחוז הנותרים היו מעורבים מכל מיני שעורה ותפוחי אדמה. בני מעיי לא יכלו לעכל את הלחם, וכאביי היו גדולים מאד.

רגשות השנאה של הרופאים האנטישמיים אלינו, היו קשים למדי. הללו לא יכלו לראות בשוויון־נפש איך דוקא שני יהודים יש להם תנאים משובחים בהרבה לעומת אסירים אחרים. מסיבה זו לא הייתי מקבל מהם שום תרופות, וכך לא היה לי במה להשקיט את כאביי. הרופאים טענו שצריך לנתח אותי ורק אז ישתפר מצבי. אך דוד היה מדבר על לבי שלא להשמע להם; לא היה לו בהם אימון כלל. "הם ינתחו אותך בצורה כזו שתישאר שם תחת איזמל הניתוחים שלהם!" אמר לי.

מאות אסירים בעבודת דייג

הרעב במחנה הלך וקשה מיום ליום. האסירים המורעבים והחלשים נפלו מכוחותיהם, ומספר המתים הלך וגדל. המצב הגיע לכך, שבין האסירים התגבשו נוהלים משלהם. לדוגמא: כאשר אחד האסירים היה גונב את מזונו של אסיר אחר — הרשות היתה בידי הנגנב להרוג את הגנב; את מנת הלחם הזעומה היו מכנים "קראוונאיא פאיקא" — דם הלחם.

כתוצאה מהמחסור במצרכי אוכל וחוסר ויטמינים, התפשטה במחנה מחלת עינים קשה, אשר קראו לה "הינער בלינדקייט". היינו, בלילה, עם רדת החשיכה, לא ראו מאומה. והרופאים יעצו לאכול דגים כדי להיאבק במחלה.

בימים ההם, עם התפשטות המחלה הקשה, עלה ברעיוני לארגן במחנה בריגדות של דייגים. נפגשתי עם הנצ'לניק והצעתי לו את ההצעה הבאה: במחנה הרי ישנם אסירים רבים שאינם מסוגלים למלא את הנורמות המוטלות עליהם בעבודה ביערות. לעומת זאת, הללו מסוגלים בהחלט להתעסק בעבודה מסוג אחר — לייצר רשתות ולצוד דגים. בין האסירים היו גם כמה קוזקים, אשר בחופש היו מתעסקים בצידת דגים, והללו ילמדו את האסירים האחרים את מלאכת הצידה.

כדי לעניין ולמשוך את האסירים לעבודה זו הצעתי, שעבור יצירת נורמה של 20 מטר רשתות מרובעים, יקבל האסיר תוספת של 20 גרם לחם. את המנה הנוספת יקבלו באמצעות רישום בשאלוניהם כאילו גמרו אחוז יותר גדול מהנורמה שלהם בעבודת היער. בצורה כזו היינו מקבלים

כל יום תוספת של 30-20 קילוגרם לחם בתור פרמיות עבור האסירים החולים.

ההצעה נראתה בעיני הנצ'לניק וביקש ממני להכין, יחד עם דוד, תוכנית מלאה על כך, ולעבוד לפיה.

כעבור חודש ימים היתה לנו כמות כה גדולה של רשתות, שניתן היה להעסיק בהם כששים איש במלאכת הצידה. מבין האסירים־החולים בחרנו את הבריאים יותר, אשר במשך שבוע ימים קיבלו מנה מוגדלת של לחם, 800 גרם כל יום, וכן מנת דייסא. ארוחה מעין זו העמידה אותם על רגליהם, והם היו הבריגדה הראשונה אשר נגשו למלאכת הצידה, תחת משמר של 10 חיילים. מפאת המרחק הגדול מהמחנה עד לנהר, העמידו ליד שפת הנהר אוהלים מבד, שם התגוררו באופן זמני.

כעבור שבוע הגיע למחנה המשלוח הראשון של שני טונות דגים. רק מחציתם היו מבשלים, בגלל המחסור במלח; ואילו את המחצית האחרת אפו על פחים בתנורים, מאחר שדגים אפויים ניתן היה לאכול גם ללא מלח.

בין האסירים החלה נושבת רוח חדשה וחיים חדשים. התשושים מרעב החלו להרגיש עצמם חזקים יותר, והראייה בלילות חזרה אליהם. מיום ליום גדלה כמות האסירים שרצו לעבוד בעבודה החדשה של דייג. כעבור תקופה קצרה עבדו בעבודת אריגת הרשתות למעלה משמונה מאות איש, וחמש בריגדות היו עסוקים ישירות בדייג, אשר הגיע לכדי עשר טונות כל יום. כמויות הדגים היו כה גדולות, אשר הצלחנו ל"ייצא" אותם גם למחנות שמסביב.

אני כשלעצמי, לא חל בי שום שינוי; מנת הלחם היומית שלי היתה 400 גרם בלבד, והמשכתי לרעוב. כאשר נודע על כך לנצ'לניק, הורה לסדר עבורי פח מיוחד, ובמו ידי אפיתי עליו את הדג שלי. כך החילותי גם אני לחזור מעט לכוחותי, וגם הראייה הושבה לי.

תקופת־רווחה זו נמשכה רק עד בוא החורף, בו נפסקה מלאכת הצידה מחמת הקור. כאשר החורף הלך וגבר, ויחד אתו הקור הנורא, לא יכלו גם לגמור את הנורמות ביער, ובתור עונש קיבלו האסירים מנות מופתחות של

לחם. האסירים הלכו ונחלשו ורבתה התמותה ביניהם; מדי יום גוועו 20־30 איש במחנה, אותם היו מקברים ערומים בקבר ענק.

בין גופות המתים

בחודש אדר א׳ אותה שנה, קבלתי מכתב מהבית בו נאמר, שבקרוב ישלחו לי מצות לפסח. המכתב הגיע לפי הכתובת של המחנה הקודם. פחדתי, כי אם ישלחו את המצות לפי הכתובת הקודמת הן לא יגיעו לידי; הצנזור ירשום על החבילה שאינני נמצא כבר במחנה, ויחזירו את חבילת המצות לשולח.

הרצתי מכתב למוסקבה בו ביקשתי שישלחו לי את המצות לפי הכתובת החדשה. ביקשתי מדוד לשלוח את המכתב באמצעות איש מיוחד הנוסע למוסקבה. בטוח הייתי שהמכתב יגיע לתעודתו.

במשך הזמן הלכו כאביי ותכפו. הגיע המצב לכך, שלא יכולתי לאכול מאומה וגם לא להתהלך על הרגלים. הרופאים אמרו לדוד שאסור לי להמשיך ולהתגורר בחדר, אלא לעבור לצריף של החולים. הם הבטיחו לי, כי יתנו לי מקום בו לא נמצאים חולים רבים; ואקבל לחם לבן ותרופות מתאימות, כך שתוך שבועיים ימים אתרפא מהכאבים.

עשיתי כמצווה ואושפזתי בצריף של בית החולים. מדי יום קבלתי 200 גרם לחם לבן וקציצת בשר, אותה נתתי לסניטר. לשם ריפוי נתנו לי בעיקר טיפות אופיום.

ערב אחד קיבלתי מנת־אופיום חזקה ונרדמתי מיד. אינני יודע כמה זמן ישנתי, אך כאשר התעוררתי הרגשתי קור נורא. מסביבי שררה חשיכה גדולה ולא יכולתי לראות היכן אני נמצא. הדבר היחיד שהרגשתי — גופות של אנשים קפואים.

התחלתי למשש בידיי והרגשתי סביבי ראשים, רגלים וידים. מצאתי את עצמי שוכב ערום ללא בגדים. לאט לאט חזרתי להכרתי וראיתי כי נמצא הנני במרתף־המתים של בית החולים, בו זורקים את גופות המתים עד לפינויים על גבי עגלות וזריקתם לתוך בור ענק — — —

בעודני שוכב ומתכנן את מעשיי, שמעתי לפתע פסיעות שני אנשים שנכנסו למרתף. רציתי לומר להם משהו, אך לא הייתי מסוגל לפתוח את

פי. רק לאחר שזרקו עלי גופת מת, הקימותי קול צעקה. השנים נבהלו מאד וברחו כל עוד נפשם בם...

כעבור כמה דקות חזרו עם נרות דולקים בידיהם כדי לברר מה שקורה. רק אז ראיתי את עצמי שוכב על הרצפה הקרה יחד עם עוד גופות מתים. ביקשתי מהם להוביל אותי לחדרו של דוד, כי לא רציתי כבר לחזור לבית החולים. הבנתי מיד, כי הרופאים עשו זאת בכוונה כדי להיפטר ממני
— — —

דוד הלך לבית המרקחת והביא לי בקבוק ספירט; בחלק מהכמות שיפשף היטב את גופי, ואת החלק הנותר שתיתי. חיממתי קצת את גופי ונרדמתי. כאשר התעוררתי, מצאתי במיטתי חתיכת פת לחם לבן, אותה השיג דוד עבורי. אכלתי את הלחם והתאוששתי מעט. הוא סיפר לי, כי באותו היום בו זרקו אותי למרתף עם המתים, אמר לו הרופא, שלפי דעתו, ההחלמה שלי תארך זמן רב. אותו היום הביא במקומי אסיר אחר, ידיד שלו, אשר רצה ביקרו. ראיתי ברורות כי הרופא רצה להפטר ממני ולכן הזריק לי כמות גדולה של אופיום.

עבר זמן ניכר; לאט לאט התחלתי להתאושש, חזרתי לכוחותיי והתחלתי לעבוד. יום אחד הגיע אלי אסיר יהודי בשם ברקוביץ. ויהי בטרם הספיק להוציא הגה מפיו — נפל ארצה מתעלף. קראתי לרופא אשר בדקו היטב, והחליט כי פשוט התעלף מרעב. דוד הביא מהמטבח קערת דייסא ולאחר שאכלה חזר לכוחותיו. החל מאז, הגיע אלינו לעתים תכופות. דוד סידר עבורו מנת דייסא כל יום, אשר בתנאי המחנה של אז — היה בזה משום עזרה מרובה.

פרק שלשים וחמשה

חג הפסח ברעב

לחמניות טריות לפסח... / "פציינט עקשן" / ברקוביץ משתחרר מהמחנה / הצנזורית הראשית מבקשת את רחמיי /

לחמניות טריות לפסח...

בחודש ניסן, קרוב לחג הפסח, הגיעה אלי אשה אחת, הנצ'לניק של המחלקה הפוליטית, שהיתה גם מנהלת הצנזורה הראשית של המכתבים והחבילות שהגיעו לאסירים. היא היתה קצינה גבוהה בדרגת קאפיטן — דרגה די גבוהה במחנה. היא ביקשה ממני להכין עבורה דו"ח, אודות אחוזי הנורמה של כל אסיר מעובדי היער, ואודות ההספק של כל אחד מהם. בהזדמנות זו גם שאלה אותי מה זה "מצה".

הבטחתי לה למלא בקשתה אודות הדו"ח. ובאשר לשאלתה על "מצה" הסברתי לה, שחג הפסח בעוד עשרה ימים, ובימי החג אוכלים רק מצה.

— "מה תעשו באם לא תגיע אליכם חבילת מצה מהבית"?, שאלה אותי.

— "במקרה כזה אוכל תפוחי אדמה. ואם גם זה לא אצליח להשיג, איאלץ לרעוב 8 ימים!", עניתי.

כאן נגמרה השיחה בינינו. לא היה לי כל מושג מה היתה כוונתה בכל השיחה הזאת, ורק מאוחר יותר נודע לי פתרונה.

בתוך כך, חג הפסח קרב והולך. דוד סייד את החדר, הכניס בתנור פלטה חדשה והביא כלים חדשים לפסח. למעשה, היה הכל מוכן כבר לחג — פרט למצות אשר טרם הגיעו. דוד ניסה בכל מיני אופנים להשיג קצת תפוחי אדמה, אך לא הצליח. הוא היה מודאג מאד, בידעו כי אצטרך לרעוב בכל שמונת ימי החג.

הגיע ליל התקדש החג. יחד היינו שלשה: דוד, בערקוביץ ואני. סידרנו על השלחן גליון ניר חדש, במקום מפה חדשה, והרתחנו מים חמים עבור ליל הסדר. מזגתי שלש כוסות תה אשר שימשו לנו תחליף לארבע כוסות. להפתעתם המרובה, הנחתי ליד כל אחד שלש מצות מהודרות, וכך ערכנו את ליל הסדר הראשון.

למחרת, בלילה השני, כבר לא היו לנו מצות. הבהרתי להם, כי בכל שנות שהותי במחנות, השארתי תמיד כמה מצות משנה אחת לחברתה, והמצות שאכלנו אמש היו אמנם מהשנה שעברה.

בכוונה לא גיליתי להם זאת אמש, כי ידעתי שלא ירצו לאכול מהמצות. הבהרתי להם, כי עשיתי זאת משתי סיבות: ראשית, בלילה הראשון של הסדר, מצות עשה מדאורייתא לאכול כזית מצה, ואילו בלילה השני ושאר ימי החג, אסור אמנם לאכול חמץ, אך אין חיוב לאכול מצה; אפשר גם לאכול תפוחי אדמה, פירות וכדומה. שנית, אלולא היו להם מצות היו נאלצים ח״ו לאכול חמץ, כי לא היה להם שום מאכל אחר, וזאת רציתי למנוע!

דוד היה מרוגז מאד עלי. הוא אמר לי, כי לא יבוא הביתה משך כל ימי החג, היות ולא יוכל לראות איך הנני רעב בכל שמונת ימי החג.

ביום השלישי של פסח, יום ראשון של חול־המועד, שוב הגיעה אלי הצנזורית הראשית, אשר היתה גם מנהלת המחלקה לתרבות. מחלקה זו, מטרתה לנהל שיחות תרבותיות־פוליטיות־חינוכיות בין האסירים, כדי ללמדם איך להיות ״אנשים מסורים והגונים״. היא ביקשה ממני להכין לה דו״ח על אחוזי הנורמות של האסירים בעבודת היומיים האחרונים, והדגישה, כי בכוונה לא הגיעה אלי אתמול ושלשום, לאחר שדוד אמר לה כי בשני ימי החג לא אעשה שום עבודה.

כאשר הגשתי לה את המסמך שביקשה, הרגישה שידיי רועדות מחולשה. היא התענינה אצלי על בריאותי, לאחר ששמעה את כל הסיפור על העברתי בעודני חיים למרתף המתים. הודיתי לה על התענינותה ואמרתי לה, כי הקיבה שלי כעת במצב של רגיעה ומנוחה, מאחר שאין לי מה לאכול!

היא חשבה כי אינני אוכל את הלחם השחור מחמת חולי המעיים, לכן מיהרה והביאה לי לחמניה טריה וטעימה אשר ריחה הנעים נדף למרחוק. היא הבטיחה לי, כי לחמניה זו נאפתה בכלי חדש, ולכן מותר לי לאכול אותה בחג...

הודיתי לה על המעשה הטוב, אך הבהרתי לה שאסור לי לאכול זאת בפסח — פרט למצות, תפוחי אדמה או פירות. אך היא לא היתה מסוגלת כלל להבין את דבריי. "הרי לא תוכלו להחזיק מעמד אחרי ימי צום כאלה?! הרי מישהו מחכה לכם בביתכם שתחזרו בשלום הביתה. האם לא עדיפה אכילת הלחמניה על מוות בטוח?!" שאלה אותי ברצינות גדולה.

ראשי הסתחרר עלי מריחה הנודף של הלחמניה ולכן ביקשתיה שתואיל להניח לי כעת, כי אינני מרגיש טוב. למחרת שוב לא הרגשתי טוב, אך היא חזרה ובאה אלי. הפעם היא הביאה לי עוגות טריות אפויות מלחם לבן, סוכר ושמן...

"אפיתי אותם במו ידי, כדי להציל את חייכם", אמרה, "אתם חייבים לאכול זאת, כי אחרת עלולים אתם לגווע מרעב!" היא סיפרה לי, כי בעלה היה קצין גבוה כאן במחנה, הם גייסוהו למלחמה ושלחו אותו לחזית, ממנה לא חזר. רק אחרי עבור כמה שבועות הודיעו לה, כי בעלה נפל במלחמה. הוא השאיר אותה לבד עם 3 עוללים רכים, ולכן אין היא מסוגלת לראותי גווע מרעב — — —

"פציינט עקשן"

לא עניתי לה מאומה. הרגשתי שריחם הטעים של העוגות הטריות הורסות לי את בני מעיי, וכי הנה־הנה נופל הנני ארצה מתעלף. לפתע, בעודה עומדת לידי, הגיע אלי רופא בית החולים אשר בא להתענין אודות מצב בריאותי. לאחר שבדק אותי. בנוכחות הצנזורית, הצביע עלי ואמר:

— "פציינט־עקשן כמוהו, טרם היה לי בכל הקריירה הרפואית שלי! האם מסוגלת ההלכה היהודית לדרוש מבן־אדם למסור את חייו בשביל מנהג של חג הפסח?! משום מה אין אסיר זה מסוגל להבין, כי לא יוכל להחזיק מעמד בחיים אחרי ימי־צום אלה!"

חשוב לציין, כי רופא "רחמן" זה אשר כה "דאג" לחיי, היה אותו רופא אשר פקד לזרוק אותי חיים במרתף המתים, ואילו כעת החליט לפתע "להצילי" את חיי!

הגיע שבת חול המועד פסח. דוד ניסה להשפיע עלי לאכול. "האם מותר לצום בשבת?", שאל, "הרי גם הרופא האנטישמי אמר לי להשפיע עליכם לאכול, כי אחרת לא תוכלו לעמוד בכך?"

הרגעתי אותו ואמרתי לו, כי יש לי ברכה מפורשת מרבי ומאבי ע"ה שאבוא בשלום הביתה בע"ה. לכן הנני די רגוע, ואני מלא תקוה שבעזרת השם אעבור הכל בשלום.

ביום שני שוב הגיעה אלי מנהלת מחלקת הצנזורה. כנראה שמצפונה העיק עליה ולא נתן לה מנוח. שכבתי בעינים עצומות מעייפות, אך לא נרדמתי. אותה שעה היו לי כאבי מעיים חזקים. היא מזגה כוס תה חם ושפכה אותה לפי, לאחר שלא הייתי מסוגל להחזיק את הכוס בידי. ואמנם, לאחר השתיה פחתו כאביי. היא רצתה גם לדחוס לי לפה חתיכת לחמניה לבנה, אך לא נתתיה לעשות זאת בשום אופן. היא התרגזה מאד ויצאה מהחדר.

אותה שעה נכנס ברקוביץ לחדר והתיישב לידי. הוא לא דיבר מאום אלא ישב ובכה. — מאוחר יותר סיפר לי, כי בכה מכאב לב בראותו אותי הולך וגווע ואין בידו להושיע! הוא נשאר לשבת לידי כל הלילה, ומפעם לפעם הגיש לי תה חם לשתות.

באחרון של פסח כבר שכבתי על מיטתי מעולף־למחצה. בבוקר שפך ברקוביץ מים על ידי, לנטילת ידים של שחרית, כי בכוחות עצמי לא הייתי מסוגל לעשות זאת. הוא הגיש לי את הסידור ובשארית כוחותי אמרתי את תיבות התפילה. מה שקרה בהמשך, איני יודע — — —

ברקוביץ משתחרר מהמחנה

כאשר התעוררתי מעלפוני עמדה ליד מיטתי מנהלת המחלקה הסניטרית. כפי הנראה, הזריקה לי זריקה אשר הפיצה בגופי חום רב. כאשר נפלטה אנחה מלבי קראה: כעת תזכו כבר לאריכות ימים!

תפילת ערבית לא הייתי מסוגל כבר להתפלל. דוד הביא לי כמה צנימים וקצת סוכר. הוא השרה את הצנימים בתה מתוק והאכיל אותי כמו ילד. אחרי האוכל שקעתי בתרדמה עמוקה, והתעוררתי רק למחרת בבוקר. כן עזר לי להניח תפילין.

אותו היום התבשר ברקוביץ כי עומדים לשחררו. מרוב שמחה עמד ונשבע, כי לא יעזוב את העיר בה נמצא המחנה, כדי שיוכלו לדאוג לי כל יום לאוכל מבריא, עד שאצא מכלל סכנה.

כעבור יומיים שוחרר. הפצרתי בו לנסוע הביתה בהקדם ושלא ישתהה בעיר בגיני. ביקשתי ממנו, שלפני נסיעתו יסור למשרד הדאר ויברר אם לא הגיע עבורי מכתב או חבילה. נתתי בידו יפוי־כח מלא להופיע שם בשמי.

אותו ערב הגיע ברקוביץ לחיילי המשמר שליד השער, שם חיכיתי לו אני ודוד. הוא סיפר לנו, כי לפי הבירור שלו — עוד לפני פסח הגיעה עבורי חבילה, אך מנהלת המחלקה, אשר בידה סמכות מלאה לעשות בדברי הדאר כפי ראות עיניה, הורתה להחזיר את החבילה, מאחר שהנמען נפטר. לאחר מכן שוב הגיע עבורי מכתב וחבילה, וגם הפעם הורתה להחזירה לשולח בגלל פטירתי...

רק כעת התברר לי מדוע היתה המנהלת כה בלתי רגועה בראותה אותי צם כל ימי חג הפסח. מצפונה העיק עליה ולא נתן לה מנוח. הלכנו לנצ׳לניק וסיפרתי לו מכל מה שעשתה המנהלת עם חבילת המצות שהגיעה עבורי, ואשר כמעט פרחה נשמתי בגלל זה. ״גם כעת נמצאת חבילה עבורי״, הוספתי, ״ואילו הצנזורית הורתה להחזירה״.

הנצ׳לניק התרגז לשמע הדברים. הוא קרא לה להתייצב מיד בפניו. עם בואה, שאל אותה באם נכונים הדברים שישנה חבילה עבורי במשרדה. היא נבהלה מאד ואישרה זאת. הוא הורה לה, כי עוד היום לפני הצהרים, לפני השעה 12:00, עליה להביא את החבילה ללשכתו!

חיוורון כיסה את פניה מפחד. היא יצאה מלשכתו ללא אומר ודברים, וכעבור שעתיים כבר חזרה עם החבילה שלי. הוא הורה למנהלת המחלקה הסניטרית להתייצב במשרדו, ובנוכחותה פקד על הצנזורית לפתוח את החבילה. התברר, כי היו שם שתי חבילות חמאה, אשר מרוב הזמן שהיו שם, כשהן ארוזות וללא אויר, התקלקלו. גם חלק מהסוכר התקלקל.

הצנזורית הראשית מבקשת את רחמיי

עודנו עומדים בלשכתו, עצרה לפתע מכונית ליד פתח הלשכה וממנה יצאו הנצ׳לניקים הראשיים של המחנות. הנצ׳לניק שלנו קפץ ממקומו והצדיע להם, וכולנו נשארנו המומים מבלי לדעת איך להתנהג.

— ״מאימתי הנך מוציא חבילות מהלשכה שלך?״ שאל הנצ׳לניק הראשי את הנצ׳נליק שלנו.

— ״זהו מקרה מיוחד במינו״, ענה לו הנצ׳לניק וסיפר לו את כל הסיפור מה שעשתה הצנזורית עם חבילותיי.

הנצ׳לניק הראשי שאל את הצנזורית, שעדיין עמדה שם, באם אמנם הגיעו דברי־דאר עבורי בזמן האחרון ולא העבירה אותם אלי. היא הודתה, כי לאחרונה אמנם הגיעו עבורי שני מכתבים, אך קרעה אותם כדי שלא יוודע לי אודות חבילות המצות שהחזירה לשולח.

הנצ׳לניק הראשי פקד עלי לכתוב במקום תלונה חריפה אל התובע הראשי, נגד הצנזורית, ולמסור בידו את התלונה. הוא הבטיח, כי ישתדל אישית שהיא תקבל את העונש המגיע לה!

היא פרצה בבכי מר והחלה לבקש רחמים על עצמה ועל עולליה הרכים, אשר אביהם, שנהרג בחזית על מזבח המולדת, הותיר אותה אתם לבד.

— ״אל תבקשי זאת ממני״, ענה הנצ׳לניק הראשי, ״עליך לעשות זאת אצל אסיר זה, נגדו חטאת ופשעת, ואשר חייו כמעט ונגדעו בגללך!״

עניתי, כי אמנם מחמת נפילת בעלה ואבי היתומים הקטנים על מזבח המולדת נגד קלגסי הנאצים, מוכן הנני לוותר לה, אך בתנאי מפורש שתשבע כאן בפנינו, שלעולם לא תעשה דברים כאלה נגד אסיר כלשהו!

דבריי עשו רושם גדול על הנצ׳לניק. הוא הבטיח, כי לא יעביר את כל סיפור הדברים לתובע. אך, לעומת זאת, היא מפוטרת מיד ממשרתה הבכירה!

ברקוביץ עמד בדיבורו. הוא נשאר בעיר במשך שבועיים ימים, ומדי יום הביא לי בקבוק חלב, תפוחי אדמה, לחם לבן, סוכר וחבילת בצלים

ירוקים. בתנאים של אז, עלו כל אלה סכומים עצומים, אך הודות לכך חזרתי, ת״ל, לבריאותי. כאשר חזרתי לעצמי, ביקשתי ממנו מאד לחזור לביתו ולמשפחתו. נפרדנו בלבביות רבה והוא נסע לביתו.

פרק שלשים וששה

סופו של אנטישמי

הושענא תפילין מושלכים באש / הרצחו של שונא־ישראל / "חברים" בני 13־14 /

הושענא תפילין מושלכים באש

בין האסירים במחנה היה אסיר צעיר, סרבי, בשם נימשיט. מהרגע הראשון שהגיע למחנה, כבר היו לו חיים נוחים. תפקידו הרשמי היה כבאי, מכבה שריפות במחנה. אך למעשה היה מלשין מטעם הנ.ק.וו.ד. וצריך היה להשמר ממנו כמפני אש. הוא עקב וריגל אחר כל אחד, ומסר הכל לנ.ק.וו.ד. אנו לא נתנו לו אף פעם דריסת רגל ב"קבינקה" שלנו.

יום אחד, באשמורת הבוקר, בעודני עומד ומתפלל עם תפילין על ראשי וידי, עבר הלה ליד החלון, וראה אותי מעוטר בתפילין. אני עמדתי ליד החלון הפתוח, דרכו אפשר היה לראות את השדה החרוש והמגודר בגדרי תיל, כדי שאיש מהאסירים לא יכול להיכנס לשם. בטוח הייתי שאיש לא יוכל לראות אותי. אך מאחר שלסרבי זה היתה הרשות והסמכות להסתובב היכן שרצה, לכן הצליח להגיע גם לשם. כאשר ראיתיו, חשבתי לעצמי, כי בודאי אין הוא יודע תפילין מה הם, ולכן לא יידע על מה להלשין, ומה למסור בנ.ק.וו.ד.

עבר זמן ניכר והספקתי כבר לשכוח מזה. לפתע, בליל שבת אחד, בחודש תמוז (יולי 1943), העירו אותנו מהשינה ופקדו עלינו להתכונן לדרך. המחנה שלנו נסגר סופית ולכן מעבירים אותנו למחנה אחר. דאגתי מאד על התפילין שלי; להלבישם על ראשי לא יכולתי, כי עלולים היו להחרימם במהלך החיפוש. לשאתם עמי גם לא יכולתי, כי הרי לא ניתן לשאתם בשבת. כמו במקרים אחרים, עזר לי השי"ת גם בזה. הנצ'לניק הגיע לבית שלנו ואמר לדוד, כי הורה להעמיד מרכבה מיוחדת להעביר בה את

האסירים החולים והחלשים, ואם נרצה נוכל להכניס בה גם את בגדינו וחפצינו. לא יכולתי לחכות עד שהמרכבה תגיע, כי נאלצתי ללכת יחד עם שאר האסירים. דוד הרגיע אותי, כי הוא יסדר כבר את המזוודה שלי בעגלה. הוא רק הזהיר אותי לסגור המזוודה במנעול, ומיד עם בואי למחנה החדש עלי להשתדל למצוא במהירות את המזוודה, פן ישימו עליה הגנבים את ידם.

החיילים האיצו בנו מאד בדרכנו, כדי להגיע למחנה החדש באותו יום. זה היה באמצע הקיץ; בחוץ שרר חום כבד, ומים לא היה לנו לרווות את צמאוננו. רק בשעה מאוחרת בלילה, כאשר הגענו סוף סוף למחנה החדש, קבלנו מים לשתיה.

הייתי מאד לא רגוע בכל הקשור לחפציי שהעמיסו על העגלה. בדרך אמרתי "אתה חוננתנו" כדי שאוכל לחפש את המזוודה והתפילין מיד עם בואנו למחנה. ניגשתי לשער, ואמנם מצאתי את המזוודה כשהיא פתוחה וקרועה. מה שהפליא אותי, שהמכסה היה קרוע, אך מאומה לא חסר מחפציי. אפילו מאתיים הרובלים שהיו לי שם, גם נמצאו במקומם. הדבר היחיד שחסר היה — התפילין.

הבינותי, כי אין זו סתם גניבה, אלא "עבודה מיוחדת" שבוצעה נגדי. כאשר התחלתי להתענין נאמר לי, כי נימשיטש חיטט במזוודות. כן אמרו לי, כי זה עתה הלך לחדר שם מרתיחים מים לשתיה. כאשר הגעתי לשם, נפגשתי פנים אל פנים עם נימשיטש בדיוק בעת שיצא מהחדר. הוא היה שיכור כלוט וכאשר ראה אותי החל צוחק וצועק בקול:

— "הקוביות שלך עם הקופסאות שלהם, אשר אתה מתפלל בהם, נמצאים כבר בגן־עדן, שלחתי אותם לשם באמצעות האש!"

הייתי המום. מרוגש ונפחד הלכתי לתנור לראות מה שקורה עם התפילין. ראיתי, כי מהתפילין נשארו קטעי רצועות חרוכות. נימשיטש עמד וצחק בקול.

— "מדוע שרפת את התפילין שלי?", החילותי לצעוק עליו בקול.

— "רציתי לשרוף את האמונה שלך!", ענה לי בחיוך ציני.

הייתי מרוגז מאד ואמרתי לו:

— "בגלל כן תמות מיתה משונה! אבל לא בגן־עדן תהיה דרכך, אלא בגיהנום!"

במקום התעוררה מהומה, ומכות הוחלפו בינינו. האסירים שהתאספו לשמע המהומה, ניסו להפריד בינינו.

בכאב לב הלכתי למקום, שם התאספו האסירים מהמשלוח שלנו. את כל האסירים חילקו לקבוצות, לבריגדות, 40 איש בכל בריגדה. בלילה הזה לא ישנתי וחיפשתי את דוד כדי לשוח בפניו את דאגת לבי, אך לא מצאתיו.

לפנות בוקר קרא לי הנצ'לניק של המחנה. הייתי מוכן לכך, כי הבנתי היטב שתקרית עם נימשיטש, סוכן רשמי בנ.ק.וו.ד., לא תעבור בקלות. הנצ'לניק, היה מרוגז מאד.

— "בשביל התפילין שלכם, שהיה ברשותכם ללא רשות, מוכנים אתם להרוג בן־אדם?", צעק לעומתי. "אחר שתעבדו חודש ימים עבודה קשה ביותר, שוב לא יתחשק לכם להתפלל ולשלוח אדם למיתה!"

ניסיתי לספר לו את גירסתי, אך לא אבה שמוע ממני מלה אחת. הלכתי עם הבריגדה שלי לעבודתי החדשה. יום זה היה יום קשה עבורנו; היינו חלשים ותשושים מהדרך. גם היינו רעבים כי לא נתנו לנו לחם לאכול. חיכינו בקוצר־רוח לרדת החשיכה, אז הורה האחראי לשחרר אותנו מהעבודה. חזרנו למחנה, שם התכבדנו כל אחד במנת־לחם של 400 גרם.

הרצחו של שונא־ישראל

ביום השני כאשר חזרתי מהעבודה אמרו לי, שהנצ'לניק קורא אותי אליו. עם בואי לחדרו מצאתי שם גם את הנצ'לניק של מחלקת ההנדסה, ניקולאי אלכסנדרוביץ, מהמחנה המרכזי, אצלו עבדתי, כידוע, עבודה מאומצת בעריכת המאזן, והוא התנהג אלי בצורה ידידותית.

— "אף שכואב לי מאד", אמר לי אלכסנדרוביץ, "נאלץ הנני להעניש אתכם. מחר הנכם נשלחים עם ה"עטאפ" — משלוח אסירים — למחנה מס' 3 (המחנות היו מסומנים, בדרך כלל, לפי מספרים: מחנה מס' 1, מס' 2, מס' 3 וכן הלאה).

אני כשלעצמי הייתי שבע רצון מהעונש. במחנה זה שהיתי כמה שנים, שם היתה הנצ'לניקית של המחלקה־הסניטרית אשה יהודיה, אשר בודאי

לא תרשה לי לעבוד בעבודה קשה כזו כפי שהנני עובד כאן. גם אלכסנדרוביץ ידע מזה. עשיתי פנים חמוצות כאילו מקבל הנני את הבשורה כעונש קשה.

הבינותי מיד, כי זה עונש על מה שקרה לי עם הסרבי. בכל זאת אזרתי אומץ ושאלתי: מה פשעי ומה חטאתי שמענישים אותי בעונש כזה?

תחילה נבהלתי מאד, אך חיש מהר נתבהרו הדברים: לנימשיטש היתה הסמכות לצאת מהמחנה ללא משמר. באותו ערב, בו קרה הסיפור עם התפילין שלי ששרף, הלך נימשיטש לחתונה בכפר סמוך, שם שתה לשכרה והתהולל עם חבריו. לפנות בוקר, כאשר חזר למחנה כשהוא שתוי, נכנס בטעות לאזור בו היתה הכניסה אסורה לזרים. מי שנכנס לאיזור זה חייב היה לדעת את הסיסמא המיוחדת, אותה ידעו רק הקצינים ואנשי המשמר.

כאשר הבחין החייל שעל המגדל באדם זר, שאל אותו את הסיסמא. אך במקום לענות לו כדרוש, החל נימשיטש לחרף אותו ולגדפו. כאשר שאלו שנית על הסיסמא ולא ענהו, ירה שתי יריות באויר, ואילו הכדור השלישי פגע בנימשיטש אשר נפל שדוד במקום!

עקב אירוע זה החליטו ראשי המחנה, כי באדם זה, נימשיטש, התקיימה הקללה שקיללתי אותו, וכי אני אדם מאוים אשר יש להיפטר ממני ביפה שעה אחת קודם — — —

ניקוליי אלכסנדרוביץ היה נרגש מהסיפור. הרגשתי כי בלבו פנימה הוא לצדי, אך למעשה שמעתי ממנו נימה אחרת. "באם כך", אמר לי, "הרי אתם אדם מסוכן, ונכון הדבר ששולחים אתכם מכאן!"

בהזדמנות אחרת אמר לי, כי ידע היטב שאם ביומי הראשון במחנה כבר קרה מה שקרה — מובטחים לי כאן חיים קשים ומרים בעתיד, ולכן השתדל לגרום לכך שישלחו אותי למחנה אחר, מחנה מס' 3.

אותו היום הגיע דוד, אשר לא ידע כלל מה שקרה אתי במשך הזמן. הוא התנצל בפני על שלא הגיע אלי מוקדם יותר, כי היה עסוק בסידור הענינים הקשורים בחיסול המחנה הקודם. כאשר סיפרתי לו מכל מה שקרה עם אותו צעיר סרבי, אמר לי: זוג תפילין תקבלו אחר, בע"ה, אך בו נתקיים בזכותך הפסוק "כן יאבדו כל אויביך ה'" (שופטים ה, לא).

דוד לא היה שבע־רצון מהעברתי למחנה אחר. לדעתו, עם הקשרים שהיו לו במחנה הקודם, היה מסוגל להסדיר לי עבודה יותר קלה, וגם יכולתי שם להסתדר בשבתות. הרגעתי אותו ואמרתי לו, כי ניקוליי אלכסנדרוביץ לא עשה זאת בגלל שנאתו אלי, אלא להיפך; הוא התכוון בזה לטובתי, כי במחנה מס׳ 3 אוכל לקבל עבודה יותר קלה וכן אוכל לקבל שם מפעם לפעם ירקות טריים וקצת חלב.

חברים בני 14־13

נפרדנו בלבביות והלכתי לשומר השער החדש. כאן כבר המתינו לי יותר מארבעים גנבים־צעירים, בני 14־13. הללו היו ״חברייי״ החדשים בדרך למחנה.

בשעה 10:00 בבוקר יצאנו לדרך. בידי הילדים לא היה מאומה, כך ששום משא לא הכביד עליהם בדרכם הארוכה. לא כן אני, ״איש מחנה ותיק״, אשר נאלצתי לסחוב שק עם בגדיי החורפיים, אך הם עזרו לי לשאת את שקי הכבד. אותו היום היה חם למדי; עברנו דרך יער גדול, ללא ישוב בני־אדם שנוכל להשיג שם מעט מים לרוות את צמאוננו. למזלנו הגיעו עבורנו שתי משאיות, ולפנות ערב הגענו כבר למחנה החדש. לאחר מכן נודע לי, כי דוד הוא אשר שלח את המשאיות עבורנו...

כאשר הגענו לשער המחנה הגיע הפקיד לקבל את פנינו. כאשר ראה את הילדים ששלחו אליו ביקש מאתנו לחכות, והוא עצמו הלך לאן שהלך. כאשר חזר, הגיעה יחד אתו אחת הקצינות של הנ.ק.וו.ד. היתה זאת אותה אשה, אשר במחנה מס׳ 1 היתה הצנזורית הראשית, ואתה קרה כל הסיפור אודות חבילת המצות שלא רצתה לתת לי. כאשר ראתה את מי שלחו להם, ילדים בני 13־14, אמרה למפקד המשמר כי אין להם מה לעשות במחנה שלה, ולכן אין היא מקבלת את ״המשלוח״. עלי ציותה לסור למשרדה, וכל השאר יחזרו מהיכן שהגיעו.

כאשר נפגשנו במשרדה אמרה לי הקצינה בשמחה, כי ניקוליי אלכסנדרוביץ התקשר אליה ואמר לה, שאתם מגיעים היום למחנה שלנו. ״כעת תהיה לכם ההזדמנות להווכח שאינני אדם כל כך רע כפי שחשבתם״, אמרה לי, ״לעולם לא אשכח את היחס הנפלא שלכם אלי אצל הנצ׳לניק הראשי, ואתאמץ להחזיר לכם טובה ככל שרק אוכל. נאמר לי, שאתם

סובלים על מחלת ה"ציגנגא" (מחלה הבאה מחמת חוסר ויטמינים, בגלל אי אכילת ירקות וכדו', וזה מתבטא בנשירת שיניים ובנפיחות בבשר הגוף, אשר רבים מאסירי המחנות הסוביטיים סובלים ממחלה זו). אני מצידי אשתדל שעבודתכם תהיה במקום גידול הירקות, שם תוכלו לאכול מספיק ירקות וכך תינצלו ממחלה זו".

היא קראה למזכיר שלה, יהודי אף הוא, ואמרה לו כי היות והוא מתגורר לבד בחדר, לכן יכניס לשם מיטה נוספת עבורי, ושם אתגורר. ביום הראשון לבואי נתנה לי יום חופשה כדי שאוכל לפוש מעמל הדרך. היא גם הבטיחה לי, שמחר תדבר עם הנצ'לניק של המחלקה ותסכם אתו אודות העבודה החדשה שלי.

בהזדמנות זו החלה לנהל אתי שיחה נעימה אודות ענין המצות:

— "האמינו לי שאילצו אותי להתנהג כך. פחדתי שמא יפטרו אותי מעבודתי, ואז אצטרך לגווע מרעב יחד עם עוללי הרכים. כאשר אילצו אותי להחזיר את החבילה שלכם עם המצות, גמלה בלבי ההחלטה, להביא לכם כל יום לחמניות טריות אותם אאפה במו ידיי, וכך אכפר על מעשיי. אך לא תיארתי לעצמי כי אסור לכם לאכול מאכל נפלא שכזה. כאשר ראיתי שאינכם רוצים בשום אופן לאכול מהלחמניות שלי, והנכם סובלים כה רבות מרעב, העיק עלי מצפוני בצורה כזו אשר לא יכולתי לישון. אגלם לכם את האמת: התפלאתי מאד, כאשר לאחר כל מה שנגרם לכם על ידי, מחלתם לי על כך, ובזה הצלתם אותי שלא העמידו אותי למשפט ולא זרקו אותי מהעבודה. הנני ממש מאושרת שכעת אוכל להחזיר לכם במשהו על כל מה שעשיתם עבורי. בעיני הנכם אדם יחיד במינו!"

פרק שלשים ושבעה

עבודה במטעי ירקות

מעשה בכלב / "גם אני מתחילה להאמין כבר באלקים" / עיסקת חליפין / הצעת־עבודה חדשה /

מעשה בכלב

ברי״ח אב תש״ג, (2 באוגוסט 1943), נשלחתי לעבוד במטעי ירקות במחנה מס׳ 3. הנצ׳לניק קיבל את פני בצורה בלתי ידידותית, אותה כבר חזיתי מראש. הכרתי אותו היטב בתור שיכור וגנב והבנתי מיד, כי נוכחותי בסביבתו תגרום לו אי־נוחות רבה. אך לא היתה לו ברירה אחרת: הוא קיבל הוראה להעסיק אותי במשמרת הלילה בשטחים החקלאיים.

בשטחים אלה גידלו כל מיני ירקות, כמו: מלפפונים, עגבניות, גזר וכדומה. השטח הגדול היה מחולק לשלשים אזורים, ביניהם מטע גדול של פרחים. את כל אלה חיממו בעזרת קיטור, ואת תנורי החימום הגדולים הסיקו בשעות היום והלילה.

בשטחים אלה היו ארגזים ענקים, ממולאים באדמה שחורה ושמנה, טמונים עמוק בתוך האדמה בעומק של מטר וחצי, וכאן נטעו וצמחו כל מיני ירקות. על כל ארגז היה רישום מדויק ומסודר, באיזה תאריך נזרעו ומתי החלו להניב ולצמוח.

האיש שהיה עסוק בהסקת היורים היה צעיר אילם, והעבודה שלי היתה לפקח ולווסת את החום של החממות. בהשכמת הבוקר, עם זריחת השמש, הורדתי את מכסי הזכוכית מהחממות, כדי שהצמחים יחשפו לקרני השמש.

בעת שהנצ׳לניק הראה לי את העבודה, הזהיר אותי היטב לבל אתנמנם בעבודה אפילו לרגע, ובמשך כל שעות היום עלי לבדוק ולווסת את הטמפרטורות. בנוסף לכך עלי לשמור על הגנבים שלא תהיה להם כאן

דריסת רגל. למטרה זו העמידו לרשותי כלב מאולף, בשם "פרינץ", שהיה קשור עם שרשרת ענק, כדי שיוכל לנוע בכל השטח. הובהר לי, כי בעת שאשמע נביחותיו של הכלב, עלי לצאת מיד לכוון הנביחות, כי הקולות מצביעים על בוא הגנבים ועל הצורך לגרשם.

— "יש לי הרושם שאינכם פחדן", אמר לי בחיוך, בלשון סגי נהור. "ולכן עליכם להוציא את הכלב ממלונתו, להלבישו את השרשרת, וכך תוכלו להיות רגועים משך כל הלילה".

בטוח היה הנצ'לניק שאפחד לגשת אל הכלב, ואף אם אעשה זאת, יתנפל עלי וינשכני, וכך תהיה לו אמתלא טובה שאינני מתאים לעבודה זו. ניגשתי למלונתו של הכלב, שם ראיתי כלב ענק, שחור משחור. תחילה פחדתי לגשת אליו, אך חיש מהר התאוששתי, קראתי לכלב בשמו ואמרתי לו להתחיל ללכת. הכלב הצייתן התחיל ללכת בדרכו הקבועה, בה היה רגיל ללכת מדי לילה. הוא הרגיש אמנם כי הפעם יש לו בעל־בית ואדון חדש, וכאשר קשרתי אותו התחיל לרטון קצת ולהשתולל, אך הייתי כבר במרחק ניכר ממנו.

בכיסי היו לי כמה חתיכות סוכר, אשר הכלב אהב מאד, ובלילה הראשון כבר רכשתי בזה את אמונו. לפנות בוקר, כאשר החזרתיו למלונתו, כבר התנהג אלי כאל אדונו משכבר הימים.

הנצ'לניק הזהירני היטב, שלא לתלוש ולאכול שום ירק, אף לא במקום עצמו, כי הדבר ייחשב לי כגניבה. אולם, מבלי הבט על דבריו, אכלתי כל הלילה בצל ירוק, עד אשר היה לי כבר טעם מר בפה. כדי שלא ירגיש בחסרונם תלשתי אותם מהפינות. בבוקר כאשר הגיע הנצ'לניק, בדק היטב כל פינה ופינה משטחי הזריעה אם לא חסר מאומה, אך לא מצא. ראיתי את צערו על פניו כאשר לא הצליח לתפוס אותי תולש ואוכל איזו עגבניה או מלפפון...

כאשר חזרתי למחנה הרגשתי, כי המעיל שלי כבד מהרגיל. תחבתי את ידיי בכיסים ונבהלתי לראות בהם מלפפונים ועגבניות... עשיתי את עצמי כאיני יודע, והמשכתי לשער המחנה כאילו לא קרה מאומה. בהגיעי לשער עכב בעדי השומר, ובבטחון עצמי רב, כאילו מצא את הגנב, תפס אותי וציוה עלי להראות לו מה שיש לי בכיסים.

הוצאתי מהכיס את סידור התפילה שלי והראיתי לו.

— "לא!", צעק ברוגזה, "לא לזה כוונתי. הוצא מיד מהכיסים מה שגנבת בשדה!"

אותה שעה הבחנתי, כי על השולחן שלו כבר נמצא "אקט" — כתב אשמה — ערוך ומזומן נגדי, אודות ה"גניבה" שלי. הורדתי את מעילי, זרקתי אותו לעבר השומר ואמרתי: בבקשה, חפש איפה שאתה רוצה!

השומר, יחד עם הנצ'לניק, החלו לחפש בכיסי המעיל, ובתוך כך לקחתי את ה"אקט" הערוך. לבסוף, כאשר לא מצאו מאומה, פרט לסידור התפילה, פנה השומר לנצ'לניק, ואמר שחלה כנראה טעות, ופקד עלי ללכת...

"גם אני מתחילה להאמין באלקים"

עם בואי למחנה, כבר המתינו לי המנהלת יחד עם ניקולאי אלכסנדרוביץ וביקשו ממני להצטרף אליהם. עם היכנסי למשרדם החלו שואלים אותי מה קרה, כי הנצ'לניק של המטעים התקשר אליהם טלפונית וסיפר להם אודות הגניבה, ולכן אין הוא יכול להחזיק אותי יותר בעבודה זו. כן, אמר, הוא שולח מיד את ה"אקט" להנהלה כדי שיענישו אותי עבור הגניבה.

הראיתי להם את ה"אקט" שהיה כבר מוכן נגדי וסיפרתי להם את האמת בכל מה שקרה.

— "גם אני מתחילה כבר להאמין באלקים!", קראה המנהלת בהתרגשות, "הרי זה נס של ממש. באם לא הייתם מבחינים בירקות ששמו בכיסכם והשומר היה מוצא זאת אצלכם, לא היה עוזר לכם שום דבר, גם לא ההמלצות שלנו. תמורת גניבת ירק הייתם נענשים על־ידי הנצ'לניק הראשי של המחנה לא פחות מחמש־עשרה ימי צינוק, שם לא היה ביכולתכם להחזיק מעמד בחיים בשום אופן!"

המנהלת הוסיפה, שתציע לפטר את הנצ'לניק של המטעים על פעולה מרושעת זו. כן הבטיחה לי שיטילו עלי התפקיד להסיק את היורים, ואז אקבל 800 גרם לחם. "בל תפחדו", אמרה לי, "והמשיכו לאכול בצלים

ירוקים כמה שתרצו; זוהי הרפואה היחידה עבורכם להיפטר ממחלת ה"ציגאנ" המקננת בגופכם!"

בערב, כאשר באתי לעבודתי, מצאתי את הנצ'לניק במצב רוח ירוד, אף שהשתדל להראות לי סבר פנים יפות. הוא אמר לי, כי החל מהערב עלי להתחיל בעבודת הסקת היורים, ואת העצים להסקה עלי להשיג בכוחות עצמי. בטוח היה, שלא אדע איך להשיג את העצים וכך שוב תהיה אמתלא בידו להיפטר ממני.

לא הרחק מהמטעים היה בית חרושת לרהיטים של המחנה. לקחתי אתי 3 עגבניות ו־3 מלפפונים, מאלה שהחבאתי יום לפני כן, והלכתי לשומר בית החרושת. כאשר נתתי לו אותם, היה מאושר מאד ואמר לי שמוכן הוא לעשות עבורי כל שיתבקש. הצעתי לו הצעת־חליפין: הוא יקבל ממני כל יום ירקות, ואילו עליו להכין עבורי מדי יום שביבי־עצים כדי להסיק את היורים.

אותו לילה כבר הביא עבורי שלש שקיות עצים חתוכים, אשר הספיק להסיק בהם את יורי־ההסקה עד הבוקר. כן סיכמנו, שבכל ליל שבת הוא יסיק את היורים. לאחר שהייתי כבר מסודר עם העצים להסקה, שחררתי את הכלב ויכולתי להתפלל תפילת ערבית בשקט. אכלתי לחם עם בצל, וכן את העגבניות והמלפפונים במקום בטוח, וברכתי ברכת המזון.

בטרם הספקתי לסיים ברכת המזון, שמעתי צעדי אדם. הכלב החל לנבוח ומיד יצאתי לראות מה שקורה. ראיתי אדם בלתי מוכר והלה הציג את עצמו כעובד במחלקה השלישית, ואמר לי שהוא מקבל כאן מדי ערב שני קילוגרם עגבניות ושני ק"ג מלפפונים. התנצלתי בפניו ואמרתי לו, כי אסור לי לעשות זאת מאחר שהנצ'לניק לא נתן לי על כך שום הוראה, וגם אין לי משקל במה לשקול את הירקות. בהזדמנות זו שאלתי אותו, איך הצליח להגיע עד כאן ולא הסתבך עם הכלב השולט כאן שלטון ללא מצרים. הוא ענה לי, כי הכלב "פרינץ" הוא אחד הכלבים שהוא גידל ואילף, והוא מכירו היטב.

למחרת בבוקר, כאשר הגיע הנצ'לניק לעבודה, בדק את ההסקה, את הטמפרטורות וכל השאר. כן שאל אותי אם מישהו היה כאן בלילה. עניתי, כי היה כאן אחד שהציג את עצמו כאיש המחלקה השלישית וביקש ירקות.

— "ומילאת את בקשתו?" שאל אותי מעוצבן כולו.

עניתי, כי לא נתתי לו מאומה, מאחר שלא היתה בידי הרשות לכך. "להבא, תן לו כמה שיבקש!" אמר לי בתור פקודה. הוא גם הסביר לי, כי עם אנשים כאלה צריך לחיות תמיד בשלום.

בלילה השני שוב הגיע אותו אדם. הוא ניגש למקום ורצה לבחור לעצמו את הירקות, אך אמרתי לו כי הנצ'לניק שלי הוא אדם תקיף, ואמר לי לבל אתן לאיש לבחור לעצמו ירקות, כי אחרת לא יוכל לבדוק אם לא חסר מאומה, ולכן לא יקח אותם בעצמו אלא אני אתן לו את הירקות.

הוא התרגז מאד ואמר: "מחר אבדוק כבר כמה הוא גונב כל יום!"

למחרת, סיפרתי לנצ'לניק אודות האורח שבא אמש שוב; שלא נתתי לו לבחור לעצמו מה שהוא רצה ולכן נפגע מאד. הלה קפץ ממקומו והחל צועק עלי:

— "האם יודע אתה מה שאדם זה מסוגל לעשות? הרי הוא יכול להכניס את כולנו למאסר!"

— "באם לא אוכלים שום, אין ריח מהפה", עניתי לו. הוא הבין היטב את משמעות דבריי, אך עשה את עצמו כאינו שומע.

למחרת, כאשר חזרתי מהעבודה, קראה לי המנהלת והטיפה לי על שלא נהגתי בכבוד באיש המחלקה השלישית. "ידוע לנו", אמרה, "שהנצ'לניק של המטעים הוא גנב, וכי הוא מסתובב כשהוא מוקף באנשים משלו כדי שלא יוכלו לתפוס אותו בגניבותיו. אבל כך הם פני הדברים כאן במחנה". "ולא רק כאן במחנה", הוסיפה כדי שאבין את המדובר, "עם אנשי המחלקה השלישית צריך לחיות בשלום".

"עשיתי זאת בכוונה", אמרתי לה, "כי רציתי להבהיר לו שלא יוכל לשחרר אותי מהעבודה באמצעות טרור. אין זה מתפקידי לגלות את הגניבות שלו, ויכול הוא לעשות מה שהוא רוצה. רציתי רק שהוא יבין, שלא יוכל לעשות שום דבר על חשבוני".

בהזדמנות זו סיפרתי לה, כי הנצ'לניק לא נותן לי כלל עצים עבור ההסקה, ואני חייב לארגן זאת לבד לעצמי בצורה בלתי ליגלית. היא

הורתה מיד להכין לי עצים הדרושים להסקה על־ידי בית החרושת לרהיטים, והודיתי לה מאד על עזרתה.

עיסקת חליפין

באחד הלילות שמעתי לפתע את נביחותיו של הכלב. כאשר יצאתי לראות מה קורה, ראיתי שהכלב נלחם עם שלשה גנבים, ואחד מהם מנסה לנעוץ סכין בגבו. הכלב קפץ לאחוריו והשנים האחרים ניסו לטשטשו. כאשר הבחינו בי, רמזו לי בידיהם לסגת אחורנית, אך לא נרתעתי מהם וניגשתי אליהם. הם החלו לאיים עלי וגם ייעצו לי להעמיד פנים שלא ראיתי אותם. אמרתי להם, כי לא אפריע להם, אך אני מייעץ להם לבל יגנבו מלפפונים או עגבניות, כי לא יצליחו להעבירם דרך השמירה הכבדה שליד השער. לעומת זאת הראיתי להם, כי בשדה מרוחקת יותר צומח סלק, תמורתו אפשר לקבל במחנה מחיר טוב מאד, ואין גם צורך להעבירם דרך משמר השער. השלשה הלכו לדרכם, ולמחרת בערב הביאו לי כמה סלקים גדולים בתור מתנה עבור עצתי...

לפנות בוקר הגיע אלי שומר הבהמות שרעו בשטחי שדות הירק. גם הוא סבל על מחלת ה"צינגא" וביקש ממני כמה בצלים ירוקים, אשר בתנאים השוררים במחנה — זוהי הרפואה היחידה. מלאתי את מבוקשו וגם הוספתי לו כמה סלקים שהיו אצלי. בתור תודה הביא לי כוס חלב. החל מאז עשינו מדי יום "עיסקת חליפין", וכך היו לי עוד אפשרויות לקבל באמצעות ה"ידידים החדשים" שלי — הגנבים — שעורה טחונה, אותה ערבתי בחלב שהרתחתי וכך היתה לי "דייסא" טובה.

לאט לאט החילותי לשוב לכוחותיי, כפי שלא היה לי אף פעם במשך כל שנות שהותי במחנות, ומיום ליום השתפר ת"ל מצב בריאותי.

גם הנצ'לניק של המטעים החל נותן בי יותר אמון והיה מגלה לי את סודותיו. הוא גם הציע לי איך "לעשות כסף". הוא הסביר לי, כי למעשה צריך לרשום רק את מחצית משקל הסחורה היוצאת, ולאחר הרישום, בעל החנות לוקח את עודף הסחורה, תמורתה הוא משלם מחירים הגונים. כמובן, שהרווחים היו מתחלקים שוה בשוה. בנוסף לכך — אמר לי — במחסנים נמצא תמיד חלב, חמאה, שמנת ומצרכים אחרים, מהם אוכל להשתמש ולאכול כמה שאני רוצה, ללא הגבלה.

הבעתי לו תודתי על הצעתו, אך אמרתי לו, כי אני מעדיף שימצא לו איש אחר, כי אינני מתמצא בעסקים מעין אלה, וגם איננני נמצא במחנה לשם עסקי־גניבות. לשמע דברי הסתכל עלי כמטורף, על שאיננני מקבל הצעתו הנדירה. הוא גם התחרט מאד על שגילה לי את סודותיו.

הרגעתי אותו כי אין לו מה לחשוש מפניי, ויכול הוא להיות סמוך ובטוח שלא אלשין עליו, כי אין זה מתפקידי לתפוס גנבים. אולם, מצדו, כדי להשקיט את חששותיו הזהיר אותי, כי באם אנסה לגלות למישהו את סודותיו, הרי תמורת בקבוק וודקה אחד יוכל למצוא מישהו שישתיק אותי לנצח... אך בכל זאת הבטיח לי, שאני נחשב אצלו כידיד ויכול הנני לאכול ירקות כאוות נפשי.

הצעת־עבודה חדשה

כעבור זמן מה הודיעה לי המנהלת, כי מעבירים אותה לעבוד במחנה אחר, והיות שלאחר עזיבתה בודאי יעביר אותי הנצ'לניק מעבודתי, הרי שברצונה להתחיל מיד לחפש עבורי עבודה קלה.

בין־לבין התידדתי עם בעל־הבית של ה"שירפאטרעב". היה זה מפעל משולב בו עיבדו רהיטים, כלים מחימר, כלים ממתכת ועוד חומרים אחרים. האחראי של המפעל היה נוצרי מאמין, אשר נשפט לעשר שנות גירוש במחנות־עבודה, וכעת לאחר תום שנות־גירושו, נשאר לעבוד באותו תפקיד. הוא הזדהה אתי בתור אחד שסובל כל כך עבור האמונה שלו. הוא הציע לי, שיקח אותי לעבודה בבית החרושת שלו לרהיטים, ושם גם לא אצטרך לעבוד בשבתות. כן אוכל לקבל שם 800 גרם לחם ליום, וישתדל שתהיה לי עבודה קלה. לאחר הבעת תודתי, ביקשתי ממנו להשאירני לעת־עתה בעבודתי הנוכחית, במטעים, כל עוד הדבר מתאפשר לי, כדי שאתרפא ממחלת ה"ציינגא".

פרק שלשים ושמונה

בבית חרושת לרהיטים

"שלח לחמך על פני המים" / ליד משור חשמלי מסוכן / מצות ברגע האחרון / הנצ'לניק מוכה קשות /

"שלח לחמך על פני המים"

בתחילת חודש אלול תש"ג (ספטמבר 1943), הציע לי הנצ'לניק־האחראי על ה"שירפאטרעב" לעבוד בתור מחסנאי בבית החרושת לשמיכות, אשר הוקם זה עתה. בידעי, כי עם העברת המנהלת למחנה החדש יגרשו אותי מעבודתי הנוכחית במטעי הירקות — קבלתי את ההצעה ברצון.

כעבור כמה ימים הזמינו אותי למשרדי ההנהלה. במקום נכחו: המנהלת, שישבה כבר על מזוודותיה כדי לנסוע למקום עבודתה החדש; הנצ'לניק החדש במדי סגן־אלוף, ושלשת ילדיה הקטנים של המנהלת. עם היכנסי, הצביעה המנהלת עלי בפנותה לעבר ילדיה, ואמרה להם:

— "רואים אתם את האדם הזה — זהו האיש שסיפרתי לכם אודותיו, אשר מבלי הבט שנאלץ לצום בגללי שמונה ימים רצופים, לא התנקם בי, על אף שהיתה לו הזדמנות מצוינת לכך. אני מבקשת מכם: בכל מקום שתימצאו במשך שנות חייכם ותפגשו אנשים כאלה, עליכם לעזור להם!"

היא ביקשה מילדיה להיפרד ממני, ובפנותה אל הנצ'לניק אמרה:

— "זה אדם ישר אשר גם אנו, הקומוניסטים, צריכים לקחת ממנו דוגמא. אני מבקשת מכם מאד שתשגיחו עליו היטב!"

ההצגה הזאת לא עזרה לי הרבה, אבל על כך נודע לי רק מאוחר יותר. בינתיים המשכתי לעבוד בבית חרושת לשמיכות, במשמרת לילה. תפקידי

היה להוציא מהמחסן את החומרים הדרושים ולפנות בוקר, עם תום העבודה, לקבל את השמיכות המוכנות. תמורת עבודתי הייתי מקבל 600 גרם לחם ליום.

הנצ׳לניק החדש הנהיג משטר חמור וסדרים חדשים במחנה. הבדיקות בשער המחנה הוחמרו, וחיילי המשמר בדקו את הכל. עבור נסיון של הוצאת כמה מטרים של חוטים, למשל, היו מענישים במאסר בצנוק וכן העברה לעבודה יותר קשה. האסירים שעבדו בבית החרושת שלנו לא יכלו להכניס למחנה מאומה, כדי להחליף תמורת פת לחם, כפי שנהגו קודם לכן. העובדים היו תמיד מרוגזים וכעוסים וזה השתקף היטב בהתליכי העבודה; הם לא גמרו את הנורמות שהוטלו עליהם וטיב העבודה היה גרוע למדי. הסובלים העיקריים היו הנצ׳לניק וגם אני, כי אנו היינו אחראים על התוצרת.

באחת השיחות שלי עם הנצ׳לניק סקרתי בפניו את הסיבות אשר, לדעתי, אין העובדים מסוגלים למלא את המכסה המוטלת עליהם ועל התוצרת הגרועה שהם מוציאים מתחת ידם. יעצתי לנצ׳לניק להעביר לידיעת האסירים־העובדים הצעה, להחליף עם עובדי מטעי הירקות את התוצרת שלהם, תמורת ירקות, וזה אין צורך להעביר דרך חיילי המשמר, כי לעובדים אלה הסכמים סמויים עם החיילים, תמורת שוחד, וכך יכלו להעביר דרך השער מה שרצו.

כזאת גם יעצתי לאחד העובדים. מאחר ש״עוף השמים יוליך את הקול״ נמסר על כך גם לאחרים, וכך קמו עסקי־חליפין שונים. התוצאה היתה, שלעובדים היה אוכל טוב, ולכן היו מעונינים להשביח את העבודה והתוצרת. הם הקפידו מאד לגמור את הנורמות שלהם, וכן לעמוד על טיב התוצרת, וכולם היו שבעי־רצון.

כך היו פני הדברים משך כל החורף. בחודש האביב, ניסן תש״ד (אפריל 1944), אזל לגמרי מלאי חומר הגלם שבמחסנים ולא היה במה לעבד סחורה חדשה. בית החרושת נסגר ואותי העבירו לבית החרושת לרהיטים.

עבודתי העיקרית היתה, להעביר את המדפים והקרשים לבית המלאכה. ביום ששי אחה״צ, ערב שבת קודש, הפסקתי את העבודה. כאשר

האחראי שאל אותי מי יעביר את הקרשים מחר, אמרתי לו שכל אחד יצטרך לדאוג להביא בעצמו את הקרשים.

תשובתי לא מצאה חן בעיניו והלך להתלונן בפני מנהל בית החרושת. כאשר גם זה לא עזר, הלשין עלי בפני הנצ׳לניק של המחנה. עוד באותה לילה, ליל ש״ק, קרא אותי הנצ׳לניק והקריא מתוך פתק את חטאיי: בכל ימי עבודתי במטעי הירק ובבית החרושת לרהיטים לא התייצבתי למיפקדים היומיים, וכן לא עבדתי בשבתות. על חטא שחטאתי ולא התיצבתי למיפקד, הענישׁ אותי בשלשה ימי מאסר בצנוק; ועל אי עבודה בשבת הבטיח לבוא אתי חשבון בהזדמנות הקרובה.

ביום שבת בבוקר הובילו אותי לצנוק. במוצאי שבת הגיע הנצ׳לניק של בית החרושת ושחרר אותי. הוא סיפר לי, כי הוא קיבל על עצמו את חטא אי־ההתיצבות למיפקדים, מאחר שנאלצתי לחכות לו עד שיבא, וכך עלה בידו לשחררני באותו היום.

מספר ימים עבדתי בנגריה, וביום ששי בבוקר החליף אותי הנצ׳לניק בעבודה אחרת, במשמרת לילה, במחסן ייבוש הרהיטים. היה זה אולם גדול בו העמידו אותי לייבש את הקרשים בעזרת מכשירי חימום. תפקידי היה לווסת את הטמפרטורות הנמוכות, ולמנוע שריפות. היה לי גם מספיק זמן להתפלל ולאכול.

אחד השומרים בבית החרושת היה אחד ממכירי אשר יחד אתו הגעתי למחנה. ביקשתי ממנו, כי בלילי שבתות יחליף אותי בהדלקת וכיבוי המכשירים, ותמורת זאת נתתי לו חבילת ״מאחארקע״ — טבק לעישון. העבודה היתה די קלה, וגם לא היו לי בעיות מיוחדות בשבתות.

ליד משור חשמלי מסוכן

איכשהו נודע על כך לנצ׳לניק של המחנה, אשר היה אנטישמי ושונא ישראל. הוא קרא לי ואמר, כי פושע כמוני אסור לו לעבוד בעבודה כה קלה, אותה יכול לבצע גם ילד, וכי עלי לעבור לעבודה יותר קשה.

מנהל בית החרושת, אשר גם הוא נכח באותו מעמד, ושמע את דבריו, החל להגן עלי ואמר שעבודתי קשורה באחריות מרובה, בגלל הצורך

להקפיד שהציוד לא יתקלקל וגם למנוע שריפות. "מדוע אתה נטפל נגד אדם שהוא ממלא את תפקידיו טוב כל כך?!" שאל.

הנצ'לניק ענה לו ברוגזה, כי אל לו לסנגר ולהמליץ עבור יהודי שאינו רוצה לעבוד בשבת!

לפי הוראת הנצ'לניק, העמידו אותי לעבוד בעבודה המסוכנת ביותר בבית־החרושת — המשור החשמלי. בהתאם להוראות שלו, היה עלי לסחוב קרשים כבדים, להעבירם תחת המשור החשמלי ולנסרם. בנוסף לכך שהעבודה היתה קשה מאד, היה כל רגע כרוך בסכנת־חיים. באם לא היו מרוכזים די בכל הדיוקים, או כל סיבה בלתי־צפויה מראש, היה הקרש נופל אחורנית בעוצמה חזקה כזו, אשר לא אחת נפגעו אנשים בצורה שנשארו נכים לכל ימי חייהם, או שהיו נהרגים במקום! מסיבה זו, כמעט ולא ניתן להשיג עובדים מתאימים ואחראים שיוכלו להתגבר על עבודה קשה ומסובכת זו.

אולם, בפני לא היתה כל ברירה אחרת ונאלצתי להתגבר על כל הבעיות בכוחות עצמי. שלא אצטרך לעבוד בשבת, הייתי נאלץ לעבוד מדי יום יותר זמן וביותר מרץ, כדי להכין מספיק קרשים עבור הנגרים. כאשר נודע לנצ'לניק שאינני עובד בשבת — עשה את עצמו כאילו אינו יודע; הספיקה לו העובדה שיש לו עובד אחראי על המשור החשמלי, והעבודה מתנהלת כראוי.

קרבו ימי חג הפסח ועדיין אינני רואה באופק מצות לחג. הייתי מאד לא רגוע; עדיין היה חרוט היטב במוחי כל מה שעבר עלי בשמונת ימי חג הפסח אשתקד, כאשר לא טעמתי מאומה וברגל אחת הייתי כבר בעולם אחר. ידעתי, כי הפעם יהיה הכל קשה פי כמה, ולעבוד ליד המשור החשמלי בצום במשך כל ימי חול־המועד — לא אוכל להחזיק מעמד.

יום לפני חג הפסח הגיע אלי אורח חדש־ישן. אותו רגע נראה היה בעיני כאילו נפל מהשמים. היה זה אותו צלם, אתו שהיתי במחנה משך שלש שנים. הוא סיפר לי, כי לאחר שחרורו נשאר בעיר בה היה המחנה, ורק בימים אלה נודע לו כי אני נמצא כאן, ולכן בא לבקר אותי. "לעולם לא אשכח מה שעשיתם עבורי, אשר הצלתם את חיי", אמר לי בהתרגשות, "ולכן ברצוני לעזור לכם במה שרק אוכל"!

סיפרתי לו על מצבי כיום; אודות חג הפסח אשר יחול מחרתיים, ועל מה שעבר עלי בפסח אשתקד עם שמונת ימי הצום. אמרתי לו, כי מנסיוני יודע הנני, שחבילת המצות ששלחו אלי נמצאת במשרדי הדאר, כי אנשי המחנה אינם ממהרים לקחתם. ביקשתי, אפוא, ממנו לגשת לדאר המרכזי העירוני, לברר אם אמנם הגיעה חבילה עבורי ולהשתדל להוציאה מיד.

ערב פסח, למחרת, חל ביום ששי. כל אותו היום עבדתי קשה כדי להכין כמות מספקת של קרשים עבור שני ימי החג. אחר הצהרים התרחצתי לכבוד החג והתכוננתי לתפילת ערבית וללילל הסדר, ללא מצות כמובן. נשארתי בחדר עבודתי, בו היה משור־החשמלי, כדי שאיש לא יפריע לי בליל הסדר וביום החג. הצלחתי להשיג סיר חדש להרתיח בו תה כשר, אשר ישמש לי כתחליף לארבע כוסות.

מצות ברגע האחרון

לפתע, בעודני מתכונן לעריכת הסדר, נפתחה הדלת ולתוך החדר נכנס ה...צלם ובידו חבילת מצות! קשה לתאר את שמחתי בעת שראיתי את המצות. הוא סיפר לי, כי אתמול, בשעות הבוקר המוקדמות, הלך לדאר המרכזי בעיר, ולאחר חיפושים רבים אמנם מצאו את החבילה שהגיעה עבורי לפני כמה ימים. הוא שילם בסתר שלמונים לפקיד אשר נתן לו את החבילה, בתנאי שיביא לו אחר־כך אישורי וחתימתי על החבילה.

למעשה היה צריך להעביר את החבילה בדאר של המחנה, אך הוא הביאה ישירות אלי. "מה שיהיה אחר כך לא כדאי לדאוג כעת, בינתיים יהיה לכם מה לאכול", אמר.

בשבת בבוקר נכנסתי לחדר שם היה המשור החשמלי. סגרתי את הדלת והתפללתי חרישית את תפילת החג; אכלתי חתיכת מצה וישבתי לנוח. כאן גם ערכתי לעצמי את ליל הסדר השני, וכן את החג שלמחרת.

ביום שני בלילה, ראשון דחול המועד, קראו לי לבא אל הנצ'לניק. כאשר הגעתי ללשכתו, שאל לשלומי והתענין על מצב בריאותי. בלבי פנימה התפלאתי מאד על התענינותו במצב בריאותי; הבינותי, כי אותו רשע אינו מעונין כלל לדעת על בריאותי, וכי בודאי הכין כבר איזו פרובוקציה נגדי.

— "הבריגדיר שלכם מסר לי, כי זה שלשה ימים שאינכם מקבלים את

מנת הלחם המגיעה לכם", החל לדבר אלי בטון תקיף, "ובודאי הנכם מתכננים שביתת־רעב, או סתם להרעיב את הגוף כדי שיצטרכו להעביר אתכם לבית החולים, וכך תוכלו להשתחרר מהעבודה. ברצוני, לכן, להזהירכם, כי אותי לא תוכלו לסדר בסיפורים מעין אלה, וחבל על כל התכנונים שלכם!"

הרגעתי אותו כי לא עלו בדעתי כלל דברים מעין אלה, אלא בגלל נפיחות בבני־מעיי אינני מסוגל לאכול כעת את הלחם השחור, והנני אוכל כיום רק תפוחי־אדמה אותם הנני קוטף בשדה.

למחרת הגיע אלי הנצ'לניק של מטעי הירקות ויעץ לי, בתור ידיד, שלא אלך בלילה לשדה לקטוף תפוחי־אדמה, כי זה מסוכן למדי.

הודיתי לו על "טוב לבו" ואמרתי לו: "אל נא תחשוב כי הנני טיפש עד כדי כך. יודע אני שעדיף לגנוב בלילה בשדה — מאשר לקחת מצרכים מהמחסן שלך כדי שהחיילים יעצרו אותי"...

כאשר ראה שירדתי לסוף דעתו, וכי הנני מעדיף שלא להיכשל וליפול במלכודת שלהם, הלך ממני נכלם ומבויש.

הנצ'לניק מוכה קשות

שומר הלילה, שהיה ידידי, נוהג היה מדי ערב לקטוף לעצמו תפוחי אדמה. בידעי מה שמתכננים הנצ'לניק וחבריו להערב, הזהרתי את השומר, כי הנצ'לניק מכין איזו מלכודת ללילה זו, ואף התיר את הכלב העלול לטרוף את האדם שייתקל בו. יעצתי לו, שאם בכל זאת מתכונן הוא ללכת לשם הערב, עליו לקחת עמו עוד כמה אנשים עם מקלות בידיהם.

למחרת, עם בואי לעבודה, סיפר לי השומר את שהתרחש בליל אמש: הם יצאו לשדה ארבעה אנשים ביחד; אחד מהם העמידו לשמור אם לא מגיע איזה אורח בלתי רצוי, ואילו שלשת חבריו הלכו לחפור באדמה ולקטוף תפוחי־אדמה. לפתע הגיע הכלב. השומר קרא את הסיסמא שהסכימו עליה מראש, ושלשתם התנפלו על הכלב והכוהו במוטות־ברזל. הכלב נפל ארצה מתבוסס בדמו, ותוך דקות ספורות הגיע הנצ'לניק של המטעים. השלשה הכו אף אותו במקל שבידם; שברו את ידו וברחו מהמקום בחסות החשיכה.

מאוחר בלילה הגיעו חיילים ושאלו עלי. השומר אמר להם, כי אני עובד כאן רק ביום ואילו בלילה אני יושן בצריף שבמחנה. החיילים סירבו להאמין לו, והלכו בעצמם לחדר בו נמצא המשור לבדוק אם אינני נמצא שם. רק בראותם שהחדר ריק מאדם, הלכו לדרכם.

השומר הודה לי על שהזהרתי אותו מראש והצלתיו מכשלון. הוא הבטיח לי, שכמחווה על כך הוא יעזור לי תמיד בשבתות ולא יקח ממני שום תמורה.

למחרת שוב הגיעו אלי החיילים. הם שאלו אותי, כמה פעמים הייתי אמש בשדה לקטוף תפוחי אדמה. עניתי להם, כי אין לי שום צורך לגנוב תפוחי אדמה, כי הנצ׳לניק של המטעים אישר לי לקחת מהמחסן כמה ירקות שאני רוצה. מאחר שהנצ׳לניק היה נוכח בעת שיחתי עם החיילים, ולא יכול היה להפריך את דברי, נאלצו החיילים ללכת.

בלילה העירו אותי מהשינה כדי שאתייצב מיד בפני הנצ׳לניק הראשי של המחנה. שוב החלו לחקור אותי מדוע אינני לוקח את מנת הלחם היומית שלי. חזרתי על טיעוני, כי בגלל נפיחות בבני מעיי אסור לי לאכול את הלחם השחור, וכי בעוד כמה ימים, לאחר שיחלפו הכאבים, שוב אבוא לקבל את הלחם, לייבשו ולאכלו במים חמים.

בהזדמנות זו גם שאל אותי, אם שמעתי מה שקרה בליל אמש; על הכאת הנצ׳לניק של המטעים, השבר ביד שגרמו לו, ועל פציעת הכלב בצורה אנושה עד שנאלצו לירות בו ולהרגו.

עניתי, כי מתפלא הנני ביותר על שדבר כזה יכול היה לקרות עם הנצ׳לניק המצויד באקדח, ואיך ייתכן שהגנבים יכוהו ויפצעו אותו מבלי להיתפס. ״באם יש לכם חשד שידי מעורבת בזה״, הסברתי להם, ״יכולים אתם להתענין אודותי אצל השומרים אשר יעידו, כי בלילה הייתי בצריף במחנה״.

בחיוך ציני על שפתיו אמר לי הנצ׳לניק: ״יודע הנני שלא היית שם, וזה המזל שלך. כנראה שכך נגזר עליך משמים. אך אל דאגה, אני עוד אתפוס אותך פעם בידי!״...

למחרת, כאשר היו לי כמה דקות פנויות, נכנסתי אל הנצ׳לניק של המטעים, אשר העמיד בפני פנים שוחקות, כידיד. ידו היתה חבושה בגבס

ותלויה בתחבושת על כתפיו. שאלתי אותו "בצער" על מה שקרה, והוא סיפר לי אודות השבר שקרה לו בלילה העבר. הזכרתי לו, כי הבטיח פעם לתת לי קצת ירקות, והיות ואינני מרגיש עצמי בטוב וחושש הנני מפני מחלת ה"צינגא", ממנה יצאתי רק לאחרונה, לכן הנני מבקשו שיואיל לתת לי קצת בצל ירוק.

הוא נתן לי חבילה עם כל מיני ירקות, ובקשני לבא אליו ללשכתו כי רוצה הוא לשוחח עמי.

— "מתי ביקרת בפעם האחרונה בשדה התפוחי אדמה?", שאל אותי מיד עם היכנסי אליו.

— "מעולם לא הייתי במקום זה!", עניתי.

הוא הסתכל עלי בעינים מפליאות ואחר כך אמר:

— "הרי סיפרת בעצמך שהנך מבקר שם לעתים קרובות כדי לקטוף תפוחי אדמה?!"

— "אמרתי זאת בתור צחוק", עניתי, "הרי בעצמך יודע אתה כי אינני גונב אף פעם. היתה לך גם הזדמנות להווכח בזה, באותו היום שהתכוננת לערוך נגדי עלילה. אך היות שהקב"ה היה בעזרי תמיד, הוא הציל אותי גם מידך!"

החל מאז, שוב לא התנכל אלי; הוא כבר פחד לעשות זאת...

פרק שלשים ותשעה

לימוד תורה בכלא

תלאותיו של נער צעיר / הצלת אסיר יהודי ממות / התמודדות עם גנבים / תפילות הימים הנוראים במחתרת / ארבעה אסירים יהודים בליל הסדר /

תלאותיו של נער צעיר

עבודתי ליד המשור־חשמלי הלכה וקשתה עלי מיום ליום; פעמיים בשבוע עבדתי כמעט יממה שלמה כל פעם, כדי להכין את הקרשים לשבת.

במשך שנות שהותי במחנות ועבודות־הפרך שעבדתי בקור ובכפור, כמעט וקפאו רגליי. כעת, לאחר המון שעות־עמידה בעבודה זו, צצו מחדש שרשי וכאבי המחלה של אז. בנוסף לכך, נטפל אלי הנצ׳לניק לעתים תכופות על שאינני עובד בשבתות.

— ״נותן הנני לכם ארכה של שבוע כדי להחליט״, אמר לי הנצ׳לניק בכעס. ״אם לא תעבדו כמו כל האסירים האחרים, אעמיד אתכם למשפט על פעולות־חתירה!״

עניתי לו, כי אין לי על מה להתבונן ולהחליט; מעולם לא עבדתי בשבת ואין בדעתי לעשות זאת גם בעתיד!

למעשה, לא רק אלי נטפל הנצ׳לניק, אלא גם לאותו נער מפולין שקראנו לו ״עמך״. כאשר הנער האומלל הגיע בשנת תרצ״ט (1939) מפולין לרוסיה, הציג את עצמו כנתין אנגלי, אשר כל בני משפחתו מתגוררים באנגליה. כאשר שחררו את יהודי פולין מהמחנות, בהתאם להסכמים בין פולין לרוסיה, התחשבו בו כאזרח אנגלי, ולא אזרח פולני, ולכן לא שחררוהו. הוא פנה אז במכתב־תלונה אל השגריר האנגלי, בטענה, שבתור היותו אזרח אנגלי אסור היה לממשלה הסובייטית לגרשו למחנה־רכוז

רוסי. מכתבו הגיע לידי הצנזור של הנ.ק.וו.ד. ובתור עונש על קשר עם שגריר מדינה זרה, הענישוהו בחמשה ימי מאסר.

כאשר נודע לי על כך, הלכתי אל הנצ׳לניק וביקשתי ממנו לשחרר את הנער. ״ראשית״, טענתי אליו, ״הרי הוא עדיין ילד. ועוד, הרי אין הוא אזרח סובייטי ומדוע לא ישחררוהו יחד עם כל אזרחי מדינות זרות שהיו ברוסיה?!״

הנצ׳לניק התרגז על בקשתי ועל עצם העזתי להתערב בענינים לא־לי, והעניש אותי בחמשת ימי צינוק. כן איים עלי, כי ישלח אותי למחנות בקאלימא!

— למי שאינו יודע, מקום זה נמצא בצפון הרחוק ובו מחנות העבודה הגרועים ביותר בכל רחבי המדינה. רק לעתים רחוקות קרה שמישהו יחזור משם חי! —

כאשר שמעתי את דבריו עניתי, כי בזמננו, איש אינו יודע מה יהיה אתו מחר. באם מאיים עלי לגרשני בהרי־החושך של קאלימא, הרי הוא עצמו אינו יכול לדעת מה עלול לעלות בחכתו מחר...

על דברי חוצפה כאלה לא חלם כלל, ודברי הוציאו אותו לגמרי משווי־משקלו. הוא פקד לאסור אותי בצינוק מיד. זה קרה ביום ששי אחר הצהרים, ועם בואי לצינוק מצאתי שם את הנער ״עמך״ והיינו שם יחד. בכיסו היתה חתיכת לחם ויחד סעדנו עם זה ״סעודת השבת״. זה היה סמוך מאד לחג השבועות ושנינו היינו מאושרים שהננו נמצאים כאן מבלי לשבור את הראש איך להתחמק מעבודה בחג. מעלה נוספת היתה לנו, שרק שנינו לבד היינו שם, ואיש לא הפריע לי ללמוד עם הנער את סדר התפילה, ברכות וקריאת שמע.

חמש יממות שלמות היינו בצנוק, וכאשר השתחררנו היינו רעבים מאד. ביקשתי מאחד האחראים בצריף שלי להלוות לי מנת לחם של 300 גרם, ואכלנו לשבעה.

למחרת, כאשר יצאתי לעבודה, פגשתי ליד השער נצ׳לניק חדש של המחנה. בעת עבודתי בבית החרושת סיפר לי הנצ׳לניק של בית החרושת, כי ביום שני בלילה, כאשר הייתי במאסר, הגיעה הוראה לנצ׳לניק מטעם שלטונות הצבא להתייצב מיד בבסיס הצבאי כדי להעבירו לחזית. במקומו

שלחו נצ׳לניק אחר, והוא אשר הגיע לכאן אתמול. החדש נראה איש מבוגר למדי, בדרגת סגן־אלוף, אשר לפי מבט ראשון נראה כאיש חביב.

בהזדמנות זו ספרתי לנצ׳לניק של בית החרושת אודות הנער, וביקשתי לקבלו אצלו לעבודה. הוא לא סירב והבטיח למלא בקשתי. בנפרד נתתי שתי חבילות טבק לאחראי על המחלקה לצביעת הרהיטים, ובקשתי ממנו ללמד לנער את המקצוע.

לא עברו שבועות רבים, כבר היה הנער אחד מבעלי המקצוע הטובים במקום, ואף החל לקבל 800 גרם ליום.

באחד הימים הגיע אלי אסיר אחד, בשם מושקוביץ, אשר סיפר לי כי הוא מצ׳רנוביץ, ובשנת 1940 עצרוהו וגרשוהו לשמונה שנות מאסר, בתור ״בורוזשוי״. הוא היה יהודי מבוגר אשר איבד כל קשר עם משפחתו ולא היה לו שום מידע עליהם. עוד אמר לי, היות ושמע שעשיתי הרבה טובות לאנשים, לכן הגיע אלי, אולי אוכל לעשות משהו גם עבורו. לדבריו, הוא עובד בעבודות קשות ואין לו במה להחיות את נפשו; הוא תמיד רעב ולא נותנים לו את מנת הלחם הראויה.

גם הפעם היה הנצ׳לניק של בית החרושת ״המלאך המושיע״. סיפרתי לו על מושקוביץ וביקשתיו לקבלו לעבודה אצלו. הוא מילא את בקשתי גם כעת ומינה אותו בתור ״יומנאי״ של הצריף. כך נוסף עוד יהודי בחבורה שלנו.

הצלת אסיר יהודי ממות

בתקופת המלחמה שרר רעב גדול במחנה. מנות־הלחם היו זעומות, והעבודה קשה. המצב גרם, שבית החולים היה תמיד מלא באסירים־חולים. גם בצריפים שכבו המוני אסירים חסרי־כח ותשושים לגמרי עד שנפחו את נשמתם.

יום אחד אמר לי הרופא, כי בצריף מס׳ 4 נמצא אסיר יהודי הגווע מרעב. לפי סיפורו, נודע ליהודי זה על יהודי אחר במחנה שאינו עובד בשבת, ולכן ביקש מהרופא שיקרא לו אליו. מיהרתי לצריף ונדהמתי למראה עיני. ראיתי אסירים רבים שלא היו מסוגלים להזיז אבר בגלל חולשתם, ופשוט גוועו מרעב. גם מעט האוכל שהוגש להם, לקחו מהם

עובדי המחלקה. המצב היה גרוע כדי כך, שלא היה גם בפני מי להתלונן, וכל אחד עשה מה שלבו חפץ. בכלל, אסירים אלה היו כבר במצב שלא היו מסוגלים להתלונן.

מאחת המיטות שעמדו בפינת הצריף, הגיע לאזני קול חלוש מאד, אשר קראני להתקרב אליו. כאשר התקרבתי, ראיתי איש בגיל העמידה, כולו חלוש וחסר־כח, בשם יעקב. הוא סיפר לי, שבזמנו גזרו עליו חמש שנות גירוש במחנות, וכי ריצה כבר מחצית מהעונש. מאחר שלא ניתנה לו הרשות להתכתב עם בני משפחתו, אין הם יודעים היכן הוא נמצא ואינו מקבל שום עזרה מאיש.

חקירתו התמשכה על פני תקופה של תשעה חדשים, בהם היה כל העת אסור בבית הסוהר, וקיבל רק 300 גרם לחם ליום. בתקופה זו נחלש כל כך, הן מחוסר אוכל והן מחוסר שינה בגלל החקירות המתישות — אשר עם הגיעו למחנה, לא היה ביכלתו לגמור גם מחצית מהנורמה שהוטלה עליו. מסיבה זו היו מענישים אותו ללא־הרף והיה מקבל רק 300 גרם לחם ליום. מדי יום נחלש יותר ויותר, עד שיום אחד התעלף באמצע העבודה, והעבירוהו לבית החולים.

שנה שלמה היה מאושפז בבית החולים, אך גם כאן לא הושגה תרופה למחלתו, מכיון שתרופתו היחידה היתה תזונה מספקת, אותה לא קיבל כלל בבית החולים. לאחרונה החזירוהו לצריף, אשר בו מתים אסירים מרעב מידי יום ביומו. הוא ממש התחנן אלי: "אנא, הוציאו אותי מכאן בעודני חיים!"

מושקוביץ ואני, הוצאנו את היהודי מהצריף והעברנוהו לצריף שלנו. לבקשתי, הואיל הנצ'לניק של המטעים להטיל עליו תפקיד של שומר־מטעי־הירקות אשר האסירים נטעו מסביב למחנה. כך היתה לו האפשרות להיות יחד אתנו בצריף. החל מאז, היה גם מקבל 500 גרם לחם ליום, ומצבו הלך והשתפר. בתחילת מינויו לתפקיד זה, היינו אנחנו ממלאים את התפקיד במקומו, מאחר שמחמת חלישותו הגדולה לא היה מסוגל לעשות זאת בכוחות עצמו.

הנער "עמך" היה אהוב מאד במחנה, וגם חיילי המשמר לא היו מתנכלים אליו. בגלל חריצותו ונכונותו תמיד לעזור לכולם, זכה להתחבב

על הכל. כל אחד גם כאב את כאבו, בהיותו ילד בודד, ללא הורים ומשפחה, לאחר שהצליח להציל את עצמו מזרועות הנאצים, ואילו כאן סבל על לא עוול בכפו.

נצלתי את ההזדמנות שבידי, ונתתי לו כל יום מהירקות שקיבלתי ממחסן הירקות. מזה היה מעביר גם ליעקב. הצלחנו להשיג עבור יעקב גם קצת דגן לדייסא, אותה היה אוכל מדי יום. במשך הזמן הבריא כמעט לגמרי והיה מסוגל למלא לא רק את תפקיד השמירה בכוחות עצמו, אלא גם לעזור למושקוביץ בעבודתו בנקיון הצריף.

התמודדות עם גנבים

באחד מימי חודש אלול קראה לי הצנזורית הראשית והראתה לי הודעה בה נאמר, ששלחו עבורי עם הרכבת חבילת מצרכי מזון. כאשר ביקשתי ממנה לתת לי העתק מההודעה, נעלבה ואמרה: "אין לכם מה לחשוש, לא אגנוב מאומה מהחבילה שלכם!"

הסברתי לה, כי רוחש הנני לה אמון מלא, אך מנסיוני הרב יודע הנני על מקרים רבים שחבילות הלכו לאיבוד. ביחוד כעת, בתקופת המלחמה, כאשר מליוני אנשים רעבים, לא רק במחנות אלא גם בארצות החופש, הרי אפשרי בהחלט שיגנבו את החבילה.

היא השתכנעה מדבריי ונתנה לי העתק. היא גם הבטיחה, שמיד עם קבלת החבילה לידיה, תביא אותה אלי.

עברו כמה שבועות — ואת החבילה לא קיבלתי. הלכתי אליה שוב, אך היא אמרה שהחבילה טרם הגיעה. חששתי שלא יחזור גם הפעם אותו סיפור שהיה לי במחנה הקודם, שלא נתנו לי את החבילה שהגיעה עבורי. בנוסף לזה, גם טופס־ההודעה עלול היה להיעלם. במקרים מעין אלה, כאשר לא באים לקבל את החבילות, היו נוהגים למכור את המצרכים שבחבילה במחירים ממשלתיים. כלומר, קילוגרם סוכר, אשר מחירו בשוק השחור 1000 רובל, וגם כרוך בקשיים רבים להשיגו, מכרו במחיר הרשמי בסך 4 רובל... הסברתי זאת לצנזורית וביקשתי ממנה מאד שתתענין בזה. כעבור מספר ימים הודיעה לי שוב, כי היתה במשרד הדאר לבדוק אם הגיעה החבילה — אך אין קול ואין קשב...

כתבתי מכתב למכירי הצלם, אשר התגורר בעיר, וביקשתי ממנו לבא אלי. הוא הגיע מיד; נתתי לו העתק ההודעה על משלוח החבילה, לפני ארבעה חודשים, וביקשתיו שיואיל לחפש בעצמו אולי ימצא את החבילה במשרד הדאר.

למחרת בערב הגיע אלי. הוא סיפר לי, שהחבילה מונחת בדאר זה קרוב לחדשיים, וייתכן מאד שהמצרכים כבר התקלקלו מרוב הזמן. נוסף לכך, אמרו לו, כי אם לא יבואו לשחרר את החבילה תוך עשרה ימים, ימכרו את כל תכולתה.

כאשר סיפרתי על כך לצנזורית, היתה כמבולבלת; היא נעלבה כאילו תפסתי אותה בשקר. אך היא עשתה את עצמה כאילו אין זה אלא אשמת הדאר. "ייתכן שפקיד הדאר טעה", אמרה.

עוד באותו היום היא בקשה ממני לבוא לדאר. הלכתי אליה יחד עם מושקוביץ והנער. לקחתי אתי שני שקים, בידעי כי בחבילה עלולים להיות מצרכים רבים ולא אוכל לשאתם לבדי. הצנזורית פתחה את החבילה בנוכחותי. היו שם: 10 קילוגרם גריסים, 4 קילוגרם סוכר, 3 ק"ג סוכר־מבושל, צנימים מקמח לבן וכמה חבילות טבק.

כאשר קבלתי את החבילה לידי, ראיתי דרך החלון שהגנבים כבר מחכים לנו לקחת את "חלקם". החילותי לחפש דרך איך לעקוף אותם, כדי שלא ישדדו את הכל.

שמתי את חמשת חבילות הטבק מעל המצרכים, וכאשר יצאתי מהמשרד עשיתי את עצמי כאילו החבילות נפלו ממני. השתדלתי שהחבילות יפלו קצת רחוק ממני.

כאשר ראו הגנבים את חבילות הטבק, התנפלו עליהם כמוצא שלל רב. בו־זמנית נעלמתי מהמקום, בעוד הללו מתעסקים עם "עושרם"...

את מרבית המוצרים החבאתי במקום מוסתר, ואילו לצריף לקחתי רק כמות קטנה. הגנבים לא הסתפקו בשללם, אלא הגיעו אלי לצריף. הראיתי להם שקבלתי רק מצרכים מעטים, ומה גם שהם קיבלו כבר את חלקם בחבילות הטבק. טיעוני לא עזרו לי הרבה, ונאלצתי לתת להם גם סוכר וגריסים.

למחרת, לקחתי אתי לעבודה שתי חבילות טבק, אותם הענקתי בתור מתנה לנצ׳לניק של המטעים. הוא הודה לי על המתנה אך סירב לקבלם, באמרו שזוהי מתנה יקרה מדי מצדי, כאשר השווי שלהם לפחות 1000 רובל. אמרתי לו, שכל מה שהוא עושה עבורי ועבור חבריי לא יסולא בפז, ומאושר הנני שאני יכול להנות אותו במשהו. בסופו של דבר נהנה מאד מהמחמאה והמתנה גם יחד.

תפילות הימים הנוראים במחתרת

כאשר חזרתי אותו היום מהעבודה, מצאתי את יעקב כשהוא מתפתל מכאבי מעיים. התברר, שמיד עם צאתי לעבודה בישל, מהמצרכים שקבלתי זה עתה, סיר מלא גריסים עם שלש כפות חמאה, ואכל לשבעו. ״זה זמן רב שלא שבעתי כל כך טוב״... אמר לי בשביעות־רצון.

אולם, מעיו המצומקים לא היו מסוגלים לעכל את המאכל הכבד, ולכן כאבו מאד. התודה לה׳, שכאביו לא נמשכו זמן רב ובסופו של דבר עבר הכל בשלום. כעבור כמה ימים התרגל כבר לאכול מאכלים רגילים, והמצרכים שקיבלתי בחבילה עזרו רבות לבריאותו.

למעשה, בחבילה שקיבלתי רכשתי לעצמי כמה שונאים, ביניהם הנצ׳לניק עצמו. הוא היה מרוגז שנתתי לו רק טבק, בו בזמן שלגנבים שגנבו את הטבק נתתי גם מוצרי מזון אחרים. מה עשה? הלך והלשין עלי בפני הנצ׳לניק הראשי שאינני עובד בשבת.

הנצ׳לניק הזמין אותי לבא אליו. ״שמעתי עליכם שהנכם אדם ישר ולא הייתי רוצה לנקוט נגדכם אמצעים חמורים״, אמר לי, ״אולם, אני איש צבא, ובתוקף תפקידי עלי לדאוג שבמחנה ישרור סדר ומשמעת. לא ייתכן שכולם יעבדו כל יום, ואתם תהיו בן־חורג ולא תעבדו בשבת. עליכם להבין היטב, כי אדם בודד אינו מסוגל לנהל מלחמה עם מדינה בעלת 150 מיליון נפש. אני נותן לכם, אפוא, ארכה של חודש ימים כדי להחליט״.

לא עניתי מאומה. זה היה בשלהי חודש אלול, ימים ספורים לפני ראש השנה והחגים המרובים שבחודש תשרי, ולא יכולתי להרשות לעצמי לחדד את היחסים בינינו. העדפתי, לכן, שלא להסתכסך אתו.

ערב ראש השנה, יום ראשון, נפל ״עמך״ למשכב. הרופא שבדק אותו

קבע, כי הוא סובל מדלקת־ריאות. החום שלו עבר את ה־40 מעלות. פחדתי להעבירו לבית החולים, כי שם החולים לא היו מתרפאים, אלא להיפך. הענקתי לרופא חבילת טבק כדי שיבא לטפל בו. הוא נתן לו כמה זריקות, ולקראת יום הכיפורים ירדו אצלו מעלות החום והרגיש יותר טוב.

ערב ראש השנה שחל, כאמור, ביום ראשון, היה עבורי יום קשה מאד. יצאתי לעבודה במוצאי־שבת ועבדתי עשרים שעות רצופות כדי להכין כמות מספקת של קרשים לשני ימי ראש השנה שחלו ביום שני ושלישי.

בתום העבודה סגרתי את עצמי בחדר העבודה שלי, והתפללתי בשקט את תפילות ראש השנה. גם ביום הכיפורים נשארתי שם לבדי, צמתי והתפללתי את תפילות יום הקדוש. במוצאי יוהכ״פ הלכתי לחדרו של מזכיר הנצ׳לניק, שם היו כמה יהודים, הבדלנו ואיחלנו לעצמנו ״לשנה הבאה בירושלים״.

חג הסוכות חל בימי שני ושלישי. הייתי חלוש למדי, הן מהעבודה הקשה והמאומצת והן מהצום; הרגשתי שלא אוכל להכין כמות כה מרובה של קרשים לשני ימי החג. הלכתי למנהלת המחלקה הסניטרית והיא נתנה לי אישור־שחרור מהעבודה לכמה ימים. כך יכולתי לחגוג את ימי חג הסוכות הראשונים ללא קשיים וללא הפרעות.

בחול המועד שוב עבדתי במאמץ קשה כדי להכין מספיק קרשים לשני ימי החגים הקרבים, שמיני־עצרת ושמח״ת. ביקשתי מהנצ׳לניק שיתן לי יום חופש מהעבודה, בו אוכל להישאר במחנה ולא לצאת לעבודה. כך יכולתי להיות בשמחת־תורה עם חברי היהודים, בחדרו של המזכיר, ושם התוועדנו עד לפנות בוקר.

לפי חוקי המחנה, אחת לשלשה חדשים על האסירים להתייצב בפני ועדה רפואית, אשר החליטה על סוג העבודה של האסיר בעתיד. ביקשתי ממנהלת המחלקה הסניטרית שתואיל להתאמץ עבור יעקב לסווג אותו בתור נכה, כדי שיקבל עבודה קלה יחסית. היא מילאה את בקשתי ואמנם סווג כנכה וקיבל עבודה קלה. כן עלה בידו גם לעזור למושקוביץ לנקות את הצריף. הוא החל לקבל 400 גרם לחם ליום, ולא היה רעב כל כך.

כעבור חודשיים קרא לי הנצ׳לניק של המחנה בפעם השניה. זה היה

ביום ראשון, ראש חודש כסלו תש״ד (17 בנובמבר 1944). ״כבר עבר זמן ניכר, ועדיין אני מחכה למענה שלך!״, אמר בטון מרוגז קצת.

כתשובה, החילותי לספר לו את הביאוגרפיה שלי:

— ״נולדתי למשפחה דתית שומרת מצוות. שש שנים למדתי בבית־ספר דתי, ואחר כך בישיבה גבוהה. בתום לימודיי, עבדתי בתור מנהל חשבונות אצל אנשים פרטיים וחברות. לאחר המהפכה עבדתי משך 18 שנה בארגונים מאושרים, עד ליום מעצרי.

״מעולם לא עבדתי בשבת וחג. ננקטו נגדי אמצעים קשים, שונים ומשונים, אך מעולם לא הצליח איש לשרש מלבי את אמונתי בה׳ ובמצוות־דתי. בתור קומוניסט ואיש אינטליגנטי, בודאי ידוע לכם, שלפי החוק הסובייטי זכאי כל אזרח במדינה להאמין באמונתו ודתו, אך מבלי הבט על כך, הנני נענש כבר זה שנים אך ורק בגלל זה שאני שומר את חוקי התורה היהודית. עליכם להבין, שמה שאוסרים אותי בצנוק, זה למעשה בניגוד לחוק הסובייטי. במשך שנות חיי, מעולם לא רמיתי איש ולא גנבתי מאף אחד. גם במחנה לא עשיתי רע לאיש; אני רק שומר על האמונה שלי. אמנם אינני עובד בשבת, אך אני משתדל בכל כוחי שלא תהיה בזה כל השפעה על העבודה השוטפת בבית החרושת. מסיבה זו אני גם עובד פעמיים בשבוע עד לשעות המאוחרות של הלילה!״

הנצ׳לניק שמע אותי בקשב רב ובתשומת לב מרובה, ואחר כך אמר:

— ״אני מבין היטב לרוחכם, ולכן קראתי אתכם לשיחה זו, כי הנני מעונין רק בטובתכם. ייתכן מאד שבזמן הקרוב יקראו אותי לחזית ואינני יודע את מי ימנו במקומי. ברצוני לכן לייעץ לכם: אינכם צריכים לעבוד במשך כל יום השבת; עליכם רק להתניע את המשור־החשמלי כדי שאחרים יחשבו שאתם עובדים. עליכם להיות במקום אך ורק כדי שלא ייראה כאילו אתם מפגינים בזה נגד השלטון!״

הודיתי לו מקרב לב על יחסו הטוב אלי, אך הבהרתי כי אין בכוונתי כלל לעשות איזו הפגנת־נגד. אינני רוצה לרמות איש, כי במשך כל ימי חיי הלכתי אך ורק בדרך האמת. איש לא יכול להכריח אותי בשום אמצעי לעבוד בשבת ולעבור בכך על מצוות דתי!

בזה הסתיימה השיחה בינינו.

ארבעה אסירים יהודים בליל הסדר

עבר חורף נוסף והנה מתקרבים ימי האביב; חג הפסח לפנינו ויש לדאוג למצות. שוב כתבתי מכתב לידידי־הצלם, שהתגורר בעיר זו, ובערב פסח אכן הביא לי חבילת מצות. הפעם לא יכולתי לדאוג רק לעצמי ודאגתי היתה נתונה לעוד שלשה: יעקב, מושקוביץ והנער. אותו צלם השיג עבורי עוד 15 ק״ג תפוחי אדמה, אך כל זה לא הספיק לארבעה איש; כולנו התכוננו לרעוב קצת במשך החג.

את ליל הסדר הראשון ערכנו יחד בצריף, לאחר שכל האסירים היו כבר שקועים בשנתם העמוקה, ואילו את ליל־סדר השני ערכתי בחדר עבודתי, יחד עם הנער.

בחול המועד יצא לי לעבוד ביום ובלילה כדי להכין קרשים לחגים. הייתי חלוש מאד, כי מעולם לא היה לי אוכל לשבעה. ביקשתי ממנהלת המחלקה הסניטרית שתשחרר אותי לקראת סוף ימי חג הפסח, אך מיאנה לבקשתי, בתואנה, שזה עלול לגרום לה ולי בעיות חמורות, פן יאשימוה ששחררה אותי לרגל החג היהודי.

מספר ימים אחרי החג הגיעה לבית החרושת ועדת־ביקורת. כאשר ראו את עבודתי, החליטו, כי העבודה המוטלת עלי קשה מדי עבורי, ועלי לקבל לפחות ק״ג לחם ליום. אמרתי, כי מצדי אני מוכן להסתפק גם ב־800 גרם, אך לפחות מחצית המנה תהיה מקמח לבן, בגלל מחלת המעים שלי. הם הבטיחו לי להתחשב בבקשתי והביעו תקוה שיצליחו.

כעבור שבוע אמרה לי המנהלת, שקיבלה הוראה לתת לי מדי יום 400 גרם לחם לבן, אך המחלקה השלישית של הנ.ק.וו.ד. אינה מאפשרת זאת, היות ואני אסיר פוליטי חמור, אשר גם ניסה לברוח מהמחנה, ולכן יש להתנהג אתי ללא רחמים. היא השתתפה מאד בצערי, אך הדגישה, כי אין שום אפשרות להתעמת עם המחלקה השלישית...

פרק ארבעים

הנצ'לניק היהודי

סיום מלחמת העולם השניה / סיפור מחריד של נצ'לניק יהודי / תנאי חיים אסקימוסיים / "עקבותיהם לא נודעו" / תלונה לנשיא קאלינין ותוצאותיה /

סיום מלחמת העולם השניה

בחודש אייר תש"ה, העשירי במאי 1945, שררה שמחה גדולה במחנה. אותו היום הגיעה הידיעה שהמלחמה הסתיימה, וכי השלטונות המרכזיים החליטו להעניק חנינה לאסירים. לפי ההוראה, יש לחונן רק אסירים פליליים, מה־שאין־כן אסירים פוליטיים, כמונו, אשר נענשו לפי סעיף 58 הידוע, להם אין שום אפשרות של חנינה גם בהזדמנות נדירה זו.

בין האסירים שנהנו מהחנינה היה גם יעקב. הוא היה מאושר מאד והבטיח לי, כי מיד עם שחרורו ובואו הביתה בשלום, ישלח לי חבילות מזון. הודיתי לו על רצונו הטוב, אך גם הזכרתי לו הפסוק "אל תבטחו בנדיבים", המלמד אותנו שאין לבטוח על חסדי הזולת גם באם הוא נדיב.

יעקב נבהל מדבריי. "איך הנכם יכולים להעלות על דעתכם שאשכח אתכם", אמר לי כנעלב, "הרי אתם הצלתם אותי ואני חב לכם את חיי!"

אני, מושקוביץ ו"עמך", הלכנו ללוות את יעקב בצאתו מהמחנה, ובהזדמנות זו ביקשתי ממנו שישלח לי מכתבים מפעם לפעם. אך אמר, כי אינו מתכונן לעשות זאת, מחשש שהדבר עלול לסבך אותו ולהחזירו שוב למחנה, למעשה, מיום שחרורו לא שמעתי ממנו מאומה; לא קיבלתי ממנו לא מכתב ולא חבילה... (רק כעבור חמש שנים נזכר בי לפתע, ובאמצעות ידיד שלח לי איזה סכום כסף).

סיפור מחריד של נצ'לניק יהודי

קרב חג השבועות שחל בימי שבת וראשון, ו'-ז' סיון תש"ה (מאי 1945). שוב צצה שאלת־השאלות: איך להתחמק מהעבודה בימי החג?

באותם הימים אמורה היתה להגיע ועדה מיוחדת ממוסקבה. ביקשתי מהנצ'לניק של בית־החרושת שיעביר אותי למשמרת־לילה, שלא אצטרך לעבוד ביום, ואילו בלילה אוכל לישון בחדר עבודתי. ביום הראשון של החג נשארתי בצריף. בליל ש"ק הלכתי לעבודה, ולמרבה הפלא חיכה לי הנצ'לניק אשר הביא לי מתנה לחג — דג־מלוח ולחם לבן! כך היתה לי ארוחה טובה לכבוד החג. אותו היום אמר לי הנצ'לניק שברצונו לשוחח אתי.

— "בודאי אינכם מתארים לעצמכם שאני יהודי", התחיל בארשת פנים רצינית, "וברצוני לספר לכם מעט מקורות חיי":

— "ימי חיי, מיום הולדתי ועד היום, קשורים בכל מיני אירועים. הוריי היו יהודים איכרים מאוקראינה, ולהם 50 דונם אדמה. עובדה זו קישרה אותם לקטיגוריה של "קולקים". אז, באותם הימים הקשים, גרשו השלטונות את ה"קולקים" מבתיהם, אחוזותיהם ורכושם, והסיעו אותם לישימוני סיביר. גם הוריי גורשו יחד עם כולם.

"זה היה באחד מחודשי החורף. לילה אחד התנפלו לפתע ה"צ'קיסטים" (המהדורה הקודמת של הנ.ק.וו.ד., הק.ג.ב.). תחת משמר כבד של חיילים מזוינים הוציאו מהבית את כל בני המשפחה והעבירום לתחנת הרכבת בעיירה הסמוכה. כאן הכניסו את כולם לתוך רכבת־משא של בהמות, והנסיעה ארכה ארבעה שבועות תמימים עד שהגענו לסיביר. ימים ולילות נסענו בתנאים בלתי נסבלים, רעבים וצמאים, וחסרי־כל.

"פעם ביום היו זורקים לתוך הקרון 10 ככרות לחם עבור חמשים איש, וכן הוציאו אז את גופות המתים שנפחו את נשמתם במהלך הנסיעה הזוועתית.

"בתום ארבעת השבועות נעצרה סוף סוף הרכבת. כאשר ירדנו ממנה, הקיפו אותנו חיילים מזוינים והובילו אותנו למסע־רגלי מפרך ומתיש. בלילות היינו נעצרים בשדה הפתוח, תחת כיפת השמים, לשם מנוחה ושינה.

"הבעירו סביבנו מדורות, כדי להתחמם קצת, מהקור הנורא, וכדי לגרש את החיות הטורפות ששרצו ביערות.

"כך שרכנו את רגלנו מרחקים אדירים, ואחרי מסע מתיש ומיגע של מאות ק"מ הגענו למקום ישוב ליד שפת נהר גדול. כל הישוב הכיל כמה מבנים־של־עץ, ושם גם חיכו לפנינו אנשים אחרים. חיילי המשמר הכניסו אותנו, בקבוצות של חמשים־חמשים איש בחדר קטן, בו לא היו שום תנאים מינימליים. גם על הרצפה לא היה מקום מספיק לכולנו, כך שחלק מאתנו נאלצו להשתרע על הרצפה לישון בשעות היום, וחלקם בשעות הלילה.

"קבלנו מחצית ככר לחם ליום וחתיכת דג־מלוח. למי שהיה כסף ברשותו, יכול היה לקנות פגר של ברווז או של עוף־יער, בתיווכו של האחראי. מצב בלתי־נסבל זה הביא להתפשטות מהירה של מחלת הטיפוס. מאחר שלא היתה שום תרופה למחלה קטלנית זו, מתו בתוך שבועיים בלבד כמה אלפי איש, כך שמכל ה"משלוחים" נשארו רק 1200 אנשים! בין החללים היו גם אבי ואמי, שני אחיי ושתי אחיותיי, ומכל בני המשפחה רק אני נשארתי בחיים.

"הייתי אז ילד בן 12. זוג רוסי אימצו אותי, לאחר שבתם היחידה מתה. הוריי־מאמציי אהבו אותי מאד, וגם אני הייתי שבע־רצון.

"כאשר הגיע הקיץ, ומי הנהר הקפוא נמסו, הובילו אותנו על ספינה אשר המשיכה בנסיעתה לצפון הרחוק. כך נסענו על הספינה שבוע ימים, וכאשר הגענו אל אחד החופים הורידו מהספינה 120 משפחות. וגם אני ביניהם. כאן קיבל אותנו איש ה"צ'עקא" אשר התגורר במקום והכיר היטב את השטח. ארבעה ימים רצופים הוביל אותנו ביערות ובישימונים הריקים, עד אשר הגענו לשפת נהר וסביבו יער קטן. לאחר שישבנו כולנו, החל הלה נושא בפנינו דברים:

"החל מהיום, עם בואכם למקום זה, הנכם אנשים משוחררים ואסור לאיש לנגוע בכם לרעה. אתם תהיו מהמתיישבים הראשונים במקום. כאן, בנהר זה, ישנם הרבה דגים; תוכלו להתפרנס מצידת דגים מהנהר וכן מצידת חיות היער, אשר בנוסף לבשר החיות תוכלו גם לנצל את עורותיהם למלבושים. בימים אלה יביאו לכם משורים, אתים, מעדרים ומכשירים

אחרים, בהם תוכלו לגדוע את עצי היער ולבנות מהם בתים למגורים. כן יביאו לכם עורות ודגים מלוחים, אשר יספיקו לכם למשך חודש ימים".

"בתום נאומו", ממשיך הנצ'לניק לספר לי, "בחרו מתוכם, לפי הצעת איש הצ'עקא, שלשה אנשים — "טרויקע" — אשר מתפקידם לנהל את חיי הישוב. כן הוענקו להם סמכויות להעמיד למשפט גנבים או פושעים אחרים. אחד מהשלשה מונה כיושב־ראש ונמסר לו רובה־ציד לצוד בו חיות. הוא גם הבטיח, כי בתום השנה יגיע לכאן איש הצ'עקא אשר ימשיך להנהיג את המקום.

תנאי חיים אסקימוסיים

"לאחר שהאיש הלך לדרכו, התייעצו האנשים ביניהם על עתיד גורלם. הוחלט ביניהם, כי העבודה תהיה קולקטיבית, החל מילדים בני עשר ומעלה. המטרה הראשונה היתה, להכין את השטח לבניני־מגורים. התור לקבלת בית למגורים נקבע לפי הגורל. בין המשפחות היה אגרונום, אשר הטילו עליו להכין תכנית כזאת, שכל משפחה תקבל שטח אדמה לעיבוד.

"כעבור מספר ימים הגיעו למקום עגלות ובהם כלי עבודה ומכשירים שונים, כמו: משורים, מעדרים, גרזנים, עורות, מלח, ויורים גדולים לבשל בהם אוכל.

"האנשים שהביאו את המכשירים לימדו אותנו איך לאפות לחם — אך בצורה פרימיטיבית ביותר: את הלחם אפו בתוך בור־חפור, ואחר כך ניקו את הלחם מהעפר. שלשים איש נבחרו למלאכת צידת דגים, וכל השאר יועדו לציד חיות.

"במשך היום נסרנו את עצי היער, ובלילות היינו מבעירים מדורות־ענק. מדורות אלו הגינו עלינו מהקור, וגם ממיליוני יתושים ששרצו בשטח ואכלו את בשרנו; בעיקר את בשר גופם של הילדים הרכים.

"כעבור מספר חדשים היו כבר בתים מוכנים כמעט עבור כל המשפחות. כן הוכן שטח ריק עבור מטעי ירקות ופירות. אולם, לא יכולנו לחרוש את האדמה ולזרעה, מכיון שלא נתנו לנו במה לשתול.

"החורף קרב ויחד אתו הקור והכפור, מטרות־עוז והרריי־שלגים. מלאי העורות אזל וגם מלאי האוכל. הועדה בחרה מאתנו שני אנשים, גברתנים

וחסונים, אשר הסכימו לצאת לדרך הקשה עד לשפת הנהר. אולם, כעבור ארבעה ימים חזרו בידים ריקות. הם סיפרו, כי בדרך פגשו חיילים שאמרו להם, כי אין שום דרך להשיג מוצרי אוכל, אלא לחכות לימי הקיץ, כאשר מי הנהר הקפואים נמסים וספינות־הקיטור יכולות להתהלך על פני הנהר. בינתים — אמרו — עליכם להסתדר כפי שחיים להם האסקימוסים המתגוררים באזורים אלה, הניזונים רק מדגים ובשר־חיות אותם צדים ביערות".

"כך עבר עלינו החורף הראשון — ממשיך הנצ'לניק־היהודי לספר לי את סיפורו המענין — במשך הזמן כבר היה לכולם בתי־מגורים, וכן בנו שני מבנים עבור הנצ'לניק והחובש, האמורים להגיע בתקופה הקרובה. גם הוכן שטח אדמה ענק לחרישה וזריעה, ולנטוע בהם כל עץ מאכל. את האדמה חפרו במעדרים, כי לא היו לנו כלי־עבודה אחרים.

"באמצע הקיץ הגיע משלוח של עשרות עגלות ובהם: קמח, מעדרים, שתילים, זרעים ודברים נחוצים אחרים. יחד אתם הגיעו הנצ'לניק והחובש. אותו היום שררה שמחה מרובה במשפחה הגדולה.

"למחרת, הזמין הנצ'לניק החדש את כולנו לאסיפה כללית. הוא סיפר, כי בכל רחבי המדינה השתנו לבלי־הכר פני הכפרים הפרטיים, ונצחה האידיאה הקולקטיבית, הקולחוזית. הוא סיפר על התנאים המשובחים השוררים בקולחוזים והציע גם לנו, להפוך את הישוב לקולחוז. כן הציע את האגרונום כיושב־ראש הועדה. הוא גם הבטיח, שתמורת זאת נקבל עזרה מרובה מהשלטונות — בהמות, מכשירים, זרעים וכל הדרוש.

"בתום נאומו ביקש ראש הועדה ארכה של יום לשם התייעצות, היות וההצעה מהווה תכנית חדשה שטרם שמעו עליה".

"עקבותיהם לא נודעו"

"אותו ערב התקיימה אסיפה כללית של כל אנשי המקום, פרט לנצ'לניק עצמו" — ממשיך הנצ'לניק את סיפורו — "אבי־המאמץ היה הראשון שיצא בדברים חריפים נגד ההצעה. "באם אמנם הקולחוז הוא כל כך טוב ויפה", אמר, "מדוע גרשו אותנו מבתינו ואדמותינו, והביאו אותנו לאזור שומם זה, אחרי שמרבית האנשים כבר מתו?! האמת היא, שהם

רוצים להחזיר אותנו לתקופת העבדות והשפחות, אשר כולנו נעבוד כמו סוסים ונמות מרעב!"

"בעמדה זו החזיקו עוד רבים מהנוכחים. למעשה, כאשר התאספנו למחרת שוב, לפי בקשת הנצ'לניק, דיברנו כולנו בקול אחד: איננו מעוניינים בקולחוז. ברצוננו להמשיך לחיות כפי שחיינו כל השנים, על האדמה הפרטית שלנו!

"אולם, הנצ'לניק לא נבהל כלל מהדברים. "יודעים אתם היטב, שהשלטון המהפכני יכול להסתדר עם כל אויביו ומתנכליו!", אמר.

"עוד באותו ערב הגיעה פלוגת חיילים אשר ביקרו, בראשם של הנצ'לניק, מבית לבית. בסופו של דבר אסרו תשעה אנשים, ביניהם הוריי־המאמצים, ואיש אינו יודע לאן נעלמו עקבותיהם — — —

"שקט של בית־קברות השתרר בישוב", מספר הנצ'לניק־היהודי בהתרגשות. "החל מאז, איש לא ניסה להרים ידו ורגלו נגד הנצ'לניק ועושי־דברו. אני עצמי נשארתי שוב יתום מ"אב ואם". החיילים רצו לקחת גם אותי יחד עם הוריי־המאמצים, אך נאמר להם שאינני הילד שלהם אלא בן מאומץ שהחזיקו אותי במשך השנה האחרונה.

"ראש הועדה ואשתו ריחמו עלי ולקחו אותי לביתם. היתה להם רק ילדה אחת והתייחסו אלי בחביבות, כאל בנם.

"בסופו של דבר נהפך המקום לקולחוז, כרצון השלטונות. אותה שנה הוקם בית־ספר, בו למדתי גם אני. היות והייתי בין התלמידים המצטיינים, שלחו אותי ללמוד בבית ספר תיכון באחת הערים הסמוכות. התגוררתי אצל אחד המורים, איש חביב, אשר עזר לי הרבה בלימודים. הוא גם השתדל עבורי שאוכל להמשיך את לימודי בסמינר למורים. כאשר גמרתי את לימודיי וקיבלתי דיפלומה בתור מורה להיסטוריה וגיאוגרפיה, הייתי כבר בן 19.

"חזרתי לקולחוז שלנו בתור מורה בבית הספר המקומי. בנוסף לילדי המקום, למדתי גם עם מבוגרים קרוא וכתוב. כאשר למדנו בספרי הלימוד כמה מאושרים חיי האיכרים הסובייטים בקולחוזים, היו תמיד שואלים: מדוע אצלנו בקולחוז לא רואים את כל האושר הזה? הרי לפני שמונה שנים כבר הבטיח לנו הנצ'לניק את כל ההבטחות הללו, אותם אנו לומדים היום

בספרים?! למעשה, הוא היחיד אשר חי חיים נוחים, ואנו, אפילו פת לחם לא נותנים לנו תמורת עבודתנו הקשה. גם זכויות לקבל פספורטים אין לנו, ואנו קשורים כמו עבדים אל הקולחוז, מבלי שתינתן לנו הזכות לעבור למקום אחר!

תלונה לנשיא קאלינין ותוצאותיה

"בשמעי את טענותיהם הצודקות, ובזכרי את כל הטרגדיה הנוראה שפקדה את בני משפחתי, החלטתי לכתוב מכתב אל הנשיא קאלינין. כתבתי את כל מה שקרה עם הוריי, אחיי ואחיותי; איך הוציאו אותנו באכזריות מביתנו וגרשו אותנו לכאן, ואיך נראים פני החיים בקולחוז. כתבתי כל זאת, כמובן, בתמימות מוחלטת בכוונות הכי טובות. קראתי רבות אודות טוב לבו של קאלינין, ובטוח הייתי שממנו תבוא העזרה.

"ארבעה חדשים חיכיתי למענה שהתמהמה לבוא. רק בתום ארבעת החדשים קיבלתי מענה בצורת ...דמותם של שני חיילי הנ.ק.וו.ד. אשר התפרצו לחדרי, עצרו אותי והובילוני לבית הכלא שבעיר הסמוכה.

"בעת החקירה הראו לי את המכתב ששלחתי לקאלינין וביקשו ממני להודות, מי עוד לקח חלק בכתיבת האגרת. אמרתי להם את האמת, שאיש מלבדי לא נטל חלק בזה וכי אני כתבתיו ביזמתי ללא ידיעת איש. אבל החוקרים לא הסתפקו בכך, אלא עינו אותי בעינויים קשים, וגם איימו עלי להרגני אם לא אגלה את האמת שרצו בו. בסופו של דבר, לאחר שלא יכולתי לעמוד בכל הסבל והעינויים, חתמתי שגם אחותי לקחה חלק בכתיבתו.

"בתום ששה חדשי עינויים וחקירות, העמידוני למשפט וגזרו עלי עשר שנות גירוש ועבודות־פרך במחנות־רכוז. בכתב־האישום גם נאמר, כי הנני נשפט על שהעלמתי מהשלטונות את מוצאי; כי בעת שלמדתי בסימינר למורים, וכן בעת שעבדתי בתור מורה, לא גיליתי שהנני בנו של קולאק.

"במחנה עבדתי בבית חרושת לרהיטים. תוך זמן קצר תפסתי היטב את המקצוע, ומינו אותי בתור מנהל־אחראי. לאחר תום 10 שנות שהות במחנה, הציעו לי להמשיך, בתור אדם משוחרר, בתפקיד זה שהנני ממלא כאן עכשיו.

״כעת הלא תדעו איך הגעתי בקריירה שלי להיות נצ׳לניק של בית חרושת זה!״ סיים את סיפורו המחריד והמזעזע.

לאחר אתנחתא קלה, המשיך הנצ׳לניק ואמר:

— ״כאשר ראיתי אתכם לראשונה כאן, נזכרתי בהוריי היהודים. עשיתי כל שביכלתי להקל עליכם כדי שתוכלו לשמור את דיני התורה וההלכה היהודית אשר, לצערי, אין לי שום מושג אודותם. סיפרתי לכם כל זאת, כי בקרוב נצטרך להיפרד. בימים הקרובים יבואו לכאן שבויי־מלחמה גרמנים, וכל האסירים הסובייטיים יועברו למחנה אחר. מי יעזור לכם שם במחנה החדש, אינני יודע!״ — — —

בתום סיפורו השתררה דממה מעיקה, דומיית־מוות. הרהרתי אודות גורל ההמונים, בעיקר גורל אחיי ואחיותיי, בני אברהם יצחק ויעקב, אשר נגזר עליהם לחיות תחת שלטון אכזרי וחשוך זה.

הרגעתי את איש־שיחי ואמרתי, כי הקב״ה שעזר לי עד הלום, בודאי יעזור לי גם להבא. אני מצדי הצעתי לו, שבתור אדם משוחרר עליו לעזוב את העבודה הנוכחית במחנה, ויבקש לשנות בדרכונו את הלאום שלו בתור יהודי. כך, בתור יהודי, יגיע לעיר בה חיים יהודים; שם יוכל להתחתן עם נערה יהודיה ולנהל חיי משפחה יהודיים. התחבקנו ונשקנו איש את רעהו, ונפרדנו כאחים נלבבים.

פרק ארבעים ואחד

שרשרת ניסים

שבויים גרמניים מגיעים למחנה / שביתת אסירים כללית / חיסולו של אסיר בורח / 300 אסירים מועברים לקאלימא /

שבויים גרמניים מגיעים למחנה

במחנה שלנו התכוננו לקבל את האסירים הגרמניים השבויים. בית החרושת לרהיטים, כמו כל שאר המפעלים, נסגר, וכל האסירים היו עסוקים בהכנת הצריפים ל"דיירים החדשים".

את שבויי־מלחמה אלה לא יכלו להחזיק בתנאים תת־אנושיים, כפי שעשו לאסירים הסוביטיים, אשר ישנו בצריפים מוזנחים ועל מיטות־קרשים מלוכלכות דו־קומתיים. עבורם הכניסו מיטות חדשות, בצריפים הותקנו חלונות כפולים ותנאי־נוחיות כאלה אשר האסירים הסובייטים לא יכלו גם לחלום עליהם.

את כל אלה היו צריכים להכין במשך שלשה ימים בלבד. כל הבריגדות עבדו עד 15 שעות ביממה, ובמועד הנקוב כבר היה הכל מוכן ומזומן.

למחרת, ביום ט"ז באב, (26 יולי 1945), כאשר כל העבודות היו כבר מוכנות, העבירו אותנו למחנה אחר. עבורנו, איש לא הכין, כמובן, מקום ללון. הצריפים הקיימים היו מלאים באסירים שהקדימו אותנו, ולא נשאר בהם מקום לאיש. הקימו עבורנו אוהלים מבד, שם שכבנו לישון על הרצפה הקרה.

למזלי, פגשתי כאן אסיר יהודי, ידיד מוכר, אתו נסעתי לפני שמונה שנים ב"עטאפ" (משלוח אסירים). הוא הפך כבר ל"יתושב" והתגורר ב"קבינקה" — חדר מיוחד. כאשר ראה אותי שמח עמי מאד והביאני מיד לחדרו. הוא הרתיח עבורי כוס תה חם, הביא לחם לבן וחמאה, כמותם לא

אכלתי זמן רב. אכלנו לשובע, ואותו לילה עבר עלינו בשיחות ארוכות, כל אחד עם סיפורו האישי.

כאשר נזכרנו באותו מסע בן־השבועיים, בו נסענו יחד, היה הדבר בעינינו כחלום; בהשוואה לאז, החיים שלנו כיום הם בבחינת "גן־עדן". שנינו נתנו שבח ושירה לבורא עולם על שנתן לנו את הכוח והעוז לעבור את כל הסבל והתלאות במשך שמונת השנים שחלפו, והתפללנו לעזרתו גם להבא.

חברי לא נתן לי ללכת לצריף, שם היה דחוס ביותר וסכנת־חנק מהריח הנורא. החדר שלו היה אמנם קטן למדי, אך הספיק עבור שנינו.

למחנה החדש הגענו ביום חמישי. בימים הראשונים שררה במקום ערבוביה גדולה, והאחראים לא היו מסוגלים להשתלט ולדעת מי מהאסירים הגיע, או לא הגיע, לעבודה. כך עלה בידי לנוח יומיים שלמים.

בליל שבת־קודש התפללנו קבלת־שבת ותפילת ערבית. בידי חברי היה "פראפוסק" (רשיון) שיכול לנוע באופן חפשי גם מחוץ למחנה, ויכול היה לרכוש כל מיני מצרכים. כך היה לנו לחם לבן, חמאה, ביצים ודגים־מלוחים, וערכנו סעודת שבת כיד המלך.

שביתת אסירים כללית

ביום ראשון בבוקר ערכו מיפקד מיוחד שנמשך עד אחר הצהרים. החיילים רשמו את כל האסירים על שאלונים אישיים מיוחדים, ואחר כך חילקום לבריגדות. נאמר לנו, כי מחר אנו יוצאים לעבודה.

למחרת, ביום שני בבוקר, העמידו אותנו, 300 אסירים, בשורות, וחילקו אותנו לחמש בריגדות, מלווים על־ידי משמר של 15 חיילים ושלשה כלבים מאולפים. החילונו ללכת רגלי מרחק של 10 קילומטרים, עד שהגענו לשדה ענק, זרוע כולו תפוחי אדמה. השדה נחלק לחמשה חלקים, לכל חמשת הבריגדות, והוטל עלינו לחפור באדמה ולהוציא מהם את התפוחי אדמה. גם הובטח לנו, שעם גמר העבודה נוכל לחזור למחנה לנוח.

אולם, מיד עם תחילת העבודה החלו לפתע לרדת מטרות־זעף. האדמה נעשתה בוצית ונדבקה למעדר, ולא יכולנו להוציא את הירקות מהאדמה. היינו רטובים עד לשד עצמותינו והגוף נתמלא חום. לעומתנו, החיילים, היו

לבושים היטב, עם מעילי גשם, והמים לא חדרו לבשרם. הללו השתתפו בצערנו וציפינו שיחזירו אותנו למחנה, אך מפקדם לא הסכים לכך בשום פנים, ופקד על הבריגדיר שלא נחזור למחנה כל עוד האסירים לא יגמרו את הנורמות שלהם.

כאשר גמרנו סוף סוף את העבודה, לקחנו אתנו כמה דליים עם תפוחי אדמה. בטוחים היינו, כי אחרי יום עבודה כזה, מגיע לנו לפחות קצת ירק לארוחת צהרים. אך התברר לנו כי טעינו מרה; אותה שעה הגיע שליח מטעם הנצ׳לניק של המטעים אשר הזהיר אותנו, כי אם נעיז לקחת גם דלי אחד של תפוחי אדמה יושיב את כולנו במאסר!

לשמע הדברים יצאו האסירים מכליהם. מרוב כעס זרקו כולם את המעדרים והכריזו על שביתה. החיילים, שראו את מצבנו השתתפו בסבלנו, לא הגיבו כלל ולא נגעו בנו לרעה.

המפקד חש למחנה וביקש מהנצ׳לניק לשחרר אותנו מהעבודה, כי הגשם ממשיך לזעוף ואין שום תועלת מהעבודה בתנאים כאלה. כעבור שעה חזר עם האישור המיוחל, המאפשר לנו לעזוב את העבודה ולחזור למחנה.

הנצ׳לניק עצמו היה אדם בלתי־יציב, וכל המהלכים שלו היו תלויים במצב רוח. סימן היה בידי האסירים: אם הגיע למחנה וכובעו מסודר על ראשו — אות וסימן הוא שמצב רוחו טוב; ביום שכזה היה ממלא כל בקשה שהגיעה אליו, מהחיילים או מהאסירים. אולם, באם כובעו היה שמוט על עיניו — רע ומר היה לאדם שנפגש בו. כל אחד מהאסירים כבר ידע שעדיף להימנע מלהיתקל בו במצב כזה, ואם היה פוגש באסיר כלשהו, היה מענישו ללא כל סיבה לשלשה ימי מאסר לפחות. גם חייל שניתקל בו היה נענש על ידו ל־3 ימי מאסר על לא עוול בכפו.

אותו היום התמזל מזלנו וכובעו היה מסודר היטב על ראשו; אחרת, היינו כולנו נענשים על פעולות־חתירה.

ביום השני, עם הגיענו לעבודה, כבר חיכה לנו הנצ׳לניק של המטעים. כתמיד היה שתוי, והוודקה של אתמול עדיין חלחלה בו. הוא היה כעוס ומרוגז שלא גמרנו אתמול את הנורמות וחזרנו באמצע העבודה. הוא החל לקלל ולחרף, ואף הזהיר שאם לא נמלא היום את הנורמות, יעמיד את

כולנו למשפט בעוון חתירה. הוא לקח את כל הדליים שלנו ומסרם בידי החיילים, תוך אזהרה שאם יהינו לבשל תפוחי אדמה, יישפטו גם הם יחד אתנו.

היינו רעבים מאד ורבים מהאסירים התחילו לאכול תפוחי אדמה לא מבושלים. גם אני נסיתי לעשות כמוהם, אך בני מעיי החולים לא יכלו לעכלם. לפנות ערב החזירו לנו החיילים את הדליים והרשו לנו לקחת אתנו תפו״א למחנה. אולם, מיד עם בואנו למחנה, לקחו מאתנו את כל הדליים והירקות והעבירום למחסן. נשארנו שוב רעבים. אותו היום חפרנו וקטפנו 35 טון תפוחי אדמה, אך היה זה פחות ממה שנדרשנו להספיק, ולכן קיבל כל אחד מאתנו רק 400 גרם לחם.

בלילה נתקפתי בכאבי־מעיים חזקים. חברי, שהתגורר יחד אתי, הלך להזמין רופא, אך סירב לבא. רק בבוקר הלכתי בכוחות עצמי אל הרופא וביקשתי ממנו לאשפז אותי בבית החולים, כי זה זמן שאני סובל על אולקוס בקיבה. סיפרתי לו, כי בימים האחרונים היו לי כל העת יסורים נוראים, וחושש הנני פן תהיה התפוצצות פתאומית בקיבה. הרופא בדק אותי, ונתן לי הפנייה לאשפוז.

הלכתי לבית החולים, שם לא שהיתי יותר ממספר שעות. קבלת שחרור מהעבודה, גם למטרת אשפוז, היתה אפשרית רק באם יש לאסיר חום גבוה, אך מחלתי לא גרמה לחום. גם אם בני־מעיו של האסיר יתפוצצו, חלילה, אך אין לו חום, אין לו שום סיכוי לקבל שחרור מהעבודה!

חיסולו של אסיר בורח

למחרת, בשעה 6:00 בבוקר, נאלצתי לצאת לעבודה יחד עם כולם. אותו היום שוב ירדו מטרות־עוז וברד כבד, ושקענו כולנו בבוץ העמוק. הדרך למקום העבודה עברה ביער, ומיד עם הכנסנו ליער ברח אחד האסירים מהבריגדה שלנו. משום מה לא נלוו הפעם כלבים לחיילים, ולכן הורו החיילים לכולנו להתיישב על האדמה הבוצית. חיילי המשמר התפצלו לשנים, כאשר חמשה חיילים נשארו לשמור עלינו, ואילו חמשת הנותרים החלו לרוץ אחר הבורח. הם סרקו שטח ענק של היער, אך לא מצאו את הבורח.

לפתע נשמע קול יריה לכוון אחד העצים. התברר, שעל צמרת עץ גבוה ישב האסיר־הבורח, וכאשר הבחינו בו החיילים, ירו עליו והרגו אותו במקום! שני חיילים חזרו למחנה, הביאו עגלה וסוס והעמיסו עליה את גופת החלל.

המשכנו למקום העבודה במצב־רוח ירוד מאד. העבודה התנהלה בעצלתיים ובשעות אחר הצהרים הספקנו בקושי לחפור ולתלוש 5 טון תפוחי אדמה בלבד. חיילי המשמר הבחינו במצב, אך החרישו ולא הגיבו. הם ידעו היטב, כי בתסיסה השוררת בין האסירים, עלולים להכריז על מרד וחתירה והם, החיילים, עלולים להיות הקרבנות הראשונים.

בדרך כלל, בינינו לבין החיילים שררו יחסים טובים ומעולם לא נגעו בנו לרעה — בניגוד לחיילי־משמר אחרים אשר יחסם לאסירים היה בכי רע. והנה, דוקא אצלם קרה מה שקרה, לחסל אסיר אומלל בעת שניסה לברוח!

החיילים הרגישו בתסיסה, והמפקד התנצל בפנינו כי לא היתה לו שום דרך אחרת. אם לא היה ממלא את התחייבותו — הסביר לנו — עלול היה להישפט לשנים ארוכות של עבודות־פרך!

300 אסירים מועברים לקאלימא

בערב, כאשר חזרנו למחנה, עכבו אותנו ליד השער. הנצילניק הגיע אלינו, כאשר כובעו שמוט עד עיניו — אות וסימן על מצב רוחו הגרוע. לאחר שיחה קצרה עם מפקד המשמר, החל לשאת בפנינו דברים:

— "בעת שהגעתי למחנה, בטוח הייתי כי מדובר באנשים הגונים היודעים למלא את תפקידם על צד הטוב ביותר, ואוכל לפתח אתכם קשרים ויחסים טובים. אולם, עברו כבר ארבעה ימים, ואפילו פעם אחת לא מלאתם את הנורמה שלכם. זה מהווה, למעשה, פעולת־חתירה אשר בגללה אפשר להעמידכם למשפט ולגזור עליכם גזר־דין מוות. אולם, מה שקרה אתכם היום, כבר כרוך עם מרד גלוי. תכננתם לחסל את המפקד ולברוח, אך הודות לקור־רוחו וטוב־לבו, אשר לא הגיב על הפרובוקציות שלכם, נמנעה שפיכות־דמים. אך, עליכם להבין, כי לא נעניק לכם בתמורה לטיפות עדינות!" — — —

בתום דבריו ערכו אצלנו חיפושים אישיים והלכנו לצריפים שלנו. עם בואי לצריף, כבר המתינה לי אחות אשר העבירה אותי לבית החולים.

הנה כי כן התברר לי שוב, כי שרשרת הנסים שפקדה אותי החל מהיום הראשון למאסרי – ממשיכה, בחסד השם עלי, גם עכשיו; כעבור כמה ימים נודע לי, שעוד באותו לילה העבירו את כל 300 האסירים למחנות בקאלימא, הידועים לשמצה, משם לא חזר איש בחיים! – – –

פרק ארבעים ושנים

בבית החולים המרכזי

דיקנא קדישא בסכנה / המנהלת – בת למשפחה חרדית / הדלקת נרות חנוכה בבית החולים / נקמה בצורר ישראל / הצלת יהודי ממוות / מכתב מידיד /

דיקנא קדישא בסכנה

ביום כ״ד באב תש״ה, (3 באוגוסט 1945), העבירו אותי לבית החולים המרכזי של המחנה. בשער הכניסה עכבו אותי, ערכו אצלי חיפוש יסודי ומנהל המחלקה הסניטרית הביא אותי אל הסַפָּר. הודעתי לו מיד, כי לא ארשה לגזוז את שערות זקני ופיאותי. הוא קרא למנהל אשר דיבר אתי בלבביות וניסה להשפיע עלי.

״בעצם יש לנו היכולת והאפשרות לעשות אתכם כל מה שאנו רוצים, גם בניגוד לרצונכם״, החל לדבר אלי בלשון חלקלקות, ״אך אין ברצוני להתנהג אתכם בכפיה. ניכר עליכם היטב שעברתם מספיק סבל ומצוקות ואתם חולים באמת, ולכן הננו מעונינים לרפאות אתכם. אמנם נכון הדבר שמדובר באדם נקי, ושערות זקנכם נקיות. אך, אלה הם חוקים סניטריים אשר אסור לנו לעבור עליהם. באם לא תאפשרו לנו לספר את שערות זקנכם – לא נוכל, לצערנו, לקבל אתכם אצלנו בבית החולים!״

ביקשתי ממנו להחזיר אותי לצריף. ״לא אוכל להסכים בשום אופן שתורידו את שערות זקני!״ אמרתי בתקיפות.

תשובתי הכניסה אותו למבוכה. הוא הרהר קמעה, ביקש ממני לחכות לו עד שיחזור, והלך. כעבור מספר דקות חזר ובידו הוראה בכתב מאת מנהלת המחלקה הסניטרית, שלא להוריד את שערותיי בעל־כרחי. כן הורתה, להכניס אותי בחדר מיוחד במחלקה הכירורגית, שם יכינו אותי לניתוח שיערך מחר.

יום אחד הגיע למחנה צלם והציע לי לעשות תמונה. אף שידע שלא ארצה להצטלם, בכל זאת אמר לי לבא בשעה 12:00 מעבר השני של המחנה. ואמנם, בשעה היעודה הגיע וצילם אותי, והבטיח לי לשלוח את התמונה לרעייתי. הוא היה יהודי שנאסר ונשפט לעשר שנות מאסר, והיה לו אישור לצאת מהמחנה. הוא עמד בדיבורו ושלח לה את התמונה. לאחר ששוחררתי וחזרתי הביתה, אמנם מצאתי את התמונה ששלח – והרי היא כאן לפניכם!

הסַפָּר היה יהודי פולני אשר ידע היטב איך לספר יהודי, מבלי לנגוע בשערות פאותיו.

למחרת, הגיעה מנהלת המחלקה ובדקה אותי היטב. היא אמרה, שאני חלוש מדי וזקוק לדיאטה מיוחדת כדי לחזור לכוחותיי, ורק אז אפשר לערוך את הניתוח. ביקשתי ממנה לסדר לי דיאטה חלבית, כי מסיבות כשרות לא אוכל לאכול מאכלים אחרים. כן ביקשתי ממנה, לתת לי חלב טרי, לא מבושל, ובכוסות־זכוכית נקיות. היא הסתכלה עלי בעינים מפליאות ואמרה בחיוך: אוי, כמה צרות שיש לי מכם!"...

אותה שעה, מיד עם תום תפילתי, הביאו לי 200 גרם סוכר. אחר הצהרים בדק אותי רופא־כירורג אשר הורה לערוך לי צלום רנטגן ועוד בדיקות אחרות, העלולות לקחת שבועיים ימים.

בתום השבועיים הגיעה אלי קונסוליה של שלשה רופאים, בהרכב קרדיולוג, רופא כירורגי ומנהלת המחלקה הסניטרית. שני הרופאים היו בדעה שיש לנתח אותי מוקדם ככל האפשר. אולם, דעתה של המנהלת לא היתה כן. לפי דבריה, אני עדיין חלוש למדי, ובמצב הנוכחי לא אוכל לעמוד בסבל הניתוח. לכן, הביעה דעתה, יש לחכות עוד זמן מה, ובינתים לרפאות אותי בתרופות אחרות אשר יחזקו את גופי. השלשה התייעצו שוב, ואחר הוחלט לקבל הצעתה ולחכות לבצוע הניתוח.

המנהלת — בת למשפחה חרדית

ידעתי, כי מנהלת המחלקה היא אשה יהודיה, אך התפלאתי מאד איך היא כל כך מסתכנת לטובתי. התעלומה נפתרה לי כעבור מספר ימים:

באחד הלילות, כאשר כל החולים היו שקועים בשנתם, הגיעה אלי וניהלה אתי שיחה ארוכה. היא סיפרה לי, כי נולדה למשפחה דתית והוריה היו שומרי תורה ומצוות. כן גילתה לי, כי שמעה הרבה אודותיי ועל סבלותיי המרובים במחנה בגלל היותי יהודי דתי ושומר מצוות. לפי דבריה, זה זמן שרצתה לעזור לי ולאשפז אותי בבית החולים, אך הנצ'לניק של המחלקה השלישית לא הרשה זאת בשום אופן, ורק כעת עלה הדבר בידה.

"אולם", המשיכה, "על שנינו להיות זהירים מאד. בנוכחותם של אחרים אני אתנהג אתכם בצורה קשה וחמורה; אתרעם על שאינכם אוכלים את תבשילי בית החולים, ואף אאיים לזרוק אתכם מבית החולים — כדי שהשומעים והמלשינים ימסרו על כך לנצ'לניק של המחלקה השלישית, וכך יירגע אותו רשע. אולם, כאמור, כל זאת יהיה רק כלפי חוץ, ולטובתכם. אני עצמי לא אבוא ולא אתראה בפניכם, אך כל מה שתרצו ממני, תוכלו לעשות זאת באמצעות המזכירה שלי, אף היא נערה יהודיה ובעלת לב־טוב. באמצעותה אסדר את כל מה שדרוש לכם. אקוה שהקב"ה יעזור לנו שעוד נוכל להיזכר על כל הצרות האלו בהיותנו משוחררים מהגיהנום הזה!", סיימה את דבריה הנרגשים בעת שנפרדנו.

אחרי כמה ימים ביקשו ממני לסור למשרד בית החולים. המנהל הציע לי לעבוד במשרד כמה שעות ביום בהנהלת חשבונות. מנהל החשבונות הראשי אמר לי, כי הוא מודע לכך שאינני עובד בשבתות ומועדי ישראל, אך אין זה מפריע לו.

הוא סיפר לי, כי שמע אודות מומחיותי במקצוע הנהלת החשבונות. כן הוסיף, שהוא ידאג לכך שאקבל מוצרי מזון ישירות מהמחסן המרכזי ולא ממטבח בית החולים. הוא גם ידאג עבורי לקבל כלים חדשים מהמחסן, שטרם השתמשו בהם, כדי שאוכל לבשל לי איזה תבשילים שארצה.

אמרתי לו שאתן לו תשובה עד מחר. רציתי להתייעץ מקודם עם מנהלת המחלקה. בערב, כאשר נכנסתי אל המזכירה, היא ידעה כבר מההצעה. היא סיפרה לי, כי מנהל החשבונות הראשי ביקש ממנה לעבור על כרטסת החולים ולבדוק אם יש ביניהם מנהל חשבונות, כי הוא זקוק באופן דחוף למנהל חשבונות. גם האחראית במשרד ידעה על ההצעה, ואף היא הביעה הסכמתה. אלא שיחד עם זה הציעה, שבגלל מצב בריאותי אעבוד רק 3-4 שעות, וגם זאת בשעות לא רצופות; בבוקר, אחרי הצהרים או הערב, לבל יורגש שאינני עובד בשבתות.

ביום הראשון עבדתי שלש שעות. מנהל החשבונות הראשי עבר על העבודה והתפעל מאד. הוא התבטא בפני, כי העובדים שלו שלמדו את המקצוע כאן במחנה, לא היו מסוגלים לעשות זאת גם במשך יומיים תמימים. באותו היום כבר קיבלתי מהמחסן כל מיני מצרכים: תפוחי

אדמה, גריסים, שמן זית וסוכר למשך שבוע שלם. מדי יום בישלתי לעצמי מעט מהמצרכים, ולאט לאט החילותי לחזור לכוחותיי.

כעבור זמן מה קרא לי האחראי של בית החולים ושאל אותי מדוע איני מוריד שערות־זקני ופיאותי. "האם אתם עושים זאת לשם יופי, או מטעמי דת?", שאל.

הסברתי לו, כי מאז היותי במחנות, כבר הפסקתי מזמן לחשוב על יופי. אני יהודי דתי וכך דורשת ממני מצות דתי. הוא התחיל להטיף לי מוסר, כי הנני כפוי־טובה למנהלת המחלקה אשר ריחמה עלי ולקחה אותי לבית החולים, שלא אצטרך לעבוד עבודות קשות. היא דאגה שאקבל עבודה קלה בהנהלת חשבונות, וכן לקבל מוצרי מזון ישירות מהמחסן, ואילו אני מצדי משלם לה רעה תחת טובה בזה שאינני נוהג לפי חוקי בית החולים!

לאחר בירור קל נודע לי, שהיתה זאת פרובוקציה אישית של המפקד ולכן נזהרתי שלא ליפול ברשת שהוא טומן לרגלי. הסברתי לו, כי המנהלת איננה כל כך טובה בשבילי, וכי שהותי בבית החולים אין זה בגלל טוב־לבה, אלא שהרופאים כפו עליה זאת מחמת מצב בריאותי החמור.

ובאשר למצרכים שאני מקבל ישירות מהמחסן, הסברתי לו, שגם היא אינה יודעת מזה, וזה דאג לי מנהל החשבונות הראשי אשר זקוק לעבודה שלי, ולא להיפך. בתור חולה היו בידי הזכויות לשכב במיטה ולחכות לניתוח. אני עובד רק מרצוני הטוב, והעבודה שלי שווה יותר מעבודתם של שנים אחרים. ולכן, באם לא יתן לי את המצרכים הדרושים — אכן לא אעבוד בשבילו!

המפקד נדהם מדברי. כל אלה לא התאימו עם ההלשנה שקיבל נגדי, כי המנהלת היהודיה סידרה לי תנאים מיוחדים — אשר, אגב, אמנם תאמה את המציאות — אבל הנחרצות שלי השפיעה עליו באופן מוחלט. היה לי הרושם, שהשתכנע מדבריי שהחשד נגד המנהלת אין לו שום יסוד...

כעבור מספר ימים סיפרה לי המזכירה, כי המפקד התענין אצלה באם אני נפגש עם המנהלת לעתים קרובות. כן גילתה לי, שאחד האסירים העובד בהנהלת חשבונות הלשין עלי, ולכן ייאלצו להפחית מהמצרכים

שאני מקבל מהמחסן, כדי למנוע לזות־שפתים. כן אמרה, כי בהזדמנות הקרובה ביותר ישתדלו להיפטר מאותו מלשין, והכל יסתדר כמקודם.

כעבור כמה שבועות הועברו מבית החולים כמה אסירים שהתרפאו, חזרה למחנה, ביניהם אותו אסיר־מלשין. שוב קיבלתי מצרכים מהמחסן והמשכתי לעבוד כמה שעות ביום בהנהלת חשבונות.

בתקופה בה עבדתי בהנהלת חשבונות חלו גם הימים הנוראים וימי החגים: ראש השנה, יום הכפורים, סוכות, שמיני־עצרת ושמח״ת. איש לא ידע ולא הרגיש שלא עבדתי בחגים קדושים אלה.

ביקשתי מהמזכירה שתסדר לי רשימה מכל החולים היהודים הנמצאים בבית החולים, כדי שאוכל לבקר אותם, ואף להגיש להם עזרה במידת יכולתי.

החולה הראשון שנתקלתי בו היה יהודי מדברצין שבהונגריה. הוא היה בגיל ארבעים וחמש, נמוך־קומה ואיש חלש. הוא סיפר לי, כי בשנות השלשים נדד לפולין, ועם פרוץ מלחמת העולם השניה ברח לרוסיה. בשנת ת״ש, (1940), כאשר אסרו אותו יחד עם עוד יהודים מפולין, גילה להם את האמת כי הוא יליד הונגריה שברח לפולין. בעת החקירה נתן לו החוקר ניר לחתום עליו, ובו נאמר כי הודה שהוא יליד הונגריה. לאחר שנשפט והגיע למחנה, הזמינוהו להתייצב במחלקה השניה של הנ.ק.וו.ד. שם הקריאו בפניו פרוטוקול שהוא מודה שהגיע מהונגריה לרוסיה, בתור מרגל מטעם הממשלה הגרמנית. בגלל אשמה זו נשפט לחמש שנות עבודות־פרך.

הוא ממשיך לספר לי, כי נמצא כבר במחנה שש שנים; שנה מעבר למועד שאמור היה להשתחרר, ואיש אינו חושב על שחרורו. מרוב צרות וקושי העבודה לקה בהתקף־לב והעבירוהו לבית החולים. לדבריו, המנהלת היהודיה עזרה לו רבות, וממש הצילה את חייו. כעת הוא מרגיש כבר טוב, אך חושש שמא יחזירוהו לעבודות קשות, אשר בגלל מצב בריאותו לא יוכל לעמוד בהן. כן סיפר לי, כי במקצועו הוא אופה מומחה, ובעירו דברצין היתה לו קונדיטוריה משלו.

פניתי למזכירה וביקשתי ממנה לדבר עם מעבידה, להעסיק אותו במטבח, שם יוכל לאפות עבור החולים ואנשי ההנהלה. כעבור כמה ימים

אמנם החל לעבוד במטבח, וגם אני נהניתי מפרי עבודתו — הוא ארגן לי לחמניות לבנות לכבוד שבת.

הדלקת נרות חנוכה בבית החולים

הגיעו ימי החנוכה. התחשק לי מאד לקיים מצוות הדלקת חנוכה. סידרתי לעצמי חנוכיה מפח ישן, וביקשתי מהמזכירה לאפשר לי להדליק נרות החנוכה בחדר הארכיון, אליו לא נכנס איש. היא נתנה לי את מפתחות החדר, ומהשמן שהייתי מקבל מהמחסן הדלקתי נרות חנוכה.

ערב אחד, כאשר באתי להדליק את הנרות, אמרה לי המזכירה שהמנהלת רוצה לבקר אותי. כעבור כמה דקות הגיעה המנהלת ובידה מתנה — חבילת קמח לבן. "בבית שלנו היו נוהגים לאפות לביבות בחנוכה", אמרה לי, "ולכן הבאתי לכם קמח כדי שנוכל לערוך ליל־חנוכה אמיתי. מחר, ביום ראשון, איש אינו בא למשרד, ונוכל לערוך ליל חנוכה שמח!"

הפחח של בית החולים הביא לי חתיכת פח ועליו אפיתי לביבות. בערב הגיעה המנהלת והמזכירה; ברכתי על הדלקת הנרות ואכלנו לביבות חמות.

"זה למעלה משלשים שנה שלא טעמתי טעם לביבה", אמרה לי בדמעות בעיניה, "וערב זה מזכיר לי את ימי ילדותי, הוריי וביתי. במשפחה, היה זה חג שמח ועליז. הבית היה מואר באור יקרות; הגיעו אורחים והאבא היה מחלק לכולנו דמי־חנוכה. "מה דעתכם, רבי", שאלה ברצינות מרובה, "האם עוד נזכה לשמוח בנס־חנוכה כפי שהיה פעם? אולי הננו חיים היום בתקופת המשיח, עליה כתוב שהיהודים יצטרכו לעמוד בסבל קשה?!"

ניחמתי אותה, כי עוד תזכה לימים טובים ומאושרים ליהודים. הסברתי לה דברי חז"ל ש"כל המציל נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא". והרי היא הצילה נפשות רבות מישראל, לכן תזכה בזכות זו להגיע לימות המשיח, ולראות זמנים טובים ונאים לישראל.

היא התפרצה בבכי. "מקנא הנני באמונה שלכם", אמרה לי, "כאן במחנה, כאשר רואים ומסתכלים בצרות הרבות הבאות על בני האדם, ישנם רגעי־יאוש אשר לא רוצים כבר לחיות בעולם שפל זה!" — — —

מספר ימים אחרי החנוכה קרא לי הקצין ואמר לי, שקיבל הוראה מהמחלקה השלישית להחזיר אותי למחנה, אלא שחסרה עדיין הסכמתה של מנהלת המחלקה הסניטרית.

"באם הנך ידיד אמיתי שלה", אמר לי, "עליכם לבקש מיזמתכם שתשחרר אתכם מבית החולים. מרחפת עליה סכנה שיפטרו אותה מעבודתה וגם להיענש קשות. הנצ'לניק של המחלקה השלישית כבר העיר מזמן את תשומה לבה, כי היא מסכנת עצמה יותר מדי עבור האסירים היהודים הנהנים מיחס מיוחד שלה".

"כל עוד זה קרה עם יהודי־אסיר רגיל", המשיך להסביר לי בהדגשה, "החרשנו. אך אתכם לא נוכל לעבור על כך בשתיקה. היא מאפשרת לכם להתעטר בזקן ופיאות בבית החולים; אתם ממשיכים לקבל מוצרי מזון מהמחסן כדי להמנע מלאכול מתבשילי בית החולים, להיות שונה מכולם, ואף מאפשרת לכם להדליק נרות חנוכה!"

"מה אתם חושבים", המשיך ברוגזה, "שאיננו יודעים מכל מה שאתם עושים כאן מתחת לאף שלנו? אצלנו אין סודות. הנצ'לניק של המחלקה השלישית גם הסביר לי את המשמעות של נרות החנוכה שאתם מדליקים. הנרות הללו מזכירים את התקופה שבה טבחתם ביוונים שרצו להכניס אורה בין היהודים. סוף סוף, אתם היהודים עם של רוצחים ולכן איש אינו אוהב אתכם. גם בימינו אתם מוכנים לטבוח בערבים ולכבוש בכח את פלשתינה כדי לכונן שם מלכות ישראל!"

בתום דבריו הקשים אמר לי, כי עלי לחזור בהקדם למחנה, ולחסוך בכך צרות רבות למנהלת המחלקה!

הכחשתי מכל וכל על קשרים כלשהם עם המנהלת. הסברתי לו שוב, כי הנני נמצא כאן בבית החולים בגלל מחלתי, וזאת יכולה לאשר גם ועדת הרופאים. חבל לאיים עלי, כי כל האמצעים והצרות שמסוגלים לנקוט נגדי — כבר ננקטו במידה גדושה על לא עוון בכפי!

כל הענין לא נתן לי מנוח. הבנתי, שאת כל זאת הוא עושה מיוזמתו בלבד. אך לא ידעתי עד כמה יצלח הדבר בידו; בין רוצחים ואכזרים אלה, יכול גם לקרות הגרוע ביותר.

הלכתי מיד למזכירה, סיפרתי לה את כל דברי הנצ'לניק ובקשתיה

שתעביר הכל למנהלת. כן אמרתי לה, כי אולי באמת כדאי לי לחזור למחנה, היות ואין רצוני שהיא תסבול בגללי.

למחרת הגיעה המזכירה ותשובת המנהלת בידה — שאין לי מה לדאוג. ובאשר למשרה שלה, אין היא דואגת כלל, כי לה קשרים מיוחדים עם הנצ'לניק הראשי של המחנה, בהיותה הרופאה של כל בני המשפחה שלו.

היא ביקשה להבהיר, שכל מה שאמר לי אין זה אלא פרי יוזמתו שבישל בעצמו לאחר שנודע שמתכוננים להעבירו למחנה אחר. הוא עשה זאת בכוונה נגד המנהלת כדי להתחנף ולמצוא חן בעיני ההנהלה, ולהציל בכך את עורו. אך אין הוא יודע, שבזה רק הרע את מצבו!

נקמה בצורר ישראל

כעבור מספר ימים הגיע אותו קצין למשרד הנהלת החשבונות, ביקש אישור על עברו הנקי וכי אין לו שום חוב להנהלה. אישור כזה היה דרוש לו בקשר להעברתו לתפקידו החדש במחנה השני. מנהל החשבונות היה עסוק אותה שעה, ולכן ביקש ממני לסדר לו את האישור. חיפשתי בכרטסת את הכרטיס עם הפרטים שלו, שם היה רשום שהוא חייב 600 רובל עבור מצרכים שונים שקיבל מהמחסן. עשיתי עצמי כאיני רואה וכתבתי לו אישור שאין לו שום חוב אצלנו. מנהל החשבונות חתם על האישור, והקצין הלך לדרכו שמח טוב־לב. בודאי חשב לעצמו כי עשיתי זאת בגלל פחדי ממנו, ובזה ארכוש את לבו. אך אני עשיתי זאת מחמת חישובים שלי — רציתי פשוט להיפטר ממנו שעה אחת קודם — — —

למחרת הודעתי למנהל החשבונות, כי בטעות הוצאתי אתמול כרטיס של קצין אחר בשם דומה, ורק מאוחר יותר הבחנתי בטעותי, כך שאותו קצין נשאר חייב הסך 600 רובל. כדי לתקן את הטעות, כתבתי מכתב להנהלת המחנה החדש, לשם הועבר הקצין, וביקשתי מהם לקזז ממשכורתו את החוב ולהעבירו אלינו.

מנהל החשבונות התפלא מאד על המשגה שעשיתי, אך היה שבע־רצון שעמדתי מיד על טעותי, וכך יספיקו לשלוח את כספי החוב בטרם מסתיימת שנת הכספים הנוכחית.

כאשר סיפרתי על כך למנהלת, היתה שבעת־רצון מאד על הצלחתי להתנקם בשונא־ישראל זה. היא שיבחה את ה״טריק״ שלי נגדו, כי בגלל החוב עלול היה לעכב את שהותו במחנה שלנו זמן ניכר.

הגיע זמן עריכת המאזן לשנת 1945. מנהל החשבונות ביקש ממני להאריך את שעות עבודתי לפחות עד 6 שעות ליום, כדי שהמאזן יהיה מוכן ליום ה־22 בינואר, ועדיין רבה העבודה שלפנינו. הסברתי לו שאין זה תלוי ברצוני הטוב, אלא במצב בריאותי, ביחוד כעת במזג האויר הקשה כאשר רגליי נפוחות מהקור. אולם, הבטחתי לו, כי אעשה למעלה מכוחותיי שהמאזן יהיה גמור במועד הנקוב.

במשך השבועיים הבאים עבדתי תחת לחץ קשה, למעלה מהכוחות, והצלחתי בע״ה לגמור את המאזן יומיים לפני המועד, כך שההנהלה קיבלה את המאזן יומיים לפני כן. בתום העבודה, העניקו למנהל החשבונות מענק בסך של 1400 רובל, מהם נתן לי 400 רובל.

— ״יודע הנני היטב שהתודה מגיעה לכם, ולמעשה כל המענק שייך לכם!״, אמר.

הצלת יהודי ממוות

בחודש שבט (פברואר) אותה שנה, הביאו למחנה יהודי זקן במצב קשה מאד, עקב תאונה שקרתה לו בעבודה. הרופאים, שחבשו את פצעיו בתחבושת, עשו זאת באופן בלתי מקצועי, וזה גרם לו שטפי־דם מרובים, והיה זקוק לעירויי־דם דחופים. היה שם אסיר אחד, בעל סוג דם זהה לדמו של היהודי הפצוע, אך הוא הסכים לתרום דם רק בתנאי שיתנו לו בתמורה קילוגרם סוכר, אשר מחירו בשוק השחור היה 400 רובל.

המזכירה סיפרה לי, שהיא עצמה עמדה לתרום לו מנה דם, אך סוג דמה לא התאים לדמו ולכן לא קיבלו ממנה.

הרהרתי לעצמי: הנה שלח לי הקב״ה מתנה מן השמים 400 רובל, באמצעות מנהל החשבונות, כדי להציל נפש אחת מישראל! נתתי מיד את כסף־המענק לאחת האחיות אשר הביאה קילוגרם חמאה. עוד באותו היום עשו לו את הטיפול הדרוש, וכך נצלו חייו של היהודי ממות בטוח.

אותו ערב הזמינה אותי מנהלת המחלקה. היא היתה מרוגשת מאד

מהעזרה שלי לאותו יהודי, אשר בכך ניצלו חייו. "יותר ויותר הנני מגיעה להחלטה שהקב"ה אתנו!", אמרה. היא הביעה הוקרה עמוקה, אשר למרות מצבי הקשה אינני חי בשביל עצמי, אלא מוכן תמיד לעזור לזולת.

כתוצאה מהמאמץ הקשה בעריכת המאזן, הרגשתי חלישות ותשישות מרובה. המנהלת הציע לי להיבדק אצל רופא קרדיולוג. לאחר הבדיקה אמר לי הרופא, שעלי לנוח לפחות חודש ימים כדי לחזור לבריאותי התקינה. כן שלח אותי לרופא כירורג לבדוק את הנפיחות ברגליי.

ביום שלישי, הגיעה לחדרי בבית החולים "קונסוליה" בהרכב מנהלת המחלקה ושני הרופאים שלי. הם בדקו אותי היטב, ולאחר התייעצות החליטו לרשום לי דיאטה מיוחדת שתכלול כמות גדולה של חמאה. החל מאז, קבלתי מדי יום כוס חלב עם 25 גרם סוכר, ולמשך השבוע — 5 קילוגרם תפוחי אדמה ו־300 גרם חמאה. כן ציוו עלי לצאת מדי ערב לשאוף אויר צח.

בטיולי היום־יומי בערבים, התלווה אלי יהודי אשר עבד במטבח בתור אופה. בשיחותינו היינו משוחחים אודות ענין ההשגחה פרטית, אשר הקב"ה מלווה אותנו בהשגחתו בכל שעה ורגע בחיינו, וביחוד ניתן לראות זאת בעינים מכל אשר קורה אתנו במחנה.

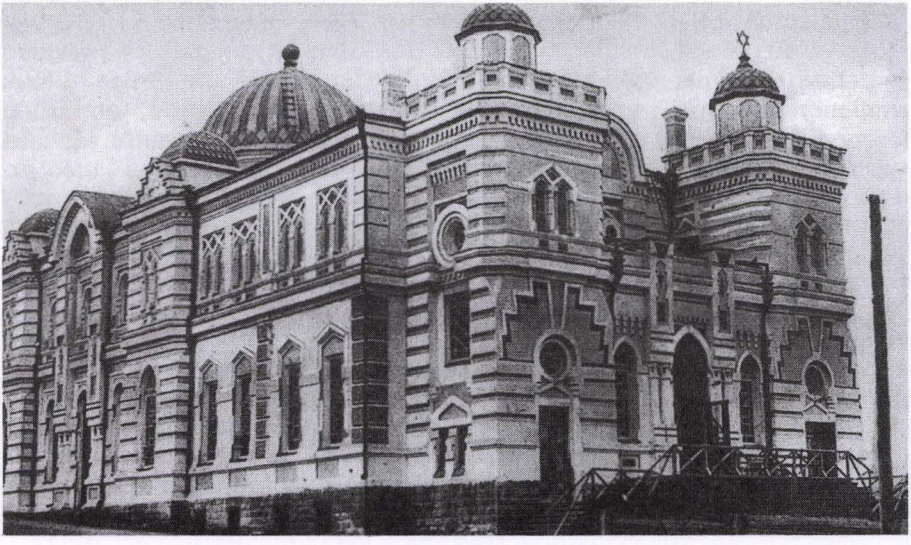
מכתב מידיד

באחד הימים הגיע אלי יהודי אחד אשר הביא לי מכתב ממתתיהו. ידידי־משכבר, מתתיהו, התענין במכתבו אודות מצב בריאותי, וביקשני לכתוב לו מה שנחוץ לי, כדי שיוכל לשלוח לי.

עניתי, כי הנני מודה לו על התענינותו במצבי, אך הדגשתי כי אין לי צורך מיוחד בשום דבר. כן ביקשתיו שלא ישלח לי מכתבים או חבילות. עשיתי זאת, פן יגרום לו הדבר לבעיות ושלא יצטרך לסבול בגללי. את המכתב לא שלחתי בדאר, אלא ביקשתי מאחד האסירים שעמד להשתחרר, לזרוק את המכתב בתיבת־דאר כלשהו עם הגיעו למוסקבה.

בית עלמין יהודי קטן שנתגלה בסיביר

בית־כנסת "דשיטה" במזרח סיביר

פרק ארבעים ושלשה

"על חטא" הארוך

שרשרת התעלפויות / בתא מס' 3 / מיהו היהודי "מאטעם"? / "כאן זה לא בית קפה!" /

שרשרת התעלפויות

במוצאי שבת קודש, ח' אדר א' תש"ו, (9 בפברואר 1946), בעת שערכתי לעצמי סעודת מלוה־מלכה במחנה, הגיעו אלי שני חיילים ובידם צו־מעצר חתום על־ידי קצין מוסמך. הם ערכו אצלי חיפוש אישי מקיף, ופקדו עלי להתלוות אליהם. לאחר שיצאנו מהמחנה והלכנו כברת־דרך ארוכה, הגענו למבנה עץ מגודר בגדרי־תיל, וסביבו מגדלי־שמירה עם חיילים מזוינים. למבנה זה קראו "טיזא", כלומר, בית־סוהר קטן עבור אסירים שחיכו למשפטם עקב פשעים שביצעו במחנה.

הוכנסתי לחדר המנהל. שני חיילים ערכו עלי חיפוש נוסף והחרימו ממני חגורת מכנסים, סכין, עפרון ומשקפים. לאחר מכן הכניסוני בצינוק קטן אשר הספיק בקושי לאדם אחד. מדי יום היו מביאים לי 400 גרם לחם ומרק עם בשר מבושל. מכיון שלא אכלתי את תבשילם, שמח החייל לאכול את כל המנה. שלש יממות, לילה ויום, ישבתי בצינוק, סגור ומבודד. ביום הרביעי הוציאו אותי לראשונה לחצר, ל"טיול" של 15 דקות, ולאחר מכן הכניסוני למנהל, אשר הכיר אותי היטב מהמחנות. הוא קיבל אותי בסבר פנים יפות, ולמרבה הפלא הציע לי לקנות ממנו טבק. קניתי ממנו טבק ואף נתן לי עתון לקרוא — דברים האסורים בתכלית במחנה. למעשה לא חשש ממני, כי הכיר אותי היטב וידע שלא אלשין עליו. לבד זאת, מעולם לא פחד נצ'לניק־מנהל מאסיר; טרם קרה שהאסיר ינצח את הנצ'לניק...

באותו ערב נפתחה דלת התא שלי, והחייל הנכנס הגיש לי פרווה, כובע חם ומגפים חמים. בהיות כל אלה גדולים ממידתי, נתן לי החייל חבל לכרוך את הבגדים על גופי לבל יפלו בדרך. הוא הוציא אותי מהבנין ופקד עלי ללכת אחריו.

הדרך היתה מכוסה בשלגים שהגיעו עד לברכיים, והחייל האיץ בי כל העת ללכת יותר מהר. "דאוואי, דאוואי" (מהר, מהר!) צעק כל הזמן. גם כאשר מיהרתי והחילותי כבר לרוץ, המשיך לצעוק לא הרף: מהר, מהר! קדימה, קדימה! כך רצתי בשלג העמוק משך שעה. אף שהקור הגיע ל־40 מעלות מינוס, יצאו מגופי אדים חזקים מחמת הזיעה של המאמץ הקשה. כאשר היינו כבר קרובים לבנין העץ בן 2 הקומות, לא יכולתי כבר להמשיך והתיישבתי על השלג.

הוא לא נתן לי לשבת ונאלצתי בכוחותיי האחרונים לעלות לקומה השניה, שם הכניסני לחדר גדול. מסביב לשלחן ישבו שבעה קציני הנ.ק.וו.ד. ובראשם קצין בכיר בדרגת "פולקובניק" — סגן־אלוף. בחדר עצמו היה חם מאד, ותנור הברזל שעמד בפינה היה אדום מרוב חום. עמדתי ליד הדלת לבוש בבגדיי הכבדים. הרגשתי שלא אוכל שאת את החום הנורא, וזרקתי מעלי את מעילי הכבד.

ה"פולקובניק" התרתח מזעם. "הנכם אסיר ותיק בעל־נסיון, וכבר הגיע הזמן שתדעו את הכללים שלנו. מכיון שלא הרשנו לכם לפשוט את המעיל, לא נרשה לכם גם לחזור וללובשו!", צעק אלי.

הוא החל לאיים עלי שיכבול את ידיי באזיקים. אך בטרם הספקתי לשמוע את כל דבריו, נפלתי ארצה מתעלף. הנוכחים בחדר החלו לשפוך עלי מים קרים עד שהתעוררתי מעלפוני. הרגשתי שהלב שלי נקרע מרוב כאב. היה לי חם מאד, ובעת שישבתי על הרצפה זרקתי מעלי גם את בגד הצמר שהייתי לבוש בו. ה"פולקובניק" לא זז ממני ופקד עלי ללבוש את בגד־הצמר והמעיל. שוב החל לאיים עלי באזיקים אם לא אמלא פקודתו.

נשארתי לשבת ולא יכולתי לחזור לכוחותיי. לבסוף קראו לרופא אשר בדק אותי היטב ואמר: "אסיר זה נתקף בהתקף־לב. אם תמשיכו להחזיק אותו כאן, לא יהיה לכם כבר את מי לשפוט, כי הוא לא יחזיק מעמד!"

לאחר שיצא הרופא, הוציא הקצין מילקוטו את המכתב שכתבתי למתתיהו.

"מכתב זה", אמר לי הקצין, "מהווה מסמך מספיק לשפוט אתכם ולגזור גזר דין־מוות. אולם, איננו רוצחים ואנו לא מעונינים להרוג בני־אדם. רצוננו היחיד לחנך אתכם להיות אזרח נאמן למולדתנו. יחד עם זה חשוב לנו, שתודו בפשע שעשיתם; זה ישמש לנו כאות וסימן על רצונכם הכן להיות אזרח סובייטי הגון".

כאן לקח לידו דף ארוך והחל לקרוא ממנו את כל פשעיי שעברתי במחנה:

"מהרגע הראשון שהגעת למחנה, ניהלת ללא הרף תעמולה אנטי־סובייטית. עוד בשנת 1937, מיד עם צאתך מקרון הרכבת למחנה, הכרזת בפני כל עם ועדה, שכל אלה שבאו יחד אתך ברכבת הם קרבנות־שוא, אשר בעת החקירות עינו אותם והכריחום לחתום על אשמות לא נכונות. הרשית גם להביע את דעתך, כי אנו — הנ.ק.וו.ד. — רצחנו אנשים על לא עוול בכפם".

"לפני שבע שנים", המשיך ה"פולקובניק", "כאשר הביאו למחנה אסירים יהודים מפולין והיתה הוראה מפורשת לא לקיים אתם מגע־ומשא כלשהו, היית הראשון לפתח קשרים אתם. אנו קבלנו אותם בארצנו, הענקנו להם דירות, עבודה ופרנסה, אך במקום תודה לשלטונות המהפכה, החלו מוציאים דיבה נגד השלטון ולא רצו לקבל אזרחות סובייטית. היית בקשר עם שונאינו, שונאי־דם אלה, ולא רק שעזרת להם בעצמך, אלא ארגנת שגם אחרים יגישו להם עזרה במלחמתם נגדנו!"

"בכל שנות שהותך במחנות אינך רוצה לעבוד בשבת. ואם אין די בכך, הנך משפיע גם על אחרים לעשות כמוך. גם הנער שהיה אתך במחנה, ילד שכבר נולד לאחר המהפכה, ואין לו כל מושג אודות הקפיטליזם הארור, גם אותו הצלחת לסחרר את מוחו ולמשוך אותו באמונתך החשוכה שלא יעבוד בשבת ושלא ישמע לשלטונות המחנה!"

"עסקת בכל סוגי תעמולה דתית מחוץ למחנה. הנה בידינו שני מכתבים ששלחת בצורה בלתי ליגלית באמצעות אסיר שעמד להשתחרר. ידוע לנו על הזכרון המעולה שלך, ולכן רצוננו שתגלה לנו כמה עוד מכתבים כאלה שלחת מחוץ למחנה!"

"לאור כל האמור", סיים את דבריו, "אם תודה על הפשעים הללו, יענישו אותך בעונש קל ותקבל רק 5 שנות מאסר. יודעים הננו שהנך מנהל חשבונות מקצועי, ונוכל להשתדל שתמשיך לעבוד במקצוע שלך; תמורת עבודה טובה תוכל לקבל ויתור על מחצית העונש שיוטל עליך. נשלח אותך מהמחנה מצויד בהמלצות טובות שלנו, ותהיה לך אפשרות לחיות את חייך בחופש ככל שאר האזרחים הסובייטיים. אולם, אם תעמוד בעקשנותך ולא תביע חרטה על מעלליך — אתה בעצמך תשא את עוון חטאיך ואחריות בלעדית על גזר־דין שיוטל עליך. אנו נעניק לך כעת מספיק זמן שתוכל לחשוב היטב על כל מה שדיברנו!", סיים הפולקובניק את דבריו.

עניתי, שאין לי כל צורך להרהר בהצעה, כי מזמן כבר החלטתי שלא לחתום על שום כתב־אשמה מזויף נגדי!

על דבריי האחרונים לא ענה כלל, אלא התקשר טלפונית והורה לחיילים להעבירני לתא מס' 3.

הגיע חייל אשר החזיר אותי למאסר. מנהל בית־הכלא בישר לי בשורה טובה, שמנהלת בית החולים התקשרה וביקשה לתת לי כל יום ליטר חלב בגלל מחלתי. הוא גם יעץ לי, לחתום על יפוי־כח המאפשר לו לקבל מהכסף הזקוף לזכותי במחנה, ובכסף זה יקנה עבורי מצרכי אוכל.

היה זה, כמובן, שקר גס. מיד לאחר שחתמתי על היפוי־כח, נהפך לאיש אחר. הוא החל לצעוק עלי שכל מטרתי ללחום נגד השלטון. "איש טרם הצליח לנצח אותנו!", אמר, והורה להעביר אותי לתא מס' 3.

בתא מס' 3

עם היכנסי לתא נשארתי מבולבל. גודל התא היה חצי מטר בלבד, ללא חלון וללא טיפת אויר. כל שעות היממה דלקה מנורה חשמלית לבנה, בעלת אור קלוש, כדי להכאיב את העינים. אי אפשר היה לדעת מתי יום ומתי

לילה. בצד השמאלי של התא עמד דלי ברזל ועליו מכסה עץ, עבור צרכיו של האסיר. בצד ימין עמד תנור גדול מכוסה בפח, אותו היו מחממים מבחוץ. החום היה חזק ולא היתה טיפת אויר לנשימה.

שלחן או כסא לא היו. במקום מיטה לישון היו מסודרים למעלה כמה קרשים, אשר כדי להגיע אליהם היו נאלצים לטפס על שלשה עצים מחוברים לקיר. לא יכולתי לעמוד על רגליי הכואבות ונאלצתי לטפס על "המיטה", בה ניתן לשכב על צד אחד בלבד, ללא יכולת להסתובב מצד לצד. החום למעלה היה חזק ביותר והזיעה נגרה ממני. לא יכולתי לישון וחיכיתי בקוצר רוח לאור הבוקר.

לא ידעתי, אמנם, מתי יום ומתי לילה, אך יכולתי לשער את אור הבוקר עם השמע קולות רגלי האסירים והסוהרים בעת שהוציאו אותם להתרחץ. לי לא הוענקה הזכות להתרחץ. בבוקר פתח השומר את חלון תאי, נתן לי סיר עם שני ליטרים מים ואמר, שמים אלה צריכים להספיק לי ליממה שלמה — לשתיה, לנטילת־ידים ולשטוף את הרצפה. מובן, שכמות זו הספיקה לי בקושי לנטילת ידים ושתיה. עבור הרצפה לא היה לי כבר במה לנקות.

כעבור שעה הגיע החובש, אשר נתן לי 3 כדורים ואמר, כי מנהלת בית החולים נתנה אותם עבורי. הבנתי את טיבם של כדורים אלה, וזרקתי אותם היישר לתוך הדלי לעיני החובש. הוא היה אדם ישר, אף שנאלץ למלא תפקיד חשוך של הונאת בני אדם. הוא ידע היטב, שכדורים אלה תפקידם לטשטש את האדם, כדי שבחקירות יחתום על כל מה שמגישים לו. הוא יצא מהתא מבלי לומר מלה.

לפנות ערב הביאו לי, בסיר שחור ומלוכלך, חלב מבושל. לא רציתי לקבלו ואמרתי לחייל, שהנצ'לניק הבטיח לי שאוכל לבשל את החלב בסיר מיוחד בחדרו. לשמע דברי פרץ בצחוק ואמר לי, שאינני הראשון וגם לא האחרון שרימה. "הנצ'לניק שלנו הוא אדם טוב", אמר החייל, "כל עוד אינו מקבל מהאסיר את הפרוטות העלובות שלו. לאחר מכן הוא מראה כבר את פרצופו האמיתי!" — — —

בלילה היה לי קשה מאד; לא יכולתי לשכב על "מיטתי" בגלל החום הנורא, ולא ניתן היה להירדם. ירדתי מה"מיטה", אך לא יכולתי לעמוד

על רגלי הכואבות, כך עליתי וירדתי, הלוך וחזור, במשך כל הלילה ולא מצאתי את מקומי.

בבוקר שוב הביא לי החובש את מנת הכדורים, אותם זרקתי ישירות לדלי. הוא הסתכל עלי בחמלה והציע לי טיפות לחזק את הלב. "זה אתם יכולים לקחת", אמר, "אני נותן לכם זאת מיזמתי שלי". היה זה מעין רמז והתנצלות על הכדורים שהציע לי. הסכמתי. הוא טפטף לתוך צנצנת נקיה עם מים כמה טיפות "ולריאן"; לקחתי את הטיפות ורווח לי מעט. יותר לא דיברנו מאומה ויצא.

משך כל היום המשכתי לעמוד על רגליי. לעלות על "המטה" לא העזתי, כי החום היה שם נורא. לפנות ערב, כאשר הביאו לי אוכל, סירבתי לקבלו וביקשתי מהשומר לשלוח אלי את הנצ'לניק, או שאני אבוא אליו. אך מובן שאיש לא בא.

בלילה נפתחה הדלת והחייל הורה לי לצאת מהתא. הוא נתן לי פרווה וכן כובע חם ומגפיים, ואמר לי להתלבש.

מיהו היהודי "מאטעם"?

טעמם של אזיקים על הידים טעמתי כבר אי פעם. הכאבים איומים; האזיקים נהדקים על הידים בצורה חזקה, השרשראות חותכות בעומק היד וגורמים לפצעים עמוקים. הבנתי, שעם רוצח זה לא אועיל מאומה. לבשתי את הבגדים והלכתי אחר החייל. שוב האיץ בי כל אותו הדרך שהלך אתי אתמול, עד בואנו אל הנצ'לניק.

עם הכנסי לחדרו נסיתי לפשוט מעלי את המעיל הכבד ולשבת על הכסא. אך הנצ'לניק הרים קול צעקה, כי אינני בעל־הבית כאן; איש לא התיר לי להוריד את המעיל או להתיישב, ולכן עלי לעמוד על הרגלים ולענות על שאלותיו. "אנקוט נגדכם באמצעים כאלה שלא תוכלו כבר לשבת, גם כאשר תקבלו את הרשות לכך!", הזהיר.

נאלצתי לעמוד על מקומי כפסל. בחוץ שרר כפור עז ואילו מגופי נטפה זיעה כמים. הנצ'לניק החל להמטיר עלי שאלות: מי הם הידידים שלך במחנה, ומי השונאים? איזה סוג קשרים היו בין מנהלת בית החולים לבינך? האם רופאי בית החולים היו מתייחסים אליך בטוב? מיהו היהודי

הזה בשם "מאטעס", אליו שלחת מכתב? במה עזרת ליהודים מפולין שהיו במחנה? איך קיבלת את הסידור־תפילה מהרב הפולני שהיה במחנה?

עניתי לו לפי סדר השאלות:

— "בין אסירי המחנה, כמו בין אנשי הצוות, לא היו לי ידידים וגם לא שונאים. באשר לרופאים, הם מטפלים בי כמו לשאר האסירים, לא טוב יותר ולא יותר גרוע; אין לי טענות נגדם. לעומתם, מנהלת בית החולים, אשר בדקה אותי כמה פעמים, מתנהגת אלי בצורה בלתי ידידותית. לא אחת גם איימה עלי לגרשני מבית החולים, לאחר שלא רציתי לאכול את תבשילם. באשר ל"מאטעס", לפני כמה שנים היינו יחד במחנה ולאחר שחרורו שלח אלי מכתב, אך לא עניתי לו כי אינני מנהל חילופי־מכתבים עם אנשים מבחוץ. בקשר ליהודי פולין לא יכולתי לעזור להם מאומה, גם אם הייתי רוצה לעשות זאת, כי היו מבודדים ולא היתה לנו גישה אליהם. ובאשר לסידור התפילה, קבלתי אותו מאת האחראי על יהודי פולין לאחר שנסעו מהמחנה, ואילו את הרב עצמו לא הכרתי כלל" — — —

כל החקירה לא נרשמה בפרוטוקול. הוא עינה אותי במשך שלש שעות רצופות, בעודני עומד על רגליי הכואבות, לבוש בבגדים חמים וכבדים, ולא איפשר לי לשבת. כאשר ניסה להמשיך ולהלאות אותי בשאלות אמרתי לו, כי יותר אינני מסוגל כבר. הוא פקד, אפוא, על החייל להחזיר אותי לכלא.

אותו לילה הרגשתי רע מאד. דפקתי על הדלת והתחננתי להביא אלי רופא. תחילה עשה עצמו השומר כאינו שומע, וכאשר לא הפסקתי לדפוק, צעק אלי דרך חלון הדלת, כי אם לא אפסיק להקים רעש, יאסור אותי באזיקים!

הייתי כבר במצב שלא איכפת לי מה שיעשו אתי, ולכן המשכתי לדפוק בדלת. לבסוף, כאשר פתח את הדלת, המראה הקשה שלי עורר את רחמנותו. הוא השאיר את הדלת פתוחה מעט, ולאחר שהרגשתי קצת אויר צח, התאוששתי מעט. אולם, הוא סגר שוב את הדלת ולא קרא לרופא.

כך עבר עלי הלילה תוך ציפיה לעלות השחר. בבוקר, שוב הגיע החובש ונתן לי טיפות "ולריאן". כאשר הביאו לי את מנת הלחם, מיאנתי לקבלה. אמרתי, שהנני מכריז שביתת־רעב עד בוא הנצ'לניק. אחרי כמה שעות הגיע הנצ'לניק. הבהרתי לו, שכל אסיר, גם אם הוא שפוט למיתה, מגיע לו טיול

קצר למשך רבע שעה לשאוף אויר צח. ואילו אני, גם את הזכות האלמנטרית הזאת שללו ממני, ולכן הכרזתי על שביתת־רעב.

"כאן זה לא בית קפה!"

הוא ענה לי, כי אין בסמכותו לשנות מאומה, מאחר שאני נמצא ברשותם של הנ.ק.וו.ד. ואת כל טענותיי עלי להפנות אליהם בלבד. הוא חזר למשרדו והחזיר לי את מנת הלחם. ראיתי כי בשביתת־רעב לא ארויח מאומה. להיפך, הם היו מעונינים בתשישותי המוחלטת, כך שבעת החקירה לא אוכל להחזיק מעמד ואחתום על כל מה שיגישו לי.

לקחתי את מנת הלחם וחילקתיה לשתים; חלק אכלתי בו במקום, ואילו המחצית השניה השארתי לשעות הלילה כאשר יביאו אותי להמשך החקירות.

בשעות הלילה המאוחרות חזר ונשנה המחזה. בדרך חזרה, האיץ בי החייל בצורה כה קשה שנפלתי על השלג ולא יכולתי לקום. הוא קרא לעזרת שני חיילים נוספים, אשר הקימוני ולקחו אותי מתחת לזרועותיהם, והובילו אותי לקומה השניה. הייתי מעולף מבלי יכולת לעמוד על הרגלים, והניחו אותי על הרצפה.

קראו לרופא, ולאחר שבדק אותי הסכימו להוריד ממני את המעיל והמגפיים הכבדים. הרופא רשם לי תרופה ונתנה בידי הנצ׳לניק. לאחר שקרא את המירשם אמר, שלא יוכל לדאוג לי לתרופות, כי טרם חתמתי על כתב־האשמה. הרופא שמע והלך לדרכו.

שני חיילים הרימו אותי מהרצפה והושיבוני על כסא. הנצ׳לניק הוציא מכיסו אותו דף נייר, ממנו הקריא בפני אתמול את כל השאלות, ואמר:

— ״אם תענה כעת על השאלות, ארשום הכל בפרוטקול ונוכל לזרז את העמדתך למשפט ויחזירו אתך למחנה, שם יהיה לך אויר די והותר!״, ניסה הנצ׳לניק להתגרות בי.

״בין אם תחתמו ובין אם לא, ממילא לא ישחררו אתכם מהמחנה״, אמר. ״אתם עדיין איש צעיר ובאמת לא כדאי לכם לסיים כך את חייכם. אני נותן לכם, אפוא, עצה טובה איך להמשיך בחיים״.

באמצע החקירה נכנס לחדר איש חסון, גבוה ורזה, לבוש במדי

הנ.ק.וו.ד. ובעל אותות־הצטיינות. הוא בחן אותי היטב בעיניו הדולקות, ואמר: "מה יושב אסיר זה בעת החקירה כאילו נמצא בבית־קפה?!"

בכעסו הגדול תפס אותי בדש בגדי והעמיד אותי על רגליי בכח. בקושי רב יכולתי לעמוד. החוקר פנה אלי שוב וביקשני לענות על שאלותיו. הסברתי לו, כי במצב בריאותי הנוכחי אין בכוחי לענות כלל. כן ביקשתי בתוקף שיביאו לי התרופות שהרופא רשם עבורי.

הקצין התרגז מאד למשמע תשובתי. הוא הוציא עתון מהכיס והיכה בו על ראשי. הרגשתי כאב חזק ונפלתי ארצה מתעלף. אינני יודע כמה זמן שכבתי כך, אך כשהתעוררתי ראיתי את הקצין עומד לידי. הוא ניסה שוב לאיים עלי ולהרביץ לי, אך כאשר הוציא שוב את העיתון מכיסו, נפלה משם גם חתיכת ברזל. הנצ'לניק הרים את הברזל וביקש מהקצין לצאת מהחדר.

"ראיתם את הקצין הזה?", פנה אלי הנצ'לניק, "בעת שהוא מנהל חקירה, הופך את האסיר לנכה משך כל ימי חייו. הוא נכנס כאן במקרה, אך כאשר שמע שאינכם רוצים לחתום על כתב האשמה, אין הוא מסוגל לשלוט על עצמו. לא לחנם הוא מכונה אצלנו "הנמר". אני לא נתתי לו את הרשות לנהל את החקירה שלכם. אצלו הייתם חותמים כבר מזמן על הכל. למזלכם הגדול, אמי הזקנה שמעה אודותיכם והיא רוצה להגן עליכם. נתתי לה התחייבות שלא אגע בכם לרעה ותצאו ממני חי, אך מבקש הנני מכם לא להוציא אותי משיווי־משקלי. החקירה חייבת להיגמר, וככל שהדבר יוקדם יהיה הדבר לטובתכם; עדיין רבה התקוה לפניכם לחיות את חייכם בחופש, כאחד האדם".

שכבתי על הארץ מעולף־למחצה ולא עניתי לו מאומה. הוא קרא לחייל ופקד עליו להחזיר אותי לכלא. הייתי סחוט לגמרי ועשיתי חשבון נפש לאור המצב. אך מבלי הבט על כך, עמדתי בתוקף על החלטתי: לא לחתום על כתב־אשמה מזויף, נגדי או נגד כל מישהו אחר! הבינותי, כי החקירות חייבות אי־פעם להגמר, אבל מה שאחתום יישאר הדבר כתם מחפיר לנצח!

פרק ארבעים וארבעה

סוכן סמוי בתא

דברי חלקלקות / אשתו היהודיה של החוקר / חיילים רוסיים חותכים אצבעותיהם / נסיונות־שוא לחתום על האשמות מזויפות /

דברי חלקלקות

מאוחר בלילה הכניסו לתאי איש חסון וגבוה, בגיל שלשים, אשר ראשו וידיו היו חבושות. הוא לא הפסיק להתאנח וביקש ממני לעזור לו לעלות על המיטה. כל הלילה לא ישן ונאנח כל העת. גם אני שכבתי עטוף בצרותיי ולא יכולתי לישון. שכבנו כואבים בחשיכה ושתקנו.

בבוקר הגיע החובש, כרגיל, והביא לי את מנת הכדורים. הוא גם רמז לי שלא אזרוק היום את הכדורים. כן נתן בידי עוד 3 כדורים על מנת למסור ל״אורח החדש״. טפסתי עד המיטה שם שכב האסיר, נתתי לו את הכדורים וחזרתי על דברי החובש שעליו לקחת את הכדורים, שלש פעמים ביום. אף הוא זרק את הכדורים על הרצפה באמרו, שהוא יודע היטב מה מטרת הכדורים ואין בדעתו לקחתם.

כאשר התידדנו יותר, סיפר לי האיש כי אותו קצין פצע אותו בברזל בעת שחקר אותו, עד שנאלצו לחבוש אותו, ולאחר מכן גם העבירוהו למאסר. הוא החל לספר לי איך הגיע למצבו הנוכחי.

לדבריו, היה ממונה על המחסן המרכזי במחנה, אשר היה מיועד עבור הקצינים ותופשי משרות בכירות. הללו היו לוקחים אצלו כל מיני מצרכים באשראי. פעם הגיעה אליו ועדת־בקורת אשר בדקה את החשבונות ומלאי הסחורות, והגיעו למסקנה שחסר אצלו סחורות בשווי של עשרות אלפי רובל!

הוא הגיש להם רשימה מכל הקצינים והאישים שלקחו אצלו סחורות, אשר בגללם חסר כל כך הרבה סחורה, והם חייבים לו סכומים אדירים.

חברי הועדה מיאנו לקבל הסברים, ודרשו ממנו בתוקף לשלם את כל הסכום תוך מספר ימים. אולם, מאחר שלא היה מסוגל כלל לשלם סכומים כאלה, אסרו אותו והושיבוהו במאסר. בחקירות עינו אותו בצורה קשה כדי שיחתום על כתב־אשמה שהוא עצמו, יחד עם הפועלים שלו, גנבו את כספי הפדיון. מאחר שלא רצה לחתום על האשמות־שוא אלו, מסרוהו בידיו של "הנמר" אשר היכהו מכות נמרצות בברזל שבידו.

"כאשר הביאו אותי אתמול לכאן", ממשיך לספר לי, "חשבתי, כי אתם סוכנו של אותו "נמר" ולכן נתתם לי את הכדורים. אני עובד כאן זמן רב ויודע הנני בדיוק מה טיבם של הכדורים. אך כאשר הסתכלתי היטב, ראיתי כי פניכם מוכרות לי, וכי ראיתי אתכם לראשונה בבית החולים המרכזי בחדר המנהלת. זכורני שאמרה לי אז, שהנכם אדם ישר, אף שאתם איש אדוק ולא רוצה לעבוד בשבת. היא אמרה לי אז, שהיא עוזרת לכם הרבה במצרכי מזון ובכל מה שיכולה.

בעת שסיפר לי זאת, הסתכל היטב בפרצופי כדי לראות את תגובתי. תיארתי מיד לעצמי כי איש זה אינו כבשה כה תמימה, אלא סוכן הנ.ק.וו.ד. אשר עושה את עצמו כאסיר וכקרבן־אומלל. עשיתי את עצמי כאיני יודע ואיני מבין על מה הוא מדבר.

בלילה זה לא הביאו אותי לחקירות, ונשארתי בתא יחד עם "חברי" החדש. לא רציתי לישון כי פחדתי ממנו, וחיכיתי בקוצר רוח לבוקרו של יום. בשעות הבוקר הגיע שוב החובש ונתן לי שלשה כדורים עבורי, ועוד שלשה עבורו. כן נתן לי גם הפעם טיפות "וולריאן". גם הביאו לי חלב מבושל בסיר השחור והמלוכלך, אותו שפכתי מיד לתוך הדלי.

בערב, שוב חזר המחזה הקבוע — הביאו לי בגדים חורפיים והחייל הוביל אותי אל החוקר.

כאשר נכנסתי לחדרו של הנצ'לניק ראיתי לפני חוקר חדש. היה זה אדם בגובה בינוני, בעל פנים חיוורות ועינים בוהות. למרבית הפלא קיבל אותי בסבר פנים יפות ואף כיבד אותי לשבת. כן הרשה לי לפשוט מעלי את מעיל החורף הכבד. הוא הציג את עצמו בפני כממלא־מקומו של הנצ'לניק, וגם אמר לי את שמו. התכבדתי על ידו בסיגריות משובחות, אך סירבתי לקבלם.

סוד גלוי היה במחנה, כי ממלא מקומו של הנצ'לניק הוא נרקומן. מכיון שכך, חששתי לעשן את הסיגריות הנגועות שלו. כן גם ידעו, שאותו היום שמשתמש בסיגרים הוא במצב רוח מרומם ומתייחס בצורה טובה לאסירים. לעומת זאת, כאשר אסיר כלשהו נופל לידיו ביום שאין לו מה לעשן, אין הלה בטוח בחייו. למזלי, נפלתי בידו ביום שהיה במצב רוח שפיר.

בסופו של דבר לקחתי ממנו סיגריה. הוא הגיש לי גפרור להדליק את הסיגריה, ובמקום להפציץ אותי בשאלות, החל להתנצל בפני:

— "אל לכם להתרגז עלינו על כך שאנו נטפלים לפעמים בצורה קשה לאסירים. השלטון המהפכני הוא די חדש ולו שונאים רבים. ייתכן שבמלחמתו עם שונאים אלה סובלים גם אנשים חפים מפשע, ואולי גם אתם נמנים עליהם, אך ידועה האמרה: "כאשר מבקעים עצים נופלים שביבים". בודאי ידוע לכם, כי בשנת 1937 הכינו הקפיטליסטים והקולאקים מרד גלוי נגד השלטון המהפכני. אך תודות למנהיגנו הדגול, סטאלין, עלה בידינו להכחידם. ייתכן מאד שסבלו גם אנשים חפים מפשע, אך במלחמה מעין זו חייבים לקרות דברים כאלה, והדבר בלתי נמנע. אמנם, באשר לאנשים דתיים ומאמינים, חושבני שלא נהגנו אתם כראוי; מבחינה פוליטית אין הם אנשים כל כך מסוכנים; בסך הכל רצו לחיות לפי אמונתם. אך לצערי הנני בעל סמכויות קטנות ועלי לבצע את פקודות הממונים עלי!"

"האמינו לי", המשיך לומר "אינני שבע־רצון כלל מכך שעלי לנהל חקירה נגדכם, והייתי רוצה לעזור לכם. אספר לכם קצת מקורות־חיי, ולפי זה תוכלו להבין את מצבי:

אשתו היהודיה של החוקר

— "נולדתי למשפחת איכרים עניים, אשר מתו בשנות הרעב. עד לגיל 15 גודלתי בביתם של יהודים. ידעתי מעט את שפת האידיש, ועד היום אני זוכר קצת מהשפה. מאוחר יותר החילותי לחפש עבודה בעיר הגדולה. ככל שאר הילדים הגדלים ללא פקוח הורים, נקלעתי לסביבה של ילדים־גנבים. בסופו של דבר תפסה אותי המשטרה שמסרה אותי להתחנך במעון ילדים מיוחד. הודות לכשרונותיי הטובים, שלחו אותי ללמוד בבית ספר צבאי

גבוה, וכך עליתי בדרגה עד שמינו אותי לקצין בנ.ק.וו.ד. אולם, תקופת היותי במשפחה היהודית השפיעה עלי השפעה מרובה הנמשכת בעצם עד היום הזה. ייתכן מאד שאין זה מקרה כלל שאשתי יהודיה״!

״כעת הלא תבינו מדוע סרבתי בתוקף לנהל את החקירה שלכם?!״, סיים הלה את סיפורו המענין.

״יודע הנני שאתם לא אשמים״, ממשיך לדבר אלי ברוך ובידידות, ״אני עושה חשבון לעצמי שאין זה הוגן לבקש מאדם ישר להודות על פשעים שלא ביצע. אך לצערי אינני יכול לעזור לכם בזה. אם לא אנהל את החקירה שלכם עד תומה, כפי שנצטויתי, עלול הנני לסבול לא פחות מכם ולהיענש בעונשים כבדים!״

״הדבר היחידי שאוכל לעשות עבורכם״, המשיך האיש לומר, ״לחסוך מכם את יסורי התופת של החקירות. בסופו של דבר, בין כה תצטרכו לחתום; ועוד עלולים למסור אתכם בידו של ״הנמר״ אשר ייסר אתכם עד מוות. לכן, אם אתם מסכימים, אכתוב את הפרוטוקול בצורה כזו שלא ישפטו אתכם יותר מחמש שנים. אשתדל שהמשפט לא יימשך זמן רב מדי, ומיד אחר המשפט יעבירו אתכם חזרה למחנה, שם תוכלו להתאושש מעט. בודאי ידוע לכם שמגיעים עלינו זמנים יותר טובים; ייתכן מאד שבמשך הזמן ישחררו אתכם ותכלו לחזור ולחיות חיי חופש שקטים. נא חשבו על כך ואני מחכה להחלטתכם!״

בתום דבריו קרא את החייל וציוה עליו להחזיר אותי לתאי. האמת היא, שיצאתי ממנו מזועזע יותר מכל החקירות שקדמוני. לא הספקתי להרהר, באם הוא אומר זאת מקירות לבו, או שהוא שרלטן וצבוע.

גם בכלא עצמו חלו לפתע שינויים רבים. החל מאז, החילותי לקבל חלב בכוס זכוכית נקיה, כפי שביקשתי תמיד, וכן 200 גרם לחם לבן. לאחר שאכלתי בשקט ובנוחות וברכתי ברכת המזון, החזירו אותי לתאי. גם השכן החדש שלי הפסיק ״לבקר״ בתאי. הוא גם ״שכח״ לחבוש את ידיו וראשו שהיו מוכתמים ממשחת־יוד, ולא ניתן היה להבחין בשום סימן של אלימות ומכות שקיבל, כביכול.

כלומר, לא טעיתי בו כלל...

מיד עם היכנסי לתאי, בישר לי שכני שהתנור התקלקל ואינו מחומם.

לפתע היה אויר צח בתא אשר החיה את נפשי. היה זה הלילה הראשון שיכולתי לנשום ולישון בשקט. בבוקר הגיע, כרגיל, החובש ונתן לי את הכדורים. הוא היה במצב־רוח מרומם, ואמר לי בקול עליז: "כעת לא תזדקקו כבר לתרופות חדשות, המצב שלכם השתנה".

החוקר "הטוב" היה משוכנע שהוא כבר מסדר אותי. אך מ"טוב־לבו" של זה ידעתי, כי מצבי אינו משופר. ידעתי כי עדיין עלי לעבור עינוים ויסורים מרובים עד שיפסקו לי 10 שנות עבודות־פרך נוספות. תקותי היחידה היתה, אפוא, שהמשפט ייגמר בהקדם.

הנצ'לניק הזמין אותי אל משרדו והחל לנהל אתי שיחה. הוא סיפר לי, כי מנהלת בית החולים התקשרה אליו והתעניינה אודות מצבי, והוא סיפר לה על מצבי הקשה. כאשר סיפר לה שמחכה לי עונש קל של חמש שנים, אמרה, שהיא תקח אותי אליה לבית החולים ללמד אותי מקצוע של חובש, שלא אצטרך לעבוד כה קשה, ולזכות בתנאים משופרים.

הבינותי שכל הסיפור שלו אינו אלא פיקציה; טקטיקה של החוקר "הטוב" כדי שאחתום על כתב־האשמה. לא עניתי לו מאומה וחזרתי אל תאי.

בין־לבין, הוציאו מהתא את עמיתי. כנראה שהיו בטוחים בעמדתם ולכן יכלו לוותר על נוכחותו בתאי. הוא נשלח, אפוא, לתא אחר כדי לדובב שם אסיר אחר.

חיילים רוסיים חותכים אצבעותיהם

מאוחר יותר הגיע אלי חייל ואמר לי בשמחה: "אדוני, צריך להתרחץ ולהתכונן למשפט!" לשאלתי, מהיכן הוא יודע שמחר יהיה המשפט, אמר לי, כי הנוהג בבית הסוהר שמביאים את האסירים להתרחץ יום לפני התייצבותם למשפט.

בבית המרחץ פגשתי ששה חיילים במדי צבא, אשר ידם השמאלית היתה חבושה בתחבושת. בראותי שקשה להם לפשוט את בגדיהם, עזרתי להם. הם סיפרו לי, כי היו קצינים בצבא האדום, ובשנת 1945, בעת ששוחחו ביניהם על כוסית וודקה, חלקו על ההסכם שנעשה בין היטלר וסטאלין. עוד באותו לילה הובאו למשפט וגזרו עליהם 10 שנות עבודות־

פרך. המטה הראשי של המחנה שיבץ אותם בבריגדה של פושעים וגנבים, ולא יכלו להסתדר אתם. הם הכריזו על שביתת־רעב, באמרם, שהם קצינים של הצבא האדום ואינם מסכימים להיות בין פושעים.

אותו לילה העבירו אותם על מכונות־משא צבאיות והסיעום למחנה־עבודה של רוצחים, אשר היו שפוטים למוות והחליפו למאסר עולם. כאשר נודע להם לאיזה קטיגוריה שיבצו אותם שוב, הכריזו על שביתת־רעב ולא רצו לצאת לעבודה. מיד כבלו אותם בשרשראות של ברזל, ואחרי כמה שעות, לאחר שנוכחו לדעת שאינם מסוגלים לסבול את היסורים הנוראים, הסכימו לצאת לעבודה.

בהיותם אנשים צעירים ובריאים, הספיקו לא רק לגמור את הנורמות שלהם, אלא אף גם מעל ומעבר לזה, ולכן קיבלו מנות־לחם מוגדלות של 800 גרם כל מנה. ברם, מיד לאחר שקיבלו את מנותיהם, התנפלו עליהם האסירים־הפושעים, הכו אותם מכות רצח ושדדו את לחמם. הם נשארו רעבים ואף לא העיזו להתלונן, בידעם שהפושעים האלה כבר חיסלו לא אחד בתוך המחנה עצמו!

למחרת, יצאו לעבודתם רעבים וצמאים. מאחר שהיו חלושים ולא הצליחו לגמור את הנורמה שלהם, הענישום ונתנו להם רק 500 גרם לחם. אולם, גם הפעם לא זכו לאכול ממה שניתן להם, כי הפושעים שדדו וגזלו זאת מהם כהרף עין. כך חזר ונשנה המחזה כמה ימים.

צעירים אלה, גברתנים וחסונים, קצינים ובעלי עמדה, היו לפתע קרבנות נטולי־עזרה. יסורי הרעב וכאבי־ההשפלה, גרמו להם צעדי יאוש. יום אחד, בהיותם ביער באמצע העבודה, חתכו את אצבעות ידם השמאלית. מיד חבשו אותם, הכניסום מאחורי סורג ובריח, והעמידו אותם למשפט. גזר־דינם נקבע עשר שנות גירוש נוספות, והם מתכוננים כעת שישלחום למחנה אחר, למקום בלתי ידוע.

כאשר חזרתי לתא כבר הוכנה עבורי "ארוחה", אותה נתתי לשומר. בלילה זה ישנתי היטב, כי הייתי שם לבד. בבוקר הביא לי החובש שוב 3 כדורים וכן טיפות "וולריאן". "היום אתם צריכים להיות חזקים כדי לעמוד בסבל!" לחש לי באוזן בעת שנתן לי את הטיפות.

בלילה הביאו לי חלב בכוס נקיה. החייל אמר לי שאת זה הביאה לי

מנהלת בית החולים. הבינותי, כי שקר הדבר וכל זה אינו אלא במסגרת "טוב לבו" של החוקר. יותר מאוחר הגיע החייל ובידו מעיל־חורף ומגפיים, והביא אותי שוב לחקירה. כרגיל, דירבן אותי החייל ללכת מהר בתוך השלג הטובעני. כאשר הגענו לאותו בית, היתה דלת חדרו של החוקר סגורה. עמדתי מאחורי הדלת שעתיים תמימות בקור העז, והבנתי שהחקירה תהיה הפעם קשה למדי.

כעבור שעתיים נפתחה הדלת. ליד שלחן הכתיבה ישב אותו "חוקר טוב". ראשו היה שמוט ועשה רושם שלא הרגיש כלל בבואי. עמדתי באמצע החדר, לבוש בבגדים הכבדים והזיעה נגרה ממני.

לפתע, בעודני עומד ובוהה, הרגשתי סחרחורת קשה ונפלתי ארצה מתעלף. כאשר התעוררתי, ראיתי חייל עומד לפני ושופך עלי מים קרים. הוא אמר לנצ'לניק של המחלקה השלישית שהיה נוכח בחדר: "שזיוואי!" — הוא חי. הנצ'לניק יצא מהחדר. החוקר "הטוב" אפילו לא הרים את עיניו לראות מה מתרחש עמי. רגיל היה, כנראה, למחזות מעין אלה, אשר אסירים מתעלפים בחדרו בעת החקירות.

החייל הרים אותי מהרצפה והושיבני על כסא. החוקר קם ממקומו, התקרב אלי ומבלי להוציא מלה, הסתכל היטב בפניי שלי. פניו היו חיוורות והתנועע כמו שיכור; עיניו אדומות וכולו קוצף ורוגז כמו כלב משתולל. הבנתי, כי למזלי הרע נפלתי בידיו ביום לא שפיר. היום חסרו לו, כנראה, סיגרים. הוא המשיך להסתכל לתוך עיני, אך לא יכולתי לסבול זאת והורדתי את ראשי.

לפתע החל הטלפון לצלצל. החוקר ענה לאיש־שיחו, כי הנצ'לניק של המחלקה השלישית נסע זה עתה. לאחר מכן חזר על פקודה שקיבל כנראה מאיש־שיחו שמעבר לקו: "את כל החומר של הקצינים השפוטים, לשלוח מיד לשר במוסקבה". לשאלה נוספת ששאל האיש שמעבר לקו, ענה, שחבשו את ידיהם החבולות, ואתמול נשלחו עם ה"עטאפ" למחנה החדש.

לאחר שהניח את אפרכסת הטלפון על מקומה, פנה אלי ואמר:

— "חוששני שלא נוכל לסיים היום את החקירה שלכם. אינני מרגיש טוב ואני מאד מעוצבן. במצב כזה עלול לקרות אסון, ותחסכו את המשפט!" — — —

בתום דבריו הקצרים החל להתהלך אנה ואנה בחדרו, ולפתע אמר: "בקרוב אני אהיה כאן בעל־הבית ואסדר את הענין שלכם כפי הבנתי".

הוא קרא את החייל ופקד עליו להחזירני לתא. הנצ'לניק של בית הסוהר שאל אותי איך עברה החקירה. אמרתי לו, כי אחרי שהתעלפתי לא שאלני החוקר מאומה אלא הורה להחזירני לכלא. כן אמרתי לו שאני מרגיש ברע וביקשתי ממנו קצת מים קרים, אך לא נתן לי. הוא היה מרוגז מאד מדוע אינני רוצה לספר לו בדיוק מה שדיבר אתי החוקר. הוא רצה לדעת זאת כדי למסור לנצ'לניק של המחלקה השלישית אשר היה כרוך אחריו ככלב.

משלא קיבל תשובה אחרת, הורה להחזיר אותי לתאי. הפעם היה התנור חם מאד, בתא שרר חום עצום ואי אפשר היה לנשום.

נסיונות־שוא לחתום על האשמות מזויפות

כעבור מספר שעות קרא לי הנצ'לניק של בית הסוהר. על שלחנו היתה צנצנת מים קרים וכוס. הוא הוציא חתיכת לחם לבן במשקל 200 גרם ואמר לי, כי מנהלת בית החולים שלחה זאת עבורי. אכלתי ושתיתי לרויה, ואחר כך הציע לי הצעה:

— "אעביר אתכם לתא אחר, טוב יותר; אויר צח, מיטה טובה לישון עם עוד תנאים משובחים. אך בתנאי אחד — עליכם לחתום על כתב האשמה. באם תסכימו, אזמין מכונית וניסע למחלקה השלישית והכל יסתדר".

הודיתי לו על הלחם והמים והבהרתי לו, שלעולם לא אחתום על מעשים שלא עשיתי, ועל פשעים שלא בצעתי.

תשובתי לא מצאה חן בעיניו, כמובן, ואחר כך אמר:

— "הנני מעונין רק בטובתכם. כבר ראיתי כאן לא אחת באיזה מצב־רוח חוזרים מכאן לאחר החקירה. פשוט נס קרה אתכם היום, אך לא לעולם קורה נסים כאלה!" — — —

החזירוני לתא. הלילה היה קשה ומר. התנור היה חם מאד, ולא יכולתי להירדם בגלל החום.

בבוקר, כאשר הגיע החובש עם מנת הכדורים, בכלל לא התענין על הרגשתי, והסתפק לראות את פני. הוא נתן לי טיפות "וולריאן" והשאיר את הדלת פתוחה כדי שייכנס קצר אויר לתא. הוא מדד לי את החום ובדק אותי.

"לא תוכלו להחזיק מעמד זמן רב במצב כזה", אמר לי. "הלב שלכם חלש מאד ועליכם להשתדל לסיים את החקירה בכל ההקדם, אם רוצים הנכם להישאר בחיים!"

בלילה שוב הובילו אותי, בפעם המי־יודע־כמה, לחקירה. הדרך היתה מכוסה שלג, כרגיל עד כה, והחייל האיץ בי כל כך שעם בואי למקום הייתי כבר תשוש לגמרי. מיד עם היכנסי לחדר החוקר הבחנתי, כי היום הוא במצב־רוח טוב.

"נולדתם בחולצת משי", פנה אלי כאל ידיד ותיק. "אתמול ריחפה עליכם הסכנה שלא תצאו מכאן חי. החזקתי את עצמי בכוחותיי האחרונים. אך עליכם לשכוח על יום האתמול. אינני אדם כל כך רע כפי שניתן היה לראותני אתמול. אך עליכם לדעת, כי החקירה שלכם נמשכת זמן רב מדי. בתור אדם אינטליגנטי, אתם בודאי יודעים היכן ואיפה אתם נמצאים. העקשנות שלכם אינה לענין והנכם מתייגעים ללא טעם. אתם גוזלים מזמננו היקר ואתם גם מעמידים בסכנה את חייכם!"

"אם לא תשתדלו לגמור את החקירה בכל ההקדם", המשיך, "בעל־הבית שלי בעצמו, הנצ'לניק של הנ.ק.וו.ד., יקח את החקירה לידיו, ואולי יקח לו לעזרה את ה"נמר", ואז תהיו מחוסלים לגמרי!"

"היום — הוא ממשיך — הוא יום של שמחה במשפחה, יום ההולדת של אשתי. בודאי יודעים אתם כי היא בת לעם היהודי, האומה שלכם. הבטחתי לה, כי אסיים את החקירה שלכם. אני מבקש, אפוא, מכם, והנני מייעץ לכם לטובתכם: קראו את השאלות כפי שכתבתי אותן. אני מקדיש לכם זמן למטרה זו, כדי שתוכלו לחשוב על כל מלה, ולחתום עליהם!", סיים.

בסיימו את דבריו הגיש לי את הפרוטוקול לחתימה. כאשר התחלתי לקרוא בו הבחנתי, כי הוא רק שינה את הסגנון, ואילו התוכן הכללי לא השתנה; זה היה אותו תוכן מה שהגיש לי החוקר הקודם לחתום.

עניתי, כי לא אחתום על פרוטוקול זה.

בראותו שכל דבריו לריק, ביקש ממני לכתוב תשובה לכל שאלה כפי שאני מבין. כתבתי את השאלה מחדש, ותשובתי היתה קצרה במלה אחת: לא!

הוא הסתכל היטב במה שכתבתי, ובראותו את התשובה התרתח מזעם והוציא מידי את הניר בכח. הוא קרא לשני חיילים וציוה עליהם להעביר אותי למרתף שבאותו בנין.

פרק ארבעים וחמשה

הכנות למשפט

התעלפות במים קפואים / ישיבה על הרצפה מול החוקר / שאיבת פתיתי שלג /

התעלפות במים קפואים

המרתף היה עמוק מאד; רצפתו היתה מלאה מים ומחמת הקור הצטברה עליהם שכבה של קרח. כאשר דרכתי בכף רגלי על הרצפה, נסדקה שכבת הקרח ונפלתי לתוך המים הקרים. איבדתי את הכרתי ונשארתי שוכב במים הקפואים. אינני יודע כמה זמן שכבתי שם; מה שזכור לי לאחר שחזרתי להכרתי, כי אני נמצא בחדרו של החוקר. המים שבמרתף היו דלוחים, וריחם הרע שנספגו בבגדיי נדף בכל החדר.

החוקר "הטוב" הורה להעביר אותי לחדר אחר. פשטתי את בגדיי וייבשתי אותם על־יד התנור החם. אולם, מחמת הריח הרע ותשישותי הגדולה, התעלפתי שוב, והחיילים עוררו אותי במים קרים.

כעבור כמה שעות לבשתי את בגדיי. החוקר לא דיבר אתי מאומה, אלא פקד על החייל להחזיר אותי לתאי. עד היום אינני מסוגל להבין איך יכולתי לשרך את רגלי עד התא. היה לי חום גבוה מאד, וראשי הסתחרר כל כך שלא יכולתי לראות בעיניי מאומה.

התנור בתא לא דלק; הקור היה נורא וארכבותי דא לדא נקשן. צמרמורת אחזה בכל גופי ולא יכולתי לעלות עד המיטה. השומר שראה את מצבי, ריחם עלי ועזר לי לפשוט את בגדיי ולעלות על מיטתי. לא יכולתי לישון, כי חומי הגבוה בער בי כאש. קראתי לעזרה וביקשתי מעט מים — ואין איש. כך עבר עלי הלילה עד שהגיע סוף־סוף אור הבוקר.

החובש הגיע ומדד את החום שלי שהגיע למעלה מ־40 מעלות. הוא הזמין מיד את הרופא אשר בדק אותי וקבע שהנני חולה בדלקת ריאות.

— "לצערי אינני יכול להעבירכם לבית החולים", אמר, "כי החקירה שלכם טרם נגמרה. עליכם להשתדל שיגמרו את החקירות. אני מצדי אשתדל שיעמידו אתכם למשפט מיד, כדי שיוכלו להעביר אתכם לבית החולים ולהציל את חייכם!"

הבנתי היטב את כוונת הרופא. ביקשתי ממנו שיתן לי איזו תרופה לחזק את הלב, וכן שיבקש מהנצ'לניק שלא יזמין אותי לחקירה עד שהחום ירד למצבו הנורמלי. הרופא הבטיח לי למלא את בקשתי, אך יחד עם זה אמר לי שאין לו שום השפעה עליו.

הביאו לי את מנת הלחם, אך סירבתי לקבלה. ביקשתי מהשומר למסור לנצ'לניק כי הנני שובת־רעב, היות ואסור להם להחזיק אותי בכלא במצב כזה, ועליו להעבירני באופן דחוף לבית החולים. הנצ'לניק הגיע והחל לגדף אותי ולקללני בקללות נמרצות. הוא שם בידי את הלחם ואמר: "אותנו לא תפחידו עם שביתת־הרעב שלכם. להיפך, זה יעזור לנו להיפטר מכם בכל ההקדם!" הוא טרק בכעס את דלת התא ויצא.

ישיבה על הרצפה מול החוקר

בלילה שוב הגיע החייל והוביל אותי לחקירה. הפעם לא הביא לי מעיל ומגפיים חמים, והלכתי יחד אתו כשאני לבוש בבגדים רגילים בשלגים ובכפור המקפיא. הזקן שלי כוסה בשכבת קרח, והכניסו אותי מיד לחדרו של החוקר "הטוב".

הפעם שרר קור גם בחדר החוקר, שלא היה מחומם. הוא עצמו, החוקר, ישב מכורבל במעיל־החורף ובמגפיים לרגליו. עלי פקד לשבת על הרצפה.

"איך אתם מרגישים לאחר האמבטיה של אתמול?", שאל אותי בחיוך ציני על שפתיו. "שמעתי שאתם מצוננים. הרופא גם נתן לי פתק שצריך להעביר אתכם באופן דחוף לבית החולים, אחרת חייכם בסכנה. מסיבה זו כבר הכנתי הכל שמחר בבוקר יערכו לכם את המשפט, ומיד להעבירכם לבית החולים. כעת חייכם רק בידכם!"

עניתי, כי הוא מבזבז זמנו לריק. "כבר שפטו אותי פעמיים בלי

שאחתום על כתב־האשמה", אמרתי, "ומדוע דוקא עכשיו אתם רוצים את החתימה שלי?!"

— "אמנם כן", ענה החוקר, "בגלל כן דרושה לנו החתימה שלכם, עבור כל המשפטים יחד!"

הוא התקרב אלי, הסתכל היטב בעיניי, ושוב נראתה החיוך הציני על פרצופו.

— "יש לי רחמנות גדולה עליכם", אמר, "אך כנראה שהטקטיקה שלי אינה מתאימה לתכונות שלכם. לגביכם יש לנקוט אמצעים יותר תקיפים. אך מבלי הבט על כך, לא אעזוב אתכם היום. משוכנע הנני כי מחר בבוקר אתם תבקשו כבר ממני לחתום על הפרוטוקול!"

בתום דבריו ביקש מהחייל להחזיר אותי לתא.

שאיבת פתיתי שלג

הלילה היה קשה פי־כמה מהלילות הקודמים. כל העת גנחתי מהחום והתחננתי למעט מים, אותם לא קיבלתי. בבוקר הרגשתי שהנני נמצא כבר ברגעיי האחרונים. על השלחן היתה מונחת מנת הלחם שהביא לי הנצילניק. שוב לא חשבתי כבר על שביתת־רעב. לא הייתי מסוגל לאכול; רציתי רק לשתות, אך לא קיבלתי מים.

כעבור כמה שעות, והפעם היה זה באמצע היום, הובילו אותי שוב לחדר החוקר. גם הפעם לא נתנו לי בגדים חמים, ואינני מסוגל להבין איך עברתי את כל הדרך הנוראה במצב שהייתי שרוי בו. החום היה למעלה מ־40, הפה בהתייבשות מוחלטת והראש הסתחרר.

לפני שהגענו לבית הנ.ק.וו.ד. התנפלתי על הארץ והחילותי לשאוב אל פי פתיתי־שלג. נדמה היה לי, כי השלג מכבה את האש שבערה בעצמותי. החייל ציוה עלי לקום ואף איים לירות עלי, אך לא הייתי מסוגל לקום ולעמוד על הרגלים. החייל העמיד אותי בכח על רגליי וסחב אותי עד לקומה השניה, לחדר החקירות.

בחדר ישבו הנצילניק של המחלקה השלישית של הנ.ק.וו.ד. וכן החוקר "הנמר". על השולחן היה מונח הפרוטוקול, עליו הייתי צריך לחתום. הנצילניק אמר, כי הפרוטוקול נכתב כפי שרציתי, ומיד עם חתימתי יזמין

מכונית אשר תסיע אותי לבית החולים, כי מצב בריאותי התדרדר. ביקשתי את הפרוטוקול כדי לעבור על מה שכתוב בו. הנצ׳לניק התרגז על בקשתי, דבר המוכיח שאין לי בו אימון.

— ״עשרים שנה הנני כבר חבר המפלגה הקומוניסטית ויש לכם החוצפה להסס בישרותי?!״, זעק.

הוא ציוה עלי לצאת לפרוזדור ולחכות שם עד שיקראו לי.

לא יכולתי לעמוד על רגליי ורציתי להתיישב על הארץ, אך החייל ששמר עלי לא הרשה לי. גם להשען על הקיר לא נתן לי. כך עמדתי על רגליי הכושלות שעה תמימה. לאחר מכן פתח ״הנמר״ את הדלת ואמר לי להיכנס לחדר. הם נתנו לי לחתום על הפרוטוקול בו נאמר, כי הנני מאשר שאין לי יותר מה להעיד, ולכן הנני מבקש לסיים את החקירה ולמסור את עניני לבית המשפט.

אמרתי לנצ׳לניק כי לא חתמתי על שום כתב־האשמה, ואיך יכול הנני לבקש שימסרו את עניני למשפט?! הנצ׳לניק התרתח שוב ואמר:

— ״הרי אתם מחזיקים עצמכם לאיש אינטליגנטי, ומדוע לא תבינו כי לפי החוק אי אפשר להעמיד אדם למשפט כל עוד הוא לא מאשר שאין לו יותר הוכחות?״

״מובן״, המשיך לומר, ״כי במהלך המשפט תוכלו לטעון ולהוכיח כי אינכם אשמים, ואף להביא עדויות לזכותכם. אולם, אם לא תחתמו, נאלץ להמשיך ולהחזיק אתכם כאן בכלא, ואינני יכול לתת לכם אחריות שתשארו בחיים, לאור מצב בריאותכם החמור!״

הרהרתי במחשבותיי ובאתי לידי מסקנא כי במצב שכזה לא אוכל להחזיק מעמד זמן רב. חתמתי — ומיד נפלתי בהתעלפות.

כאשר התעוררתי ראיתי להפתעתי כי הנני נמצא בתא מס׳ 3. התנור לא היה מחומם; הקור מקפיא ושיניי נקשו.

בבוקר הגיע החובש. הוא נתן לי טיפות וולריאן ואמר לי להתחזק במצבי, כדי שיהיה לי מספיק כח לעמוד למשפט שנקבע ליום מחר — —
—

פרק ארבעים וששה

המשפט "הצודק"

הליכה ברגל בשבת לבית המשפט / מול פני השופטים / בפני עדי שקר / מבוכתו של עד־שקר /

הליכה ברגל בשבת לבית המשפט

ביום ששי בבוקר, כ"א אדר א' תש"ו, קרא לי הנצ'לניק של בית הסוהר. הוא הגיש לי את כתב האשמה וביקש ממני לחתום שקיבלתיו. לאחר מכן אמר לי, כי יכול הנני להחזיקו ברשותי משך חצי שעה כדי להכיר את תוכנו.

כתב זה היה מורכב מעשרה גליונות, כתובים במכונת כתיבה. כדי לקרוא היטב את כל האמור בו ולהבינו באופן יסודי, נדרשו גם לאדם בריא כמה שעות לעבור עליו, ואילו במצבי הקשה, כמה יכולתי כבר להבין?! צמרמורת קשה אחזתני מקור וחום גם יחד. חומי היה למעלה מ־40 מעלות; עיניי רצדו והאותיות נראו בעיני ככתב שחור אחד. אולם, מבלי הבט על כך, עשיתי מאמצים עילאים כדי לקבל מושג מה שנאמר שם. ויהי כאשר אך התחלתי לקרוא בו, חטף הנצ'לניק מידי את הגליונות והורה להחזיר אותי לתא. הוא היה צריך לחתימתי שהראו לי את הכתב־האשמה, ולא יותר מזה. בשביל הפורמליות היה זה די והותר.

ביקשתי מהנצ'נליק לדאוג שיחממו את התא שלי, כי שורר שם קור עז ואני מצטמרר מקור, מה גם שהנני חולה מאד ויש לי חום גבוה.

"הנכם אורח לא רגוע במלון שלי", נענה בחיוך ציני על שפתיו, "אף פעם לא ניתן להשביע את רצונכם; באם מחממים את החדר אתם צועקים שחם מדי; אם לא מחממים יש לכם טענות שהחדר קר" — — —

כאשר חזרתי לתאי היתה הדלת פתוחה. הם עשו זאת בכוונה כדי להחדיר בו קור נוסף. ביקשתי מהשומר להביא לי קצת מים חמים שאוכל

להתחמם קצת. הוא מילא את פיו צחוק ואמר לי, כי עוד מעט יביאו את ה"בלאנאדע" — מרק כרוב — ואז אתחמם. כאשר עניתי לו, כי הוא יודע היטב שאינני אוכל את תבשילי המרק במשך כל שנות שהותי במחנה — אמר לי בציניות: תבשילים מיוחדים לפי הטעם תוכל להזמין במסעדה אליגנטית; כאן, בבית הכלא, צריך לאכול מה שמגישים! — — —

במשך היום נתנו לי את מנת הלחם וליטר מים קרים. לא יכולתי לטעום מאומה בגלל חומי הגבוה, אך הרהרתי לעצמי כי במצב כזה אוכל לאבד לגמרי את שארית כוחותי. שריתי את הלחם במים ואכלתי. גם בלילה לא ירד החום, כך שלא יכולתי לישון כל אותו הלילה.

לפנות בוקר באו לבשר לי, שהיום יתקיים המשפט שלי. כן אמרו לי, שהיות והיום שבת, וכדי שלא להתגרות בי, לא יכריחו אותי לנסוע בעגלה, אלא אלך לבית המשפט רגלי...

הייתי רגיל כבר לדברים יותר גרועים, כך שדבריו לא עשו עלי רושם מיוחד. לאחר שהספקתי בקושי לגמור תפילת שחרית, הגיעו שני חיילים מזוינים אשר הביאו אותי לבית המשפט. החיילים הקריאו בפני את החוקים והנוהלים שעלי לנהוג לפיהם בדרך: אסור לי לעמוד, אסור לי לפנות ימינה או שמאלה, אסורה עלי ואסור לי... בקיצור: על כל סטיה מההוראות, יש בידי החיילים הסמכות לירות ללא אזהרה נוספת!

הדרך היתה עבורי דרך של יסורים. הקור היה נורא ורעדתי מקור; ראשי הסתחרר ובקושי הלכתי ברגליי. חיילי המשמר האיצו בי כל הדרך, עד אשר הגענו למבנה־עץ של קומה אחת בלבד, שם היה תלוי שלט: "בית־המשפט של המחנה".

מול פני השופטים

הכניסו אותי לחדר, בו עמד שולחן ארוך מכוסה עם בד אדום, ולידו ישבו שלשה: ראש השופטים ולצידו שני שופטים. אחד מהם היה איש צעיר, נציג המחלקה של הנהלת החשבונות הראשית של המחנה. הלה הכיר אותי היטב מתקופת עבודתי בהנהלת החשבונות בבית החולים. כן היו נוכחים בחדר זה הנצ'לניק של המחלקה השלישית של הנ.ק.וו.ד. וכן החוקר "הנמר".

ראש השופטים פתח את הדיון ואמר, כי היות והתובע חולה ואינו יכול להופיע, לכן גם הסניגור לא יכול להופיע. אי לכך עלי לסנגר על עצמי.

ביקשתי לומר כמה מלים והבהרתי, כי היות ומצב בריאותי קשה מאד, וכן אינני מקבל את התרופות הדרושות לי, לכן אין בכוחי במצב כזה להתעמק ולהיות הסניגור שלי. אי־לכך, אני מבקש לדחות את המשפט למועד אחר.

ראש השופטים פנה לשני השופטים שישבו לימינו ולשמאלו, כדי להתייעץ, כביכול, ולשאול את חוות־דעתם. אך אמר לי מיד, כי "בית המשפט" דוחה את בקשתי מחוסרת־היסוד, ומחליט להמשיך בניהול המשפט.

לשאלתי באם מהלך המשפט נרשם בפרוטוקול, אמר ראש השופטים כי המזכיר נמצא בחדר הקרוב; שומע את מהלך המשפט ורושם הכל בפרוטוקול. ביקשתי לרשום בפרוטוקול את בקשתי לדחות את המשפט בגלל אי נוכחותם של התובע והסניגור, אך בית המשפט דחה את בקשתי. ראש השופטים שוב פנה לשני עמיתיו לדון, כביכול, בבקשתי, אך הבהיר שבית המשפט דוחה גם בקשה זו.

ביקשתי לרשום בפרוטוקול שהנני מוחה נגד זה שהמשפט אינו מתנהל לפי החוקים הסובייטיים. על כך הגיב ראש השופטים: בגלל בזיון בית המשפט הוא מעניש אותי בחמשת ימי מאסר בצינוק, אותם אצטרך לרצות מיד עם תום המשפט!

הדיון החל. היו"ר שאל אותי מה יש לי להגיד אודות ההאשמות שהוקראו בפני מתוך כתב־האשמה.

"אינני יכול לומר מאומה", עניתי, "כי לא נתנו לי כלל את האפשרות לקרוא ולהכיר את כתב־האשמה. הראו לי זאת רק לדקות מספר, כדי לסחוט ממני את חתימתי שקיבלתי את ה"אקט". לפי החוק, עלי לקבל את כתב האשמה למשך שלשה ימים לפחות לפני פתיחת הדיון בבית המשפט, ואני לא קבלתי זאת כלל!"

"שנית", המשכתי לומר, "נמצאים כאן בחדר, הנצ'לניק ועוד אחד מעובדי הנ.ק.וו.ד. שניהלו את החקירה שלי, בניגוד לחוק. אי לכך הנני מבקש לשלוח אותם מכאן, כדי שלא תהיה להם השפעה במהלך הדיון.

בהזדמנות זו ברצוני לציין, כי את החקירה נגדי לא ניהלו באופן חוקי; הם עינו אותי ולבסוף זרקו אותי במרתף מלא מים, אשר כתוצאה מכך הנני חולה כעת".

"הנני יושב כעת כאן בחום של 40 מעלות", סיימתי את דברי, "מצב בריאותי לא רק שאינו מאפשר לי לסנגר על עצמי, אלא אף גם להבין את מהלך המשפט. לאור כך הנני מבקש שוב לדחות את המשפט!"

דברים אלה הוציאו את ראש השופטים מכליו. הוא לא ניסה גם להראות את עצמו כאילו מנסה להתייעץ עם עמיתיו, וקרא מתוך כעס:

— "עלי להפנות את תשומת לבכם, כי הנכם מדברים דברי חוצפה ואתם מרשים לעצמכם לדבר סרה הן נגד בית המשפט והן נגד מערכת שלטון המהפכה. אני גוזר, אפוא, עליכם חמשת ימי מאסר נוספים, תוך הפניית תשומת לבכם, שבאם תמשיכו להפריע בדיוני בית המשפט ולהשתמש בשקרים, אצטרך לנקוט נגדכם אמצעים יותר חריפים!"

בזה הסתיימה התקרית הראשונה של הדיון.

ראש השופטים המשיך במהלך המשפט.

— "מדוע נגזר עליכם 10 שנות גירוש למחנה?", שאל.

— "בשנת 1937 אסרו אותי", עניתי, "וגירשו אותי למחנות ללא שום משפט. זו היתה פעולה בלתי חוקית, והנני נמצא במחנה־עבודה כל השנים על לא עוול בכפי. אני מבקש מבית המשפט שישחררו אותי!"

ראש השופטים התפרץ בצחוק. הוא אמר לי, כי אם ברצוני לשחק משחק של משוגע, הוא יכול לעזור לי להעבירני לבית משוגעים!

בפני עדי שקר

ביקשתי להביא עדים. בין השאר הבעתי את משאלתי לקרוא בתור עד את החובש של בית הכלא, אשר יוכל לאשר באיזה מצב חזרתי לכלא לאחר החקירה. בקשתי שוב נדחתה בטענה, כי אני עצמי אישרתי בחתימתי, בעת סיום החקירה, שאין לי יותר שום עדות.

היו"ר ביקש לשמוע את עדותם של העדים. העד הראשון היה אסיר שנשפט לשנים רבות במחנה על שיתוף פעולה עם הגייסות הגרמנים

במלחמת העולם השניה. היה זה איכר אוקראיני אשר לא ידע קרוא וכתוב. על השאלה באם הוא מכיר אותי, הנאשם, באופן אישי — ענה העד:

— "כן!"

— "האם ידוע לכם שהאסיר הוא נגד שלטון המהפכה?", היתה השאלה השניה.

העד הנהן בראשו. היו"ר קיבל את הנהונו בתור תשובה חיובית, והורה לרשום זאת בפרוטוקול.

הנציג שעבד בהנהלת החשבונות, אשר הכיר אותי מזמן, וגם רכש לי סימפטיה, לא היה מסוגל להתאפק יותר, וביקש מהעד לספר לבית המשפט על איזה סיבה הוא נשפט.

העד התחיל לגמגם, ואחר אמר:

— "שפטו אותי על שהרגתי בעת הכיבוש 80 יהודים מהעיירה שלנו באוקראינה. אבל מה אני אשם? הגרמנים הם שאילצו אותי לכך!"

— "אולי תוכלו להסביר לבית המשפט", פנה אחד השופטים אל העד, "במה התבטא התעמולה האנטי־סובייטית של הנאשם בין האסירים?"

העד החל לחשוב משך זמן ואחר נזכר:

— "עוד לפני שנה הביא הנאשם למחנה את העתון "איזבסטיה" וקרא בו יחד עם שאר האסירים".

צחוק עז פרץ בין הנאספים באולם. הנצ'לניק של המחלקה השלישית לא היה מסוגל להתאפק יותר, וצעק לעבר העד:

— "אידיוט!" — — —

שוב לא העמידו לעד שאלות נוספות. ראש השופטים לא היה שבע־רצון משאלותיו הנוקבות של עמיתו, אשר קלקל את הכל, והורה לעד לצאת מהאולם.

פניתי אל היו"ר וביקשתי שירשמו בפרוטוקול את עדותו של העד. שוב פנה לעמיתיו להתייעץ, ומבלי לחכות לחוות־דעתם אמר, כי בית המשפט דוחה את הבקשה.

ביקשתי את רשות הדיבור והבהרתי, כי אף ששופט בית המשפט הוכיח את שקריו של העד, הרי גם זה לא נרשם בפרוטוקול. לכן, לפי דעתי, כל המשפט הזה הוא משחק. הגם שידוע לי שכל הבהרותיי גם לא יירשמו בפרוטקול, וראש השופטים יכבד אותי בעוד כמה ימי מאסר, משוכנע הנני שעוד אזכה למשפט הוגן, בו לא אני אהיה האשם!

ראש השופטים העמיד פנים כאינו שומע ולא הגיב על דבריי. הוא הורה להכניס את העד השני. היה זה אדם מגושם, בגיל 42, אשר עשרים וחמש שנה מתוכם הוא יושב במחנות־עבודה בגלל מעשי רצח. הוא כבר הודה על 12 מעשי רצח, ועל 13 נוספים שהנאשם טרם הודה. כאשר נכנס לאולם המשפט השפיל את עיניו, ולא היה מסוגל להסתכל עלי.

מבוכתו של עד־שקר

איש זה התגורר זמן רב בין יהודים ולכן גם ידע קצת אודותם. הוא סיפר לי סיפור דמיוני שאמו היתה יהודיה והוא עצמו גדל בבית סבו היהודי.

לפני זמן מה הוא חלה במחלת ה"ציגנגא", וכל גופו היה מלא פצעים. עזרתי לו להשיג תרופה ממוסקבה והודות לכך הוא נשאר בחיים. גם אז לא האמנתי לסיפורו הדמיוני אודות יהדותו. ידעתי גם ידעתי שהוא איש רע־מעללים, ולא אחת ראיתיו עושה מעשים אכזריים נגד חבריו האסירים. אולם, מבלי הבט על כל זאת, הייתי עוזר לו מתוך הנחה שעל־ידי עזרה שמגישים לאדם רע — הוא משפר את התנהגותו.

כעת היה עליו לצאת בעלילות־שוא נגדי. כנראה, שגם אצל רוצח כמוהו התעורר בלבו רגש של אנושיות. הוא עמד על מקומו מבלי יכולת להוציא הגה מפיו. הנצ'לניק של המחלקה השלישית, ניסה להעמיד בפניו שאלות פרובוקטיביות.

— "האם יכול אתה להיזכר", שאל את העד, "כי בעת שהגעתם למחנה בשנת 1938, אמר הנאשם בנוכחות כולם, שכולכם קרבנות חפים מפשע; שהרגו בחלק מהאסירים, וכי הביאו אתכם במחנה כדי לעשותכם לעבדים?!"

העד הנהן בראשו, שכל דבריו של הנצ׳לניק אמת לאמיתם. היתה זאת גם העדות הראשונה שנרשמה בפרוטוקול.

ביקשתי מהעד לציין את שם המחנה, בו אמרתי, כביכול, את הדברים. העד היה במבוכה ולא ידע מה לענות. שוב פנה ראש השופטים לימינו ולשמאלו, להתייעץ כאילו עם עמיתיו השופטים. אך כרגיל היתה התשובה, שדוחים את בקשתי.

השופטים הזמינו את העד השלישי. הלה דוקא הכיר אותי היטב. הוא עבד במטה של המחנה והיה איש בלתי רשמי של הנ.ק.וו.ד. את הקריירה שלו התחיל בתור קצין הנ.ק.וו.ד. אך מעד שם. אולם, מאחר שהוא היה אחד משלהם, לא עשו לו שום רעה. הוא חי לו במחנה חיים נוחים; היה לו חדר בפני עצמו וקיבל אוכל טוב. תפקידו העיקרי היה לשמש ״עד־שנתי״ נגד אסירים אומללים.

לשאלת היו״ר מה הוא יודע אודות הפעולות הקונטר־רבולוציוניות שלי, השיב:

— ״אני מכיר את הנאשם זה שנים אחדות. במשך כל שהותו במחנה הוא לא מוריד את שערות זקנו ופיאותיו. הוא אינו מתחשב לעולם בחוקי ונוהלי המחנה. כמו כן אין הוא אוכל מתבשילי המטבח הכללי של המחנה. פעמים תכופות הוא אמנם עוזר לאסירים אחרים, אך הוא עושה זאת רק כדי לרכוש את אמונם בו, כדי שלתעמולה האנטי־סובייטית שלו תהיה השפעה מכרעת. הוא תמיד מתלונן שהוא איש חולה וכאילו הנה־הנה עומד הוא למות, כדי להראות לכולם שראשי המחנה מתנהגים אליהם באכזריות, וגם כדי לעורר רחמנות על עצמו. כן הוא מוציא דיבה על הנהלת המחנה ומאשים אותם בגניבת מצרכי מזון המיועדים לאסירים הרעבים.

הבהרתי, כי העד לא נקב בשום הוכחה מעשית נגדי, אלא יצא נגדי בכתב־האשמה כללית כמו חוקר. ביקשתי, אפוא, מהשופטים שיתנו לי את האפשרות לשכור לעצמי עורך־דין מאושר. אך מובן, כי גם בקשתי זאת נדחתה.

לזכות

הרה״ח הרה״ת ר׳ **יוסף יצחק הכהן** שיחי׳

זוגתו מרת **שטערנא מרים** תחי׳

בניהם ובנותיהם

שרה רבקה ובעלה הרה״ת **שמעי׳ קרינסקי** שי׳

מרדכי זאב הכהן, **זלמן שמעון** הכהן,

חי׳ שצערא, איסר אשר הכהן, **זהבה, חנה,**

ישראל הכהן, **רפאל** הכהן **ורייזל**

שיחיו לאורך ימים ושנים טובות

גוטניק